

LIMBURGS GESCHIED- EN OUDHEIDKUNDIG GENOOTSCHAP

L G O G

Jaarboek '03

PUBLICATIONS DE LA SOCIÉTÉ HISTORIQUE
ET ARCHÉOLOGIQUE DANS LE LIMBOURG

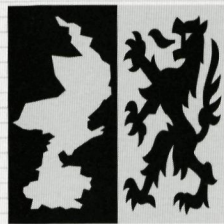
PUBLICATIONS

LIMBURGS GESCHIED- EN OUDHEIDKUNDIG GENOOTSCHAP

PUBLICATIONS DE LA SOCIÉTÉ HISTORIQUE
ET ARCHÉOLOGIQUE DANS LE LIMBOURG

LIMBURGS GESCHIED- EN OUDHEIDKUNDIG GENOOTSCHAP

L G O G

Jaarboek '03

PUBLICATIONS DE LA SOCIÉTÉ HISTORIQUE
ET ARCHÉOLOGIQUE DANS LE LIMBOURG

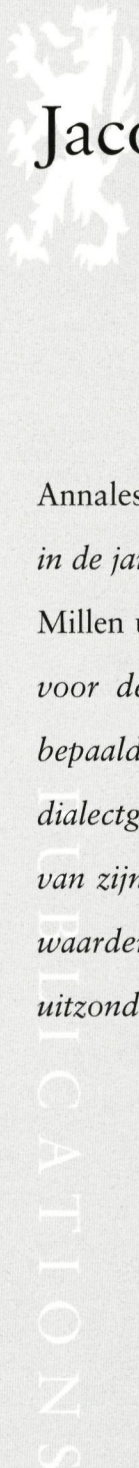
DEEL 139

PUBLICATIONS

© Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap 2003

ISSN 0167-6652

Grafisch ontwerp: Crasborn Grafisch Ontwerpers bno, Valkenburg a.d. Geul | 03364

LOU SPRONCK

Jacob Kritzraedt en de streektaal

AAN DE NESTOR VAN DE NEDERLANDSE DIALECTOLOGEN,
PROFESSOR TOON WEIJNEN

De jezuïet Jacob Kritzraedt (1602-1672)¹ laat in zijn Annales Gangeltenses, Chronick Gangelt en Stadtbuch Gangelt, geschreven in de jaren 1640-1644, en ook in zijn gedrukte verhandeling over de ambten Millen und Born uit 1654² geregeld blijken dat hij grote belangstelling had voor de streektaal. Hij houdt aantekening van de dialectuitspraak van bepaalde woorden, ook van toponiemen, wijdt een beschouwing aan de dialectgrenzen in de regio Maas-Rijn en bezingt in zijn 'moerspraick' de lof van zijn geboorteplaats Gangelt, haar geschiedenis en haar bewoners. Die waardering voor en bemoeienis met de streektaal is, zeker voor die tijd, uitzonderlijk.

SCHRIJFTAAL EN SPREEKTAAL, VROEGER EN NU

Vanaf het moment dat in onze streken voor officiële stukken niet meer het Latijn, maar de volkstaal gebruikt werd, gebeurde dat in een bovenlokale taal. Geschreven teksten waren immers niet enkel voor plaatsgenoten bestemd, maar moesten ook buiten de eigen woonplaats te begrijpen zijn. Zo'n tekst moest worden opgesteld in een taal die een behoorlijke reikwijdte had, wat ertoe leidde dat dialectismen die erg plaats- of streekgebonden waren, werden vermeden.³ De vaak gehoorde mening dat middeleeuwse auteurs in hun eigen dialect schreven, is onjuist. Natuurlijk hebben zij in de eigen kring hun plaatselijke dialect gesproken, maar zij schreven in een meer algemene taal, al was die dan gekleurd door de taal van de eigen stad of streek.⁴

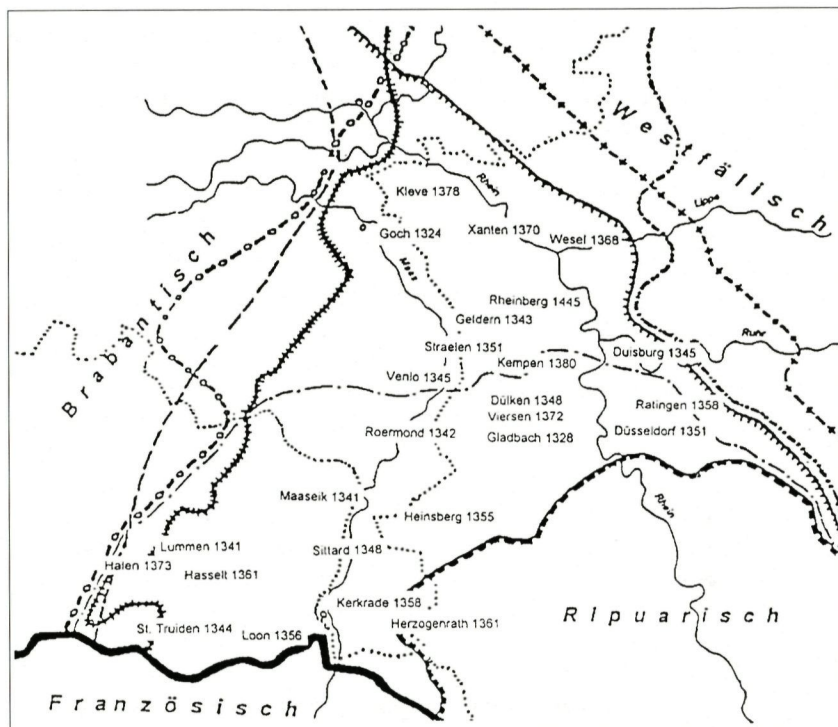
De huidige taalsituatie in de streek waarin Kritzraedt zijn jeugd heeft doorgebracht (Gangelt 1602-1614, Roermond 1614-1620) en als jezuïet enkele jaren gewerkt heeft (Sittard 1636-1646) kan vrij helder worden uitgetekend. Van noord naar zuid loopt er de Duits-Nederlandse staatsgrens doorheen, die de bevolking verdeelt in Duitstaligen ter rechter- en Nederlandssprekenden ter linkerzijde. Maar de streektaal van beide groepen is vrij uniform, ook al zijn de dialecten van iedere groep duidelijk door de eigen, nationale taal aangetast.⁵ Onderlinge contacten verlopen via de streektaal probleemloos; communicatie via de nationale cultuurtalen is in ieder geval minder eenvoudig.

Vóór 1600, toen er in deze streek nog geen sprake was van een rijks-grens en er nog geen uniforme cultuurtalen (Nieuwhoogduits, Nieuwnederlands) waren ontstaan, was die situatie veel minder helder. De oudste documenten in de volkstaal dateren uit de 14de eeuw.⁶ Zij zijn opgesteld in een Rijnmaaslandse schrijftaal, die zich zowel onderscheidde van de Ripuarische oorkondentaal in de regio Aken-Gulik-Keulen als van de Nederfrankische schrijftaal die in de Brabantse kanselarijen gebruikt werd.⁷ Kritzraedt wijst er in zijn *Chronick* meermalen op, dat de taal van de Gangeltse oorkonden in de 14de en 15de eeuw sterk Brabants getint was en dat 'unsere alte Muttersprach' daar nauw mee verwant was.⁸

Al vanaf circa 1450 werden in deze Rijnmaaslandse taal talrijke Ripuarismen, later ook Opperduitse elementen opgenomen, waardoor het Nederduitse karakter ervan werd aangetast. Deze periode van ontleningen werd in de tweede helft van de 16de eeuw afgesloten doordat de stedelijke kanselarijen als het ware met een sprong overgingen op het Nieuwhoogduits. Nadat deze wisseling in het hertogdom Gulik officieel was doorgevoerd in 1553 - Kritzraedt spreekt over de verandering van 'stylus' van Brabants naar Duits - vond ze in Sittard plaats in 1556 en in Heinsberg in 1562.⁹ Ze werd veroorzaakt door politieke, economische en culturele factoren. Op zichzelf zou een overgang van de Rijnmaaslandse naar de Nieuwnederlandse schrijftaal natuurlijker zijn geweest.¹⁰ Maar het Nieuwhoogduits genoot in de steden van het Rijnland veel prestige en behaalde er onaangevochten de zege. In 1622 beschreef een pater-jezuïet de taalsituatie als volgt: 'Im ganzen Rheinland, auch zu Neuss und Düsseldorf, hört man lieber Prediger mit dem Mainzer oder Speierer als mit dem nieder-rheinischen Dialekt; dasselbe ist auch in Aachen der Fall (...) Allgemein sucht man sich den oberdeutschen Dialekt anzueignen. (...) Jetzt werden fast keine Bücher mehr im Köllner oder westfälischen, sondern nur in dem reineren deutschen Dialekt herausgegeben: so gewöhnen sich die Leute an die bessere deutsche Sprache, finden Gefallen daran, und zwar so sehr, dass selbst in dem westfälischen und Köllnischen Gebiet diejenigen, welche ober-deutsch sprechen, höher geschätzt werden.'¹¹

De taalsituatie in Sittard en Gangelt is ongetwijfeld anders geweest dan die van de grote steden van het Rijnland. Hoewel de stadjes deel uitmaak-

Data van de eerste
oorkonden in de
volkstaal (Elmentaler 2000, 84)

Op het kaartje zijn enkele isoglossen ingetekend die de Rijnmaaslandse regio begrenzen (Elmentaler 2000, 78):

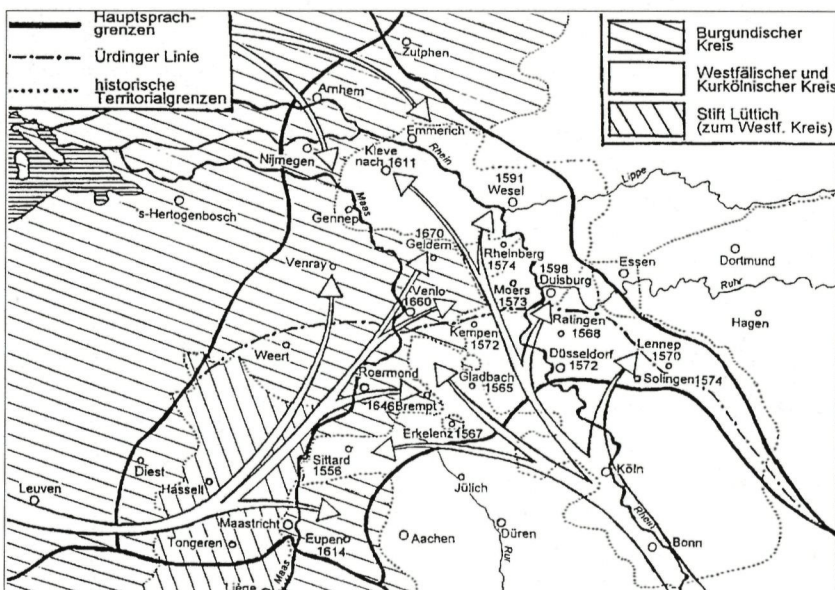
—○—○—○—	ZUUR	zuur	ten N-W	zoer	ten Z-O
-----	BOOMPJE	boomke	"	bömke	"
	HOUDEN	houde	"	halde/hauwte	"
.....	BRIEF	braif	ten N-O	brief/breed	ten Z-W
-+-+--+-	GEVONDEN	foende	"	gefoende	"
	(WIJ) MAKEN	maket	"	make	"
.-.-.-.-.-	IK	ik	ten N	ich	ten Z
=====	MAKEN	make	ten N(-W)	maache	ten Z-(O)
=====	de taalgrens Germaans (ten N en O) - Romaans (ten Z en W)				

ten van het 'Nieuwhoogduitse' hertogdom Gulik, waren ze cultureel en economisch ook westwaarts ('Brabants') gericht. Deze oriëntatie betrof tevens het gebied van de taal.¹² De smalle bovenlaag, waartoe ook de familie Kritzraedt-Ritz - met burgemeesters aan vaders- en moederskant - behoorde, beheerste natuurlijk het Nieuwhoogduits, maar sprak onderling en met stadgenoten steeds de 'moerspraick', t.w. het Rijnmaaslandse dialect

van stad en regio. Ongetwijfeld zal die bovenlaag haar dialect gekleurd hebben met elementen uit de schrijftaal; dat was tevens een middel om zich van de gewone man te onderscheiden. Maar van werkelijke aantasting van de streektaal bij grotere bevolkingsgroepen, zoals in de grote Rijnlandse steden, was in Sittard-Gangelt geen sprake.¹³ Sittard is na de wisseling van 'stylus' in 1556 nooit een echt Duitse stad geworden: naast het Hoogduits bleef er het Nederlands als tweede cultuurtaal in zwang.¹⁴

Het offensief van het prestige-genietende Nieuwhoogduits in het Rijnland en in het hertogdom Gulik kwam in de 17de eeuw tot stilstand als gevolg van een Brabantse (Nieuwnederlandse) tegengolf vanuit het Westen. Over de Maas drong deze door in de hertogdommen Gulik en Gelder, waardoor een nog onvaste Nederlands-Hoogduitse taalgrens ontstond, die van noord naar zuid door de regio Sittard-Gangelt liep. Na het ontstaan van de rijksgrens in het begin van de 19de eeuw schoven taalgrens en rijksgrens geleidelijk naar elkaar toe. Zodoende vernederlandsten Sittard, Kerkrade en zelfs Vaals, terwijl Gangelt, Heinsberg en Geldern Duitstalige steden werden.¹⁵

Data van de keuze voor het Nieuwhoogduits, resp. het Nieuwnederlands in officiële documenten (Mihm 2000, 152)

MINACHTING VOOR HET DIALECT, EN WAARDERING

Een gevolg van het ontstaan van de bovenregionale cultuurtalen, het Nieuwnederlands en het Nieuwhoogduits, was, dat de tot dan toe bestaande banden tussen schrijftaal en dialecten werden doorgesneden.¹⁶ Met name in plaatsen en gebieden waar het spreken van een bovenregionale

taal sociaal onderscheidend was, werd de waardering voor het dialect, als taal van de onderklasse, nog geringer dan ze al was. De cultuurtaal werd de norm, zodat dialecten als onvolmaakte talen werden beschouwd. Door de beheersing van de normatieve taal onderscheidden de gevormde burgers zich van de 'simpliciores et incultiores', het domme volk. Pas in de late 18de eeuw maakte de romantiek de geesten rijp voor een herwaardering van de streektaal, 'denn sie (die Mundart) ist doch eigentlich das Element, wo die Seele ihren Atem schöpft' (Goethe). En de historische taalwetenschap van de 19de eeuw ging de dialecten zien als de levende bron voor de cultuurtaal. 'Die Mundart ist nicht nur die Sprache der Mutter, nein sie ist die Mutter der Sprache,' merkte Heidegger op.

De Verlichting, met haar idealen van volksopvoeding en deugdzaam burgerdom, was de dialecten uit haar aard niet goed gezind, al mogen de 18de-eeuwse *idiotica* (verzamelingen van zeldzame locale woorden), voortkomend uit de wat modieuze antiquarische belangstelling voor 'oudheden', niet worden weggecijferd. Ook dramaturgen en taalwetenschappers in de 16de en 17de eeuw hadden wel oog voor het dialect: men kon er in een toneelstuk een kleurrijk effect mee bereiken of het karakter van een spraakklank nauwkeuriger door aanduiden.¹⁷

De jezuïet Jacob Kritzraedt was een ontwikkeld humanist. Als zodanig toonde hij voortdurend zijn kennis van oude en contemporaine auteurs, liet hij zijn belangstelling blijken voor geschiedenis en taal, en gaf hij daaraan vorm in vlot Latijn of Hoogduits, in proza of in verzen. Om het met zijn eigen woorden te zeggen: 'Such nach, hör ahn, was sey gethan vorzeiten bey den Alten / Sonst wirst allzeit unwissenheit gleich einem Kind behalten.' Het bijzondere bij Kritzraedt is, dat deze interesse gepaard ging met een grote gehechtheid aan zijn 'roots', aan het verhaal van zijn vaderstad, zijn 'patria'. En bepaald uitzonderlijk, ook in West-Europees kader, is zijn taalkundige en literaire bemoeienis met de streektaal en zijn 'moerspraak'.

KRITZRAEDT ALS DIALECTOLOG

Woorden, toponiemen, klanken¹⁸

Meer dan andere tijdgenoten is Kritzraedt geboeid door taalverschillen, in het bijzonder door het verschil tussen het Nieuwhoogduits en zijn eigen Gangelts dialect. Her en der in zijn *Annales Gangeltenses* legt hij daarvan getuigenis af. Zo attendeert hij op de dialectische dubbelvorm van het Latijnse 'Gangeltenses': *Gangelder* en *Gängelter*,¹⁹ en op de streektaalequivalenten van de woorden sprokkelmaand, merkteken, bietenveld, kleine bietjes, gruit, mergel, t.w. *spurkel*, *mirck*, *rübkamp*, *stoppelrübe*, *grüt*, *mirgel*.²⁰ Hij wijst de lezer op de dialectwoorden voor godsdienst-gerelateerde zaken als heiligdomsvaart, piëta, kerspel, kerk, Kerstmis, Mis op Sint Remigiusdag: *hillenisfart*, *vesperbildt*, *kirspel*, *kirck*, *Korßmeß*, *S. Remeysmess*,²¹ en op

dialectvorm van de toponiemen *op/up gen Gangelder/Gengelder Heij*, *op gen Heiler* (brede weg tussen Echterbosch en Saeffelen), *op den Grotenbusch* (bij het plaatsje Kievelberg), *die Pepelbrück* (aarden dam in het moeras tussen Echt en Waldfeucht), *Glebbeck* (Klein Gladbach), *Grattheij* (Graetheide), *Moufert* (Montfort), *die Robeke* (de Rode Beek, Rodebach), *Newstadt* (Nieuwstadt) en *aen gen Handt* (paal met een weg-wijzende hand).²²

Uitvoeriger gaat Kritzraedt in op de uitspraak van veelvoorkomende plaatsnamen met -beek, -wald/-woud, -heim/-hem en -rath/-rade/-rode.²³

De vier door hem genoemde plaatsen met -beek, alle in het huidige Nederlands-Limburg gelegen, spelt hij conform de nog steeds geldende dialectuitspraak met -beck (lees: -bek/-bik): *Jabeck* (Jabeek), *Merckelbeck* (Merkelbeek), *Nierbeck* (Neerbeek), *Orßbeck* (Oirsbeek).

Bij de plaatsnamen met het element -wald/-woud merkt hij op dat in de streektaal hier -woud gezegd wordt. Naast *Waldenrode* (Waldenrath) worden meestal de streektaalvormen *Waurode* of *Waurae* gebruikt. *Schurwouren*, dat 'Schier Wourae' betekent (Schierwaldenrath)²⁴, ligt bij *Wourae* (Waldenrath). Andere toponiemen met -woud zijn *Woutfucht* (Waldfeucht), *Echterwout* (Echterbosch) en *Woutbusch* (bij Havert)²⁵.

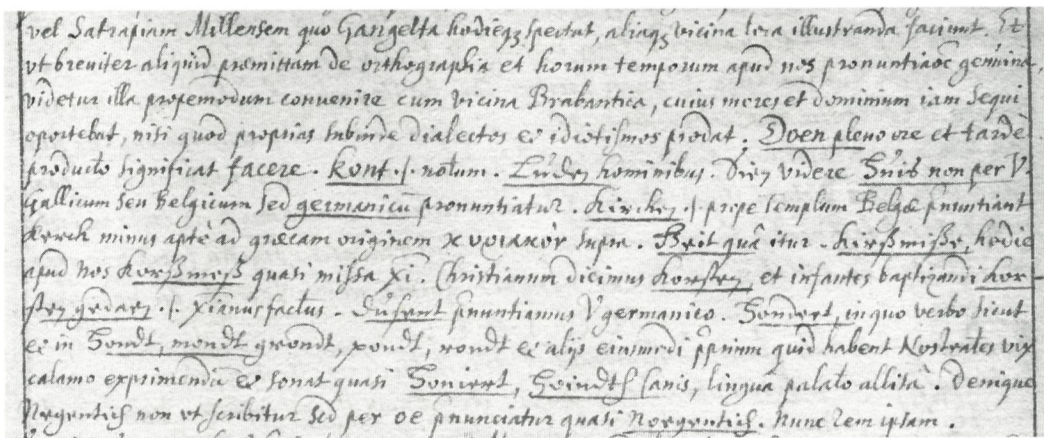
Het element -heim/-hem onderkent hij terecht in *Holtem* (Holtum) en *Brunsem* (Brunssum; plaatselijke uitspraak: 'Broensem'), maar ten onrechte in *Birgden*, *Breidtberen* (Breberen), *Hodigen / Hoengen* (Höngen), *Millen*, *Saffelen* (Saeffelen) en *Vintelen*. Ofschoon Kritzraedt een voor die tijd realistisch etymoloog is, die zich niet laat verleiden tot ongefundeerde fantasieën, ging hij bij het onderkennen van toponiemen met het element -heim/-hem wat al te voortvarend te werk.²⁶

In de regio kent hij een twintigtal plaatsnamen op -rath/-rade/-rode. Daarbij wijst hij erop, dat de streektaal meestal -rae zegt: *Bingelrae* (Bingelrade), *Brunsrae* (Braunsrath), *Haßtenrae* (Hastenrath), *Etzenrae* (Etzenrade), *Kirchrae* (Kerkrade) etc. Expliciet attendeert hij op de dialectbenamingen *Austenrae* voor Amstenrath (Amstenrade), *Doenrae* voor Dodenrae (Doenrade) en *Vaerssen*, wat 'Vaeßrae' betekent, voor *Vaersrae* (Vaesrade). Tegenwoordig luiden de plaatselijke benamingen 'Aostrao', 'Doonder' en 'Vaosse'. Niet altijd spelt Kritzraedt deze groep plaatsnamen met -rae; in zijn opsomming verschijnen ook *Closterroe* (Kloosterrade), *Hertzogenroe* (Herzogenrath) en *Hubbelroe* (Hobbelrade, bij Spaubeek). Maar in de *Chronick* schrijft hij de twee laatstgenoemde als *Hertzogenrae* en *Hubbelrae*.²⁷

De wisseling en verwisselbaarheid van *ae* en *oe* in deze plaatsnamen en het feit dat de huidige dialectuitspraak in alle gevallen *ao* is, voeren mij tot de conclusie dat ook Kritzraedt deze toponiemen met een verdopte *aa*, dus een *ao*-klank heeft uitgesproken. De in de 17de eeuw vigerende Nederlandse en Duitse 'spellingsystemen' kenden geen teken voor de *ao*. De klank ligt

fonetisch tussen de *aa* en de *oo* in. De twee spellingen voor eenzelfde klank - de een met het element *a*, de andere met *o* - zijn dus wel te begrijpen. Bij het commentaar op Kritzraedts dialectpoëzie kom ik nog op de kwestie terug.

Ook voor humor is er bij Kritzraedt plaats. Bij zijn beschouwingen over de naam Gangelt laat hij de volksetymologie *Gang gelt*, d.w.z. *Vade pecunia* (Weg, die centen!) niet onvermeld.²⁸

*Jacob Kritzraedt,
Annales Gangel-
tenses, 70 (foto:
Guus Janssen)*

Dat Kritzraedt goed kon luisteren, blijkt ook uit enkele fonetische waarnemingen.

De eerste betreft het woord *huis* en de telwoorden duizend, honderd en negentig. De *u* in *huis* en *dusent* moet, zo zegt hij, op de Duitse manier worden uitgesproken, dus als *oe* ('non per V Gallicum seu Belgicum sed Germanicum pronuntiatur'). Het woord *hondert* moet, net zoals *hondt*, *mondt*, *grondt*, *pondt*, *rondt* etc., worden uitgesproken met de tong tegen het verhemelte ('lingua palato allisa'), dus gepalatiseerd of gemouilleerd: *boniert*, *hoindt* enz. (tegenwoordig gespeld als 'hónjerd, hónjd, mónjd, grónjd, pónjd, rónjd'). Over het woord *negentich* merkt hij op dat het niet moet worden uitgesproken zoals het geschreven wordt, maar als *noegentich*. Bedoelt Kritzraedt hier de o-umlaut, dus de klank *öö*? Of bedoelt hij de eu, zoals nu in Sittard: 'neugetig'?²⁹

De onomatopoeie is een stijlfiguur die berust op gelijkheid van woord en klank. Als Kritzraedt beschrijft hoe calvinistische predikers in 1611 met harde hand uit Gangelt verwijderd werden, klinken de zweepslagen na dertig jaar nog na in zijn oor: *Klaetz! Klaitsch! Klaitschede klaitschede klaitsch!* In het huidige dialect is dit 'klaatsje' als folkloristisch gebruik nog welbekend.³⁰

Elders blijkt hij er zich van bewust, dat de *l* in de Duitse woorden ‘halffwin (d.i. een pachter van een grote hoeve), kalb, halb, wolff’ in het Gangelts ge vocaliseerd wordt tot *haufen, kauf, hauf, wouf*, en dat een *b* aan

het wordeinde vaak een *f* wordt, bijvoorbeeld ook in *lauff* en *dauff* (i.p.v. 'laub, daub', ned. 'loof, doof').³¹

In de *Annales* en de *Chronick* gaat Kritzraedt ook in op romaanse woorden die in de streektaal zijn opgenomen ('Eburonici vel Leodiensis idiomatis reliquiae'; 'fußtapffen der Lüttigschen sprach').³²

Wie zich de moeite neemt om, behalve de *Annales*, ook de *Chronick* en het *Stadtbuch* systematisch door te nemen, zal waarschijnlijk nog meer vermeldenswaardige dialectologica aantreffen.

Streektaalverschillen volgens Kritzraedt

De verschillende klanken en vormen voor dezelfde woorden, anders gezegd: de dialectische varianten, die Kritzraedt in de regio waarnam, resulteerden in een dialectologische beschouwing, die hij opnam in zijn *Chronick* - tevens, zij het minder uitvoerig, in *Stadtbuch* Gangelt en *Millen und Born* - én, iets ingekort en met kleine soms verhelderende varianten, in de *Annales*. In die uiteenzetting geeft hij onder meer een nauwkeurige aanduiding van de isoglossenstreng, die bijna 300 jaar later door Frings en Van Ginneken tot Normallinie zou worden bestempeld.

Jacob Kritzraedt,
Millen und Born
(Keulen 1654) 2-3

Haben auch diese Völcker ihre Muttersprach / welche sie auß Teutschlandt mitgebracht / mehrentheils behalten / oder einman in einem orth mehr als am andern / zur Niderländischen außsprach gelencket / wie noch heutiges tages die Sprach deren Aempter MILLEN vnd BORN mit den nechstgelegenen Rhaßländern vnd Brabenderen schier übereinstimmet. Ja was mehr ist / daselbst vnd nechst herum nur in 5. oder 6. stunden wegs findet man daß die Dörffer / welchen die sich alhie niederschlagende Teutschen erstmahls den Namen geben / gemeinlich (wie Clauer. Germ. Anr. wol gemerckt) in selde walde / BORN oder Beck / außgehen / als Laeselt / Schinuel / Simpelselt / Wald. raed / Beck / Yabek / Merckelbeck / Nierbeck / Orsbeck &c. Vnd sonderlich / wie ich mir recht zu sehen mag / in Rode oder Rade / deren schier ein ganz A. W. E. bey uns zu sehen ist / als : Amstenraed / vulgò Aussenrae / Bingenrae / Elsterra / Dueckenrae / vulgò Doenrae / Egenrae / Gaefrae oder Baefrodel vulgò Gaerssen von S. Serraes zu Mastricht ; Geytrae / Groetenrae / Ingenraed / Haisfenraed oder Haiseltrae / Hatttrae / Herckenrae / Herzogenrae / Hubeltrae / viel leicht Rode Huberti / Hyntrae oder Hynre / Kreigrae / oder Kreigrode / Leerae / Münchenrae / Randenrode vulgò Rangelrae / Suggenrode / vulgò Suckrae / Tripsrae / Vtrae / Waldenraed vulgò Waurae ; Schurwauren oder Schurwaurae / Winandsrae / &c. Rae aber oder Roden kommt vom Roden oder auß roden / ist so viel als Walde oder Busch zu Land genacht / vulgò Kottel Land. Vñ geben die noch heut vmblygende Namen gnugsam zeugnis / daß anfangs in diesen orthen alles schier lautere Busch vnd Walde gewesen / algemach an den besten plätzen außgerennet / zu Dörffren vnd Ländt gemacht worden / als Gantbusch / Graibusch / Groetenbusch / jene groesse Feldt bey Gant

gels/Halmbusch/Hunvre oder Hünnerbusch/Hebentbusch/Edwenbusch / Diec-
enbusch/Zeuffelsbusch/Bräebusch bey BORN vnnnd welches sich gar weit
erstreckt/Echternwald vulgd Echternvout. Endlich in Berg vnd Houen: als
Bachhouen/Broidhouen/Eigelschouen / Güttichhouen / Huinschouen/
Kuchhouen/Dphouen/Wberhouen;vnd Berg bey Brimund / Galsenberg/
Hansberg/Hillesberg / Kiernenberg oder Kienselsberg; S.Odilien oder
S.Petersberg bey Kurniund/Frelenberg/Wergenberg 2c. Hieuen ject gnung.
Muß doch mit wenig worten eins denckwürdiges / vnserer Muttersprach
belangendtroueigen / daß in einem langen Dorff bey Gangelte so sich schier
halbwegs Gellenkirchen erstreckt/Star genant / noch heut drey,oder vierer,
ley Aussprachen zu hören:ansangs/ich seß (NB. halb hochdeutsch vnnnd halb
Brabandisch)oder mit ein fallend linderer E. Ich seß/dico;im mitten:ich sag;
am end bey Seitraed: Ich saen(pro ich sage dico)welches ein zeichen / daß bey
Gellenkirchen vnd dem Fluß Wurm/die Edlische UBL(daren noch heut
Wich/Eupin den nahmen haben Clouer.Germ,ant.)vnd Maselender SV-
NCL sich gescheiden.

Kritzraedt is, met de door hem geciteerde oudere tijdgenoten Petrus Divaeus en Werner Teschenmacher, van mening dat de (streek)taalverschillen hun oorsprong vinden in de taalverschillen van de oorspronkelijke bevolkingsgroepen: Sunici, Tungri, Eburones, Ubii etc.³³ Gangelt en Sittard liggen in het gebied van de Sunici.³⁴ Aan de westkant valt Maastricht erbuiten: daar begint het gebied van de Tongeren en de Eburonen. Wijk, de voorstad van Maastricht op de rechteroever van de Maas (door de Romeinen 'Vicus' genoemd) ligt juist op de grens van het Sunisch gebied.³⁵ In het oosten grenzen de Suniërs aan de Ubiërs die het Rijnland rond Keulen bewonen. (De Ubiërs worden tegenwoordig meestal aangeduid met de naam Ripuariërs.) De grens tussen de Maastrandse Suniërs en de Keulse Ubiërs legt Kritzraedt bij Geilenkirchen en het riviertje de Worm.³⁶ Zonder het expliciet toe te lichten wijst hij daarmee op het bestaan van de belangrijke isoglosse die wij nu de Benrather linie noemen.

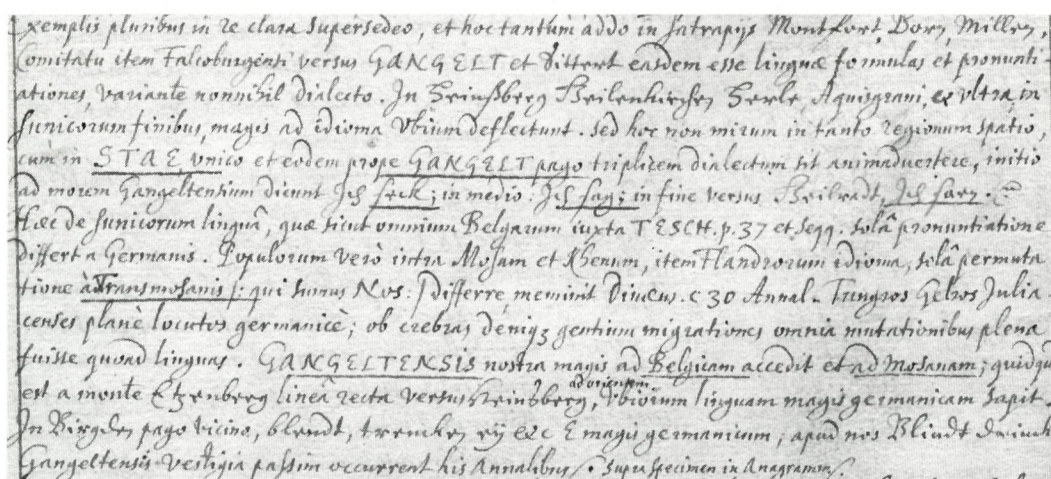
In de *Chronick* ging Kritzraedt nader in op de 'Sprach umb Gangelt'. Bij de nu volgende bewerking van de betreffende passages heb ik soms gebruik gemaakt van de formulering in de *Annales*. Hier en daar heb ik, ter verantwoording of ter verheldering, de letterlijke tekst van *Chronick* (Hoogduits) of *Annales* (Latijn) tussen haakjes toegevoegd.³⁷

Volgens Teschenmacher wijkt de taal van de Sunici net zoals die van alle Belgae ('die sprach aller Niederlender') alleen door de uitspraak af van het Hoogduits ('Sunicorum lingua, quae sicut omnium Belgarum sola pronuntiatione differt a Germanis').³⁸ Een soortgelijke visie heeft Divaeus, die stelt dat de taal in de streek tussen Maas en Rijn sterk op die van de Brabanders en de Vlamingen lijkt en daarvan alleen door de uitspraak ver-

schilt. Tongeren, Geldersen en Gulikers spraken vroeger zuiver Duits, maar hun taal is anders geworden als gevolg van diverse volksmigraties ('wegen offerer verenderung der völcker').³⁹

Kritzraedt verbaast zich daar niet over. Zelf heeft hij in november 1642 in Sittard twee zoontjes van een ritmeester uit het keizerlijk garnizoen gekend, die van Duitse knechten en dienstmeisjes mooi en zuiver Hoogduits geleerd hadden, terwijl hun beide ouders Nederlanders waren. Op soortgelijke wijze hebben de Duitsers die zich in Sittard vestigden, door de omgang met de autochtonen de taal geleidelijk veranderd.

(Uit deze mededeling mag geconcludeerd worden dat het Sittards nogal wat invloed van Duitstalige immigrés heeft ondergaan.)

Jacob Kritzraedt,
Annales Gangeltenses, 4 (foto:
Guus Janssen)

In de ambten Montfort, Born en Millen, eveneens in het Land van Valkenburg richting Gangelt en Sittard ('in satrapiis Montfort, Born, Millen, comitatu item Falcoburgensi versus Gangelt et Sittert') wordt bijna eenzelfde taal gesproken, ook qua uitspraak ('schier einerley sprach und auszsprach'; 'variante nonnihil dialecto'). Bij Heinsberg, Geilenkirchen, Heerlen, Aken en verder oostwaarts in de richting van de Roer wordt de taal steeds meer Keuls gekleurd ('et ultra in Sunicorum finibus magis idioma Ubium deflectunt').

Gezien de uitgestrektheid van het gebied hoeft zo'n verandering in de taal niet te verbazen ('sed hoc non mirum in tanto regionum spatio'), als men weet dat al in een en hetzelfde dorp, nl. Stahe, even ten zuiden van Gangelt (schertsenderwijs ook wel 'de lange armoede', 'das lang armuth', genoemd), de zinsnede 'ik zeg' op drie verschillende manieren wordt gerealiseerd. Aan de Gangeltse kant hoort men: 'ick seck', met tamelijk harde -e- ('e, duriusculo'), net zoals in Gangelt zelf. Een beetje verderop wordt gezegd: 'ick seck', met tamelijk zachte -e- ('e, molliori'), zoals die in Birgden wordt uitgesproken in 'blendth' (blind) en 'drencken' (trinken). Midden in Stahe zegt men: 'ick sag', en aan het einde, in de richting Gillrath: 'ich saen'.⁴⁰

(‘*Ick seck*’ en ‘*ick sag*’, lees: ‘*Ich seck*’ en ‘*ich sag*’. De *Annales* hebben steeds ‘ich’. De schrijfwijze ‘ick’ zal een vergissing zijn of een afschrijffout. Immers, al rond 1500 had de verschuiving van de *k* in ‘ik’ en ‘ook’ naar een *ch* in de dialecten had plaatsgegrepen, waardoor de zgn. Uerdinger lijn ontstond.⁴¹⁾

(De plaatsen Kerkrade en Heerlen, die ten oosten van zègke/zage-isoglosse gelegen zijn, kennen beide de vorm ‘ich zaan’. Kerkrade kent daarnaast ‘ich zag’, Heerlen tegenwoordig ook ‘ich zègk’.⁴²⁾ Stahe ligt aan de westkant van de zègke/zage-isoglosse; de reguliere, ook nu nog gebezigde vorm is dus ‘ich zègk’. Omdat het dorp aan de oostzijde grenst aan Gillrath, dat in het zage-gebied ligt, is de vorm ‘ich zaan’ aan de kant van Gillrath verklaarbaar. Dat in Stahe ten tijde van Kritzraedt als variant van ‘ich zaan’ ook nog de vorm ‘ich zaag’ voorkwam, kan, evenals in Kerkrade, verklaard worden als ontlending aan het Nieuwhoogduits. Ook het dialect van Dremmen, ten noordoosten van Gillrath, kent de vorm ‘ich zaag’.⁴³⁾

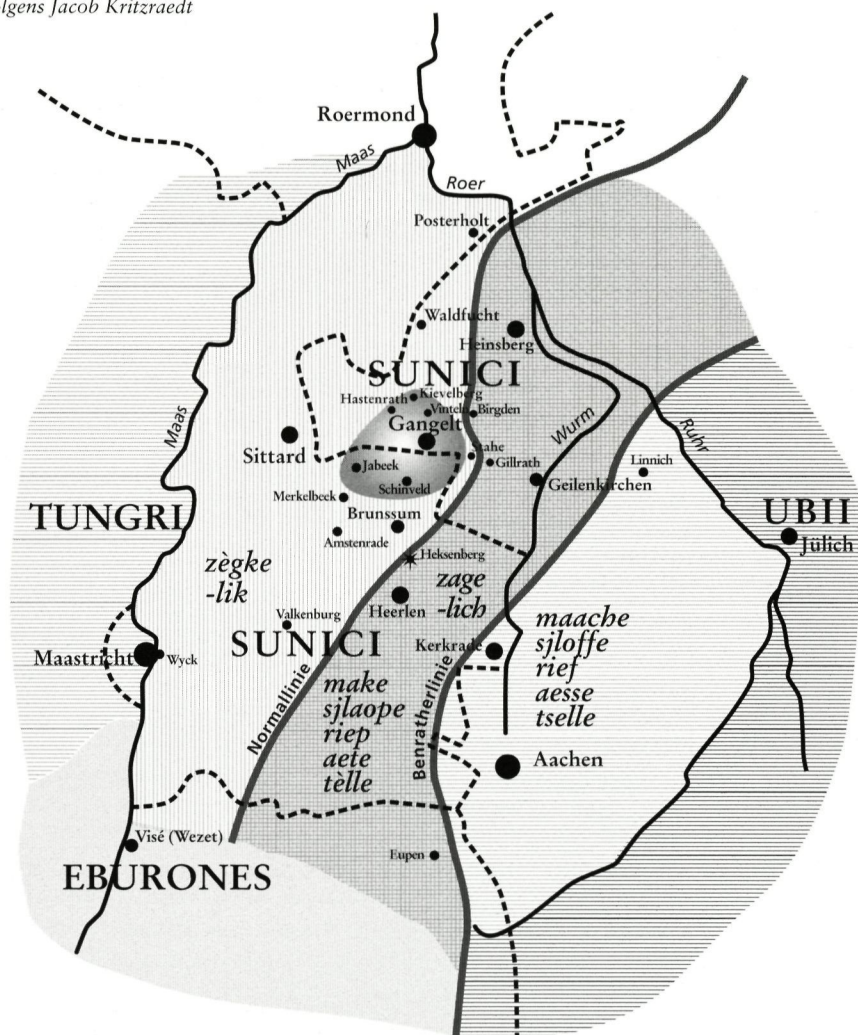
Kritzraedt wijst er vervolgens op dat ‘onze Gangeltse moedertaal’ (‘unsere Gangeltische Muttersprach’) meer op het Brabants ‘trekt’ (‘Gangeltensis nostra magis ad Belgicam accedit et ad Mosanam’) en samen met de spraak van de dorpen Hastenrath, Kievelberg, Vinteln, Schinveld en Jabeek iets onderscheidends heeft. Dit blijkt, aldus Kritzraedt, uit diverse stukken die in het tweede deel van de Chronick zijn opgenomen, en uit de proeven van ‘moerspraick’ die hij aan het begin van de Chronick gegeven heeft bij de anagramma’s van de naam Gangelt.

(Zie hierachter op de pagina’s 18-27 de uitgave van Kritzraedts dialect-poëzie en in de bijlage op de pagina’s 28-30 een poging tot verklanking.)

Tot slot: er loopt een scheidingslijn met verandering van uitspraak (‘Summa, die auszsprach scheidet und endert sich’) van de Heksenberg (‘Etzenberg’) langs Amstenrade, Merkelbeek, Brunssum, Stahe en Vinteln door, en zo voort langs Waldfeucht (‘Vucht’) tot aan de Roer. In de richting Gillrath, Birgden, Heinsberg enz. klinkt de taal meer Keuls. (‘Quidquid est a monte Etzenberg linea recta versus Heinsberg ad orientem, Ubiorum linguam magis germanicam sapit.’) Mogelijk gaat deze scheidingslijn wel terug op oude stamgrenzen (‘Vieleicht mögen sich auch anfenglich die Völcker ahn denen Orten gescheiden haben’). Wel staat vast dat anno 1100 de plaatsen Heinsberg, Geilenkirchen, Gangelt, Schinveld, Jabeek tot aan Sittard onderhorig geweest zijn aan een heer die in Heinsberg zetelde.

De door Kritzraedt hierboven bedoelde scheidingslijn is in de vorige eeuw door de dialectgeografie geconcretiseerd en staat sindsdien bekend als de -lik/-lich-lijn of de zègke/zage-lijn. Deze lijnen (isoglossen) lopen vanaf de Romaans-Germaanse taalgrens, parallel aan de Benrather linie (die de scheidingslijn tussen de Hoogduitse en Nederduitse dialecten is) in noord-oostelijke richting. Ten oosten van Brunssum-Schinveld-Gangelt/Stahe

Streektaalverschillen volgens Jacob Kritzraedt

Luikse dialecten (Eburones)

Brabantse dialecten (Tungri)

Mosaanse dialecten, Brabants georiënteerd (Sunici)

idem, Gangelts (Sunici)

Mosaanse dialecten, met ripuarismen (Sunici)

sterk geripuariseerde dialecten (Ubii)

Ripuarische dialecten (Ubii)

Rijksgrens tussen België en Nederland en tussen Nederland en Duitsland. Ze dateert uit de eerste helft van de negentiende eeuw

Normallinie (de 'isoglosse van Kritzraedt')

Dit is een lijn die enkele opvallende dialectkenmerken begrenst. Ten noordwesten ervan zegt men bijvoorbeeld zègke, vruntelik, paerd, drie; ten zuidoosten: zage, vröntelich, paeëd, drei. Tussen Brunssum en Stahe (bij Gangelt) bestaat de Normallinie uit een hele bundel isoglossen. In zijn Annales Gangeltenses, 4, en in de Chronick Gangelt, 279, heeft Kritzraedt de loop van de Normallinie tussen de Heksenberg (ten zuiden van Brunssum) en de Roer bij Posterholt nauwkeurig aangeduid.

Benrather linie

Deze isoglosse, genoemd naar de plaats waar ze iets ten zuiden van Düsseldorf de Rijn passeert, begrenst het gebied van de Hoogduitse klankverschuiving. Ten zuidoosten ervan zijn de k, p, t in woorden als make, sjlaope, riep, aete, tëlle verschoven tot ch, f, ss/ts: maache, sjloff, rief, aesse, tselle.

Eburones, Tungri, Sunic, Ubii

Zo luiden de namen van de stammen die in de Romeinse tijd het Maasrijnland bewoonden: de Eburones de regio Luik, de Tungri het Brabantse land ten westen van de Maas, de Sunic de streek tussen Maas en Roer/Worm, de Ubii de Keulse regio tussen Roer/Worm en Rijn. Kritzraedt was overtuigd van de vermenging en de veranderingen die de dialecten in de loop der eeuwen hadden ondergaan, maar tevens was hij van mening dat de grote diversiteit van de Maasrijnlandse dialecten bepaald was door de verschillende stammen die er in de Romeinse tijd woonden.

maken ze deel uit van een isoglossenbundel, waartoe o.m. ook behoren: de lijnen nach/naat (ned. nacht, du. Nacht), oud/aod (ned. oud, du. alt) en goud/good (ned. goud, du. Gold), paerd/paed (ned. paard, du. Pferd), hōnd/hóngk (ned. hond, du. Hund), vief/vönnef (ned. vijf, du. fünf), pien/pieng (ned. pijn, du. Schmerz), sjnie/sjnei (ned. sneeuw, du. Schnee), drie/drei (ned. drie, du. drei), kou - köj / koo - keu (ned. koe - koeien, du. Kuh - Kühe), baeë/baeëne (ned. bidden, du. beten). Enkele kilometers voorbij Stahe waaiert de isoglossenbundel in noordoostelijke richting uiteen.⁴⁴

Evenals de -lik/-lich- en de zègke/zage-lijn lopen de andere hierboven genoemde isoglossen vanaf Brunssum in zuidwestelijke richting naar de Romaans-Germaanse taalgrens. Roukens beschreef deze isoglossenstreng, na bestudering van meer dan honderd verschillende woordkaarten, als 'westgrens van dichtste isoglossenbundel in Z.O. Limburg'.

In zijn studie over de Rijnlandse dialecten tussen Düsseldorf en Aken beschouwde Frings de isoglosse van zègke/zage, waarmee zoveel andere klank- en woord-isoglossen samenvallen, als 'Normallinie' met een grote 'sprachscheidender Wert'. Hij noemde ze nog ingrijpende dan de Benrather linie. Vanaf Stahe loopt deze Normallinie, oostelijk om Birgden heen en westelijk van Heinsberg, naar het noorden richting Posterholt, waardoor ze de Selfkant en het gebied rond de plaatsen Gangelt en Waldfeucht tot een onderscheiden eenheid maakt.

Afbeelding links:
De dialectgedichten
van Jacob Kritz-
raedt, in: *Annales
Gangeltenses*, folio
IV recto (foto:
Guus Janssen)

Het door Kritzraedt aangeduide gebied van sterk spraakverwante plaatsen rond Gangelt (Gangelt, Hastenrath, Kievelberg, Vinteln, Schinveld, Jabeek) past binnen de begrenzing van de Normallinie. Alleen in Birgden, dat door Frings binnen het zegke-gebied geplaatst wordt, werd naar het gevoelen van Kritzraedt een meer Keuls gekleurd dialect gesproken. Mogelijk liep de Normallinie toen westelijk van Birgden naar het noorden.⁴⁵ Verder zij nog opgemerkt dat Jabeek en Schinveld volgens Dols binnen het gebied van de Sittardse diftongering vallen, al noemt hij de grens daar vaag.

KRITZRAEDTS DIALECTPOËZIE

Op 3 en 4 november 1640 schreef Jacob Kritzraedt twee gedichten in zijn moedertaal, zijn 'lingua materna', zijn 'moerspraick'.⁴⁶ Het eerste (GANGLUDEN / LAND GENUG) telt 28 verzen, gekruist rijmend, afwisselend bestaande uit vier en drie jambische versvoeten. Het tweede (GAN-GELT / GET LANG), een octaaf, telt 8 paarsgewijs rijmende versregels, ieder bestaande uit vier jamben.

De gedichten getuigen van Kritzraedts trots op zijn geboorteplaats, haar lange geschiedenis en haar bewoners. Die bewoners zijn arbeidzame landbouwers; - handelslieden zijn er in Gangelt bijna niet. Trots op hun bezit, bewerken ze met vreugde de velden rond het stadje. Ze zijn eerlijk, recht door zee en vrij van bedrog; zij zijn niet uit op status, maar houden zich bij hun ploeg. Wie in Gangelt land bezit, kan er best van leven. Hij is een content mens.

Bij een eerste kennisneming van de gedichten is men geneigd om de mededeling van Kritzraedt dat dit zijn dialect is, zijn 'moerspraick', met een flinke korrel zout te nemen. Toch mag er geen reden zijn voor dit wantrouwen bij voorbaat. Kritzraedt was een geleerd man die, als het op taal, klank en spelling aankwam, wist van de hoed en de rand. Wel moest hij zich voor de weergave van de klanken van zijn 'moederstaal' behelpen met de lettertekens uit de Rijnmaaslandse, (Nieuw)nederlandse en (Nieuw)hoogduitse spellingstradities. Voor het schrijven van bepaalde dialectklanken waren geen aparte spellingstekens voorhanden, al was het maar omdat in het dialect nooit geschreven werd.

De 'moerspraick'-teksten van Jacob Kritzraedt zijn afgedrukt volgens de *Annales Gangeltenses* (AG). Ook de zgn. o-superscriptum, het vaak voorkomende, functieloze⁴⁷ accentteken op de *u* (soms ook op de *v*), is overgenomen.

Met betrekking tot de interpunctie is in r. 3 en r. 4 van het eerste gedicht gekozen voor de versie van *Stadtbuch Gangelt* (SG).

Relevante spellingvarianten van de versie SG zijn apart vermeld.

Na de teksten van Kritzraedt en de vertaling ervan in modern Nederlands volgt het tekstcommentaar.

Met een korte nabeschouwing en een conclusie wordt de behandeling van de beide dialectteksten van Kritzraedt besloten.

GANGLUDEN.

infra aô 827.

Anagramma.

4 Novemb. 1640.

LAND. GENUG.

	<i>Dij staidt GANGLUDEN glücklich is,</i>	<i>Moerspraick.</i>
	<i>En' van Gott $\wedge$ uterkaren, $\wedge$ uterkoiren</i>	<i>materna lingua.</i>
	<i>Het is verseker un' gewiß,</i>	
	<i>Dij da van sijn $\wedge$ gebaeren $\wedge$ geboiren</i>	
5	<i>Altoost geneigt ter arbeit sijn,</i>	<i>SG toegedain</i>
	<i>En' toegedaen het wircken.</i>	<i>SG Ein elick eijn</i>
	<i>Eijn elick eijn súijt op het sijn,</i>	
	<i>Un' op sij' LAND dúet mircken.</i>	
	<i>Herom da lickt e' wijt breijt felth</i>	<i>SG ein wijdt breith felth</i>
10	<i>Un' peßlick lange stücker,</i>	<i>SG haiff</i>
	<i>Dat is der Bürger haaff un' gelth,</i>	<i>SG wüecker</i>
	<i>Der allerlöfflichst wüecker.</i>	<i>SG würdt</i>
	<i>Het LAND dat wüerd GENUG gemöst,</i>	
	<i>En' omgedain ter tijen,</i>	
15	<i>All Man sijn erff op eigene köst,</i>	<i>SG Mann</i>
	<i>Schleijth gaij mit groit verblijen.</i>	
	<i>Geijn hogen staet un' kopmenschap</i>	<i>SG hoigen</i>
	<i>En' wüerd niet veüll gedreeven,</i>	<i>SG nit</i>
	<i>Arglist, bedroig und dobbelschap,</i>	<i>SG un'</i>
20	<i>Oúch sellien wüerd bedreeven.</i>	<i>SG würdt bedreven</i>
	<i>GANGLUDEN is eijn oprecht ordt,</i>	
	<i>Van froijmer awer trúijen,</i>	<i>SG froimer</i>
	<i>E' Man, e' Man, e' wordt, e' wordt</i>	
	<i>Men geijt niet lang te kúijen.</i>	
25	<i>All mallick driijft op sijne plúg,</i>	<i>SG En' éren</i>
	<i>Un' op sij' LAND te éren,</i>	<i>SG hie hétt hétt</i>
	<i>We hij LAND hëtt, de hëtt GENUG,</i>	<i>SG ernéren</i>
	<i>De kan sich waill ernéren.</i>	

De stad GANGLUDEN is gelukkig
en door God uitverkoren.

Moedertaal
materna lingua

Vast en zeker is het zo

dat wie daar geboren zijn

- 5 steeds geneigd zijn tot de arbeid
en het werken toegedaan.

Een ieder ziet toe op het zijne

en heeft aandacht voor zijn LAND.

Rondom Gangelt liggen breeduit de velden

- 10 en behoorlijk lange stukken (flinke percelen)
Dat akkerland is het bezit, waaruit de burgers
hun veel geloofde winst halen.
Het LAND wordt GENUG gemest
en op het juiste moment geploegd.
- 15 Iedereen onderhoudt zijn bedrijf op eigen kosten
en houdt er met veel plezier zijn blik op gevestigd.
Een hoge status wordt niet nagestreefd
en er wordt niet veel handel gedreven.
Van arglist, bedrog en dubbelhartigheid
- 20 is zelden sprake.
GANGLUDEN is een eerlijk oord
van rechtschapen oude getrouwen.
Een man een man, een woord een woord;
men houdt er niet van gezeur en gezanik.
- 25 Iedereen is doende met zijn ploeg
en stelt eer in zijn LAND.
Wie hier LAND heeft, die heeft GENUG;
die kan goed in zijn onderhoud voorzien.

GANGELT. Anagramma. GET LANG.

- Höisch! Lachstú nach? Wat geijst dich aen?*
Wijnae dünckt dich dú fromer Man, *SG dünckt froimer*
Dat húij en' güsteren korten tijdt,
Oúß GANGELT weijt van niet e' kijdt? *SG Oiß*
- 5 *Dieß staidt gleúff mich óuch we dú büß,*
GET LANG, eyn pooß gestangen is. *SG poiß*
Achthoniert iaer, un' mee daertú,
Van GANGELT wüerdet getaút tot nú. *3 Novemb. 1640.*
Ex tempore.

J.K.

- Rustig! Lach jij nog? Wat bezielt je?
Hoe kom je erbij, mijn beste man, te menen
dat in de korte tijdsspanne van vandaag en gisteren
ons Gangelt nergens besef van heeft?
- 5 Deze stad, geloof me, wie jij ook bent,
staat er al GET LANG (wát lang), een hele poos.
Achthonderd jaar en meer nog
wordt er over Gangelt gesproken.

Voor de vuist weg

TEKSTCOMMENTAAR BIJ GANGLUDEN

infra anno 827: De naam 'Gangluden' (Gangelt) komt voor het eerst voor bij Einhard in 827. Volgens de tijdrekenkunde moet dit 828 zijn.⁴⁸

Anagramma: een anagram is een letteromzetting: LAND GENUG bevat dezelfde lettertekens als GANGLUDEN.

1 *dij*, *staidt*, *uterkoiren* (2), *sijn* (4, 5), *geboiren* (4), *toegedaen* (6), *toegedain* (SG 6), *suijt* (7), *froijsmer* (22) etc.: Verlenging van een klinker kan geschieden door verdubbeling (*altoost* (5), *haaff* (11), *gedreeven* (18), *bedreeven* (20), *pooß* (*Getlang* 6)) of door toevoeging van e, i, j (soms ij). Een systeem heb ik daarbij niet kunnen ontdekken. Opvallend is de nog lange vocaal in *staidt* (ook in *Getlang* 5). Vgl. de Maastrichtse straatnamen Grote Staat en Kleine Staat ('de Staat' in de volksmond) waarin *Staat* 'stad' betekent. Een Nijmeegse bron uit 1622 vermeldt: *staet* (stad), *staetdinnaers* (stadsdienaars), *staetsmet* (stadssmid), *staethuys* (stadhuis); zie Janssen 2003, 96, 102, 104, 116.

De situatie bij [e plus i of ij/y] is gecompliceerder: *geneigt* (5), *arbeit* (5), *eijn elick eijn* (7), *ein elick eijn* (SG 7), *breijt* (9), *breith* (SG 9), *eigene* (15), *schleijth* (16), *geijn* (17), *eijn* (21), *geijt* (24, *Getlang* 1), *weijt* (*Getlang* 4), *eyn* (*Getlang* 6). Waar geldt de uitspraak ee en waar de uitspraak ei?

Het huidige dialect van Gangelt biedt niet veel houvast: 'jeneicht, arbeit, ein-eelik-ein, breet, eeje, sjleet, jeen, een, jeet, wit, een'. Gelet op Gangelts (toenmalige) oriëntatie op Sittard, ligt aansluiting bij de Sittardse uitspraak (nu: ein, breid, eige, sjleit, gein, geit, wit) voor de hand. Maar was die toen gelijk aan de tegenwoordige? Voor de periode 1350-1600, zie: Wethlij 1980, I, 111, 114; Otten 1977, 132.

In open lettergreep volstaat Kritzraedt ook wel eens met een enkele klinker: *hogen* (17), *awer* (22), *fromer* (*Getlang* 2).

staidt, *-spraick*, *stücker* (10), *staet* (17), *staidt* (*Getlang* 6): In het Duitse spellingsstelsel wordt de j in sjp- (spelen) en sjt- (stehen) niet met een apart teken aangeduid, maar wel uitgesproken. Met betrekking tot de s, gevolgd door een consonant, lijkt Kritzraedt het Duitse systeem te volgen. Zie ook *schleijth* (16).

Het dialectgebied waarin anlautende s- gevolgd door de consonant p, t, l, m of, n, wordt uitgesproken als sj-, wordt in het westen begrensd door de zgn.

Panningerlinie, een lijn die tussen Eijsden en Maasbracht op korte afstand ten oosten van de Maas loopt.

Vanuit het westen gezien is het een van de klankverschijnselen waardoor het afwijkende karakter van de Limburgse dialecten getekend worden. Het verschijnsel was tijdens het leven van Kritzraedts al een eeuw oud. Vgl. Frings-van Ginneken 1919, 162, 200; Cromptoets 1988, 98.

Gangluden, *Gott* (2), *gewiß* (3), *gebaeren/geboiren* (4) etc.: In het huidige Gangelts worden deze woorden met een j- uitgesproken: Jangluden, Jott, jewiss, jebaore;

ten westen van Gangelt (Süsterseel, Tüddern) en het aangrenzende Limburgse gebied met een zachte g-. Vgl. Cajot 1989, I, 35; II, 21 (kaart 13). Frings hoorde in Gangelt 'ein sich zwischen j und x bewegender Compromisslaut' (Frings 1913, 75) en was van mening 'daß x- auch einmal in Ripuarien, zumindest in weiten ripuarischen Grenzstrichen gegolten hat', m.a.w. dat de j- vanuit de Keulse regio het x-gebied is binnengedrongen (Frings-van Ginneken 1919, 169; Frings 1955, 176, 189; Frings 1956, I, 39).

Wanneer deze 'Keulse' stemhebbende j ('eine jut jebratene Jans is eine jute Jabe Jottes') de stemhebbende g, c.q. de stemloze x/ch uit Gangelt verdrongen heeft, is niet bekend. Ik ben evenwel van mening dat dit tijdens Kritzraedts leven nog niet gebeurd was. Hij maakte immers geen melding van dit tekenende, ook in de spelling goed uit te drukken ripuarisme, terwijl hij ons wel attendeerde op de mouillering in 'hónjerd, hónjd, etc' en deze in zijn 'moerspraick'-gedichten ook uitdrukte: *sellien* (20), *achthoniert* (*Getlang* 7). Bovendien levert Kritzraedt zelf een bewijs voor mijn opvatting als hij in de *Annales*, 118 opmerkt dat 'gruit' (de vrucht van de gagel, die gebruikt werd bij het brouwen van bier) in het dialect ('vulgo') *Grüt int' venn* genoemd wordt. Gillissen 1999, 102 geeft de dialectvorm 'Jruut' (dus uitgesproken met lange -oe-). Verder bij Kritzraedt in *Annales*, 4 de plaatsaanduidingen *op gen Heiler*, *op gen Gangelder Heij* en *aen gen Handt*. En nog meer voor de hand ligt een verwijzing naar *GENUG* (*titel*, 13, 27) waar de g aan het woordbegin en wordeinde op een gelijksoortige fricatief duidt.

glücklich, allerlöfflichst (12): Naast -lich, dat in de Rijnmaaslandse, i.c. Gulikse, schrijftaal in de loop van de 16de-eeuw algemeen geworden was, gebruikt Kritzraedt ook nog het oudere -lik: *peßlick* (10). De k vinden we bovendien in *mallick* (25) en *eijn elick eijn* (7). Vgl. Otten 1977, 72, 75-77.

Voor de uitspraak van de ü in *glücklich*, zie het commentaar bij *stücker* (10). *moerspraick*: de e duidt waarschijnlijk op verlenging; de *ai* moet m.i. als *ao* worden uitgesproken. Meer hierover onder 2 (*uterkaren* etc.) en 4 (*da* etc.) en in de afsluiting van dit artikel.

2 *En' van ...*: Kritzraedts 'moerspraick' bleef gevrijwaard van de vloed van hgd. taal-elementen die vanaf ca. 1550 in de schrijftaal waren doorgedrongen. Zo schrijft hij van (2, 4, 22, *Getlang* 4, 8), *toegedaen* (6), *op* (8, 26), *dat* (11, 13, *Getlang* 3), *sijn* (4, 5, 7, 8, 15, 25, 26), - *nae* (*Getlang* 2), *tijen* (14), *tijdt* (*Getlang* 3) en niet 'von, zu-, auf, das(s), sein, -nach, zeit(en)'. Vgl. Gillissen 1994, passim; Otten 1977, 88, 90.

Naast *en'* (2, 6, 14, 18, *Getlang* 3) schrijft hij *un'* (3, 8, 10, 11, 17, 26, *Getlang* 7) en eenmaal *und* (19, SG heeft echter: *un'*). Mede gelet op de variant *en'* (SG 26) lijken de beide vormen *en'* / *un'* voor Kritzraedt verwisselbaar.

In het huidige Gangelts wordt een naar oe neigende stomme klinker (sjwa) uitgesproken.

Gott (SG 2: *Godt*): Uit de spelling *Gott* blijkt opnieuw dat Kritzraedt zich in zijn 'moerspraick'-teksten niet goed kon losmaken van het Duitse spellingsysteem. Zie

ook hierboven het vermelde onder 1: *staidt* (met enkele opmerkingen over de Panninger linie) en bijvoorbeeld de spelling van *gewiB* (3) i.p.v. 'gewis', en *kop-menschap* (17) i.p.v. 'koopmanschap'. Doorgaans echter volgt Kritzraedt in zijn 'moerspraak'-poëzie naar oud-regionaal gebruik de 'Brabantse' spellingtraditie.

uterkaren - uterköiren / gebaeren - geboiren (4): Kritzraedt noteerde in de marge de schrijfwijze met *oi*, die hij ook in SG gebruikte. Hieruit mag vooreerst worden geconcludeerd dat hij de spelling met *a* en *ae* niet onjuist, maar die met *oi* wellicht verkieslijker vond, en vervolgens dat in deze woorden met de *a*, de *ae* en de *oi* dezelfde klank wordt aangeduid. Deze tussen de *oo* en de *aa* gelegen klank kan niet anders dan de voor de streektaal, i.c. het Gangelts dialect, typerende *ao*-klank zijn. Zie ook de hierboven onder 'Kritzraedt als dialectoloog - Woorden, toponiemen, klanken' gemaakte opmerkingen over de plaatsnamen op -*rae*/-*roe*, en verderop de aantekening bij r. 4.

De vorm 'utercoren' voor 'uutvercoren' was al in het mnl. bekend; zie het *Middelnederlandsch Woordenboek* (Mnl. Wdb.)VIII, 1015.

4 *da*, *toegedaen* (6), *da* (9), *omgedain* (14), *staet* (17), *iaer* (*Getlang* 7), *daertú* (*Getlang* 7): Met de spellingen *a*, *ae*, *ai* sloot Kritzraedt aan bij het regionale schrijftaalsysteem. Het huidige dialect heeft in deze woorden de *ao*-klank. Otten betwijfelt of dit ook in Kritzraedts tijd het geval is geweest, maar Wethlij is er m.i. op goede gronden van overtuigd dat er sprake was van een verdonkerde *a*-klank. Vgl. Otten 1977, 117, 124; Wethlij 1980, I, 73, 76.

5 *altoost*, *geneigt ter arbeit*, *toegedaen* (6), *allerlöfflichst* (12), *der Bürger* (11; genitief), *schleijth gajj* (16), *dobbelschap* (19): Dergelijke cultuurtaalwoorden wijzen erop dat Kritzraedts 'moerspraak' niet de taal was van de gewone man. De auslaut -*t* in *altoost* is opvallend.

6 *toegedaen*: *o* plus *e* vormen hier de klank *oe* (du. *u*). Dit zou ook voor *moerspraak* kunnen gelden, maar, gelet op de tegenwoordige uitspraak 'moderspraak', ligt hier de *oo*-klank voor de hand.

7 *Eijn elick eijn*: contaminatie van 'eenieder' en 'iedereen'.

8 *op sij' LAND düet mircken*: hij bepaalt de aandacht bij zijn land. Vgl. Mnl. Wdb. IV, 1461.

10 *peBlick*: 'passelijk, redelijk, schappelijk'. Vgl. *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT) XII,1, 684 en Grimm's *Deutsches Wörterbuch* (DW) VII, 1498.

stücker: Hoe de *ü* uit te spreken? Gelet op de umlaut, lijkt *oe*-uitspraak uitgesloten. Ned. *u* ligt voor de hand, maar een meer open, naar *ö* neigende realisering acht ik

bij *stücker*, *bürger* (11), *güstere* (Getlang 3), *büß* (Getlang 5), gelet op de uitspraak in het hedendaagse dialect, waarschijnlijker. Dat geldt ook voor *glücklich* (1) dat in het huidige Gangelts als 'glöcklich' wordt uitgesproken.

11 *Bürger*: poorter, stadsbewoner. Vgl. *Mnl. Wdb.* I, 1380.

12 *wúecker*: oe-uitspraak ligt voor de hand, maar dan zijn er rijmproblemen *stücker/wúecker*). In SG spelt Kritzraedt *wúecker*, dat tenminste voor het oog op *stücker* rijmt.

allerlöfflichst: Gelet op de umlaut is o-uitspraak uitgesloten, dus ö-klank.

13 *wüerd* (13, 20, Getlang 8): De *üe* is een wat verlengde *u*, dus *ü*-uitspraak ('wuurd').

Met het enkele klinkerteken vóór *r* plus dentaal in *würdt* (SG 13 en 20), *ordt* (21), *wordt* (22) wordt ook een verlengde vocaal bedoeld. Vgl. Wethlij 1980, I, 478-479. *Wüerd* (18) zal wel een verschrijving zijn.

15 *erff*: grondgebied, eigendom aan grond. Vgl. *Mnl. Wdb.* II, 725-726.

16 *Schleijth gaj*: schenkt zijn aandacht aan. Vgl. *Mnl. Wdb.* II, 801, i.v. 'gade (gaye).

17 *hogen staet*: aanzienlijk ambt, ook: praal, pompa; zie *Mnl. Wdb.* VII, 1891.

18 *En' niet*: de dubbele ontkenning lijkt inmiddels uit het dialect van de Selfkant verdwenen.

niet (18, 24, Getlang 4), *nit* (SG 18): deze vormen wijzen op uitspraak met een naar *i* neigende *ie*. Vgl. echter Gillissen 1994, 280-281.

gedreeven: *Mnl. Wdb.* IV, 415-416 i.v. 'driven': zich bezighouden met, aan de dag leggen.

19 *dobbelschap*: *niet* in *WNT*, *DW*, *Mnl. Wdb.*; die kennen wel het woord 'dobbeldheid / dobbelheit': dubbelhartigheid, valsheid (*WNT* III, 3540; *DW* II, 1265; *Mnl. Wdb.* II, 220). Aangezien het woord 'dobbelschap' ook niet voorkomt in het Middelhoogduits en het Middelnederduits, acht prof. H.L. Cox het een 'Eigenbildung' van Kritzraedt.

21 *ordt*, *wordt* (22, 2x): zie 13.

22 *awer*: Al enkele eeuwen kwam in de spreektaal de vocalisering van de */-* vóór *d* voor, waardoor 'ald' werd tot 'aud'. Ook in de geschreven taal was dit verschijnsel rond 1400 normaal geweest, maar sinds 1450 onder oostelijke invloed geheel teruggedrongen. Bijgevolg drong de */* toen opnieuw door in de spreektaal. Vgl.

Otten 1977, 121-122, 135; Wethlij 1980, I, 425-425, 430. Later volgde een nieuw vocaliseringsoffensief. Vgl. Dols 1935, 66.

24 *kúijen* (rijmend op *trúijen*) betekent 'kauwen'. Gillesen 1999, 116 geeft 'kōie', v.d. Heijden 1927, 65 'kuje'.

25 *All mallick*: iedereen (mnl. 'alman, alleman, elkermallic). Vgl. *Mnl. Wdb.* II, 614. *drijfft*: is steeds bezig, is altijd doende. Vgl. *Mnl. Wdb.* II, 419 i.v. 'driven' (intr.).

26 *ëren, hëtt 2x (27), ernëren(28)*, in SG steeds gespeld met *é*: beide spellingen (in AG en SG) wijzen op een van *e/ee* afwijkende klank, gelijk aan of lijkend op de *ae*-klank. Met betrekking tot *hëtt / hétt*: zie ook Wethlij 1980, I, 83, 90-91.

27 *we, de, de (28), we (Getlang 5)*: de *e* uit te spreken als *ae*. Vgl. Gillissen 1994, 270. *hij*: uitspraak met *ie*; vgl. Gillissen 1994, 280.

TEKSTCOMMENTAAR BIJ GETLANG

Het poëtisch sterke begin van dit octaaf doet denken aan de inzet van Jacob van Maerlants Strofische Gedicht 'Van den Lande van Oversee': *Kersten man, wats di gheschiet? / Slaepstu? hoe ne diensu niet / Jhesum Christum, dinen here?*

1 *Höisch!*: De *i* is verlengingsteken; spreek uit: 'Höösj!' *Wat geijt dich aen?*: Wat overkomt je? Zie *Mnl. Wdb.* I, 97-98.

2 *Wijnæ*: *DW XIV / I, 2*, 1567-1568 i.v. 'wienach': 'seit dem 18. jh. ist es satzeinleitend mit der bedeutung 'wieso', 'inwiefern' belegt.' Kritzraedt gebruikte het al in 1640.

3-4 De betekenis van *Dat húij ... niet e' kijdt?* is mij niet duidelijk. Aan de juistheid van mijn poging tot vertaling mag dan ook getwijfeld worden. Mogelijk is er een relatie met Kritzraedts opmerking (*Chronick*, 77), dat hij vóór 1630 over Gangelt en zijn historie niet meer wist dan wat hij in zijn kindertijd gehoord en gezien had.

4 *kijdt*: korrel, kiem, iets heel kleins. Akens: Et es e Kittche beißer ('kitt' met korte *i*-vocaal); Keuls: Nit ens e Kitzje (niet eens een beetje); landkeuls: nūs e kit (geen korrel); Zuid-Limburgs: e kitske. Vgl. *Mnl. Wdb.* III, 1425 i.v. 'kijt'; *DW V*, 439 i.v. 'keid, keit'.

8 *Getaút*: Waarschijnlijk heeft Kritzraedt met *getaút* het intussen verdwenen 'vertaut' (een oude vorm van 'verteld') bedoeld. *Getaut* is het verleden deelwoord van 'tellen/talde/getalt (zellen/zalde/gezalt)' dat 'tellen' en ook 'spreken, vertellen' kon betekenen. Door vocalisering van de *l* wordt 'talde/getald': *taude/getaut*. Vgl. Müller's *Rheinisches Wörterbuch IX*, 693.

Ex tempore betekent: voor de vuist weg.

Afsluitend moet de vraag gesteld en zo mogelijk beantwoord worden, of Kritzraedts 'lingua materna' wel het Gangelts dialect was, waarvan het tegenwoordige Gangelts rechtstreeks afstamt.

Ongetwijfeld zal Kritzraedts 'lingua materna' gelijkenis vertoond hebben met het huidige dialect van Gangelt. Maar als we, bij wijze van voorbeeld, 'moerspraak' verklanken als 'moorsjpraok', is de *oo* onzeker - ook *oe* is plausibel; immers, als de *-i-* van '-spraak' verlengingsteken is, zal de *-e-* van 'moer-' dat wel níet zijn - en de *ao* volgens mij (en anderen) een juiste, maar volgens Otten een aanvechtbare interpretatie.⁴⁹ Zie verder mijn tekstcommentaar hierboven.

Dat de 'moerspraak'-teksten geen Nieuwhoogduits zijn, is evident. Het Nieuwhoogduits was in die tijd de officiële taal geworden en daar stelt Kritzraedt zijn 'moerspraak' tegenover. Hierin geen spoor van de Hoogduitse klankverschuiving, die toen 400 jaar geleden had plaatsgevonden (*k, p, t > ch, f/pf, ss/ts*: *maken, slapen / ploegen, eten / tellen > machen, schlafen / pflügen, essen / zählen*) en evenmin een geval van Hoogduitse diftongering, die omstreeks 1550 had doorgezet (*ii, oe, uu > ei, au, eu/äü* in bijvoorbeeld: *steigen, Maus, teuer / Mäuse*).

Die 'moerspraak' verschilt echter ook sterk van de regionale Rijnmaaslandse schrijftaal, die vóór 1550 algemeen gebruikt werd, maar daarna verdrongen werd door het Nieuwhoogduits. Een verwijzing naar het protocol van een voogdgeding uit 1548 en een pachtcontract uit 1559, beide uit Sittard, mag volstaan.⁵⁰

Kenmerkend voor de 'moerspraak'-teksten van Kritzraedt zijn de vele dialectwoorden, die in de schrijftaal, ook in de vroeger gebruikte regionale schrijftaal, niet voorkomen: *súijt* (7), *gemöst* (13), *sellien* (20), *awer* (22), *kúijen* (24), *hëtt* (27, 2x), *genug* (27), *waill* (28); *get lang* (titel, 6), *höisch* (1), *nach* (1), *húij* (3), *güsteren* (3), *gleúff* (5), *büß* (5), *achthoniert* (7).

Wel springen een aantal typische schrijftaalwoorden in het oog, die vreemd klinken in de mond van een gewoon dialectspreker: *geneigt* (5), *wúecker / wüecker* (12), *schleijth gaij* (16), *verblijen* (16), *dobbelschap* (19). In het taalgebruik van welgestelden als de Gangeltse familie Kritzraedt-Ritz kunnen ze evenwel best op hun plaats geweest zijn. Bovendien onderscheidde die groep zich daardoor van de taal van de meer eenvoudige plaatsgenoten.

Dit alles in aanmerking nemend, kom ik tot de conclusie dat Kritzraedt het Gangelts dialect heeft willen weergeven zoals dat in zijn familie gesproken werd. Het is dus de taal die zijn moeder hem had leren spreken. Hij moest daartoe gebruik maken van de vigerende spellingsystemen, waarin voor een aantal klanken van zijn dialect geen tekens voorhanden waren. Zoals we eerder opmerkten, zal het Gangelts van de 'gewone man', zowel in woordgebruik als in klankvorming, ongetwijfeld verschild hebben van het Gangelts in de mond van Jacob Kritzraedt. Voortgekomen uit een geslacht van regionale magistraten, zal hij zich ook in zijn 'moerspraak' wel onderscheiden hebben.⁵¹

Bijlage

Bij de opening van het Kritzraedt-jaar op 1 mei 2002 in Gangelt is een poging gedaan om de twee 'moerspraick'-teksten voor te dragen. In mijn adviezen voor de uitspraak heb ik me, bij twijfel over de interpretatie van een aantal spellingen, laten leiden door de klanken in het tegenwoordige Gangelts. Ik ontving daartoe hulp van de heren Martin Achten, Hein Nelissen en in het bijzonder van Josef Klassen. Mogelijk was de verklanking van de gedichten daardoor nog wat 'dialectischer' dan Kritzraedt gewild zou hebben.

Ik geef nu eerst de versie in de Nederlands-Limburgse, zgn. Veldeke-spelling:

GANGLOEDEN bie 't jaor 827
Anagram: 4 november 1640
LAND GENOEG

Die sjtaad GANGLOEDEN glöcklig is *Moersjpraok*
ón van God oet-erkaore.
't Is verzeeker ón gewis,
die dao-van zien gebaore
5 altoos geneigd ter arbeid zien
 ón toegedaon 't wirke.
 Ein-eelek-ein zuut op 't zien(t)
 ón op zie' LAND doet mirke.
 Herom dao likt e wied breed veld
10 ón peslek lange sjtökket.
 Dat is der börger haav' ón geld,
 der allerleufigst' wökket.
 't LAND dat wurd GENOEG gemöst
 ón ómgedaon ter tieje,
15 al'man zien erf op eegene köst,
 sjleet gaaj mit grooët verblieje.
 Geen hooëge sjtaat ón koopmansjap
 'n wurd neet vääöl gedreeve.
 Arglist, bedraog ón dobbelsjap
20 ouch zelje wurd bedreeve.
 GANGLOEDEN is een oprecht aord
 van frómmer auwer truuje.
 E man e man, e waord e waord;
 men geet neet lang te kuuje.
25 Al-mallek drief op ziene ploeg
 ón op zie' LAND te aere.
 Wae hie LAND haeët, dae haeët GENOEG,
 dae kan zich waal ernaere.

GANGELT Anagram: GETLANG

Höösj! Lachs doe nag? Wat geet dich aan?
 Wienaa dunkt dich, doe frömmer maan,
 dat huu ón göstere korte tied
 oos GANGELT wit van neet e kiet?
 5 Dieës sjtaad, gleuf mich, ouch wae doe bis,
 GET LANG, een pooës gesjtange is.
 Achthónjerd jaor, en mie dao-toe,
 van GANGELT wurd getaud tot noe. 3 november 1640
 J.K.

Unten mein Versuch zur Vertonung in einer Buchstabierung für Deutschsprachige.
 N.B. Das *g* wird ausgesprochen wie im Niederländischen, also meistens stimmhaft:
 γ (genug, börger, Gangelt), aber am Ende eines Wortes stimmlos: χ (genug).

GANGLUDEN bie 't joar 827
 Anagram: 4 november 1640
 LAND GENUG

Die staadt GANGLUDEN glöcklich es *Moorsproak*
 on van God uut-erkoare.
 Et is verseeker on gewes,
 die doa-van sin geboare
 5 altoos geneicht ter arbeit sin
 on tuu-gedoan et werke.
 Ein-eelik-ein sūt op et sin(t)
 on op sie' LAND dut merke.
 Herom doa leckt e wiet breet feld
 10 on peslik lange stöcker.
 Det is der börger haav' on geld,
 der allerlööflichst' wöcker.
 Et LAND det wü-erd GENUG gemöst
 on ómgedoan ter tieje,
 15 all'man sin erf op eegene köst,
 schleet gaaj met gro-et verblieje.
 Geen ho-ege staat on koopmanschap
 en wü-erd neet vö-el gedreeve.
 Arglist, bedroag on dubbelschap

- 20 auch selje wü-erd bedreeve.
 GANGLUDEN es een oprecht oart
 van frómmer auwer trüje.
 E man e man, e woart e woart;
 man geet neet lang te küje.
- 25 All-mallik drifft op siene plug
 on op sie' LAND te äre.
 Wā hie LAND hā-et, dā-e hā-et GENUG,
 dā-e kan sich wall ernäre.

Het westelijk deel
 van het Hertog-
 dom Gulik op de
 "Carte particuliere
 des Environs de
 Maeseyck Stochem
 et Hinsberg" van
 omstreeks 1720.
 Druk en uitgave
 waarschijnlijk
 door Eugene Henri
 Frick (1644-1730)
 te Brussel (particu-
 lier bezit Peter
 Schulpen).

GANGELT Anagram: GETLANG

Hö-esch! Lachs du nach? Wat geet dech aan?
 Wienaa tönkt dech, du frómmer maan,
 dat hū on göstere korte tiet
 oos GANGELT wet van neet e kiet?

5 Di-es staadt, glöōf mich, ouch wā-e du bes,
 GET LANG, ein po-es gestange es.
 Achthónjert joar, on mie doa-tu,
 van GANGELT wü-erd getaut tot nu.

3 november 1640

J.K.

LITERATUUR

Tinni Boden, 'Millener Platt - unsere Heimatsprache', in: *Millen. 1000 Jahre Geschichte* (Millen z.j. [2000]) 110-113.

José Cajot, *Neue Sprachschranken im 'Land ohne Grenzen'?* 2 delen (Köln-Wien 1989).

H. Cromptvoets, 'De beide Limburgen als dialectologisch slagveld', in: J. Goossens (ed.), *Woeringen en de oriëntatie van het Maasland* (Hasselt 1988) 89-111.

Willy Dols, 'De Stevensweertsche kerkrekening van 1578', in: *De Maasgouw* 55 (1935) 65-66.

Willy Dols, *Sittardse difftongering*, uitgegeven door J.C. van de Bergh (Sittard 1953).

P. Ecrevisse, *Nieuwe Sittardsche almanak, tot nut en vermaak, voor 1837* (Sittard [1836]).

Michael Elmentaler, 'Rheinmaasländische Sprachgeschichte von 1250 bis 1500', in: Jürgen Macha u.a. (ed.), *Rheinisch-Westfälische Sprachgeschichte vom Spätmittelalter bis zur Gegenwart* (Köln-Weimar-Wien 2000) 77-100.

H.J.E. Endepols, *Mestreechter spraok, doe zeute taol!* (2de druk, Maastricht-Vroenhoven 1943).

Klaus Flink, *Die ehemalige Stadt Gangelt unter Heinsberg, Brabant und Jülich* (Gangelt 1975).

Theodor Frings, *Studien zur Dialektgeographie des Niederrheins zwischen Düsseldorf und Aachen* (Marburg 1913).

Theodor Frings, Jac. van Ginneken, 'Zur Geschichte des Niederfränkischen in Limburg', in: *Zeitschrift für deutsche Mundarten* (Berlin 1919) 97-208.

Theodor Frings, 'Vom g, von seinem Lautwerten und von germanischen Sprachlandschaften', in: *Rheinische Vierteljahrsblätter* 20 (1955) 170-191.

Theodor Frings, *Sprache und Geschichte*, deel I (Halle 1956).

Leo Gillessen, 'Schreibdialekt und Mundart. Beobachtungen zum historischen Schreib- und Lautwandel im ehemaligen Amt Heinsberg', in: *Rheinische Vierteljahrsblätter* 58 (1994) 258-283.

Leo Gillessen, *Mundart im Heinsberger Land. Dremmener Wörterbuch* (Köln 1999).

Jan Goossens, 'Zur sprachlichen Teilung des Rhein-Maas-Raumes', in: *Rheinische Vierteljahrsblätter* 55 (1991) 274-293.

Johann Grein, *Zum 800jährigen Jubiläum der Verehrung des heiligen Quirinus in Millen* (Düsseldorf 1926).

Jacob Grimm, Wilhelm Grimm e.a., *Deutsches Wörterbuch*. 17 delen (Leipzig 1854-1971).

Heêlesj woadbook / Heerlens woordenboek (Heerlen 2000).

L. van der Heijden, *Zittesjen A.B.C.* (Sittard 1927).

A.E.M. Janssen, *Om den gelove. Wederwaardigheden van Willemken van Wanray [ca] 1573-1647* (Nijmegen 2003).

A.M.P.P. Janssen, 'Jacob Kritzraedt (1602-1672)', in: *Sittardse Cultuurdragers 1299-1999* (Sittard 1999), 44-62.

J. Jongeneel, *Proeve van vormenleer en woordenboek der dorpspraak van Heerle* (Heerlen 1884; reprint 1980).

Kirchröadsjer dieksiejoneer (Kerkrade 1987).

G. Kuiper, 'Trivium, taal en tongval', in: *Taal en Tongval* 6 (1954) 112-115.

J. Leenen, 'Limburgse klankgrenzen', in: *Limburgse dialectgrenzen* (Amsterdam 1947) 1-13.

A. van Loey, *Middel nederlandse spraakkunst*. Deel I, Vormleer; Deel II, Klankleer (2de druk, Groningen/Djakarta-Antwerpen 1955-1957)

P.B.N. van Luyn, *Stadt Sittardt, een grensoverschrijdend verleden* (Sittard 1993).

Klaus J. Mattheier, 'Mundart, Urkundensprache und Schriftsprache. Studien zur Rheinischen Sprachgeschichte in Köln. Überlegungen zur historischen Sprachsoziologie', in: *Rheinische Vierteljahrsblätter* 46 (1982) 226-253.

S.G.W. van der Meer, *Venloer Stadt-texte* (Nijmegen 1949).

Arend Mihm, 'Rheinmaasländische Sprachgeschichte 1500-1650', in: Jürgen Macha u.a. (ed.), *Rheinisch-Westfälische Sprachgeschichte vom Spätmittelalter bis zur Gegenwart* (Köln-Weimar-Wien 2000) 139-164.

Arend Mihm, 'Ausgleichssprachen und frühneuzeitliche Standardisierung', in: *Rheinische Vierteljahrsblätter* 65 (2001) 315-359.

Josef Müller (ed.), *Rheinisches Wörterbuch*. 9 delen (Bonn-Berlin 1928-1971).

Jan G.M. Notten, *De Chinezen van Nederland. Opstellen over Limburgse dialecten en een bibliografie* (2de druk, Valkenburg 1988).

Jan G.M. Notten, 'De eigen taal. Dialecten in het Geuldal', in: *Historische en heemkundige studies in en rond het Geuldal* 10 (2000) 7-34.

Dirk Otten, *Schreibtraditionen und Schreibschichten in Sittard im Zeitraum von 1450-1609* (Bonn 1977).

D. Otten, 'Archiefmateriaal als bron voor taal- en dialecthistorisch onderzoek', in: *Forum der Letteren* 19 (1978) 156-164.

W. Roukens, 'Het taalprobleem in Limburg als grensgewest', in: *Ons Limburg* 1e jg., nr. 5, februari 1947, 6-8.

W. Roukens, 'Dialectbegrenzing in Limburg, vooral met betrekking tot lexicologische en syntactische isoglossen', in: *Limburgse dialectgrenzen* (Amsterdam 1947) 31-47.

V.M. Schirmunski, *Deutsche Mundartkunde. Vergleichende Laut- und Formenlehre der deutschen Mundarten* (Berlin 1962).

Rudolf Schützeichel, *Mundart, Urkundensprache und Schriftsprache. Studien zur Sprachgeschichte am Mittelrhein* (Bonn 1960; 2de druk 1974).

J. Schrijnen, *De isoglossen van Ramisch in Nederland* (Bussum 1920), herdrukt in: J. Goossens (ed.), *Een eeuw Limburgse dialectologie* (Hasselt-Maastricht 1996) 6-75.

G. de Smet, 'De evolutie van de Limburgse ambtelijke schrijftaal na Woeringen', in: J. Goossens (ed.), *Woeringen en de oriëntatie van het Maasland* (Hasselt 1988) 53-64.

E. Verwijs, J. Verdam e.a., *Middelnederlandsch woordenboek*. 11 delen ('s-Gravenhage 1885-1952).

C.G.N. de Voofs, *Geschiedenis van de Nederlandse taal* (5de druk, Antwerpen-Groningen 1952).

M. de Vries, L.A. te Winkel e.a., *Woordenboek der Nederlandsche taal*. 29 delen, 1 supplement, 3 delen aanvullingen ('s-Gravenhage e.a. pl. 1882-2001)

H. Welters, *Limburgsche legenden, sagen, sprookjes en volksverhalen*, deel I (Venlo 1875; reprint Maasbree 1982).

A. Weijnen, *Nederlandse dialectkunde* (2de druk, Assen 1966).

Leo Wintgens, *Grundlagen der Sprachgeschichte im Bereich des Herzogtums Limburg* (Eupen 1982).

A.J.M. Wethlij, *Tekengebruik en klankinformatieve waarde bij de vocaalspelling in de Sittardse oorkonden 1348-1450*. 2 delen (Diepenbeek 1980).

- Noten
- 1 Voor een recente schets van Kritzraedts leven en werk, zie Janssen 1999.
 - 2 Het handschrift van de *Annales Gangeltenses* bevindt zich in het Stadtarchiv Köln; een microfilm ervan in het Stadsarchief Sittard-Geleen. Voor het raadplegen van de tekst mocht ik gebruik maken van de door drs. A.M.P.P. Janssen ten behoeve van een becomingmentarierde uitgave vervaardigde transcriptie.
Het handschrift van de *Chronick Gangelt* is in particulier bezit; een omstreeks 1900 gemaakt afschrift ervan is aanwezig in het Rijksarchief in Limburg (RAL) te Maastricht; een kopie van dit afschrift in de bibliotheek van het Stadsarchief Sittard-Geleen. Ik maakte gebruik van het afschrift RAL (handschriftencollectie nr. 40).
Het handschrift van het *Stadtbuch Gangelt* berust in het Gemeindearchiv Gangelt. Ik raadpleegde de microfilm ervan, die aanwezig is in het Stadsarchief Sittard-Geleen.
De verhandeling over de ambten *Millen unnd Born (...) auctore IOBO ZARTDARIC-KIO. ALTNEGGA - IVLIACO* werd in 1654 gedrukt te Keulen door Henricus Kraft. De dubbele *n* in het woordje *unnd* is vrijwel zeker een zetfout. De in kapitaal gedrukte woorden bevatten een anagram: IACOBO KRITZRAIDO A GANGELT - IVLIACO (Jacob Kritzraedt uit Gangelt, Gulik). Het origineel van dit boekje berust in de UB Keulen. Ik gebruikte een fotografische herdruk (z.pl., z.j.).
 - 3 Schützeichel 1960, 128-129.
 - 4 v. Loey 1955, I, 2-3; Endepols 1943, 8-9.
 - 5 Vgl. Cajot 1989, passim; Goossens 1991, 278-280, 283.
 - 6 Het 'Brabantse' Maastricht bezit een aantal charters in de volkstaal uit 1294. Uitzonderlijk vroeg voor deze streek.
 - 7 Elmentaler 2000, 78, 83-84. Over het ontstaan van de stedelijke schrijftalen en hun verdere ontwikkeling, zie ook: v.d. Meer 1949, 30, 244-245.
 - 8 Bij zijn afschrift van een akte uit 1332 noteert hij: 'Disz ist der elste Brieff zu teutsch den man finden können. Darausz unsere alte Muttersprach der Brabantschen gleich abzunehmen.' (*Chronick*, 106) Een akte uit 1397 noemt hij 'diesen altfrenckischen Brieff (...) darausz unsere alte Muttersprach mit Brabant gleich abzunehmen.' (*Chronick* 122) Als reden voor het kopiëren van een stuk uit 1438 voert hij aan, dat 'darausz die Spraich dieser Zeit und die Weisz bey uns zu schreiben gebräulich darausz abzunehmen.' (*Chronick* 131) En over de 14de-eeuwse tekst van het 'Bescheidt von der Graten' (vgl. v. Luyn 1993, 29) merkt hij op: 'Die Sprach belangendt und alte Schrift ist sie Niederlendisch und schier Brabendisch, wie man noch under 200 iahren umbher beij uns auch zu Cölln und Aichen geschrieben.' (*Chronick*, 294)
 - 9 Mihm 2000, 140, 149-152; Gillissen 1994, 276-277; v. Luyn 1993, 99; Mattheier 1982, 243-244; Otten 1978, 159-160; *Chronick*, 20, 213; *Stadtbuch Gangelt*, 16 verso, 61 verso.
 - 10 Roukens 1947, 8; Wintgens 1982, 38-39; Goossens 1991, 278, 281.
 - 11 Mattheier 1982, 249.
 - 12 Grein 1926, 93: 'Wegen ihres eigenartigen Dialektes werden die Grenzbewohner von ihren mehr landeinwärts wohnenden Freunden spasshaft wohl Holländer, in diesem Falle so viel wie Fremde, Ausländer, Nichtdeutsche genannt.' Zie ook: Gillissen 1994, 277.
 - 13 Zo hebben Sittard en Gangelt vrijwel zeker geen 'Ausgleichssprache' tussen Nieuwhoogduits en streektaal gekend. In een stad als Duisburg onderscheidde de hogere sociale klasse zich in de 16de eeuw daarmee van de burgerij. Op haar beurt bezigde die

- een sterker Opperduits getinte streektaal dan de onderklasse, die zich van het oorspronkelijke Rijnmaaslandse stadsdialect bleef bedienen. (Mihm 2001, 322-359; vgl. ook Mattheier 1982, 233-234, 250-253)
- 14 Ecrevisse 1836, 86-87; v. Luyn 1993, 133; Gillesen 1994, 283; Mihm 2000, 155.
 - 15 Mihm 2000, 140, 152-153; Mihm 2001, 319-320.
 - 16 Schützeichel 1960, 128; Wintgens 1982, 38-39; Gillesen 1994, 278.
 - 17 Schirmunski 1962, 56-57; Mihm 2000, 160-161, 163; Boden 2000, 110; Kuiper 1954, 114-115; Weijnen 1966, 1-6; de Voos 1952, 118.
 - 18 Ik ben de heer A.M.P.P. Janssen dankbaar voor het feit dat hij mij de door hem uit de *Annales* geëxcerpeerde dialectologische gegevens ter beschikking stelde.
 - 19 *Annales*, 1.
 - 20 *Annales*, 17, 22, 75, 82, 118.
 - 21 *Annales*, 12, 43, 44, 45, 50, 70, 82.
 - 22 *Annales*, 1, 5, 6, 7, 23, 43, 67, 107. *Millen und Born*, 2: 'Grotenbusch, jezt grosses Feldt beij Gangelt'; idem, 4: 'die *Pepelsbrück* gemeinlich genant, eigentlich eben so viel lautend als *Pipinsbrügge*, ist noch heutiges tags ein erdner Dam oder Dyck zwischen Echt unnd Vucht mitten durch ein langes morassiges Bruch'. De legende van de Pepinusbrug wordt verteld in Welters 1875, 93.
 - 23 *Annales*, 12A; *Millen und Born*, 2-3.
 - 24 v.d. Heijden 1927, 99 geeft voor het Sittards de uitspraak Sjerwauwele.
 - 25 Naast *Woutbusch* was er de dialectbenaming *Waltbusch*. (*Annales*, 45)
 - 26 De opmerking over Kritzraedts ongelukkige hand in de behandeling van de toponiemen op -heim/-hem dank ik aan de heer Leo Gillesen uit Erkelenz-Gerderath.
 - 27 *Chronick*, 283. Uit *Millen und Born*, 2 citeer ik nog: 'Closterrae; Duedenrae, vulgò Doenrae; (...) Faeßrae oder Vaeßrode, vulgò Faersen, von S. Seruaes zu Mastricht; (...) Randenrode, vulgò Rangelrae; Suggenrode, vulgò Suckrae; (...) Waldenraed, vulgò Waurae.'
 - 28 *Chronick*, 273.
 - 29 *Annales*, 70. De uitspraak *hónjerd* is verdwenen: v.d. Heijden 1927 geeft *hónderd*, Gillesen 1999 *hoonget*; in Stahe zegt men nu *hónderd*.
 - 30 *Annales*, 114.
 - 31 *Annales*, 38. Dat ook in 'wald/woud' sprake is van vocalisering van de l wordt hier niet vermeld.
 - 32 *Annales*, 4; *Chronick*, 275.
 - 33 *Chronick*, 2 en *Stadtbuch Gangelt*, 3 recto bevatten de volgende passage: 'Haben auch diese Völcker (t.w. de volksstammen tussen Maas en Rijn) ihre Muttersprach, welche sie ausz Teutschland mitgebracht, mehrentheils behalten oder etwa in einem Orth mehr als am anderen, zur Njederländischen Ausprach gelenkt, wie noch heutiges tags die Sprach rundt umher Gängelt mit den nechst gelegenen Maaszlenderen und Brabenderen schier ubereinstimmt.' Deze tekst bevindt zich ook in *Millen und Born*, 2, zij het met een kleine wijziging: 'die Sprach umbher Gangelt' is er vervangen door 'die Sprach deren Aempter MILLEN und BORN'. De door Kritzraedt aangenomen relatie tussen stamgrenzen en taalgrenzen wordt in de moderne dialectologie nog maar zelden betrokken bij de verklaring van taalkaarten, omdat de hypothese in zijn algemeenheid onbruikbaar is gebleken. Vgl. Frings 1913, 210; Frings-van Ginneken 1919, 205; Weijnen 1966, 90-92.

- 34 De Sunicci bewonen het gebied, waarvan de Germaans-Romaanse taalgrens de basis vormt en de rivieren Maas en Roer/Worm de zijden. Ten tijde van Kritzraedt bestond het uit de ambten Montfort, Heinsberg, Millen, Born en Geilenkirchen, het Land van Valkenburg en een gedeelte van het hertogdom Limburg. (*Chronick*, 1; *Stadtbuch Gangelt*, 3 recto; *Millen und Born*, 3)
- 35 Frings 1919, 174 merkt bij het verschijnsel van de velarisering van inlautende -nd- tot -ng- (vinde > vinge, ónder > ónger) op, dat 'die letzten ripuarischen ng-Wellen in Maastricht verebben'.
- 36 *Millen und Born*, 3. De betreffende tekst wordt geciteerd in noot 40.
- 37 *Chronick*, 279; vgl. *Annales*, 4.
- 38 In *Annales*, 119 vinden we eenzelfde uitspraak: 'Porro Sunicorum ut et omnium Belgarum lingua fuit germanica, solius pronuntiationis alia apud alios dialecto discrepans (...).'
- 39 Zie andermaal het citaat uit *Chronick*, *Stadtbuch Gangelt* en *Millen und Born* in noot 33.
- 40 Eigenlijk zijn het dus vier verschillende uitspraakvormen, zoals Kritzraedt in *Millen und Born*, 3 terecht opmerkt: 'anfangs 'ich séck' (NB. halb hochdeutsch unnd halb Brabendisch) oder mit ein fallend linderer E. 'Ich seck', dico; im mitten: 'ich sag'; am end beij Geilraed; 'Ich saen' (pro 'ich sage', dico) welches ein zeichen, daß beij Geilenkirchen und dem Fluß Wurm die Cöllniche UBII (...) und Maselender SUNICI sich gescheiden.'
- 41 De ripuarische ich- en mich-vormen (i.p.v. ik / mij) komen in de schrijftalen van Belgisch- en Nederlands-Limburg al in de 13de eeuw frequent voor; ooch (i.p.v. ook) wordt pas een eeuw later in de schrijftalen van dit gebied opgenomen. (De Smet 1988, 55-56)
- 42 Jongeneel 1884, 32; *Heëlesj Woadbook* 2000, 44, 467; *Kirchröadsjer Dieksiejoneer* 1987, 29.
- 43 Gillessen 1999, 357.
- 44 Voor deze alinea en de vier volgende, zie: Frings 1913, 74, 144, 148-149, 244 (met kaart); Schrijnen 1920, 38-39, 47-48, 65-67; Leenen 1947, 12-13; Roukens 1947, 36, 47; Crompvoets 1988, 99-100; Gillessen 1999, 369-375; Notten 1988, 73-74; Notten 2000, 27-28; Dols 1953, 5, 174-175.
- In de schrijftalen van Belgisch- en Nederlands-Limburg kwam de verschoven vorm -lich (i.p.v. -lik) frequent voor vanaf de 14de eeuw. (De Smet 1988, 55-57)
- 45 Met de Uerdingerlinie (ik/ich; ook/ooch) behoren Normallinie en Benratherlinie tot de zgn. Rheinische Fächer: een waaier van isoglossen die aangeven tot hoe ver bepaalde Ripuarische en Opperduitse taalelementen in noordwestelijke richting zijn doorgedrongen.
- 46 Door Kritzraedt opgenomen in de *Annales* (IV recto), het *Stadtbuch* (I verso) en in het voorwerk van de *Chronick* (in het afschrift is dat op p. 3-4).
- 47 Wethlij 1980, I, 484.
- 48 Flink 1975, 7.
- 49 Otten 1977, 125-126; Wethlij 1980, I, 76.
- 50 Otten 1977, 38-41.
- 51 De concepttekst van dit artikel werd kritisch doorgelezen door prof. dr. Heinz Cox, dr. Pierre Bakkes en Kritzraedt-specialist drs. Guus Janssen. Met hun op- en aanmerkingen heb ik mijn voordeel gedaan. Ik zeg hun daarvoor van harte dank.

Filips van Montmorency, graaf van Horn (1524-1568)

Een Habsburgs edelman tussen vorstenmacht en verzet¹

*Terstont daer na quam vooren
Edel van Stam en Bloet,
De Edele Graef van Horen,
Liefhebbende Gods woort soet,
Lieflijck sachmen hem daer treden,
Als een Slachtschaep in noot
Comende ter selver steden,
Daer hy moste sterven den doot.*

*Een Cussen heeft hy ghevonden
Daer hy op booch zijn knien,
Al om te zijn verslonden,
Ten den Hemel sachmen hem sien:
Hy voer uut dese Warande,
Sprekende seer onbevreest,
O Heer in dees Offrande,
Beveel ick u mijnen gheest.²*

Het speelde zich af op 5 juni 1568, op de Grote Markt van Brussel. Voor het fraaie gotische gildenhuis van de voetboogschutters, dat wij nu kennen als Museum Het Broodhuis, was een schavot opgesteld. Rond elf uur 's morgens werd daar de bekende Lamorael graaf van Egmont, prins van Gavere onthoofd, en een uur later Filips van Montmorency, graaf van Horn.

In het *Nieu Geusen Liedten Boecxken* van 1581 werden onder andere de bovenstaande strofen aan Horn gewijd. Die gaven het toch al dramatische verhaal van diens levenseinde overigens nog een extra lading. En pas-sant suggereerden ze dat Horn was gestorven als een goede protestant die de diensten van 'Baals Priester met zijn cluchten' ver van zich zou hebben

Standbeeld van de graven van Egmont en Horn, door Charles August Fraikin. Dit monument werd in 1868 opgericht op de Grote Markt te Brussel en in 1879 verplaatst naar de Kleine Zavel aldaar. Op de achtergrond het Brusselse paleis van Egmont (foto S. Groenveld, 2003).

geschoven. Dit zou niet het enige verschil van mening zijn rond de dood van de twee graven. In 1868 werd op de Grote Markt van Brussel een standbeeld van het tweetal opgericht in opdracht van koning Leopold I. Het was vervaardigd door de beeldhouwer Charles August Fraikin. De inscriptie luidde:

*Aan de graven van Egmont
En van Horn, veroordeeld
Door onrechtvaardig vonnis
Van den Hertog van Alva, en
Onthoofd op deze
Plaats den 5 Juni 1568.*

Het beeld was bedoeld als eerherstel voor beiden, maar menig Brusselaar verweet nu de koning, hiermee landverraders en majesteitsschenners te hebben verheerlijkt.³

Er zijn dus vragen rondom Filips van Montmorency die in Weert, heerlijkheid in personele unie verbonden met het graafschap Horn, volgens een overvloed van bronnen na zijn gruwelijk einde is begraven.⁴ Oude vragen soms, maar ook vragen dankzij nieuwe ontwikkelingen in de geschiedschrijving. Enkele daarvan staan in de volgende pagina's centraal. Ten eerste behoorde Filips van Horn tot de hoogste adel van de Nederlanden. Wat betekende dat? Welke positie namen hoge edelen in zijn tijd in? Ten tweede speelde Horn een rol in de toenemende spanningen binnen de Lage Landen

Portret van Filips van Montmorency, graaf van Horn, 16e eeuw. Anonieme kopie naar Anthonie Mor (Kunsthalle, Hamburg). Het portret hangt momenteel als bruikleen in het Gemeentemuseum Weert, locatie De Tiendschuur.

na het midden van de zestiende eeuw. Spanningen tussen vorstenmacht aan de ene kant, en ontevreden onderdanen aan de andere. Wat hield de rol van Horn in? Hoeveel invloed had hij? En ten slotte. Welke zijn rol ook was, zijn optreden leidde tot zijn onthoofding. Was het vonnis, dat over hem werd geveld, van zuiver juridische of van politieke aard?

I HET BOURGONDISCH-HABSBURGSE STREVEN

Structuren

De Nederlandse gewesten, traditioneel zeventien, waren in de late Middeleeuwen deels lenen van Frankrijk, deels en vooral lenen van het Duitse Rijk. Zij lagen zozeer aan de rand van elk van beide rijken, dat het hoogheidsgezag erover minimaal was en zij in feite zelfstandige staatjes waren. Op die gewesten hadden de hertogen van Bourgondië, een jongere tak van het Franse koningshuis Valois, hun oog laten vallen. Sinds 1383 brachten de Bourgondiërs het ene na het andere gewest onder hun gezag, door middel van huwelijk, verovering, intrigeren, verpanding, koop, inzetten van verwanten, ook als bisschoppen waardoor bisdommen tot mee-gaande buurlanden werden. Hun doel was de opbouw van een eigen staat, een koninkrijk liefst.

Dat doel was niet bereikt toen in 1482 de laatste van het geslacht, de erfdochter Maria, stierf. Maar het Bourgondische streven ging door, nu via Maria's echtgenoot Maximiliaan van Habsburg. Deze was zelf erfgenaam van een soortgelijk complex van staten in Oostenrijk en werd in 1486 rooms-koning, in 1493 keizer van het Duitse Rijk. Het aanzien van de landsheren in de Nederlanden werd dus internationaler, temeer toen Maximiliaan het huwelijk arrangeerde van zijn zoon Filips de Schone met Johanna, die de Spaanse koninkrijken Aragon en Castilië zou erven. Tussen 1515 en 1519 kwamen al deze landencomplexen - drie in totaal dus - door vererving in handen van de zoon van dit echtpaar: Karel V van Habsburg.

Karels Lage Landen vormden geen aaneengesloten geheel. Dat werden ze pas na toevoeging van het gebied van Friesland (1524) tot Gelderland (1543). De voornaamste opponent in deze streken was de Gelderse hertog Karel van Egmont geweest, die veelal was gesteund door de Franse koning, Karels grootste tegenstander in West-Europa.⁵ Na 1543 bleef naast enkele kleine enclaves alleen het prins-bisdom Luik zelfstandig tussen de Habsburgse landen liggen. Maar: een eenheid waren deze Nederlanden nu bepaald nog niet, noch formeel, noch in praktische zin. Zij vormden een personele unie, waarbinnen een centrum - Vlaanderen, Brabant, Zeeland en Holland - valt waar te nemen met eromheen een periferie van minder vër ontwikkelde gewesten.⁶

Toch waren er in het Habsburgse streven ten opzichte van het Bourgondische wel nieuwe componenten geslopen. Het beoogde koninkrijk in de Lage Landen moest nu hogere doelen dienen. De Nederlanden werden

ingezet ten behoeve van de internationale politiek van Maximiliaan, en zeker van Karel V, die in 1519 rooms-koning en in 1530 keizer werd. Dat gold ook voor de Spaanse en de Oostenrijkse erflanden. De drie complexen bleven daarbij overigens afzonderlijk bestuurde eenheden, overheersten elkaar niet.⁷ Alles werd wél geleid door één familiehoofd - en dat was toen Karel.⁸

Dus werden de Lage Landen niet langer alléén geconfronteerd met oorlogen met de Franse koningen. Voortaan speelden ook problemen in Karels Spaanse landen een rol. Dáár werden ook wel Nederlanders ingezet, en omgekeerd zo nodig Spanjaarden hiér.⁹ En vooral kwamen er meer raakpunten met conflicten in het Duitse Rijk. Daar streefden vorsten en steden allang naar méér macht ten koste van het keizerschap.¹⁰ Dat streven werd nog versterkt door de doorbraak van de Reformatie die de vorsten ook op religieus vlak elkaars tegenstanders maakte. Heel wat conflicten hadden hier een combinatie van politieke en godsdienstige achtergronden.¹¹

Ook onder Karels zoon en opvolger Filips II werd de politiek ten aanzien van de Nederlanden dikwijls door de internationale verhoudingen bepaald. De vorst keek dan ook vanuit een totaal andere invalshoek naar deze landen dan zijn onderdanen. Hij immers bezag al die gewesten tegelijkertijd, van bovenaf. Maar de doorsnee onderdaan, met een beperkte geestelijke horizon van misschien twintig kilometer - één dagreis - ging alleen uit van het belang van zijn directe omgeving: dát was zijn vaderland. Hij keek van beneden naar boven en beschouwde Karel of Filips hooguit als zijn gewestelijke vorst. Dat deze ook nog elders regeerde, raakte hem niet; voor belangen van andere onderdanen had hij geen oog.¹²

Centralisatie

Wilde Karel V de Nederlanden voor zijn eigen doelstellingen gebruiken, dan moest hij de leenband met Frankrijk en het Duitse Rijk versoepelen of verbreken. Met Frankrijk maakte hij aan deze band een einde na het in 1525 te hebben verslagen. Wat betreft Duitsland werden de Lage Landen pas in 1548 vrijwel geheel aan de greep van de Rijksorganen onttrokken.¹³ Toen regelde Karel in deze gewesten meteen ook zijn opvolging: al in 1549 wist hij zoon Filips overal als aanstaand vorst te laten aanvaarden. De Oostenrijkse erflanden en de keizerlijke waardigheid zou deze echter niet erven.¹⁴

Tegelijk moest, naar binnen toe, tussen de Nederlanden meer eenheid ontstaan. Daarmee waren de Bourgondiërs al begonnen. Over alle provinciën legden zij één netwerk van centrale instellingen, die geleidelijk meer bevoegdheden naar zich toetrokken. Zonder overigens de gewestelijke organen geheel te verstikken.

In het hart van het apparaat stond de landsheer zelf of zijn algemene plaatsvervanger, de landvoogd. Deze werd terzijde gestaan door een raad van advies, een hofraad, die in 1531 werd gereorganiseerd in drie gespecialiseerde, 'collaterale' raden - Raad van State, Geheime Raad en Raad van

Financiën -, nadat al eerder een hooggerechtshof - de Grote Raad van Mechelen - was afgesplitst.¹⁵ Vanuit dit centrum dienden overal steeds meer algemene wetten te worden ingevoerd en, in deze tijd van Kerkhervorming, de eenheid van Kerk en Staat te worden gehandhaafd. Overigens weten we nog maar weinig over de doorwerking naar beneden van het centrale beleid.¹⁶

Nu waren dit overwegend maatregelen van institutionele en wetgevende aard. Daarnaast grepen de Bourgondiërs en Habsburgers ook naar sociale middelen om hun gezag te versterken. Naar die middelen is nog heel weinig en slechts fragmentarisch onderzoek verricht. Drie mogelijkheden stonden de landsheren ten dienste.

In de eerste plaats zetten vorsten, zoals zij, hun families in. Omdat de individu werd gezien als onderdeel van de familie, straalden ook op jongere familieleden het aanzien en gezag van hun geslacht af. Voor de vorst, het familiehoofd, waren zij betrouwbaarder dan wie ook. Zij konden om die redenen overal worden aangesteld op de hoogste posten zoals die van landvoogd of onderkoning; dat gold ook voor bastaarden.¹⁷ Zij speelden eveneens een rol in de propaganda, waarvan de vorsten zich bedienden. Tot die propaganda behoorde het zich aan de onderdanen vertonen, door het schenken van portretten bijvoorbeeld, en vooral in levende lijve, door nu en dan bezoeken aan bepaalde streken te brengen. Zo reisde Karel V in augustus-september 1543 vanuit Duitsland over Kleef naar Diest in Brabant. Hij had zojuist het Gulikse stadje Düren ingenomen en daarmee Gelderland definitief verslagen. Vervolgens ging hij op weg naar Venlo, waar weldra de nieuwe verhoudingen in een tractaat werden geregeld. Onderweg gebruikte hij op 3 september de maaltijd op het kasteel van Horn, samen met zijn zuster, de landvoogdes Maria van Hongarije, die men dus ook te zien kreeg. En op 14 september overnachtte hij op kasteel Weert, als gast van de douairières van Buren en Horn.¹⁸

Het tweede sociale middel, waarvan Bourgondiërs en Habsburgers gebruik maakten, werd gevormd door de nog bestaande leenrechtelijke verhoudingen - de relatie leenheer-leenman dus. Het ging hier om een soort contractuele afspraak, over en weer bezworen door eden: beide partijen beloofden elkaar trouw, bijstand en bescherming. In bredere zin was dit systeem verwant aan de zorgvuldig geformuleerde eden, die vorst en volk wederzijds aflegden bij het aantreden van een nieuwe landsheer, zoals bij het begin van Karel Vs bestuur in 1515 en bij de erkenning van Filips II als zijn opvolger in 1549.¹⁹ Daarnaast grepen de Bourgondisch-Habsburgse vorsten naar een derde middel, de nieuw opkomende patronage of cliëntele: een systeem van relaties tussen twee personen van ongelijke status, de patroon en cliënt. De patroon heeft toegang tot schaarse middelen: geld, functies, spaarzaam aanwezige goederen, rechten. Door iets hiervan uit te delen kan hij anderen aan zich binden. Van de minder hoge persoon, de cliënt, wordt dan verwacht dat hij op zijn beurt tegenprestaties levert: het inschakelen van lagere maatschappelijke groepen voor steun aan gevoerd

beleid bijvoorbeeld. Beide partijen gaan met elkaar een informele, vaak morele band aan, niets wordt formeel, schriftelijk vastgelegd. Zij bouwen ten opzichte van de ander een vorm van sociaal krediet op, waarop die ander als hij dat nodig acht aanspraak kan maken.²⁰ In menig opzicht sloot dit systeem van patronage aan bij het internationaal in de zestiende eeuw opkomende absolutisme.

Een rol voor de adel

In deze eeuw gingen beroepen op leenrechtelijke verhoudingen en het gebruik van de patronage meer en meer door elkaar lopen.²¹ Hieraan is nog weinig systematische aandacht besteed. Tot voor kort kenden we de patroon-cliëntverhouding voor deze periode alleen enigmatische uit de contacten tussen vorsten en deskundige juristen, meest van burgerafkomst, die als ambtenaren werden ingezet. Zulke mensen zouden alleen al trouw aan hun heer zijn omdat zij voor behoud van hun aanzien en hun materiële positie van hem afhankelijk waren.²² Onderzoek door de Belgische historicus Hans Cools maakt het ons nu mogelijk, de adelsgroep en de Bourgondisch-Habsburgse vorsten te bezien zowel in hun onderlinge relaties van leenman versus leenheer als van cliënt ten aanzien van patroon.

Edelen kenmerkten zich door erfelijke rechten die de verdere samenleving niet bezat. Dit formele criterium gold lange tijd als het enige adelskenmerk. Maar via sociaal-historisch onderzoek is daarnaast vastgesteld, dat adeldom niet kon bestaan als de samenleving deze niet accepteerde. Bovendien diende een edelman een levenswijze aan te houden die door diezelfde samenleving van hem werd verwacht. Dit betekende nog niet, dat alle edelen elkaars gelijken waren in status en eigendommen. De Bourgondisch-Habsburgse landsheren lichtten uit de samenleving individuele mensen of adelsfamilies, van wie zij goede verwachtingen hadden. Dat waren deels edelen die in diverse gewesten al hoog aanzien genoten, daarnaast lokale edelen van zeker postuur, vooraanstaande mensen van stedelijke afkomst die door hen, de landsheren, geadeld werden, vorstelijke bastaarden en hun nakomelingen, en buitenlandse edelen die zij nodig hadden, om welke reden dan ook. Binnen deze groep van aristocraten gingen de meest aanzienlijke adelsgeslachten - die der 'magnaten' - steeds meer een afzonderlijk groepje vormen.²³

Traditioneel bonden de vorsten ook deze mensen aan zich met middelen van leenrechtelijke aard: door toewijzing van gronden, inkomsten daaruit of rechten erop. Maar nu pasten zij ook de patronage toe. Zo bezorgden zij de cliënten hoge functies aan het hof. Groot aanzien genoot daar de opperkamerheer, die voortdurend in de omgeving van de vorst was, weliswaar geen beleidsfunctie had, maar gemakkelijk bij overleg betrokken kon worden. Evenals, in wat mindere mate, de omstreeks 1470 veertig, later meer dan vijftig kamerheren. Een flink aantal van deze heren was overigens maar de ene helft van het jaar in dienst; het andere halve jaar diende een andere

groep. Zo creëerde de vorst met steeds meer mensen een nauwere band, ook al zette hij de deur open voor inflatie van ambten. Niettemin werd deze benoeming als een bijzondere eer gepresenteerd, en ook zo ervaren.²⁴

Die eer was nog groter als een kamerheer tegelijk lid werd van de centrale hofraad van de vorst, het orgaan dat in 1531 door Karel V werd gereorganiseerd en opgedeeld in de Raad van State, de Geheime Raad en de Raad van Financiën. Overigens verschenen juist in de gereorganiseerde raden ook juristen en technocraten, die soms in de adelstand waren of wer-

Portret van Maximiliaan van Horn, heer van Gaasbeek (gest. 1542), als Vliesridder. Anoniem. Maximiliaan was de zoon van Arnold van Horn-Houtkerke en Margaretha van Montmorency - één van de drie huwelijken tussen Horns en Montmorency's omstreeks 1500. Maximiliaan werd in 1516 benoemd tot Vliesridder en draagt op dit portret het bij die waardigheid behorende gewaad. In de linker bovenhoek zijn wapen. Dit schilderij maakte deel uit van de collectie van kasteel Nederhemert en ging in de Tweede Wereldoorlog verloren (foto Iconografisch Bureau, Den Haag).

den verheven. Zij vormden naast de oude adel een 'noblesse de robe' - toga-adel. Maar door de leden der oude adelsgeslachten werden zij niet snel geaccepteerd. Zij waren immers van lagere afkomst, door gunsten opgeklimmen, én dankzij hun grotere kennis van zaken een bedreiging voor de oude geslachten.²⁵

Maar op een andere manier voelden de edelen zich wél weer onder de kin gestreken: ze werden opgenomen in de Orde van het Gulden Vlies. Deze in 1430 opgerichte huisorde van de Bourgondiërs telde vanaf 1516 ééne- en vijftig leden. Toelating tot de orde gold niet alleen als blijk van waardering voor zeer veel bewezen diensten maar ook als middel om de heren aan de vorst te binden. De orde was een politieke instelling en een broederschap tegelijk. Zij was exclusief: de leden ervan mochten van geen andere orde lid zijn. Hun keten met de orde-insignes tekende hun exclusiviteit, hun speciale gewaden waren een soort livrei; deze behoorden zij bij de bijeenkomsten steeds te dragen.²⁶ Onder de Habsburgers veranderde de toelatingstaktiek geleidelijk. De vorst probeerde niet alleen ervaren hoogadelijke heren aan zich te binden, maar trachtte zich op de langere termijn ook te versterken door jonge, veelbelovende edelen te benoemen. Niet voor niets daalde de gemiddelde leeftijd der leden van 43,5 jaar in 1478 naar 30,5 in 1516.²⁷

Toch bleef ervaring nodig voor het bekleden van topfuncties. Dat gold in de eerste plaats voor de ongeveer tien stadhouders, de waarnemers van alle landsheerlijke functies in één of een aantal gewesten. En voor het kapiteinschap van één der ordonnantiebedes. Dit waren kleine, semi-permanente legereenheden met een kern van vijftig zwaarbewapende ruiters. Bij de instelling, in 1474, werd het aantal ervan gesteld op vijf à acht; rond 1515 waren er nog maar vier, bij de hervorming van het corps in 1547 vijftien.²⁸ In principe waren ook deze functies bestemd voor hoge edelen. We komen de graven van Nassau, later prinsen van Oranje, de graven van Egmont, van Croÿ, van Aremberg, en ook die van Horn als stadhouders tegen. De oom van onze Filips van Horn, Maximiliaan van Egmont-Buren, zou onder Karel V zelfs bevelhebber worden van dertien ordonnantiebedes tegelijk.²⁹

Al deze maatregelen waren min of meer structureel. Menigeen kon er een carrière op opbouwen. Daarnaast gebruikten de vorsten meer incidentele methoden: de schenking van een heerlijkheid, van rechten of van jaargelden vooral. Ook gaven zij wel tegen een geldlening een vorstelijk domein met de inkomsten eruit in pand - waarbij het maar af te wachten was of de vorst zulke leningen ooit afloste. Het uiterste was bereikt als de vorst soms leningen eiste zonder onderpand. Toch gingen de edelen op die eis wel in: het verstrekken van zo'n lening was hun een eer, en weigering kon hun nadeel opleveren. Bovendien begonnen die vorsten die tegelijk rooms-koning of keizer waren - Maximiliaan en Karel V dus - de edelen titels te verlenen. Die droegen Nederlandse edelen in de Middeleeuwen niet; zij waren toen niet meer dan 'heer'. Maar vanaf de late vijftiende eeuw werden

zij verheven tot markies, graaf, prins. Hun heerlijkheid werd dan met dezelfde titel opgewaardeerd.³⁰ Zo werden de Hollandse Egmonts in 1486 door Maximiliaan van Habsburg verheven tot graven, en werd later, in 1553, de Vlaamse heerlijkheid Gavere, die al eerder tot graafschap was verhoogd, als eigendom van Lamoraël van Egmont opgewaardeerd tot prinsdom. Zo ook werd in 1533 Bergen op Zoom verhoogd tot markiezaat onder Antoon van Glymes, terwijl diens Zuid-Brabantse heerlijkheden datzelfde jaar door Karel V werden samengevoegd tot één nieuw graafschap, Walhain. En al in 1450 werd Jacob II, toen nog heer van de Loonse heerlijkheid Horn, door de latere keizer Frederik III verheven tot graaf.³¹ Toch had dit voor de vorsten als landsheren van de Nederlandse gewesten ook wel nadeel. De edelen werden dankzij hun verheffing opgenomen in de rijksadel en kwamen hierdoor formeel losser van de vorst te staan, omdat zij nu vielen onder keizerlijke rechtsmacht. En hun goederen werden onttrokken aan het landsheerlijke territorium en heetten nu rijksonmiddellijk.³²

Het is duidelijk dat zulke maatregelen in belangrijke mate werden ingegeven door politieke overwegingen. Dús werden zij ook door andere vorsten wel toegepast. Zo moesten de Bourgondiërs het dikwijls beleven dat edelen, met name uit de meest zuidelijke gewesten, zich in tijden van overwicht van Frankrijk onder de Franse koning stelden, in ruil voor vergelijkbare beloningen. Zulke overlopers dienden teruggewonnen te worden, terwijl getrouwen met nieuwe schenkingen moesten worden vastgehouden. Dergelijke wisselende loyaliteiten liepen soms dwars door families heen. Onze graaf van Horn bijvoorbeeld stamde uit de oudste tak van het Franse adelsgeslacht Montmorency, waarvan de voorouderlijke heerlijkheid thans ligt in het departement Val d'Oise. Zijn overgrootvader Jan III (gest. 1477) was in 1432 door Filips de Goede van Bourgondië beleend met goederen in de Nederlanden, die door zijn moeder waren ingebracht. Vanaf 1435 volgde hij de Bourgondiër. Later, rond 1465, sloot hij zich tegenover Frankrijk aan bij Karel de Stoute. Maar zijn halfbroer Guillaume, uit het tweede huwelijk van zijn vader, en diens nazaten bleven actief aan het Franse hof.³³

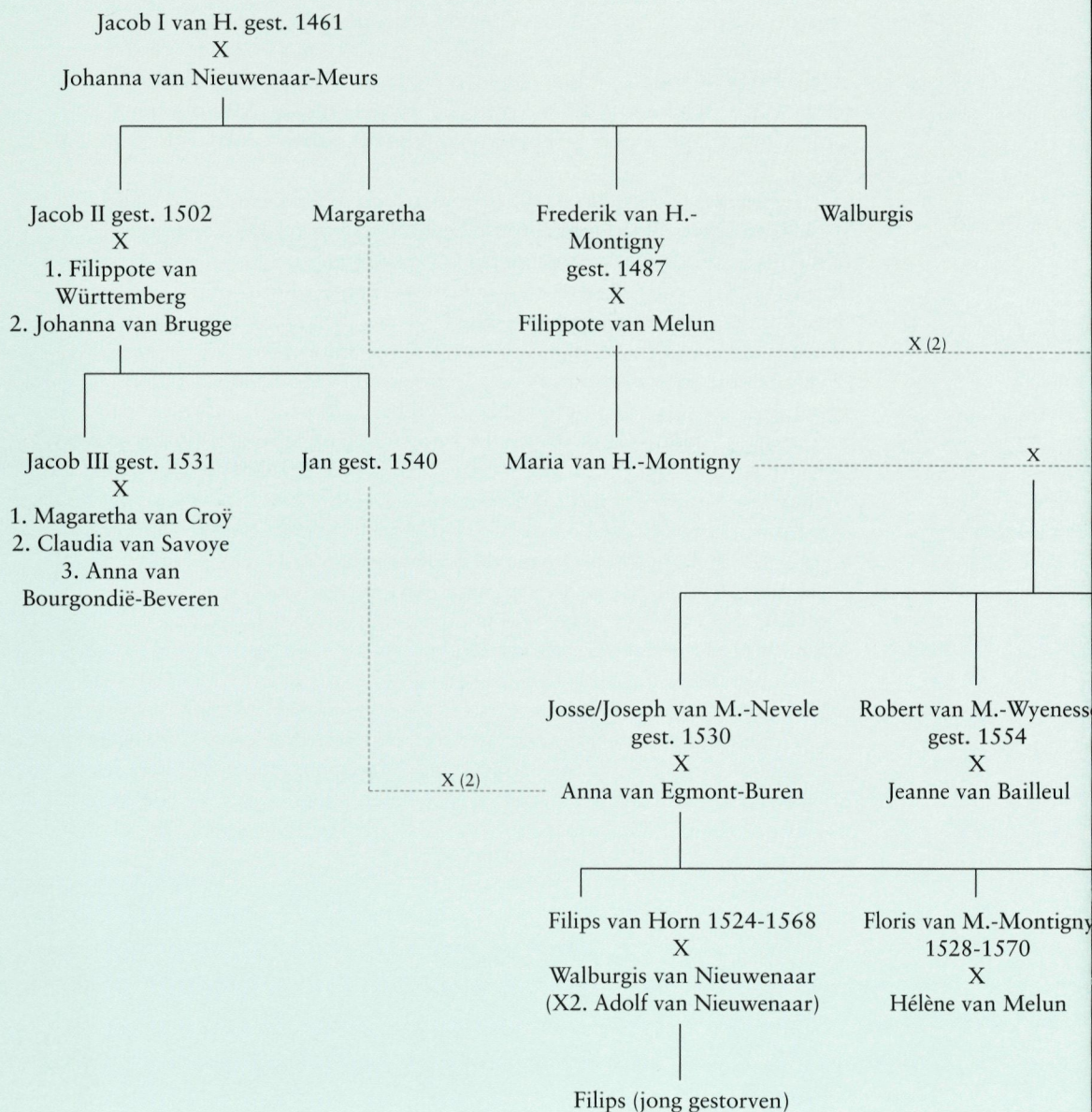
Dezelfde problemen deden zich natuurlijk ook, met name ten tijde van de Habsburgers, voor in het Duits-Nederlandse grensgebied. Het ging daar om Nederlandse grensbewoners met goederen langs de grens. Één om buitenlanders die in de Lage Landen bezittingen hadden en dáárom, of omdat ze belangrijke gebieden net in het Rijk bezaten, te vriend moesten worden gehouden tegenover Duitse gezagsdragers.³⁴ Dit gold onder meer voor de graven van Horn en de met hun gebied in personele unie verbonden heerlijkheden zoals Weert. Diverse Horns waren bijvoorbeeld getrouwd met dochters uit de Duitse familie Neuenahr - in Nederlandse bronnen Nieuwenaar - , het grafelijk geslacht van Meurs. Daardoor konden leden van deze familie aanspraken op Hornse bezittingen laten gelden, gingen zij een rol spelen in de Lage Landen, en namen enkelen in de late zestiende eeuw ook deel aan de Nederlandse Opstand tegenover Filips II.³⁵

In de Habsburgse Nederlanden werkten de landsheerlijke activiteiten intussen voor menigeeen als een magneet. In de zestiende eeuw vertoefden vrijwel alle hoogadellijke geslachten regelmatig aan het hof op de Brusselse Koudenberg. Daaromheen lieten zij hun stadspaleizen bouwen en voerden zij een van de Bourgondiërs geïmiteerde hofstaat.³⁶ En velen verplaatsten het zwaartepunt van hun goederenbezit naar de centrumgewesten Vlaanderen-Brabant-Zeeland-Holland, naar Brabant vooral. Dat gebeurde het eerst met geslachten uit Picardië en Artesië, die Brabants werden, zoals de Croÿs. Zo ook met de Brabantse Nassaus en, eind vijftiende eeuw, met de Hollandse Egmonts die in Vlaanderen rijke goederen verwierven, met de Wassenaers en enkele Brederodes.³⁷ Anders was het bij de Montmorency's: die beschikten niet over een huis in Brussel. Wanneer onze Filips van Montmorency daar moest zijn, logeerde hij er gewoonlijk in het paleis van Willem van Oranje.³⁸

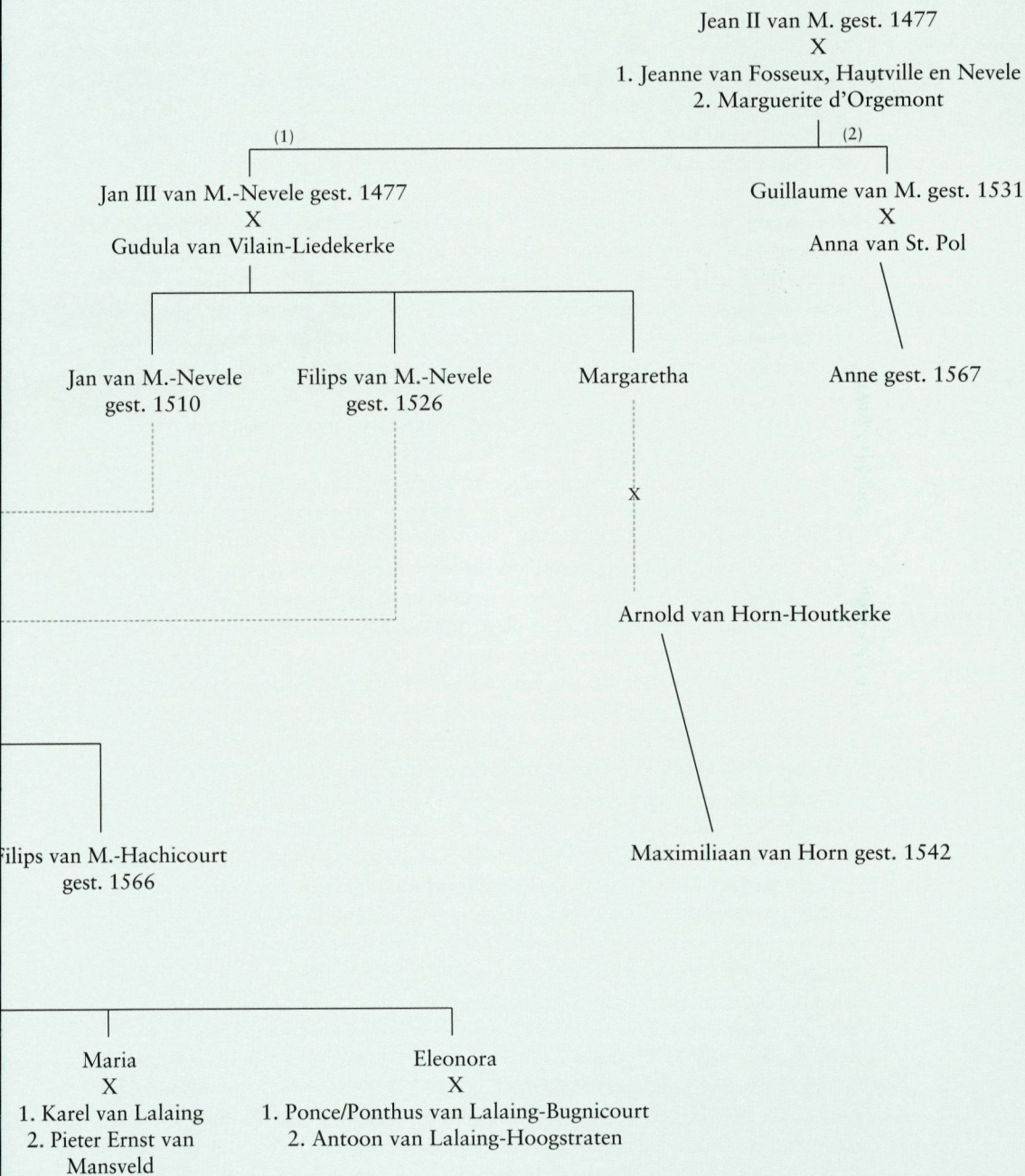
Opmerkelijk was, dat de Bourgondiërs hun individuele edelen alleen verticale relaties wilden toestaan. De heren moesten wél met de vorst verbonden zijn, maar niet onderling. Dit was echter niet vol te houden. Binnen de kleine groep van hoge edelen groeiden steeds meer horizontale, onderlinge banden. Het gemeenschappelijke hoge aanzien, materiële en politieke argumenten speelden daarbij een voorname rol. Huwelijken bleven niet uit. De Habsburgers, vooral Karel V, accepteerden dit en gingen een andere strategie voeren dan de Bourgondiërs.³⁹ Zo bevorderden zij juist de goede verstandhouding tussen de edelen door nu en dan op te treden als een soort huwelijksmakelaar. Of zij lieten toe dat adellijke leengoederen via de vrouwelijke lijn werden doorgeërfd. Dat maakte een erfdochter tot een interessante partij voor een even aanzienlijk edelman.⁴⁰ Zo ook streefde Karel V er anders dan de Bourgondiërs naar, de edelen niet per se heerlijkheden in hun eigen gewesten te laten verkrijgen, maar juist in provincies waar ze niet vandaan kwamen. De redenering was nu, dat deze getrouwe heren dan ook elders de landsheerlijke positie versterkten.

Dankzij deze ontwikkelingen werd de hoge adel onder Karel een steeds meer gesloten kaste rondom de vorst. Dit zou gemakkelijk kunnen leiden tot factievorming aan het hof, en deed dat in de zestiende eeuw ook. Naar het oordeel van zijn zuster, de landvoogdes Maria van Hongarije, was de adelspolitiek van Karel V dan ook te soepel, te voordelig voor de edelen. Voor haar zou dat aanleiding zijn voor straffere maatregelen om het door haar gewenste evenwicht te herstellen.⁴¹

HORN

MONTMORENCY

2 DE PLAATS VAN FILIPS VAN MONTMORENCY, GRAAF VAN HORN, IN DIT KRACHTENVELD

Stijging via huwelijken

Wat vinden wij nu van al deze ontwikkelingen terug bij Filips van Horn, zijn familie en zijn goederen? In de eerste plaats maakte zijn familie vanaf de entree in de Nederlanden een sociale stijging door in de richting van steeds hogere adelsgeslachten.⁴² Jean van Montmorency, die in de vijftiende eeuw dankzij de erfgoederen van zijn moeder in de Nederlanden kwam en voor de Bourgondiërs koos, trouwde met Gudule, een dochter uit het Vlaamse geslacht Vilain. Zij kregen zes kinderen, van wie er drie - Jan, Filips en Margaretha - met een lid van de familie Horn trouwden. Filips, de tweede zoon, was de grootvader van onze Filips. Het Hornse familielid, met wie hij in 1496 huwde, was Maria van Montigny, uit een jongere tak van het huis.⁴³

Daarmee werd de nog dunne Montmorencyse lijn verbonden met de ontwikkeling van een geslacht, dat allang door huwelijken aansluiting had gevonden bij hoge adelsfamilies en diverse bisschoppen van Luik had geleverd. In de generatie van Maria van Montigny was het familiehoofd Jacob III van Horn, haar neef. Hoewel deze drie keer trouwde overleed hij in 1531 kinderloos. Maar zijn drie huwelijken waren wel zeer aanzienlijk: eerst met Margaretha, dochter uit het geslacht Croÿ, dan met Claudia uit de hertogsfamilie van Savoye, en ten slotte met Anna van Bourgondië uit de bastaardtak Beveren van het hertogengeslacht zelf.⁴⁴ Zijn zuster Margaretha trouwde in 1492 met de Luikse edelman Everhard IV van der Marck, die werd verheven van heer tot graaf van Aremberg. Een andere verwante van Maria van Montigny, haar nicht Anna van Neuenahr, huwde met Walraven II uit het bekende Hollandse geslacht Brederode. Sommige van deze Hornse huwelijken hadden directe verbinding met strijd om het overwicht in het Midden-Maasgebied - een strijd die vooral werd uitgevochten tussen de Horns, de Van der Marcks en de Croÿ's.

En zo ging het verder. Filips van Montmorency en Maria van Montigny kregen een hele reeks kinderen. Van hen zijn er voor ons twee van belang: de oudste zoon, Joseph of Josse, en Filips, heer van Hachicourt. Joseph sloot in 1523 wel een heel goed huwelijk: met Anna van Egmont. Dit Hollandse adelsgeslacht kende in de zestiende eeuw twee belangrijke takken. De ene was degene, waaruit Lamoraël van Egmont stamde, de tak voor wie het Noord-Hollandse dorp Egmond zelf tot graafschap was verheven en die zich rond de Habsburgse landsheer in Brussel had geconcentreerd. De tweede tak was die van Buren in de Betuwe. Deze leverde de laatste hertogen van Gelderland voordat Karel V het gewest veroverde, én de graven van Buren. De laatsten waren in 1498 (of misschien al in 1492) door keizer Maximiliaan tot rijksgraaf verheven. Rond 1500 had de toenmalige

graaf Floris uit zijn huwelijk met Margaretha van Glymes van Zevenbergen drie kinderen, van wie Anna de jongste was. Deze had één broer, Maximiliaan, die de vader werd van weer een Anna van Egmont-Buren, de eerste vrouw van Willem van Oranje.⁴⁵

Via het huwelijk van Joseph van Montmorency en Anna van Egmont komen we ten slotte bij onze Filips, de oudste van hun vier kinderen. De huwelijken van deze generatie zullen wij later uitvoeriger bezien. Filips zelf trouwde met Walburgis van Nieuwenaar. Via de jongere Anna van Egmont-Buren, zijn nicht, was hij terzelfdertijd een aangetrouwde neef van de prins van Oranje. De echtgenoten van zijn broer Floris en zijn twee zusters laten ons dezelfde hoogadellijke kring zien. Floris van Montigny huwde met Hélène uit het geslacht Melun. Maria trouwde tweemaal: eerst met een Lalaing, dan met een Mansfeld. Zuster Eleonora sloot twee huwelijken met Lalaings.⁴⁶

In Filips van Montmorency's directe familie zien wij dus de adelsnamen Vilain, Nieuwenaar, Montigny, Croÿ, Savoye, Bourgondië-Beveren, Aremberg, Brederode, Egmont-Buren, Melun, Lalaing, Mansfeld, Oranje-Nassau. Dit is een groot deel van de adelsgroep rond de Habsburgers. Filips behoorde precies tot die kleine elite, waarmee Karel V en Filips II hun positie probeerden te versterken. Toch is wel enige nuancering noodzakelijk. De Montmorency's hadden de basis voor de aansluiting bij deze groep pas gelegd door vanaf 1496 in te huwen in de aanzienlijke gravenfamilie van Horn. Niet voor niets noemt Cools hen bij Filips' geboorte, in 1524, nog 'een topfamilie in de dop'.⁴⁷

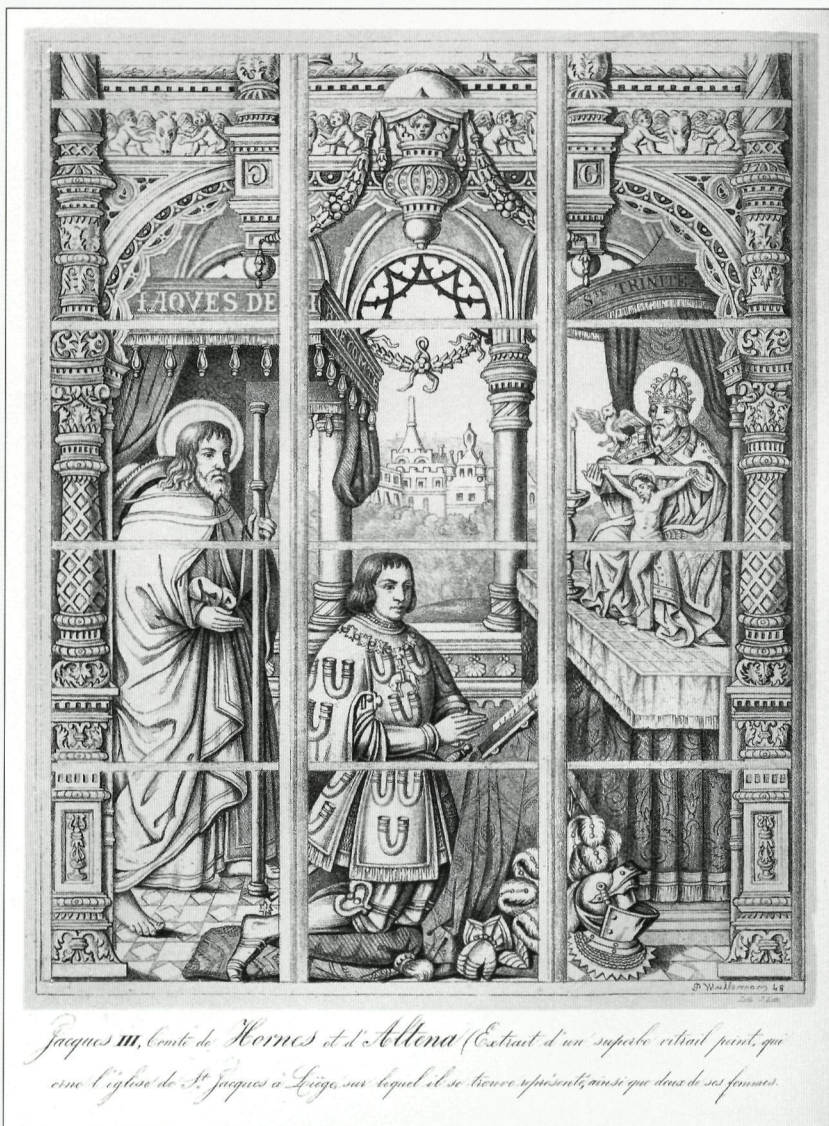
Goederenbezit

Dit beeld vindt versterking op het materiële vlak. Het goederenbezit van de eerste Montmorency's was niet omvangrijk. Zoals wij al zagen werd Jan III van Montmorency, de stamvader van de Nederlandse tak, in 1432 door Filips de Goede beleend met de goederen van zijn moeder. Het ging in de eerste plaats in Oost-Vlaanderen om Nevele, ten westen van Gent, en Hubermont, meer zuidelijk bij Elzele. Tot het moederlijk bezit behoorden ook Fosseux en Hauteville in het graafschap St. Pol. Als oudste zoon had Jan eveneens de bezittingen van zijn vader mogen verwachten, gelegen in Frankrijk. Maar deze ontferfde hem in 1465 omdat hij voor de Bourgondiërs en tegen de Fransen had gekozen. Daartegenover bracht zijn vrouw, Gudule van Vilain, vrouwe van Liedekerke, behalve het kasteel waarvan zij de naam droeg ook Huise, Zwijsrecht en Burcht in Vlaanderen in, beide laatste ten westen van Antwerpen. Deze zouden uiteindelijk door hun zoon Filips worden geërfd.⁴⁸ De omvang van deze goederen nam echter af ten gevolge van de oorlogen tussen Karel V en Frankrijk. Filips' zoon Joseph leed zoveel schade, dat hem in 1523 als vergoeding de heerlijkheid Sombrin in Artesië werd geschonken. Vier jaar later maakte

deze datgene wat hij nog aan Franse familiebezittingen had, te gelde door het voor 26.870 ponden te verkopen aan zijn Franse verwanten.⁴⁹

Aan dit bescheiden goederenbezit kon de familie niet veel materieel voordeel en status ontleen. Hierin kwam pas verandering door, nota bene, een tweede huwelijk van een aangetrouwd familielid: dat van Anna van Egmont-Buren. Deze verloor in 1530 haar man, Joseph van Montmorency, en bleef alleen achter met haar vier kinderen van wie onze Filips de oudste was. Nog in december 1530 hertrouwde zij met Jan, jongere broer van Jacob

Jacob III, graaf van Horn († 1531), afgebeeld als schenker van een venster in de St. Jacobskerk te Luik, geknield voor de Drieënheid. Jacob draagt hier de insignia van het Gulden Vlies. Op zijn gewaad zijn de hoorns uit zijn familiewapen afgebeeld. Achter hem staat zijn naamgenoot Sint Jacobus (van Compostella) met pelgrimsstaf. Elders op hetzelfde glas staan Jacobs eerste en tweede echtgenote afgebeeld. Lithografie door J. Lots uit 1848 in M. F.-V. Goethals, *Histoire généalogique de la maison de Hornes*, Brussel 1848. De tekening is gemaakt door P. Wulleman. (Collectie gemeente-archief Weert).

III graaf van Horn. Deze Jan, voorheen proost van Saint-Lambert in Luik, had voorzien dat met de dood van zijn kinderloze broer Jacob III het geslacht Horn zou uitsterven. Dus had hij Rome dispensatie gevraagd om uit te treden en zijn geslacht voort te zetten - en had hij die dispensatie ook gekregen. Al op 27 augustus 1531, drie weken na broer Jacobs dood, werd hij met het graafschap Horn beleend door Everhard van der Marck, de prins-bisschop van Luik. Al sinds 1361 waren de Luikse bisschoppen opperleenheer van de Loonse lenen, waartoe Horn behoorde.⁵⁰ Op grond daarvan lag het graafschap dus buiten de Bourgondisch-Habsburgse erflanden. Het bestond behalve Horn zelf uit de dorpen Haelen, Buggenum, Nunhem, Roggel, Heythuysen, Neer, Geistingen, Ophoven en Beegden.⁵¹ Jan van Horn erfde eveneens de andere goederen van zijn broer. Dat betrof in de eerste plaats Weert, Nederweert en Wessem, die net buiten Opper-Gelre lagen, maar wél Gelderse buitenlenen waren en dus in 1543 Habsburgs werden.⁵² Dan waren daar de eveneens oorspronkelijk Loonse heerlijkheden Kortesseem en Bocholt. En de Hornse bezittingen in Holland, in het Land van Altena. Dit waren elf heerlijkheden: Woudrichem, Sleuwijk, Rijswijk, Giessen, Uitwijk, Almkerk, Andel, Opandel, Aalst, Waardhuizen en De Werken.⁵³ Ten slotte waren Jacob en zijn voorgangers voogd van de abdij van Thorn, die in deze tijd pretendeerde een enclave van het Duitse Rijk te zijn.

Maar ook Jans huwelijk met Anna bleef kinderloos. Daarom besloot hij in 1538, de bisschop van Luik de vrije hand te vragen in het vererven van zijn goederen. Hij zou dan geen rekening hoeven te houden met allerlei onwelgevallige familiebanden. Zijn voorkeur ging naar onze Filips van Montmorency, die geen bloedverwant, maar alleen maar zijn stiefzoon was. De kansen lagen voor Jan goed. Juist in juni 1538 was in Luik een nieuwe bisschop aangetreden: Cornelis van Bergen, afkomstig uit de familie van Glymes, die een neef was van Jan zelf, en tegelijk de broer van Anna's moeder.⁵⁴ Deze verleende hem nog datzelfde jaar de toestemming, waarschijnlijk zonder het domkapittel over de zaak te raadplegen.⁵⁵ Onvermijdelijk brandde weldra de kritiek los. Kwade tongen zeiden bijvoorbeeld, dat Anna wel erg veel in het bijzijn van de bisschop was gezien.

Het is aannemelijk dat Jans voorkeur voor zijn stiefzoon vooral door zakelijke overwegingen is ingegeven. Op deze manier onthield hij zijn gebieden aan concurrerende families. Twee kapers waren er op de kust: Filips' eigen grootmoeder, Maria de Montigny, die jongere broers van Filips' vader, onder wie Filips van Montmorency-Hachicourt, naar voren schoof, en de graven van Neuenahr. De laatste factor trachtte Jan van Horn op een andere manier tevreden te stellen: op 26 november 1540 regelde hij een huwelijkscontract tussen stiefzoon Filips van Montmorency en Walburgis van Nieuwenaar. Twee dagen daarna maakte Jan zijn testament op, waarin hij de stiefzoon als universeel erfgenaam aanwees. Mocht deze kinderloos overlijden dan ging de erfenis naar zijn jongere broer Floris van Montigny en, stierf ook die zonder nageslacht, naar Walburgis van Nieuwenaar en haar broer Herman.⁵⁶

Op 8 december 1540 overleed Jan. Zoals te verwachten viel, werden zijn regelingen weldra aangevochten: jarenlange processen zouden volgen tegen Maria van Montigny en haar kinderen.⁵⁷ Toch wilde dit nog niet zeggen, dat de Hornse goederen de materiële kracht hadden van de bezittingen van de allergrootste Nederlandse edelen zoals de Oranje-Nassaus en de Egmonts. Gegevens uit 1569 betreffende de bruto-inkomsten uit de goederen van deze families laten daarvan iets zien. Op jaarbasis bedroegen de opbrengsten van de bezittingen van Willem van Oranje toen 152.785 gulden en die van Egmont 62.944. Die van de gebroeders Montmorency - Horn en Montigny - werden toen respectievelijk geschat op slechts 8.473 en 11.250.⁵⁸ Voor Horn betekende dit dat hij, net als zijn voorgangers, voortdurend zou kampen met financiële problemen.

Dit nam niet weg dat Filips van Montmorency's huwelijk op zijn zestiende jaar was geregeld; op 22 januari 1546 werd het voltrokken. En dat aan zijn voorouderlijke goederen nu een veel omvangrijker en gewichtiger complex van heerlijkheden was toegevoegd. Deze verandering komt ook tot uiting in de ontwikkeling van de status van de generaties Montmorency's en Horns tot en met die van Filips zelf. Hij werd nu vooral voortzetter van de Hornse traditie.

Status

Filips' eigen voorvaderen traden in Bourgondisch-Habsburgse dienst niet erg op de voorgrond. Cools signaleert 26 aristocratische families, bij wie tussen 1477 en 1530 bijna zeventig procent van alle hoge ambten - 326 van de 400 - waren terechtgekomen. Daar waren de Montmorency's niet bij. Stamvader Jan III was wel kamerheer en raadsheer van Filips de Goede geweest.⁵⁹ Maar zijn zonen Jan en Filips moeten alleen bescheidener functies hebben bekleed. De conclusie van de historicus P.A.M. Geurts, dat déze Filips - Horns grootvader - al met het Gulden Vlies was vereerd en hoofd was van de Habsburgse Raad van Financiën, is dan ook onjuist. Die gegevens hebben pas betrekking op de tweede zoon van die grootvader, Filips van Montmorency-Hachicourt, oom dus van onze Filips en concurrent voor het eigendom van de Hornse goederen. Deze werd in 1554 in de Financiënraad benoemd en vijf jaar later tot Vliesridder - op zijn 53e, dus vër boven de gemiddelde leeftijd van 30,5.⁶⁰ Het eerste familielid met hogere status was Joseph, de vader van onze Filips en oudste broer van Hachicourt. Hij werd in juni 1517 aangesteld als één van de kamerheren van de jonge Karel V met een dagvergoeding van 48 stuivers. In Karels gevolg, maar nog niet opgenomen in het Gulden Vlies, treffen wij hem in 1525 in Toledo aan. In 1530, inmiddels wél Vliesridder, volgde hij Karel weer, nu naar Bologna, waar deze tot keizer werd gekroond. Hier overleed Joseph in februari 1530, ongeveer dertig jaar oud, voordat zijn loopbaan meer vorm had kunnen krijgen.⁶¹

Anders was het de Horns tussen 1477 en 1530 vergaan. Die probeerden in de late Middeleeuwen het Midden-Maasgebied tussen Sedan en Venlo te beheersen, evenals de Croÿ's en de Van der Marcks. De strijd tussen deze families werd soms ook aangewakkerd door de Bourgondiërs en de Habsburgers, die meer greep wilden krijgen op de Luikse landen. De Horns zochten steun bij hen, terwijl hun tegenstanders nogal eens hulp van Frankrijk kregen. Van hun kant stonden de Horns de Habsburgers in hun oorlogen terzijde, tegen Gelre onder meer. De kosten van zulke operaties kwamen in niet onbelangrijke mate op de edelen zelf neer, financiële vergoedingen van landsheerlijke kant bleven lang of zelfs helemaal uit.⁶² In de vijftiende eeuw waren de Horns dan ook armlastig. Maar op andere manier hadden hun trouwe diensten wél positieve gevolgen voor hen.

Tussen 1477 en 1530 blijken zeven leden van de familie Horn begiftigd te zijn met tezamen twaalf aanzienlijke Habsburgse functies. Gemiddeld bekleedde ieder van hen zeven jaar zo'n functie; in elk jaar was er dus globaal gesproken wel een Horn in hoge landsheerlijke dienst te vinden. Daarmee waren zij nummer negen op de lijst van 26 als zodanig optredende geslachten.⁶³ Al onder Karel de Stoute was een van hen tot kamerheer benoemd. Enkele Horns traden op in de raad van Maria van Bourgondië, andere waren kamerheer en raadsheer tegelijk van Maximiliaan. Onder Karel V ging het zo door. En als generaal duiken sommigen van hen evenzeer op, onder wie Jacob III, die niet alleen in Habsburgse dienst enige tijd door de Geldersen gevangen werd gehouden, maar ook in Italië zou hebben gestreden.⁶⁴ De hoogste beloning bleef dan ook niet uit. Vóór 1530 werden in ieder geval twee Horns opgenomen in het Gulden Vlies: Jacob III in 1505 en zijn neef Maximiliaan in 1516.⁶⁵

De Montmorency's tussen 1530 en 1568

Zo komt, langs diverse lijnen, de tijd van Filips van Montmorency, vanaf 1540 de nieuwe graaf van Horn, weer in zicht. Ten tijde van zijn geboorte had de verbinding met de Horns zijn geslacht geen windeieren gelegd. De huwelijken werden aanzienlijker, de eigendommen omvangrijker, de beklede ambten hoger, evenals het aanzien. De stijging was al te zien in de generatie van zijn vader, en valt nog meer op in die van Filips zelf.

Zijn jongere broer, Floris van Montigny, was opgeleid als militair, onder andere drie jaar lang bij de familie in Frankrijk. In 1559 werd hij in het Gulden Vlies opgenomen. Nog in datzelfde jaar volgde zijn benoeming tot stadhouder van Doornik, waardoor hij ook toegang kreeg tot de Raad van State.⁶⁶

Ook alle vier zwagers van Filips kwamen, zoals wij zagen, uit hoog-adellijke kring en bekleedden zeer hoge ambten. Zuster Maria's eerste echtgenoot was Karel van Lalaing uit het bekende Henegouwse geslacht. Hij was een zeer gewichtig man, die al in 1531 op 21-jarige leeftijd Vliesridder

Portretten van Filips van Montmorency, graaf van Horn, en van zijn gemalin Walburgis van Nieuwenaar. Anoniem. Gouaches op perkament, late 16e eeuw (Nationale Bibliotheek, Wenen).

werd, in 1540 toetrad tot de Raad van State en in 1544 hoofd werd van de Raad van Financiën. Bovendien was hij van 1549 tot zijn dood in 1558 stadhouder van Henegouwen en zelfs enige tijd waarnemend landvoogd. Na zijn overlijden bleek overigens nog eens, hoe slecht van betalen Filips II was: in 1565 werd zijn weduwe alsnog 6.500 pond uitgekeerd aan achterstallig tractement als raadsheer en stadhouder.⁶⁷ Maria was intussen in 1562 hertrouwd met de hoge edelman Pieter Ernst van Mansfeld, een bekend militair, die in 1546 ook al in het Vlies werd opgenomen, nadat hij een jaar

eerder stadhouder van Luxemburg was geworden - een post die hij 58 jaar zou bezetten. In 1574 werd hij bovendien lid van de Raad van State.⁶⁸

De eerste echtgenoot van Eleonora, de jongste zuster, was Ponce of Ponthus van Lalaing, heer van Bugnicourt, een ervaren generaal die in 1546 Vliesridder werd en in 1553 stadhouder van Artesië.⁶⁹ Na diens dood hertrouwde Eleonora met Ponthus' verwant Antoon, de derde graaf van Hoogstraten, alweer Vliesridder (1559) en aanvoerder van een ordonnantie-bende, die in de eerste fase van de Nederlandse Opstand als militair aan Oranjekant zou optreden.⁷⁰

En dan Filips zelf. Toen hij eind 1540, na de dood van zijn stiefvader, opvolgde als graaf van Horn, trad zijn moeder, Anna van Egmont-Buren, vooreerst op als voogdes. Bovendien kreeg zij het vruchtgebruik van de Hornse goederen toegewezen en beheerde zij de bezittingen van haar zoon. Dat deed zij overigens niet steeds vanuit dezelfde plaats: haar briefwisseling laat zien, dat zij soms in Weert verbleef, dan weer in Nevele of in Woudrichem, het centrale stadje van de Hornse goederen in Holland, en ook wel op het kasteel van haar eigen familie in Buren. Het was al vóór het overlijden van Jan van Horn, dat zij de belangen van Filips, haar oudste zoon, onder de aandacht bracht van de Luikse bisschop Cornelis van Bergen, haar oom immers. Wilde hij Filips meenemen naar Gent als Karel V daar begin 1540 zijn intocht zou houden, 'pour le donner a lempereur', om hem bij de keizer te introduceren? Ook aan haar broer, Maximiliaan van Egmont-Buren die zij naar eigen zeggen als een vader van de jongen beschouwde, vroeg zij, in Gent diens belangen te behartigen. Filips werd nu kennelijk page aan het hof, uitgangspunt voor de opvoeding van een hoog edelman, en reisde met de keizer mee. Broer Floris wenste dat ook wel, meldde de moeder.⁷¹

In 1546, hetzelfde jaar waarin Filips' huwelijk met Walburgis van Nieuwenaar werd voltrokken, kwam ook zijn loopbaan op gang: van page werd hij 'Edelman vander Camere', ook wel 'Edelman vander tafelen' of 'Gentilhomme de la bouche' aan het Brusselse hof. Dat was een opstap naar hogere functies. Die volgden al snel. Nog in 1546 werd hij bevelhebber van 500 lichte ruiters en vocht hij onder zijn oom Maximiliaan van Egmont-Buren mee in de Smalkaldische oorlog in Duitsland. Na zijn terugkeer bleef hij op zijn Weertse slot. Maar in 1549 reisde de latere Filips II door de Lage Landen om als opvolger van Karel V te worden ingehaald, en passeerde ook Weert. Daar benoemde de prins Horn tot kapitein van de schutters van zijn garde. In die hoedanigheid vergezelde Horn hem via Duitsland en Italië naar Spanje. Na zijn thuiskomst stuurde Karel V hem als één van zijn ambassadeurs naar Londen om daar het tweede huwelijk voor te bereiden van Filips II met koningin Mary Tudor. Hij behoorde eveneens tot het zeer hoge gezelschap, dat de prins vervolgens vanuit Spanje naar Engeland begeleidde.⁷²

De volgende jaren ging de stijging verder: op 25 september 1555 werd Horn door Karel V nog nét voor diens aftreden aangesteld als stadhouder van Gelderland.⁷³ Die eer werd op 27 en 28 januari 1556 nog vergroot doordat de nieuwe landsheer Filips II hem opnam in de orde van het Gulden Vlies, tegelijk met de jonge Willem van Oranje.⁷⁴ Hierop volgden zijn benoeming tot kamerheer en kapitein van een ordonnantiebande. In die hoedanigheid streed hij aan de kant van Filips II in de oorlog, die tussen 1552 en 1559 met de Fransen werd uitgevochten. Onder het opperbevel van Lamorael van Egmont had hij in augustus 1557 deel aan de overwinning bij St. Quentin, en vervolgens behaalde hij onder Mansfeld successen

in Luxemburg. Maar toen Filips II in 1559 voorgoed afscheid nam van de Nederlanden en voorafgaand daaraan de bekleding van allerlei functies opnieuw regelde, werd Horn niet in zijn stadhoudelijke functie gecontinueerd.⁷⁵ Hij werd nu benoemd tot admiraal-generaal over de vloot van de Lage Landen, en tot lid van de Spaanse Raad van State in Madrid, specifiek voor Nederlandse aangelegenheden.⁷⁶ Die functie bracht hem in 1560-1561 in Spanje, vanwaar hij terugkeerde met de benoeming tot lid van de Nederlandse Raad van State op zak. Nog in november was hij daar voor het eerst aanwezig. En intussen bleef hij admiraal-generaal.

De loopbaan van Filips van Montmorency was die van de edelman van het allerhoogste niveau. Rond 1560 waren de Montmorency-Horns niet langer magnaten in de dop, zij behoorden nu tot de topfamilies. De toekomst leek Filips toe te lachen.⁷⁷

3 IN DE AMBTEN VANAF 1555

De Nederlanden tussen 1555 en 1559

Nog in 1555, kort na zijn aantreden als landsheer van elk van de Nederlandse gewesten had Filips II een groot aantal nieuwe functionarissen benoemd. Landvoogd werd Emmanuel-Philibert, de jonge, verdreven hertog van Savoye.⁷⁸

Twee grote problemen hielden Filips in deze jaren bezig: de verspreiding van protestantse denkbeelden in de Lage Landen en de oorlog met Frankrijk, begonnen in 1552, die hij van Karel V had geërfd.⁷⁹ Op religieus terrein stond hij net als zijn vader slechts één kerk binnen zijn staten toe. Voor de goed katholieke Habsburger kon dat alleen de Kerk van Rome zijn. Wie anders dacht was volgens de leer een ketter en tegelijk, omdat hij inging tegen de voorschriften van de vorst, een rebel. Hij kwetste dan, redden de juristen, de goddelijke en de wereldlijke majesteit - hij pleegde *Crimen Laesae Majestatis Divinae* en *Crimen Laesae Majestatis* -, moest om beide redenen worden vervolgd, en bij hardnekkigheid gestraft met de dood en met confiscatie van zijn goederen. Zo zouden de zuiverheid in de leer, de orde en de rust gehandhaafd worden.⁸⁰

En wat de oorlog met Frankrijk betrof: als een loden last drukten de kosten daarvan op de schouders van de nieuwe vorst. In 1556 onderhandelde hij al met een vergadering der Staten-Generaal over een modernere aanpak van de belastingheffing. Traditioneel diende hij de vergadering een 'bede' te doen, een verzoek om een precies aangeduid geldbedrag. Over de voorwaarden voor toezegging ervan werd vervolgens heftig gedebatteerd. Maar voor zijn nieuwe plan van aanpak kreeg Filips de vergadering niet mee. Deze zegde hem hooguit enkele bedragen ineens toe. Een staatsbankroet was nu onafwendbaar. Dus volgden vanaf december 1557 weer moeizame besprekingen met nieuwe Staten-Generaal, die ten slotte uitmondde

in de toezegging van een *novennale bede*, een jaarlijks bedrag van 800.000 gulden gedurende een periode van negen jaar. De klem zittende vorst moest in ruil echter wél beloven, zeer tegen zijn zin, dat de Algemene Staten controle mochten laten uitoefenen op de besteding van de gelden.⁸¹ Bovendien was het bedrag nog te laag om alle schulden af te lossen en de legers te blijven betalen. Dus zou er ook geld vanuit Spanje moeten komen. De vrede van Cateau-Cambrésis, die in 1559 aan de oorlog een einde maakte, kwam dan ook als een opluchting - maar nog niet meteen als een oplossing van alle problemen.

Voor zijn politiek in deze eerste moeilijke jaren had Filips zwaar moeten steunen op de hoge edelen, immers zowel leden van de Raad van State als stadhouders in de diverse gewesten. Onder de magnaten was geen ambt méér gewild dan het stadhouderschap. Trouw aan hun vorst als zij waren meenden zij deze in die positie op hun allerbest te kunnen dienen. Zij namen er de taken van de landsheer waar en konden diens aanzien op zich laten afstralen. Niet voor niets verklaarde Lamorael van Egmont in 1556, boven president van de Raad van Financiën voorkeur te hebben voor het stadhouderschap van Vlaanderen en Artesië samen, of anders - wat volgens hem op hetzelfde niveau lag - voor het onderkoningschap van Napels. Overigens was het gewoonte, dat edelen pas tot stadhouder werden benoemd als zij eerst ervaring als militair hadden opgedaan.⁸²

Maar bij al hun trouw zagen de heren in het stadhouderschap ook mogelijkheden voor verbetering van hun eigen positie. In de tijd van Karel V waren zij van hun ambtsgebieden een soort privérijckjes gaan maken. Zij usurpeerden benoemingsrechten, zij deelden eigenmachtig beneficië uit, behandelden lagere edelen als hun vazallen en reserveerden hun opvolging voor eigen familieleden. Hierin waren zij door de krachtige landvoogdes Maria van Hongarije gestuit. Onder meer voerde deze beperkende instructies in en liet zij vacante stadhoudersposten desgewenst enige tijd onbezet om eerst orde op zaken te stellen. Toch leidde dit niet tot conflicten met de hoge heren. Die erkenden uiteindelijk het hogere gezag als dat zich deed gelden.⁸³

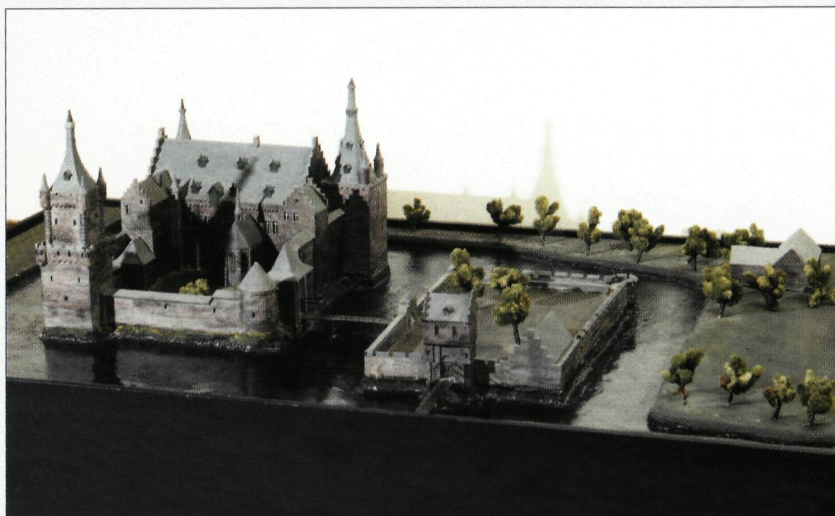
Tegen de tijd van de opvolging van Filips II begon alles echter af te brokkelen. Bovendien diende zich juist toen een nieuwe generatie edelen aan. De raadsheer Viglius van Aytta sprak zijn vrees uit voor 'sommige jongemannen, die tevoren door het gezag van de keizer en de koningin [Maria van Hongarije] in toom waren gehouden, van wie bekend was dat ze streefden naar vernieuwing der regering, verdringing van de oude ministers en verwarring'. En Antoine Perrenot, kardinaal van Granvelle, verweet diezelfde edelen te weinig respect voor landvoogd Emmanuel-Philibert, met wie zij wel regelmatig door nachtelijk Brussel gingen stappen en bacchanalen aanrichtten. Toch leerde de praktijk dat zij ook diens gezag wel degelijk respecteerden en het centrale bestuursapparaat accepteerden.⁸⁴ Problemen kwamen er pas onder Savoyes opvolgster, de aarzelende Margaretha van Parma, die wisselend toegaf aan druk van verschillende kant en zo de heren kans bood op eigen gezag.

Stadhouder van Gelderland 1555-1559

Filips van Horn was één van de jongemannen op wie Viglius doelde. Bij de verdeling van de stadhoudersposten was hem in 1555 Gelderland toegelaten. Inzake dit gewest, pas twaalf jaar eerder door Karel V verworven, moesten nog allerlei tegenstrijdigheden worden opgelost. Gelre had bij het Tractaat van Venlo een overgrote mate van zelfstandigheid geëist en die ook gekregen. Maar de Habsburgers wilden niettemin deze strategisch belangrijke grensprovincie degelijk in hun landencomplex verankeren. Daarom hadden zij het gewestelijk bestuur op essentiële punten aangepast. Wegens de veelvuldige afwezigheid van de landsheer was er de post van stadhouder ingevoerd, met naast deze een kanselier en raden. Samen vormden die het Hof van Gelre, dat zowel bestuurlijke als rechtsprekende taken kreeg. De leden hiervan zouden ingeboren zijn - garantie voor de gewestelijke zelfstandigheid. Voorts waren daar de Staten, de vertegenwoordigers van banierheren, ridderschap en steden, die onder meer hadden bedongen dat zij geen afvaardiging naar de Staten-Generaal hoefden te sturen. Dat betekende voor de vorst, dat hij de Geldersen in hun eigen gewest moest benaderen als hij hun als zijn onderdanen verzoeken wilde doen. Dit was vooral van belang wanneer de heer een bede wenste: zo'n verzoek, in Gelre zelf gedaan, werd dan door de Staten nauwkeurig onderzocht op het nut ervan voor het eigen gewest of op het gewicht van de vorstelijke tegenprestaties.⁸⁵

In de tijd rond Filips van Horns benoeming was het de vraag, of de Gelderse stadhouder nu eigenlijk de exponent was van het centrale Habsburgse gezag in de provincie, dan wel de behartiger van de gewestelijke belangen bij datzelfde centrale gezag. Die vraag hing samen met een sterke competitie tussen Hof en Staten. Waren ook de heren van het Hof, onder wie Brussel inmiddels tóch een aantal niet-Geldersmannen had

Maquette van het kasteel van Weert in de 15e/16e eeuw, in het Gemeentemuseum Weert, locatie De Tiendschuur, vervaardigd door Piet van Nunen, Horst. Reconstructies van het kasteel zijn met name gebaseerd op een anonieme Gedenktafel voor Johanna van Nieuwenaar-Meurs, echtgenote van Jacob I van Horn, waarschijnlijk geschilderd tussen 1466 en 1477. Dit schilderij ging in de Tweede Wereldoorlog verloren (Collectie gemeente-archief Weert, foto C. Damhuis).

benoemd, eigenlijk geen stromannen van het centrale gezag? Ook al hadden de raden de taak, de handhaving van de privileges in het oog te houden? Behoorde de werkelijke macht niet te berusten bij de Staten, die alleen bij zichzelf de privileges in veilige handen achtten?

De problematiek kwam aan de oppervlakte bij een aantal kleinere kwesties en één grote aangelegenheid. Alles ging hier langzaam, liet Horn kort na zijn aantreden weten. In alle vier Gelderse kwartieren moest Filips II nog ingehuldigd worden. Bij die gelegenheid werd hij als hertog gerepresenteerd door de stadhouder, die dan ook meteen door de onderdanen werd aanvaard. Het was al 14 april 1556, voordat Horn en het kwartier van Nijmegen, na twee dagen overleg, wederzijds de eed aflegden. De andere drie kwartieren kwamen dus nóg later.⁸⁶

Nu werd de bestuurlijke traagheid soms ook wel veroorzaakt doordat hijzelf niet steeds aanwezig was. Liefst woonde hij op zijn kasteel in Weert, dat immers een Gelders buitenleen was. Dit was een insluipend gebruik bij diverse nieuwe stadhouders. Maar landvoogd Emmanuel-Philibert maande hem meermalen - en hem niet alleen -, dat hij omwille van een slagvaardig bestuur in het centrum van het gewest verblijf moest houden, dus in Arnhem. Dat vond Filips II ook. Zelf schreef deze hem in 1558 te wensen, 'dat de stadhouder er resideert, zowel voor het welzijn van het land als ten bate van de dienst aan mij'.⁸⁷ Horn antwoordde Savoye, niet steeds uit Weert weg te kunnen: hij moest er belangrijke mensen ontvangen, Willem van Oranje lag bij hem ziek te bed.⁸⁸ Bovendien waren het soms koning en landvoogd zelf, die de stadhouder met opdrachten naar elders stuurden. In de zomer van 1556 moest Horn samen met zijn zwager Karel van Lalaing naar Kleef en Gulik, om daar na te gaan, in welke mate er ketterse praktijken leefden. Het jaar erna was hij lange tijd afwezig om met de koninklijke legers de Fransen te bestrijden bij St. Quentin en Luxemburg. En na de dood van Lalaing was hij, tussen oktober 1558 en januari 1559, in diens stadhouderschap Vlaanderen om er namens Filips II over de lopende bedeverzoeken met de Staten te onderhandelen - overigens niet zonder succes.⁸⁹

En dan waren er financiële problemen. In 1557 moest Horn troepen lichten om de Gelderse oostgrens te beschermen tegen mogelijke aanvallen van gecombineerde Frans-Duitse legers. Direct eiste hij van Filips gelden voor betaling van de soldij, hoe armlastig Brussel ook was: anders zou hij de soldaten niet onder controle kunnen houden. Voor financiering uit eigen kas ontbraken hem nu de middelen, zei hij.⁹⁰ Deze redenering gebruikte hij vaker, om van zijn kant de vorst onder druk te zetten. Het was immers bekend dat Filips II zijn adellijke dienaren, die uit plichtsbesef heel wat betalingen voor de vorst deden, niet of pas na jaren terugbetaalde. En onwaar was het argument trouwens niet. Horn verkeerde zelf voortdurend in geldelijke moeilijkheden. Misschien moest hij daarom ook wel herhaaldelijk naar Weert teneinde er wéér andere goederen te verpanden of met zijn onderdanen leningen overeen te komen.⁹¹ Zelfs had hij al eerder, in 1553, geweigerd

om uit zijn Hollandse heerlijkheden bij te dragen aan gewestelijke belastingen - eenzelfde manier van doen die toen ook door Egmont en Oranje werd toegepast. Dat was het begin geworden van een jarenlang slepend conflict.⁹² Het lijkt er overigens op, dat hij niet alleen wegens betalingen ten bate van de landsheer slecht bij kas zat, maar ook wegens een nogal verkwistende leefwijze.⁹³

Het grootste probleem vormden echter niet de stadhouderlijke, maar de benarde landsheerlijke financiën. Het feit dat Filips II aan de Gelderse Staten apart een bede moest vragen, los van zijn verzoek aan de Staten-Generaal, werkte remmend, alleen al daar steeds besteding in Gelders belang moest worden aangetoond. Een dergelijke vraag, nog door Karel V in 1554 gesteld, was afgewezen wegens onvoldoende vorstelijke argumenten.⁹⁴ De zaak moest dus serieus worden aangepakt. Vandaar dat Filips II in 1556 Horn opdracht gaf, samen met zijn zwager Lalaing de Staten over de financiën onder druk te zetten.⁹⁵ Moest de ervaren bestuurder Lalaing zijn jongere zwager de weg wijzen? Maar toen in januari 1557 uitgebreide onderhandelingen begonnen, was Lalaing niet beschikbaar. Een mede-onderhandelaar uit het Hof wilden de Staten niet, wist Horn daarop te melden: de tegenstelling tussen beide colleges leefde volop. Wel achtten zowel de Staten als hij het zinvol om, ingeval er overeenstemming kwam die moest worden opgeschreven, 'quelque gens de lettres' te sturen. Hijzelf voelde voor de jurist Adriaan van der Burch, die lang in Gelre gewerkt had en dus 'cognoit les humeurs'. Dus onderhandelde hij alléén met de Staten tot in april, overigens zonder resultaat. Duidelijk werd wél, dat de Geldersen zeker geen bede van de lange duur van de *novennale* der Staten-Generaal zouden toestaan.⁹⁶

Omdat Horn vervolgens op veldtocht moest, gingen de besprekingen pas in februari van het volgende jaar verder. De zege van St. Quentin kon als argument worden gebruikt, betoogde Filips II. Was Gelre daardoor niet beveiligd in zijn verbindingen met het 'Oostland' - Duitsland? Het argument leek aan te spreken. In maart kwam de zaak tenminste in een stroomversnelling. Een aantal keren werd ruggespraak gehouden. En vervolgens zegden de Staten een bede toe van 200.000 guldens, gespreid over twee jaar te betalen. Daar bovenop werd de stadhouder persoonlijk 10.000 gulden toegeschoven - een bedrag zoals wel vaker werd gegeven, opdat de functionaris zich extra voor de gewestelijke belangen zou inzetten. De Staten noemden dit 'une si bonne ayde que Vostre Majesté eusse raison se contenter', een zo fraaie bede dat Uwe Majesteit alle reden hebt tot tevredenheid, aldus Horn. Hijzelf had meer gewild, Filips ook. Maar de vorst vermoedde, dat dit voor Gelre het hoogst mogelijke was en verklaarde zich accoord. Hij kon ook moeilijk anders: hij had het geld tezeer nodig. Maar nu wilde hij wél het hele bedrag, schreef hij; geen van de Gelderse bannerheren mocht zich op grond van privileges eraan onttrekken. Over andere aspecten van het Tractaat van Venlo zou hij later nog wel met de Geldersen praten. En hoe moest Horns aandeel in de besluitvorming beoordeeld worden?

'[Je] vous sçay très bon grey du bon devoir par vous faict en cest endroit', schreef de koning: de graaf had een goede prestatie geleverd. De bonus voor de stadhouder beschouwde hij dan ook als bewijs 'qu'ilz vous portent si bonne affection'.⁹⁷

Toch zetten de bannerheren nog de voet dwars: terwijl steden al met betaling waren begonnen, weigerden zij op grond van hun adelsvoorrechten. Zij hanteerden eigenlijk verwante argumenten als Oranje, Egmont en Horn inzake hun Hollandse lenen hadden gedaan.⁹⁸ Zo stonden de zaken nog toen Filips II in 1559, na de vrede met Frankrijk, naar Spanje wilde vertrekken. Heel wat nieuwe aanstellingen liet hij afkondigen, waaronder die van zijn halfzuster Margaretha van Parma als landvoogdes. Horn werd niet herbenoemd, maar kreeg op 8 augustus de post van admiraal-generaal van de Nederlanden en lid van de Spaanse Raad van State. En aan een aantal aanzienlijke heren zegde de vorst, wegens hun voor hem verrichte diensten, flinke sommen gelds toe. Egmont werd het hoogste bedrag toebedacht: 50.000 schilden, Oranje zou er 40.000 ontvangen, en Bergen, Glajon, Megen en ook Horn ieder 15.000. Van uitbetaling kwam het echter voor eerst niet.⁹⁹

Hoe moet men Horns optreden in Gelre nu interpreteren? In de moderne literatuur is dat optreden over het algemeen negatief uitgelegd. De Amerikaanse historicus Rosenfeld constateert dat Horn liever comfortabel leefde op zijn eigen kasteel dan woonde in Arnhem. Hij ziet er afwezigheid van werkelijke interesse en verantwoordelijkheidszin in, noemt hem 'zelf-zuchtig en besluiteloos' en signaleert een gebrek aan 'onderscheidingsvermogen en scherpzinnigheid'. Bovendien, constateert hij, hadden Horns absenties ook de ontstemming van de Geldersen opgewekt: die maakten er zelfs een punt van bij hun toestemming van de bede.¹⁰⁰ Nu lijkt dit Gelderse standpunt wel verklaarbaar. Van een afwezige stadhouder viel niet veel voorspraak bij de landsheer te verwachten.¹⁰¹ Maar de Gelderse onvrede sloeg niet zozeer op Horns resideren in Weert als wel op zijn andere, langdurige absenties wegens opdrachten in vorstelijke dienst. Dat bleek juist in 1559. Horn meende zijn admiraalschap wel te kunnen combineren met een voortgezet Gelders stadhouderschap. Hij zou dan echter nog vaker en langer weg zijn. En dat stond nu juist haaks op de Gelderse wensen: een volledige stadhouder voor zichzelf.¹⁰²

Werd Horn dus wel zo negatief beoordeeld als Rosenfeld suggereert? De Geldersen waren daarin volstrekt niet duidelijk. Maar zijn zwager Lalaing, op zijn beurt, was dat wél. Na de samenwerking van 1556 schreef deze aan Savoye: 'Monsieur de Hornes faict très bon office' - Horn doet heel goed werk.¹⁰³ Dat klinkt verwant aan de waardering van Filips II na de toekenning van de Gelderse bede. Deze kan pure beleefdheid zijn geweest - maar lijkt toch wel méér dan dat. Het ziet het er naar uit, dat Horn in deze jaren een goede verstandhouding met de koning had. Die kan nog zijn voortgekomen uit de periode waarin hij als kapitein van de garde met Filips

meetrok. Daarop wijst ook een latere mededeling, dat de hoge edelen Horn het woord lieten voeren, als er iets tegen Filips moest worden gezegd wat anderen niet durfden uitspreken.¹⁰⁴ Van Horn zou de vorst dit hebben geaccepteerd. Maar men kan dit ook interpreteren als: Horn liet zich gemakkelijk door anderen beïnvloeden en dacht onvoldoende na bij wat hij zei. Het was vooral de raadsheer Antoine Perrenot de Granvelle, die repte van Horns snel ingenomen standpunt en luidruchtig ventileren van eenzijdige meningen. Voor Granvelle waren dat redenen om in 1559 Horns nieuwe benoemingen bij Filips te suggereren. Daarmee zou de graaf meteen ver weggehaald zijn van de andere ook niet altijd goed beheersbare jonge edellieden - een methode die in deze jaren overigens wel vaker werd toegepast.

Alles bij elkaar lijkt Horns stadhouderschap toch minder een mislukking dan wel is gesuggereerd. Het was in deze Gelderse functie uiterst moeilijk laveren tussen enkele zeer tegengestelde belangengroepen. Wél ziet het er naar uit, dat Horn niet over voldoende capaciteiten beschikte om daar ongeschonden uit te komen.

Admiraal van de Zee

Het zou nog wel even duren, voordat Horn zijn nieuwe werkzaamheden volledig ter hand kon nemen. Daar had hij persoonlijke en zakelijke redenen voor. In ieder geval vertrok hij in 1559 niet direct met Filips II naar Spanje. Hij moest eerst de nodige voorbereidingen treffen. Omdat het om een langer verblijf ging, zou zijn vrouw met hem meegaan. Maar toen deze eind augustus 1559 in Antwerpen aankwam, bleek zij ernstig ziek te zijn. Zelfs de beroemde arts Andreas Vesalius wist niet goed, wat de beste aanpak was, schreef Aremberg aan Oranje, en 'le bon mary démontre estre fort desconforté' - haar goede echtgenoot heeft de moed helemaal verloren.¹⁰⁵ Het werd januari voordat zij zich een beetje beter voelde en Horn weer wat werk dacht te kunnen aanpakken. Maar nog in mei 1560 werd over haar ziekte gesproken. Het was toen in ieder geval duidelijk, dat Walburgis niet mee zou gaan.¹⁰⁶

Maar ook werkzaamheden hielden Horn voorlopig in de Lage Landen. Nog voor zijn vertrek had Filips II bepaald, dat de graaf in Gelderland de lopende zaken zou afwerken totdat er een opvolger benoemd was. Hij kende er immers de verhoudingen. Horn toonde over het uitblijven van zijn herbenoeming wel 'quelque resentment', meldde Margaretha aan de koning. Dat werd er niet minder op, toen Filips zijn verzoek niet honoreerde, broer Floris van Montigny in zijn plaats aan te stellen - een verzoek dat nog aan familiepraktijken van stadhouders tijdens Karel V deed denken. Het duurde tot mei 1560, voordat de koning instemde met de graaf van Megen als Horns opvolger. Montigny blijkt in de procedure overigens niet kansloos geweest te zijn.¹⁰⁷

Dankzij de ziekte van Walburgis werd het februari 1560 voordat Horn weer in Gelderland kwam en de Staten samenriep. Over de bedegelden viel er toch moeilijk te praten. Bovendien had Filips net voor zijn vertrek de nadruk gelegd op strenge kettervervolging. Die moesten de Geldersen ook toepassen. Dreigden er geen dubieuze opvattingen vanuit Duitsland binnen te komen? De Staten dachten hier echter anders over. Bovendien behoorden zij zulke zaken zelf te regelen, op basis van hun privileges, betoogden zij weer. Ook Horns laatste contacten daar waren dus moeizaam.¹⁰⁸

In de tussentijd had Horn wel een begin gemaakt met zijn werk als admiraal. Hij was daarin de opvolger van de overleden Maximiliaan van Bourgondië, markies van Veere en heer van Beveren - overigens de broer van Jacob III van Horns derde echtgenote.¹⁰⁹ Deze Maximiliaan was echter regelmatig stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht geweest, waardoor het bestuur over landsaangelegenheden en de leiding van zeezaken in één hand lagen.¹¹⁰ Die verbinding was nu echter verbroken. In Maximiliaans stadhouderschap werd Willem van Oranje aangesteld.

De admiraal-generaal was een factor in het centralisatiestreven van de Habsburgers. Aanvankelijk waren hem zowel beleidsbepaling als uitvoering van maritieme aangelegenheden opgedragen, alsook de rechtspraak in zee-kwesties. Maar de Habsburgers hadden de beleidskant aan zichzelf getrokken en de admiraal tot uitvoerend functionaris gemaakt. Hij bracht op vorstelijk bevel oorlogsschepen in zee, onder zijn gezag spraken admiraliteits-colleges alleen nog recht in zaken betreffende de oorlog ter zee en problemen op oorlogsschepen, en aan de prijsrechtspraak gaf hij leiding - aan de beoordeling van het al dan niet rechtmatig opbrengen van vijandelijke of neutrale schepen en verkoop van die bodems en hun lading. Uit de boeten kreeg de admiraal tien procent, van de opbrengsten der prijzen de helft. Dat maakte de functie financieel aantrekkelijk.¹¹¹

Het admiraalschap was dus vooral in oorlogstijd van belang. Maar toen Horn aantrad was het juist vrede geworden. Weldra zou de vloot worden verkocht, wat de maritieme rechtspraak drastisch zou verminderen. Het werk - en de inkomsten - zouden dus afnemen. Hierin school waarschijnlijk een reden waarom het admiraalschap door Filips werd gecombineerd met een Spaanse functie. Maar nog wél moest Horn zich bezig houden met het regelen van de reis van Filips II naar Spanje, in augustus 1559. En het volgende jaar diende hij, schreef de landvoogdes hem toen, te zorgen voor het transport van Spaanse troepen, die uit de Lage Landen werden teruggetrokken. Die zaak wilde de admiraal wel graag zelf ter hand nemen - mede omdat dan de gelden voor de uitreding van de schepen via hem zouden lopen en daarvan wel een en ander voor hem persoonlijk overbleef.¹¹² Uiteindelijk bleek hij dit werk toch aan anderen te moeten overlaten, omdat Walburgis nog steeds niet beter was. Maar ten slotte vertrok hij toch, op 19 mei 1560, als bevelhebber van de vloot met Spaanse soldaten.

Eenmaal in Spanje gearriveerd, zou hij Filips in de Spaanse Raad van State desgevraagd over de Lage Landen moeten adviseren.¹¹³ Daar had Filips een jaargeld van 3.000 ducaten tegenover gesteld. Maar de enige zaak die Horn er te behandelen kreeg was een verzoek van landvoogdes Margaretha om Spaanse gelden ter verlichting van de kritieke financiële toestand in Brussel. En die zaak werd alleen maar op de lange baan geschoven. Horn voelde zich aan de zijlijn geplaatst, vanuit zijn gezichtshoek misschien niet geheel ten onrechte. Daar kwam nog bij, dat het leven aan het Castiliaanse hof buitengewoon duur was en hij dat zelf maar moest financieren. Hij wilde terug naar de Nederlanden. Maar er was zware druk op de koning voor nodig, voordat hij daarvoor in oktober 1561 toestemming kreeg.¹¹⁴ Bovendien bleek zijn financiële toestand toen zo benard, dat hij zijn terugreis niet kon betalen. Eerst moest hij opdracht naar de Nederlanden zenden om zijn bezittingen Burcht en Zwijndrecht in Vlaanderen ervoor te verkopen - waarop overigens een proces volgde, dat pas in 1565 op toelating van de verkoop uitliep.¹¹⁵

Het enige positieve, dat hij bij zijn thuiskomst in de Lage Landen kon tonen, was een bedrag van 400.000 ducaten, door Filips meegegeven ter verlichting van de Brusselse schatkist.¹¹⁶ Zelf nam hij nu onder meer zijn admiraalschap weer op, de centralisatie versterkend. Op zijn voorstel was al in 1560 de zetel van de Admiraliteit van Veere naar Gent overgebracht. Dat leverde moeilijkheden op met Zeeland, en vooral met Holland. Zouden Zeeuwen en Hollanders voor maritieme zaken nu buiten hun gewest moeten worden berecht? Dat was toch in strijd met de privileges? Dit was al een oud conflict, alweer een onderdeel van de voortdurende botsing tussen Habsburgs eenheidsstreven en gewestelijk particularisme. Het was een probleem geworden omdat de Hollandse stadhouder nu niet langer tegelijk admiraal was, en deze dus geen zeezaken meer binnen het gewest kon behandelen. Samen met Oranje bereikte Horn ten slotte een compromis. Hij zou een luitenant-admiraal in Holland aanwijzen - een Hollander van geboorte - die Hollandse ingezetenen zou berechten. Maar Horn behield zijn recht op buitgelden.¹¹⁷

Hoe Horns optreden als admiraal en zijn verblijf in Spanje moeten worden beoordeeld, valt eigenlijk nog niet vast te stellen. De bronnen ervan zijn schaars, onderzoek naar het admiraalsambt is voor deze periode nog nauwelijks verricht. Wel heeft Horns ontslag uit het stadhouderschap bij hem wrevel gewekt. Het vervangende ambt van admiraal was weliswaar aanzienlijk en lucratief, maar niet in vreedstijd. En ook zijn aanstelling in Spanje valt uit te leggen als eervol, en mogelijk als blijk dat de vorst Horn als specifiek deskundige in Nederlandse zaken beschouwde. Maar het feit, dat de graaf in Spanje nauwelijks enig advies behoefde uit te brengen, logenstrafte die zienswijze. Het lijkt er toch op, dat Filips Horn op deze manier wilde weghouden van zijn jonge, mogelijk lastige standgenoten. De moeilijk verkregen toestemming voor terugkeer, en het achterwege blijven van enige betaling van toegezegde jaargelden, kunnen aanleiding geweest zijn voor nieuwe irritaties

bij de graaf. Zijn benoeming tot lid van de Nederlandse Raad van State was daarvoor waarschijnlijk wel een tegenwicht. Toch lijkt het er op, dat in Horns relatie met Filips II scheuren waren ontstaan.

Superintendent in Doornik, 1566

Nog één keer trad Horn, zij het tijdelijk, op in een functie die op het stadhouderschap leek. In augustus 1566 werd hij aangesteld tot 'Superintendent van kastelen en stad van Doornik en het Doornikse'. Over dit gebied was zijn broer Floris van Montigny stadhouder, maar deze was toen in Spanje. Horn kreeg er in feite dictatoriale bevoegdheden: de magistraat en de commandant, de officieren en de inwoners dienden hem onvoorwaardelijk te gehoorzamen. De omstandigheden maakten dat noodzakelijk.

Er heerste na 1560 onrust in de Nederlanden. Er waren symptomen van politieke instabiliteit. Daarnaast was, vooral in het zuidwesten van de Lage Landen, de laatste jaren de economische situatie verslechterd, onder meer door moeilijkheden met Engeland. Een verpauperende bevolking stond gemakkelijk open voor nieuwe heilsboodschappen. Het calvinisme leek zo'n boodschap te hebben. Juist in de jaren zestig beleefde dit in het zuidwesten een snelle opmars. Daartegen wenste Filips II zoveel mogelijk actie.¹¹⁸ Dat was ook in Doornik gebeurd, maar het calvinisme was er niet onderdrukt.

Algemeen nam rond 1565 de onrust juist toe. Onder anderen besloten lagere edelen, die zich nog steeds de leiders van het platteland achtten, tot samenwerking, onder meer tegen de geloofsvervolgingen. Zij sloten een verbond, het Compromis, leken geweld niet te schuwen, maar concentreerden zich ten slotte op een petitie met de vraag om matiging, een 'smeekschrift' dat zij in april 1566 aan landvoogdes Margaretha van Parma aanboden. Deze besloot tot tijdelijke versoepeling. Maar vanuit haar standpunt was het effect averechts: in het veld werd een toenemend aantal calvinistische predikaties gehouden, en zelfs binnen sommige steden. In augustus liepen deze predikaties uit op de beeldenstorm - een poging om vóór de winter kerkgebouwen te 'zuiveren', beschikbaar te hebben voor de nieuwe leer. Het centrale bewind was overrompeld. De landvoogdes nam op 23 en 25 augustus onder druk van de hoge adel een Accoord aan, dat buiten de steden calvinistische predikaties toeliet, althans waar ze al waren gehouden. Volgens de edelen kon op dié manier de rust terugkeren. Voor deze andere benadering van het godsdienstige probleem was natuurlijk wel de goedkeuring van Filips II nodig. Vervolgens werd Oranje naar Antwerpen, Egmont naar Vlaanderen, en Horn naar Doornik gestuurd om er aan de onrust en de tegenstellingen een eind te maken. Het Accoord was hun leidraad.

In Doornik stond volgens sommigen wel vier-vijfde van de stadsbevolking achter de nieuwe leer, zowel handwerkslieden als rijke kooplui. In voorgaande jaren waren er openlijk psalmen gezongen en gevangen ketteren

uit de cel bevrijd. Nú werd in de kathedraal en twee parochiekerken calvinistisch gepreekt. Natuurlijk zat niet bij een ieder de nieuwe leer even diep. Menigeen was nieuwsgierig, of ontevreden over kerk of samenleving, gegrepen door nieuwe beloften, soms ook onverschillig. Hoe probeerde Horn nu deze mensen weer binnen één gareel te brengen met degenen die katholiek waren gebleven?¹¹⁹

Zijn aanpak was matigen, temperen van de opgewondenheid. In plaats van strenge verbodsbepalingen of hardhandige maatregelen koos hij voor overleg, zowel met het goed katholieke stadsbestuur als met de calvinistische leiders. Beide kampen liet Horn 'vrij en zonder enig molest te hoeven vrezen' hun godsdienstoefeningen houden, de katholieken konden dan weer in de kathedraal en beide parochiekerken terecht, de calvinisten moesten naar plaatsen die door hem waren aangewezen. Zo zou er een situatie van godsdienstvrede moeten ontstaan. Maar net als in Gelre kwam hij door deze aanpak tussen twee vuren. Aan de ene kant eisten de calvinisten binnen de stad een volledig kerkelijk leven volgens hun nieuwe leer, en zelfs kerken die door de magistraat zouden worden bekostigd. Aan de andere kant drong landvoogdes Margaretha voortdurend aan op strenge acties tegen de andersdenkenden. De calvinistische eisen wees zij categorisch af: die waren in strijd met het toch al zo vérgaande Accoord van augustus, dat immers hooguit predikaties buiten de steden toestond. Nu moest Horn wel gas terug nemen: op 16 september bereikte hij een soort compromis met de calvinisten. Die zouden inderdaad alleen buiten de stad kerken krijgen. Maar totdat het zover was liet Horn hen binnen de stadsmuren preken in een door hem aangewezen gebouw. Het eerste resultaat was weldra zichtbaar: op 26 september werd in de kathedraal weer de mis gelezen.

Een soortgelijk compromis hadden ook Oranje en Egmont in hún gebieden gesloten. Met hen hield Horn contact over de problemen: in Kortrijk vergaderden zij midden september 1566, besprekingen op andere plaatsen volgden. Daarbij stelden zij wél vast, dat Filips II niet van wijken zou weten, en Margaretha evenmin. En, verklaarde Egmont, tegen de koning wilde hij niet ingaan. Dat wilde Horn evenmin. In feite zaten zij muurvast. Dat vond ook Margaretha. Dus besloot zij Horn terug te trekken. Hij had zich immers niet aan het Accoord, zijn instructie, gehouden en daarmee, zo schreef ze aan Filips II, het land alleen maar slechte diensten bewezen. De koning was het daarmee eens: zij moest Horn maar een overplaatsing naar elders in het vooruitzicht stellen. Het gezag in Doornik, bepaalde Margaretha, zou in handen van de commandant van het plaatselijke kasteel worden gelegd.¹²⁰ Als superintendent wees Horn deze oplossing in feite af. Hij wilde alleen plaatsmaken voor een opvolger van zijn eigen rang - dat schreef zijn plichtsbefef voor. Maar na zeven weken vertrok hij toch,¹²¹ overigens met de zekerheid dat de rust in Doornik aan het weerkeren was - hoewel niet volledig.

Portretpenningen
van Filips van
Montmorency, graaf
van Horn, en van
zijn echtgenote
Walburgis van
Nieuvenaar, door
Jacob Jongelinck,
1565/1566
(Koninklijk
Penningkabinet,
Leiden).

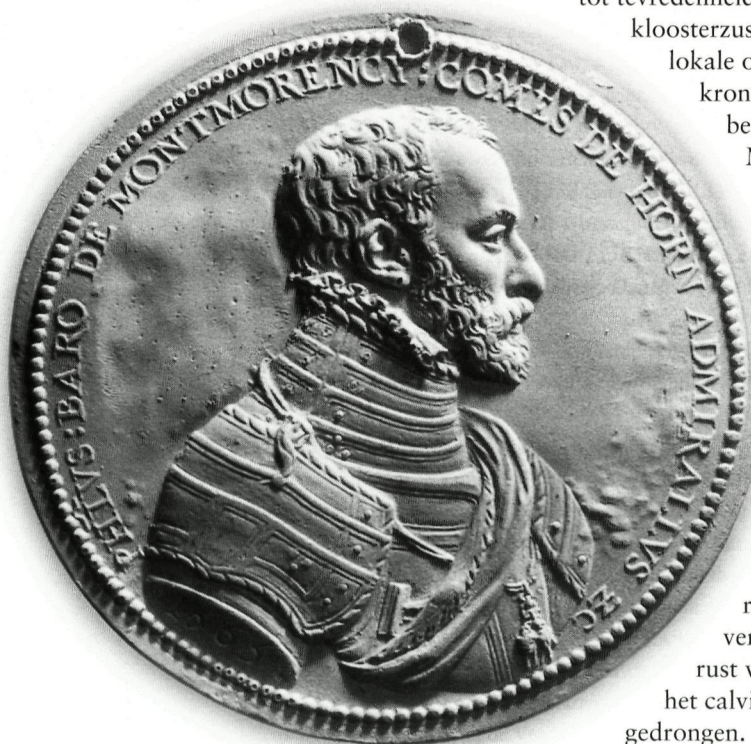
Wat had hem hier nu bezielde? Was hij door eigen inzichten zo protestants dat hij de calvinisten de ruimte had gelaten? Dit suggereert de twintigste-eeuwse calvinistische auteur J.C.H. de Pater. Horn woonde, betoogt deze, in Doornik niet op het kasteel, maar in het weelderige huis van een calvinistisch koopman, en zou daarmee hebben geëtaled 'aan welke zijde zijn sympathie lag'.¹²² Voor menig tijdgenoot kon in zijn beoordeeling wel eens hebben geteld, dat Horns eigen moeder lutherse sympathieën had en zijn vrouw calvinistisch was. Onder het gezag van beide adelsvrouwen klonken er op het kasteel van Weert allerhande heterodoxe geluiden. De twee dames lieten predikaties houden en ondernamen bekeeringspogingen in Weert en omgeving.¹²³ Het zou in 1567 in Nederweert leiden tot het zingen van een parafrase op een bekend Paaslied:

*'Christus is opgestangen
Der duivel is op de stoel gegangen,
Dus moeten wij allegaer droevich zijn,
Christus wil ons allen trooster zijn.
Kyrie Eleyson'.*

Filips van Horn zou deze gang van zaken in zijn eigen heerlijkheden echter niet steunen. Hij liet integendeel in Weert en omgeving altaren herstellen en het zingen van de missen hervatten. Dit tot tevredenheid van onder meer de

kloosterzuster Maria Luyten, die de lokale ontwikkelingen in haar kroniek beschreef.¹²⁴ Datzelfde beoogde hij in Doornik.

Maar hier waren de verhoudingen veel verder verscherpt. Dus moest hij er zijn maatregelen wel aanpassen, schreef hij vertrouwelijk aan Viglius: 'Ik had veel liever, dat het niet nodig was enige predikatie toe te staan, maar daartoe gedwongen moest ik er wel wat regels voor uitvaardigen'.¹²⁵ Dankzij de religievrede zou - was zijn verwachting - in Doornik de rust wekeren, en vervolgens het calvinisme wel worden teruggedrongen. Matiging en zelfs een

generaal pardon waren dus middelen om de situatie niet verder te laten escaleren. Gewelddadige oplossingen zouden volgens die visie een volledige chaos hebben veroorzaakt. Al eerder in 1566 had Margaretha van Parma aan Filips II deze opvatting van zowel Horn als Egmont gemeld.¹²⁶

Het ziet er niet naar uit, dat Horn net als Willem van Oranje aanstuurde op een geheel nieuwe evenwichtssituatie op basis van gewetensvrijheid en tolerantie, met diverse kerken naast elkaar.

De prins noemde dit de enige oplossing; het ging immers om de harten van de individuele Nederlanders, en die konden door geen enkel geweld wor-

den gedwongen.¹²⁷ Zo diepzinnig waren Horns gedachten echter niet. Wel bekleemtoonde hij zo nu en dan ten aanzien van zichzelf, dat hij een ijverig katholiek was en dat wilde blijven.¹²⁸ Maar treffender karakteriseerde hij zich juist vanuit Doornik in een brief aan Margaretha: 'Het is niet mijn beroep om mij bezig te houden met godsdienstige zaken; ik wilde wel dat Uwe Hoogheid hier iemand met meer kwalificaties en grotere kennis naar toe had gestuurd'.¹²⁹ Horn dacht aan puur politieke oplossingen ten bate van orde en rust. Oplaaierende religieuze sentimenten schijnt hij niet werkelijk begrepen te hebben, de tegenstellingen kon hij niet terugbrengen tot het hart van de gelovigen. Bovendien had hij zichzelf in zijn openbaar optreden ook nu weer meermalen voor de voeten gelopen door onvoldoende door-dachte maatregelen te nemen. En door zijn onmiskenbare karaktertrek, er te snel opmerkingen uit te flappen waarvan hij later spijt had.¹³⁰ Zijn relatie met het Habsburgse gezag was hier niet door verbeterd.

4 IN OPPOSITIE MET DE HOGE ADEL, 1562-1568

Tegen Granvelle

Tot nu toe hebben wij Horn gevolgd in zijn afzonderlijke functies. Hierin stond hij in een rechtstreekse, persoonlijke relatie tot Filips II of tot diens landvoogdes. Maar vanaf 1561 was hij ook op andere manier bij de hoogste bestuursactiviteiten in de Nederlanden betrokken: als lid van een college, de Raad van State, onderdeel van het Habsburgse centrale bestuur in de Lagelanden.

Van de drie collaterale raden was de Raad van State de meest aanzienlijke qua status. Hij was eigenlijk een adelsraad, waar alle belangrijke politieke zaken in het bijzijn van de landvoogd werden behandeld, in deze jaren onder meer aspecten van verdere centralisatie en vervolging van ketters. Maar in de praktijk bestond er in de Raad verschil tussen permanente en niet permanente leden. Tot de laatsten behoorden de stadhouders, die bij voorkeur, zoals Horn was voorgehouden inzake Gelre, in hun ambtsgebieden moesten resideren, tenzij de vorst hen elders nodig had, bijvoorbeeld in de raadsvergaderingen.¹³¹ In de personele bezetting van het college was tijdens Maria van Hongarije welbewust een verschuiving nagestreefd. Mede om de adelsinvloed in toom te houden, had de landvoogdes het aantal deskundige juristen laten oplopen. Onder de permanent aanwezige leden werd het gewicht van de juristen steeds groter; meer en meer vormden zij het hart van een kerngroep van raadsheren. Ook na Maria's aftreden, toen nieuwe benoemingen van zowel edelen als juristen werden gedaan, ging deze praktijk verder. Zelfs gaf Filips II aan Margaretha van Parma in 1559 uitdrukkelijk de opdracht, alleen de adviezen van de kerngroep te volgen. Die bestond toen uit Granvelle, weldra kardinaal, Viglius van Aytta en Karel van Berlaymont; alleen de laatste behoorde tot oudere adel. Hiertegen klonken al vanaf 1555 adelsprotesten op, mede doordat juist de nieuwe generatie jonge edelen aantrad.

Deze protesten zijn lange tijd, met de woorden van de historicus Michel Baelde, verklaard vanuit een gevoel van 'tekort aan werkelijke politieke macht en medezeggenschap', vanuit eerezucht en jaloesie ten aanzien van de juristen. Maar de huidige biograaf van de jurist Viglius, Folkert Postma, acht dit te eenzijdig. Zeker, de tegenstelling edelen-juristen bestond. Maar daarnaast werden de edelen gedreven door 'een diepe zorg voor het land en zijn vrijheden'. Zij verschilden, met andere woorden, met de leidende politici van mening over het te voeren beleid. Dat kwam in 1566 helder naar voren in een felle woordenwisseling tussen Viglius en Horn. Er waren rellen geweest. Die waren, zei Viglius, veroorzaakt door de verwaande en egoïstische edelen. Dat was nu zo'n moment waarop Horn zijn opvliegendheid niet kon beteugelen. Beschuldigend wees hij naar de jurist en zijn soortgenoten:

'Dát volk, Viglius, moet je eerder dan alle anderen de schuld geven. Ik voor mij leg alle schuld bij die mensen, die zich voornemen de Nederlanders net zo als de Milanezen, de Napolitanen en de Sicilianen te overheersen. Ik weet heel goed hoe onaangenaam wij jou en je vrienden zijn. Jullie Granvellisten hebben immers de staat in handen en staan klaar om hem over te leveren aan de Spanjaarden'.¹³²

Juristen/raadsheren, die in direct contact stonden met de vorst, overheersten naar de mening van de edelen het land en hadden Filips II gesteund in het voortzetten van de laatste oorlog tegen Frankrijk. Maar die oorlog was volgens de heren niet in het belang geweest van de Lage Landen. Allang vóór de vrede van 1559 hadden zij dan ook aangedrongen op beëindiging van de betrokkenheid van de Nederlanden erbij. Hun wensen waren echter niet gehonoreerd. Daarin zagen de edelen het bewijs, dat de belangen van deze landen ondergeschikt waren geworden aan die van een groter, Habsburgs rijk. De internationalisering, al begonnen tijdens Karel V, begon nu kritiek op te roepen. De onvrede werd nog versterkt door de vrees dat de manier van kettervervolging in Spanje, waarover allerlei mythes bestonden, ook in de Lage Landen zou worden toegepast.¹³³

Hier kwamen nog aspecten bij van de verschuiving van leenrechtelijke verhoudingen naar patronage. Ook na het midden van de zestiende eeuw beschouwden de edelen het nog steeds als hun vazallenplicht, schriftelijk of mondeling bij de vorst en zijn landvoogdes datgene te behartigen, wat zij beschouwden als het volksbelang. In hun correspondentie daarover gebruikten zij dan ook heel wat keren de term vazal met betrekking tot zichzelf. Ook Horn deed dat. De heren bleven óók aan deze manier van doen vasthouden wanneer de koning, mogelijk gestuurd door andere raadsheren, een niet door hen gewenste kant wilde uitgaan. Liever riepen zij op dat moment diens vorstelijke ontstemming over zich af, dan dat zij achteraf, als het land in ellende zou zijn gedompeld, het verwijt van meeloper, van slecht bestuurder zouden krijgen.¹³⁴

Maar dit nog middeleeuwse standpunt was niet meer te rijmen met Filips' vroeg-absolutistische opvattingen van zijn koningschap. De vorst ontwikkelde die opvattingen verder hoewel hij en de bevolking zich bij zijn aantreden nog aan elkaar hadden verbonden door de wederzijdse, traditionele eden. De koning was de meester die beschikte naar zijn believen, zou Margaretha van Parma de edelen voorhouden. Het was dan de plicht van de heren, hem in zijn beslissingen te volgen.¹³⁵ Maar wél bleef het hun taak, de vorst desgevraagd van advies te dienen. Zij behoorden dan ook naar de raadsvergaderingen te komen als Filips of de landvoogdes hen daartoe opriep. En voor een tussentijds vertrek uit de zitting bleken zij toestemming te moeten vragen. Het werd duidelijk dat de middeleeuwse *primus inter pares* ook in de praktische politiek bezig was plaats te maken voor de patroon, en dat de leenman meer en meer de ondergeschikte cliënt werd.

Al deze tegenstellingen bevatten aspecten, die aan beide zijden gemakkelijk irritatie konden oproepen en in uiterste instantie onverzoenbaar waren. De irritaties van de edelen werden vooral vanaf 1559 scherper en concentreerden zich toen op de centrale positie van de kerngroep in de Raad van State, op de grote macht van Granvelle binnen dit drietal vooral, en op de politieke lijnen die deze zou uitzetten.

Maar wat moest er gebeuren? De edelen hadden een lijstje met wensen. Zij wilden dat 'vreemde' koninklijke raadsheren en Spaanse troepen werden teruggetrokken. Zij wensten versterking van de positie van de Raad van State boven de twee andere collaterale raden, waardoor de adelsinvloed zou worden vergroot. En zij wilden bijeenroeping van de Staten-Generaal, nu niet om een vorstelijke bede te bespreken, maar om de gewesten de gelegenheid te geven tot overleg over het behoud van de privileges van deze landen, over de ernstige financiële toestand en over controle op de besteding van toegestane bedegelden. De religieuze toestand kwam daar als onderwerp nog bij. Op al deze punten wensten de heren méér dan de regels toelieten, die door de vorst werden gehanteerd. Formeel stonden de drie collaterale raden even hoog. En de Staten-Generaal hadden in de praktijk wel de mogelijkheid voor intern overleg, maar geen bevoegdheid om de vorst op allerlei terrein te adviseren, laat staan om te beslissen.¹³⁶

Weldra ontstond binnen de Raad een oppositionele adelsfactie. Willem van Oranje en Egmont waren de voortrekkers, en na zijn toetreden tot de Raad was Horn de derde man. Egmont zou hen later 'de drie vrienden' noemen.¹³⁷ Vanaf 1562 groeide de factie - de Liga der groten - uit tot negen man. Het plan daartoe zou, beweerde Granvelle, van Horn zijn gekomen, wat overigens niet bewijsbaar en zelfs niet waarschijnlijk is. Wél is frappant, hoe nauw de familierelaties binnen de Liga waren. Horn en Oranje waren aangetrouwde neefs, Horn en Montigny broers, Horn, Mansfeld en Hoogstraten zwagers, terwijl Glymes-Bergen een verre verwant van Horn en Montigny was via hun moeder.

Al vóórdat de Liga echt gestalte kreeg, waren de edelen op 23 juli 1561 een correspondentie met Filips II begonnen, waarin zij hun onvrede met de overmatige invloed en het beleid van Granvelle uitspraken. Zelfs bevatte de eerste brief, geschreven door Oranje en Egmont, meteen een dreigement: als verbetering uitbleef zouden de heren de zittingen Raad van State niet meer bijwonen.¹³⁸ Daarmee zou naar buiten worden gedemonstreerd, dat er in het college hooglopende conflicten waren. Maar het betekende ook, dat eigenmachtig optredende vazallen zich door zulk gedrag stelden tegenover de absolute vorst: die moest immers een raadsvergadering bijeenroepen en toestemming geven voor vertrek.

Voorlopig bleven resultaten uit. Horn was uit Spanje teruggekomen zonder antwoorden op de gestelde vragen. Dat leidde ertoe dat de ontevreden edelen soms inderdaad wegbleven uit de raadsvergaderingen en dat zij nu en dan eigen bijeenkomsten belegden, onder andere in het Brusselse

paleis van Oranje. Bovendien besloten zij, een van hen naar Filips te sturen om de grieven toe te lichten. Daarover was overleg met landvoogdes Margaretha, die Horn kandidaat stelde. Maar deze weigerde, evenals Glajon. Tenslotte werd Montigny gezonden, wiens missie echter zonder resultaat bleef. Volgens Granvelle bracht diens terugkomst alleen maar een verslechtering van de toestand teweeg.¹³⁹

In 1563 liepen de spanningen verder op. Dus schreven de ontevreden en tusschen maart en juli driemaal een protestbrief aan Filips II tegen Granvelles politiek. Meermalen bleven zij weer demonstratief uit de Raad weg en negeerden zij bevelen om terug te komen.¹⁴⁰ Soms vertrokken zij naar hun stadhouderdommen en ging Horn naar kasteel Weert. Daar hield hij zich dan onder meer bezig met zijn penibele financiële positie. Zo had hij in mei 1562 met zijn Weerter onderdanen een regeling getroffen voor de terugbetaling van 10.000 Carolusguldens, die zij hem hadden 'opgebracht ende geleverd'. Andere keren wilde hij er zijn omdat zijn vrouw weer ziek was.¹⁴¹ En ondertussen bleven zij wel her en der hun particuliere vergaderingen houden, dikwijls thuis bij een der leden, in Horns bezit Eindhoven onder andere.¹⁴² Soms excuseerden zij zich toch wel bij de landvoogdes of bespraken zij hun wensen opnieuw met haar. Daarbij waren steeds Oranje, Egmont en Horn, of twee van hen, aanwezig. In hun opmerkingen kwam geleidelijk enige verschuiving, en werd ook Filips II zelf erin betrokken. Waarom kwam de koning niet persoonlijk naar de Lage Landen om de problemen op te lossen? Zoals het nu ging leek hij deze gewesten alleen maar te vergeten en te verwaarlozen!

Margaretha, van haar kant, begon in haar brieven aan de vorst deze wens te ondersteunen, en drong er bij hem bovendien op aan, tenminste eens enige positieve brieven aan de heren te schrijven.¹⁴³ Deze verandering wees op een wijziging in de standpunten van de landvoogdes. Om persoonlijke redenen keerde zij zich langzaam maar zeker van Granvelle af en adviseerde zij Filips uiteindelijk, hem uit de Nederlanden weg te roepen. Daarbij sloot de koning zich in 1564 aan. Via een ingewikkelde procedure trok hij zijn vertrouweling uit de Lage Landen terug.¹⁴⁴ Op 11 maart bezocht deze voor het laatst de Raad van State.

Kritieke jaren, 1564-1567

Nu kwamen de hoge edelen weer terug in de Raad. Horn arriveerde wat later omdat ziekte van zijn vrouw hem weer in Weert hield. Stellig was Oranje hun voornaamste woordvoerder. Horn bleek te zwak voor werkelijke leiding. Niet langer was hij ook degene die, zoals vóór 1559, namens de edelen gevoelige onderwerpen kon aansnijden wegens zijn goede contacten met de koning. Nú moest de populaire Egmont dat maar doen. En Horn? Hem werd soms snel het zwijgen opgelegd: werd het nu als een risico gezien dat hij te plompverloren, te ongenueanceerd, soms zelfs met precies de verkeerde woorden reageerde?¹⁴⁵

Intussen was landvoogdes Margaretha in haar brieven aan Filips II voorlopig vol lof over het optreden van Viglius en de edelen. Zij waren veel aanwezig, ijverig.¹⁴⁶ Toch is het de vraag, of zij daarmee Filips kon overtuigen. In de afgelopen jaren waren over de heren nogal wat negatieve berichten naar Madrid gezonden. Zelf had Margaretha herhaaldelijk geklaagd over hun eigenmachtig opereren. Het feit dat zij zomaar wegbleven had daartoe al aanleiding genoeg gegeven. Hun veelvuldige informele bijeenkomsten hadden haar argwaan gewekt, al moest zij soms bekennen niet te weten wat er was besproken. Maar reeds in 1562 had zij aan de koning gemeld dat de heren op oproer uit waren. Ook Granvelle was met zulke berichten gekomen. Het doel van de leiders der edelen, meende hij in 1563, was een staat waarin zijzelf alle macht zouden hebben en de vorst slechts hun speelbal zou zijn. Om dat doel te bereiken sleepten zij goedbedoelende mensen mee, die het vorstelijk gezag helemaal niet wilden aantasten. Tot die leiders rekende hij steeds Oranje, Egmont, Horn en meermalen ook diens zwager Hoogstraten.¹⁴⁷

Maar Filips had ook informanten buiten het bestuursapparaat. Eén daarvan was Fray Lorenzo de Villavicencio, een augustijner monnik die na enige beïnvloeding door heterodoxe ideeën aartsconservatief en orthodox was geworden. Voor deze man waren aanvankelijk Viglius en enkele lokale autoriteiten de grote boosdoeners in de Nederlanden, maar nú waren de hoge edelen dat, en zelfs de landvoogdes. In Alkmaar, Edam, en in Egmond 'dat het eigendom is van de graaf van Egmont' laten wederdoperse ouders hun kinderen ongedoopt, ja rukken ze die zelfs uit de handen van priesters die hen toch willen dopen, wist hij de koning naar onwaarheid te vertellen. Die Egmont, ging hij verder, is een grote vriend van de graaf van Horn, wiens openlijk ketterse vrouw in zijn dorp Weert 'de pastoor laat preken dat de mis geen enkele waarde heeft'. En de graaf doet daar niets tegen. Tot dat gezelschap behoort ook Brederode 'die God noch duivel vreest, een man zo beestachtig dat hij met zijn eigen zusters slaapt'.¹⁴⁸

Zelfs als de vorst zulke vuilspuiterij niet geloofde - dan nog was het beeld dat hij van sommige hoge edelen moest hebben verre van positief. Aan Margaretha schreef hij in juni 1563 dan ook over 'het slechte gedrag' van de heren, een half jaar later repte hij over hun onbeschaamdheid in een brief aan de hertog van Alva, zijn harde, rechtlijnige adviseur die toen wel in Spanje was, maar door het hof enige tijd op afstand werd gehouden. Meer dan eens sprak de koning schande van hun wegblijven uit de Raad van State. Margaretha diende verdeeldheid onder hen te zaaien en tijd te winnen. De meest hanteerbare van hen leek hem Egmont. Hém moest zij maar naar Madrid laten komen. Dan zou hij de man met nieuwe gunsten meer aan zich kunnen binden en dus losweken van de Liga. En Alva, toch weer gevraagd om advies, dacht nog meer kwaad te zien. Dit waren typisch symptomen van een beginnende opstand, betoogde hij op 21 oktober 1563. Eerst werden dan enkele hoge adviseurs verwijderd, vervolgens zou de vorst

zelf worden aangepakt. Ook hij adviseerde meermalen, de edelen tegen elkaar uit te spelen, Egmont uit hun midden weg te lokken en de anderen voorlopig met complimenten en andere blijken van waardering te verblinden. Maar uiteindelijk moesten zij gekastijd worden. En 'ten aanzien van degenen die verdienen te worden onthoofd': die moest de koning door veinen zoet houden totdat hij hen, zonder zwakte te tonen, hun gerechte straf kon laten ondergaan, exemplarisch...'.¹⁴⁹

Intussen verslechterde in de Nederlanden de economische situatie en veroorzaakten de toenemende calvinistische activiteiten op steeds meer plaatsen onrust. De edelen in de Raad van State deden wel wat zij konden, maar het ontbrak hun aan de kracht en ervaring van een Granvelle. En van Filips' kant kwamen geen richtlijnen, geen tekenen van versoepeling op godsdienstig terrein, terwijl de edelen die juist nodig vonden ten bate van rust en orde. Dus stak onder hen de ontevredenheid de kop weer op. Het leek ook hun de beste oplossing, Egmont met hun wensen naar de koning te sturen. Nu grepen in feite de gebeurtenissen in de Lage Landen en de in Spanje ontwikkelde ideeën in elkaar. De optimistische maar naïeve Egmont werd in 1565 in Madrid uitvoerig gefêteerd, beluisterde in vage opmerkingen de positieve toezeggingen die hij wilde horen, en keerde met grote verwachtingen terug. Maar Filips, juist in deze tijd gesterkt door successen elders, was niet van zins zijn beleid te wijzigen en schreef dit in brieven 'uit het Bos van Segovia', die na Egmonts terugkeer in Brussel arriveerden. Dit droeg alleen maar bij tot verdere verscherping, die uitliep op het Compromis, het verbond van de lagere edelen en het 'smeekschrift' van deze heren aan Margaretha, op de hagepreken en de beeldenstorm.¹⁵⁰

In deze situatie van onrust kwamen dezelfde verschijnselen weer voor als tijdens de strijd tegen Granvelle. De hoge edelen gingen weer afzonderlijk vergaderen en brachten opnieuw hun grieven onder woorden. Onder hen klaagde Horn voortdurend over zijn financiële problemen. De koning had hem al in 1559 een bedrag ineens toegezegd; dat had hij net zo min ontvangen als zijn pensioen wegens zijn verblijf in Spanje. Dit gecombineerd met zijn negatieve ervaringen in Doornik, leidde in de Raad van State tot wat de landvoogdes ongepaste taal noemde - zoals wij van hem wel kennen, schreef zij aan Filips II. Maar omdat de graaf wel erg veel van zijn goederen had moeten verkopen, drong zij er toch bij de koning op aan, hem te betalen dan wel hem een ander ambt aan te bieden of geruststellend te schrijven.¹⁵¹

Naarmate het merkwaardige jaar 1566 vorderde, leidde deze situatie tot uiteengroeien van de landvoogdes en de adelsliga in de Raad. De afzonderlijke bijeenkomsten van de factie wekten steeds sterker haar argwaan.¹⁵² Zij zag er geleidelijk een complot achter. De hoge edelen voerden hun lagere standgenoten van het Compromis aan, heette het in haar brieven aan Filips II. Zij overwogen de Staten-Generaal bijeen te roepen, zelfs zonder haar toestemming. Ja, zij wilden zich met geweld van het land meester maken, de koning terzijde schuiven en het bestuur leggen 'in mano di questi tre', in

handen van die drie - Oranje, Egmont en Horn. Het gezag over de steden zouden zij dan verdelen onder lagere edelen. En ondertussen pleegden zij ook nog overleg met de ketters. Van Egmont had zij aanvankelijk nog wel soepelheid verwacht, maar vergeefs, van Oranje en Horn niet: die zijn, schreef zij, tegen God en de Koning en veranderen niet van gedachten.¹⁵³ Misschien leidde de opvliegendheid van Horn haar gedachten deels in deze richting. Hij schijnt wel tot zeker geweld bereid te zijn geweest, en overwoog in zijn kwaadheid zelfs zijn collier van het Gulden Vlies maar aan de koning terug te sturen.¹⁵⁴ In augustus/september 1566 maakte zich paniek van Margaretha meester. Overal in Europa meende zij ten tijde van de beeldenstorm ketterse drijvers te signaleren, die zich van de kerken meester maakten en de macht grepen. Filips moest snel maatregelen nemen.¹⁵⁵

Maar ook aan de andere kant klonk groeiende onzekerheid over de toekomst. Horn bijvoorbeeld wist, zei hij de landvoogdes, dat men hem bij Filips II als een ketter afschilderde. Oranje en hij zetten zich in het hoofd, aldus Margaretha in maart 1566, dat de koning alleen een goede kans afwachtte om hen te straffen. Diverse malen lieten zij weten, dat hun leven gevaar liep, dat er een moordaanslag op hen werd beraamd, of dat zij, evenals Egmont en Mansfeld, onthoofd zouden worden.¹⁵⁶

Intussen wierf de landvoogdes, samen met door haar betrouwbaar geachte edelen zoals juist Mansfeld, troepen voor tegenacties tegen de ketters, beeldenstormers en andere onruststokers. Acties die ook succes hadden. En terzelfdertijd besloot Filips II, religieus en politiek verontwaardigd, tot hard ingrijpen. Hij stuurde de hertog van Alva met een leger van 10.000 man om alle verzetshaarden uit te roken.¹⁵⁷ Vervolgens zou de koning zelf komen om met zijn vorstelijk gezag de noodzakelijke maatregelen te nemen. In augustus 1567 kwam de IJzeren Hertog met zijn troepen deze landen binnen.¹⁵⁸

Doodvonnis

Intussen hadden Margaretha's legers het laatste verzet in de Nederlanden al neergeslagen. Om de bokken van de schapen te scheiden eiste de landvoogdes begin 1567, op advies van Viglius, van haar medewerkers een nieuwe eed van trouw. Egmont legde die af. Oranje deed dit niet, en week in april uit naar het Duitse Rijk, voordat Alva zou arriveren. Hij besloot niet af te wachten of zijn optreden van de laatste jaren inderdaad zou leiden tot de maatregelen die hij al vreesde. Horn aarzelde. Wat had hij verkeerd gedaan? Maar in april 1567 ging hij naar Brussel, vervoegde zich bij de landvoogdes, betuigde haar zijn trouw aan de koning en spijt voor te felle uitspraken, en legde vervolgens de eed af. Dit hoewel zijn secretaris, die hij naar Spanje had gestuurd om Filips zijn financiële problemen voor te leggen, juist was teruggekeerd zonder enige toezegging. Na enkele vergaderingen van de Raad van State te hebben bijgewoond als bewijs van goede wil, ging hij met toestemming van Margaretha weer naar Weert.¹⁵⁹

Bij Alva's binnenkomst in de Nederlanden was Egmont aanwezig, Horn stuurde Laloo, zijn secretaris. Alva bleek tegenover deze een en al voorkomendheid, van vijandschap was geen enkele sprake. De hertog betuigde Horn zijn vriendschap en die van de koning, vroeg naar de gezondheid van Horns moeder die hij wel eerder ontmoet had, en zegde toe dat de achterstallige gelden weldra zouden worden uitbetaald. Omdat Horn zoveel geld in dienst van zijn meester had uitgegeven overwoog de koning, hem een van de zeer hoge functies in Italië te geven, die binnenkort vacant kwamen: die van gouverneur van Milaan of onderkoning van Napels. De stroop werd royaal om Horns mond gesmeerd, precies zoals Alva al in 1563 aan Filips II had aanbevolen. Soortgelijke inhoud had ook een brief die Alva rechtsreeks naar Weert stuurde.¹⁶⁰ Hij verwachtte Horn weldra in Brussel. Deze ging hierop in.

Op 9 september waren diverse edelen inderdaad in Brussel, uitgenodigd voor een diner en een bespreking van plannen voor vestingen van Thionville en Luxemburg. Tijdens die bespreking werden Horn en Egmont stilletjes terzijde genomen en gearresteerd, samen met enkele lager geplaatsten. De opzet was van tevoren beraamd en zo ingericht, dat alle beoogde arrestanten ook aanwezig zouden zijn en in één keer gevangen genomen konden worden. Toch lukte het niet helemaal, schreef Alva aan Filips: Hoogstraten was eveneens uitgenodigd, maar verscheen niet, en Oranje was niet voor de bespreking teruggekomen.¹⁶¹ Voor landvoogdes Margaretha was dit de druppel die de emmer deed overlopen. Zij had toch al grote bezwaren tegen een Alva met verregaande bevoegdheden onder zich, wees de gevangenneming af en nam ontslag. Daarmee had Filips II al rekening gehouden. Alva, die kwam als opperbevelhebber, had een tweede instructie bij zich en kon direct optreden als landvoogd.¹⁶²

Egmont en Horn werden afzonderlijk van elkaar gevangen gezet in Gent. Zij zouden worden berecht door Alva's nieuwe, centrale Raad van Beroerten, *Conseil des Troubles*, die rebellen en ketters moest veroordelen. Een speciale raad, los van de bestaande rechtscolleges, die onder meer door de onaangename Villavicencio was aanbevolen, en die dankzij zijn vonnissen en zijn omgaan buiten de bestaande kaders de nodige woede tegen het landsbestuur opriep. De edellieden Berlaymont en Noircarmes, voorheen al informanten van Margaretha over de ontwikkelingen binnen het adelskamp, bleken niettemin bereid er zitting in de nemen.¹⁶³

Een zware aanklacht wachtte Egmont en Horn. Zij werden beschuldigd van *Crimen Laesae Majestatis*. Dit begrip was ontleend aan het Romeinse Recht, dat in zo menig opzicht de juridische fundamenteen leverde voor het opkomende absolutisme. De ernstigste vorm van dit misdrijf was de *Perduellio*, 'verraad tegen de staat', wat in deze tijd evenzeer kon betekenen 'verraad jegens de soevereine vorst' omdat vorst en staat nog niet wezenlijk van elkaar onderscheiden waren. Zowel landverraad als hoogverraad rekende men ertoe. Essentieel was, dat een *hostilis animus*, een kwade opzet

moest blijken. Omdat het grote moeite kostte om juist déze te bewijzen, werden over het algemeen harde onderzoeksmethoden op de verdachten toegepast: eenzame opsluiting, felle ondervragingstechnieken, geen bijstand door advocaten, geen recht op inzage van eigen papieren onder meer. Op die papieren werd integendeel zo snel mogelijk beslag gelegd, omdat zorgvuldig onderzoek daarin juist de bewijzen voor de beschuldiging kon opleveren.¹⁶⁴ Werd de beklaagde schuldig bevonden, dan wachtte hem vanzelfsprekend de doodstraf, automatisch gecombineerd met confiscatie van zijn goederen.

Hoewel zij elkaar niet konden spreken, kwam zowel Egmont als Horn al snel met dezelfde tegenzet. Beiden verklaarden de Raad van Beroerten niet bevoegd: als Vliesridders mochten zij alleen door hun gelijken, de Ordeleden, worden veroordeeld. Het was vooral ook Horns zwager Mansfeld, zelf Vliesridder, die vervolgens Alva met grote klem probeerde te overtuigen dat de privileges van de Vliesorde geschonden dreigden te worden. Dus drong hij aan op een bijeenkomst van de Ordeleden over dit thema. Deze man was zo'n vertrouweling van landvoogdes Margaretha, schreef Alva aan de koning; hij is nu helemaal veranderd.¹⁶⁵ En aan Mansfeld zelf meldde de hertog, dat Filips vóór zijn vertrek uit Spanje het bezwaar al had onderkend - waarmee hij impliciet aangaf dat inderdaad

De executie van
Egmont (links) en
Horn (rechts).
Anoniem, gravure
(Atlas van Stolk,
Rotterdam).

reeds in Spanje de aanklacht was bepaald. De koning had het laten onderzoeken en had vastgesteld, dat zo'n zwaar vergrijp uitsteeg boven de competentie van het Gulden Vlies. Toch suggereerde Alva de koning, in Spanje aanwezige Vliesridders snel bijeen te roepen en hen een gunstige uitspraak te laten doen - wat Filips weigerde, omdat het minimum van zes Ordeleden niet gehaald kon worden. Ook Alva zelf liet het probleem nog eens bestuderen. Zijn zekerheid was kennelijk toch niet zo groot.¹⁶⁶

Ook een andere mogelijkheid werd door Horns familie en vrienden geprobeerd. De keizer, Filips' neef Maximiliaan II, liet op verzoek van Mansfeld, Anna van Egmont en Walburgis van Nieuwenaar weten dat Horn als rijksgraaf door de rijksvorsten behoorde te worden berecht. Maar ook deze redenering vond bij Filips geen gehoor: Horn was verdacht van vergrijpen, als zijn onderdaan begaan.¹⁶⁷ Evenmin was de koning trouwens gevoelig voor persoonlijke brieven, die door Horns moeder en echtgenote rechtstreeks aan hemzelf werden gericht.¹⁶⁸ Het moest de Nederlandse bevolking duidelijk zijn dat verzet strafbaar was, om het even of het door hoog of laag was gepleegd.

Negen maanden duurde de procedure. Alva liet zijn juristen zorgvuldig zoeken naar argumenten, zowel in de in beslag genomen papieren van de gearresteerden als in die van Oranje en Hoogstraten. Al snel kon hij melden, dat er heel wat gegevens werden gevonden. Maar het verzamelen kostte wel tijd.¹⁶⁹ Vervolgens werden de twee graven afzonderlijk verhoord. Op basis van dit alles kwamen de aanklachten gereed. Horn werd daarin veelzeggend 'ondersaet' genoemd, ondergeschikte van de absolute vorst Filips II. Binnen dit begrip werd dan nog wel weer onderscheid gemaakt tussen 'dienare, officier oft vassal' - maar die termen werden verder niet gebruikt. Deze koninklijke onderdaan werden 63 feiten ten laste gelegd, tezamen één opsomming van handelingen tegen de landheerlijke macht. Hij had met Egmont en Oranje een complot tegen de koning gesmeed, met andere samenzweerders - de lage adel - gemene zaak gemaakt, in strijd met koninklijke bevelen gewetensvrijheid beloofd, predikatiën toegelaten en ketters bevrijd, en zelfs geschermd met het werven van troepen als Filips zou ingrijpen. En bij dat alles had hij bevelen van de landvoogdes tegen zijn handelen genegeerd.¹⁷⁰

Tinnen lijkbuis, waarin het hart van Filips van Horn is bewaard. Op het deksel ervan staat de inscriptie: "Anno 1568 - greve van hornes hert - Heere ende grave van Hoornes - herte 6 Junij 1568". De bus is geplaatst in het familiegraf in de St. Martinuskerk te Weert (Collectie gemeentearchief Weert, foto P. Gerrits)

Nadat hun de aanklachten ter hand waren gesteld, mocht ieder van beiden binnen vijf dagen een verdediging schrijven, maar zonder advocaat naast zich, en zonder zijn eigen aantekeningen als geheugensteun. De harde benaderingswijze valt hier inderdaad op. Maar noch van Horn, noch van Egmont had het weerwoord enige zin, net zo min als de nu pas toegelaten bijstand door advocaten. Beiden werden overgebracht van Gent naar Brussel. Daar tekende Alva op 4 juni 1568 hun vonnissen, die conform de aanklacht waren. Die nacht bereidden zij zich op hun dood voor, bijgestaan door geestelijken. Daags erna werden de vonnissen voltrokken.

SLOT

Zo eindigde het leven van Filips van Montmorency, graaf van Horn, hoofd van een familie die omstreeks 1560 de top van de Nederlandse adel had bereikt, evenals de ambten en eerbewijzen die daarbij hoorden.

Ogenschoonlijk was Horns loopbaan na zijn entree aan het hof van Karel V vol schittering verlopen. Zijn eerste jaren met Filips II wijzen ook op goede contacten met de opvolger. Maar er bleken ook minder positieve kanten. De leeftijd waarop hij toetrad tot het Gulden Vlies - hij was 32 of 33 - was niet hoog, maar lag wél boven het gemiddelde van 30,5. Kennelijk was hij aan het hof niet als een uitblinker beoordeeld. Hij bleek de leiderscapaciteiten van Oranje te missen evenals de charmes van Egmont. Zijn gedrag was soms ruw, dikwijls onbezonnen, zijn drijfveren bleken meermalen oppervlakkig.

Voor een man met toch bescheiden capaciteiten, gecombineerd met juist deze hoge sociale achtergrond, was het van hem verwachte leven in een zo roerige tijd wel buitengewoon moeilijk. Horn moest meermalen optreden in situaties waarin spanningen hoog opliepen, waarin diverse tegengestelde partijen van hem een oplossing verwachtten. Daar kwam hij dan niet geheel, of zelfs helemaal niet uit. Zijn stadhouderschap in Gelderland is een goed voorbeeld van zo'n situatie. De botsende belangen van particularistisch gewest en centraliserende overheid wist hij niet echt met elkaar te verzoenen. Op grond daarvan kan zijn aanstelling als admiraal een plaatsing op een zijspoor zijn geweest, zoals wel is betoogd.

Horns optreden in Doornik biedt een ander voorbeeld van voor hem moeilijk op te lossen tegenstellingen. Dáár speelde bovendien de godsdienst mee als extra complicerende factor. Horn bleek geen man van bezinning, niet iemand met gevoel voor leerstellige kwesties en met inzicht in de problemen die konden voortvloeien uit verschil van mening daarover. Zijn toelaten van gewetensvrijheid was, naar het schijnt, vooral ingegeven door de wens naar orde, en zelfs alleen maar tijdelijk bedoeld. Had hij die houding ontwikkeld als kind in een gezin met lutherse sympathieën, en later tijdens een huwelijk met een calvinistische echtgenote? Zijn gedragingen geven in ieder geval geen aanleiding tot de conclusie, dat hij protestants was.

Grafsteen, in 1841 aangebracht in het hoogkoor van de St. Martinuskerk te Weert, boven het graf van de graven van Horn. Op de steen staan de wapens van Montmorency en Horn afgebeeld. De latijnse inscriptie luidt: "Hier ligt begraven Filips van Montmorency, de zeer beroemde graaf van Horn, heer van Weert, Altena, Nevele, Kortessem, Bocholt en Breugel, erfvoogd van Thorn, ridder van het Gulden Vlies, admiraal, etc. etc. Onthoofd te Brussel op de vijfde juni 1568 op grond van het vonnis van de hertog van Alva, naar hier gebracht en begraven op 23 juni van datzelfde jaar" (Collectie gemeentearchief Weert, foto F. Stribos).

Bij de uitoefening van al deze functies deed zich voor Horn ook nog het financiële probleem voor. De Horns misten de materiële kracht van de alleraanzienlijksten. De opbrengsten van hun goederen lagen beduidend lager. Niet voor niets had hij bijna zijn leven lang geldzorgen. Deels was daar een weelderige leefwijze debet aan, deels ook het dragen van de hoge onkosten gemaakt voor de vervulling van de ambten. Het tekende Horn dat hij, net als sommige andere edelen, ondanks zijn geldelijke problemen zijn vorst bleef dienen. Zeker, soms onttrok hij zich aan bestuurlijke activiteiten en ging hij naar Weert, mogelijk om al te hoge kosten te ontlopen. Hij deed dat ongetwijfeld ook om bij zijn dikwijls zieke vrouw te zijn. En misschien omdat hij het huwelijksleven miste. Vroeg hij er dáárom in zijn testament vergiffenis voor aan zijn vrouw 'dat hy zoo langhen tyt van heur absent is geweest, zulcx dat hy hem neffens haer nyet en heeft moghen bruycken als d'officie van den echten staet is heyschende?'.¹⁷¹ In ieder geval werd uit hun huwelijk slechts één zoon geboren: Filips die jong overleed.¹⁷² Zo eindigde dus met Filips van Horns dood, én met die van zijn broer Montigny in oktober 1570, de snelle stijging van zijn geslacht alweer.

Met mogelijk de grootste problemen kreeg Horn te maken bij zijn optreden op het hoogste, centrale niveau, als lid van de Raad van State. Ook daar weer was soms zijn gedrag wel flamboyant, ridderlijk in ouderwetse zin, maar niet het handelen van de werkelijke voorman. Terzelfdertijd was juist hier merkbaar, dat met Filips II een ander type vorst was aangetreden. Een vorst, in Spanje opgevoed en daardoor onvoldoende vertrouwd met de mentaliteiten in de Nederlanden. Een vorst ook, voorzien van noties van een vroeg- absolutistisch, romeins rechtelijk denken. Niet een *primus* temidden van zijn *pares*, de leenmannen, contractueel met elkaar verbonden, maar een monarch, tevens patroon boven zijn onderdanen-cliënten. De Nederlandse edelen stonden in hun denken toch nog dicht bij het eerste type vorst, waren ogenschijnlijk feodaler dan hun Spaanse standgenoten. Deze tegenstelling werd nog versterkt door Filips' verschuiving van het politieke zwaartepunt naar Spanje, in 1559, door zijn bestuur op afstand dus, en door zijn zware nadruk op het godsdienstprobleem.

In deze nieuwe situatie bleef voor de Nederlandse adel veel minder speelruimte over. Het gedrag van magnaten als Oranje, Egmont en Horn, jong en ambitieus ongetwijfeld, werd anders beoordeeld dan dat van hun voorgangers, zowel vanuit politieke als juridische hoek. Hun vassalitische neiging tot meeregeren werd nu beschouwd als verregaande vrijmoedigheid en politiek uitgelegd als onaanvaardbaar, zelfs in uiterste instantie als schending van het gezag van de soeverein, *Crimen Laesae Majestatis*. Dat was een misdrijf dat moest worden afgestraft om erger te voorkomen, voorbeeldig. Oranje begreep dat, Egmont en Horn niet. Hier werd een juridisch middel gehanteerd om een politiek doel te dienen. Het draaiboek was door Alva al vastgelegd in zijn brief van 21 oktober 1563 aan Filips II: de vorst moest eerst jegens de ergste raddraaiers zijn tevredenheid veinzen, hen

ophemelen, tot het moment dat hun de gerechte straf kon worden uitgedeeld: de onthoofding.¹⁷³ Was het niet precies zo met Horn en met Egmont gegaan?

De executie van de twee veroorzaakte een golf van verontwaardiging in Europa. Zo diende niet met heren van deze hoge rang te worden omgegaan. Bovendien was menig een helemaal niet van hun schuld overtuigd. En het volk rond het schavot zou, huilend en scheldend, zijn zakdoeken hebben gedoopt in hun bloed. De Habsburgse edelen Egmont en Horn waren niet zozeer voorbeelden geworden van de opstandige edelman, die exemplarisch behoorde te worden gestraft voor zijn ongehoorzaamheid jegens zijn vorst, maar in de eerste plaats martelaren in de groeiende tegenstelling tussen vorstenmacht en verzet.

Noten

1. Lezing, gehouden op 9 mei 2003 in de St.Martinuskerk te Weert.
2. *Een nieu Geusen Liedten Boecxken* (z.p. 1581) 46-47.
3. J. Habets, 'De Loonsche leenen in het tegenwoordig Hertogdom Limburg'. In: *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Duché de Limbourg* 8 (1871) 5-180, aldaar 64 n.2. Het standbeeld staat sinds 1879 opgesteld in de Kleine Zavel, precies voor het Egmontpaleis in Brussel.
4. E. Haanen, 'De stoffelijke resten, de begraafplaats en de grafsteen van Philips van Montmorency, graaf van Horn, in Weert. De feiten en de fictie'. In: *Weert in woord en beeld: Jaarboek voor Weert 2001*, 95-99.
5. S. Groenveld en G.J. Schutte, *Delta. Nederlands verleden in vogelvlucht. II: De nieuwe tijd: 1500-1813* (Leiden/Antwerpen 1992) 69-78. Zie recentelijk hierover een aantal artikelen in Joh. Stinner en K.-H. Tekath, *Gelre-Geldern-Gelderland. Geschiedenis en cultuur van het hertogdom Gelderland*. 2 Dln. Geldern 2001.
6. W.P. Blockmans, 'Kern en periferie in de Bourgondische Nederlanden'. In: *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen*, 90/1 (1986) 49-56. H. de Schepper, *Belgium Nostrum, 1500-1650. Over integratie en desintegratie van het Nederland*. Antwerpen 1987.
7. P. Rassow en E. Brunner, *Deutsche Geschichte im Ueberblick* (2e dr. Stuttgart 1962) 210-213, 227, 239. Nadruk op de keizersidee is gelegd door Peter Rassow, *Die Kaiseridee Karls V* (Berlijn 1932); en recentelijk door W.P. Blockmans, *Keizer Karel V, 1500-1558. De utopie van het keizerschap*. Leuven 2000.
8. K. Brandt, *Kaiser Karl V. Werden und Schicksal einer Persönlichkeit und eines Weltreiches* (6e dr. München 1961) 88-89. P. Rassow, *Karel de Vijfde* ('s-Gravenhage 1962) 17-18.
9. R. Fagel, *De Hispano-Vlaamse wereld. De contacten tussen Spanjaarden en Nederlanders 1496-1555* (Brussel/Nijmegen 1996) 281-438.
10. W.P. Blockmans, 'De strijd om het overwicht in Europa'. In: H. Soly en J. van de Wiele (ed.), *Carolus. Karel Karel V 1500-1558* (Gent 1999) 31-41.
11. H. Schilling, 'Karel V en de religie. De worsteling om zuiverheid en eenheid van het christendom'. In: H. Soly (ed.), *Karel V 1500-1558. De keizer en zijn tijd* (Antwerpen 1999) 285-363. H. Schilling, *Aufbruch und Krise. Deutschland 1517-1648* (Berlijn 1998) 13-254. Blockmans, *Karel V*, 233-251.
12. S. Groenveld, "Natie" en "patria" bij zestiende-eeuwse Nederlanders'. In: N.C.F. van Sas (ed.), *Vaderland. Een geschiedenis vanaf de vijftiende eeuw tot 1940* (Amsterdam 1999) 55-82.
13. In 1547 waren de Franse koning Frans I en de Engelse koning Hendrik VIII overleden en had Karels generaal, de hertog van Alva - bekend door zijn Nederlandse landvoogdij in 1567-1573 - de protestantse tegenstanders in Duitsland beslissend verslagen bij Mühlberg. F. Postma, *Viglius van Aytta als humanist en diplomaat 1507-1549* (Zutphen 1983) 119-125, 147-151, 155-162. V. Press, 'Die Bundespläne Kaiser Karls V., und die Reichsverfassung'. In: H. Lutz (ed.), *Das Reich im politischen System Karls V.* (München/Wenen 1982) 55-106, aldaar 73-74. G. Schmidt, 'Des Prinzen Vaterland? Wilhelm I. von Oranien (1533-1584) zwischen Reich, deutscher Nation und den Niederlanden'. In: *Deutschland und Europa in der Neuzeit. Festschrift für Karl Otmar Freiherr von Aretin* (Stuttgart 1988) 223-239, aldaar 227-228. Overigens werd de band pas bij de Vrede van Munster in 1648 formeel verbroken.

14. G. Parker, *The Dutch Revolt* (Londen 1977) 19-30.
15. H.C.C. de Schepper, 'De burgerlijke overheden en hun permanente kaders 1480-1579'. In: D.P. Blok e.a. (ed.), *(Nieuwe) Algemene Geschiedenis der Nederlanden V* (Bussum 1980) 312-348. M. Baelde, *De Collaterale Raden onder Karel V en Filips II (1531-1578)* (Brussel 1965). C.H.L.I. Cools, *Mannen met macht. Edellieden en de Moderne Staat in de Bourgondisch-Habsburgse landen, ca. 1475 - ca. 1530* (Zutphen 2001) 36-40.
16. P.P.J.L. van Peteghem, *De Raad van Vlaanderen en staatsvorming onder Karel V* (Nijmegen 1990) 198, 200. Vgl. enigszins J.P. Ward, *The Cities and States of Holland (1506-1515). A participative system of government under strain*. Leiden 2001. J.D. Tracy, *Holland under Habsburg rule 1506-1566. The formation of a body politic* (Berkeley/Los Angeles/Oxford 1990). W.J.H.M. van de Pas, 'Tussen centraal en lokaal gezag. De bestuurlijke organisatie van Gelre in transitie (1543-1581)'. In: F. Keverling Buisman e.a. (ed.), *Verdrag en tractaat van Venlo. Herdenkingsbundel 1543-1993* (Hilversum 1993) 121-152. F. Keverling Buisman, 'De Vrede en het Tractaat van Venlo (1543). Gevolgen voor het bestuur van Gelre en Zutphen'. In: Stimmer en Tekath (ed.), *Gelre*, 65-72.
17. J. de Jongh, *Margaretha van Oostenrijk*. Amsterdam 1941. L.V.G. Gorter-Van Royen, *Maria van Hongarije regentes der Nederlanden*. Hilversum 1995. Soly (ed.), *Karel V*, 23-24; aldaar ook 27-112, Mia J. Rodríguez-Salgado, 'Karel V en de dynastie'.
18. L.-P. Gachard en J. Vandenesse (ed.), *Collection des voyages des souverains des Pays-Bas II-IV* (Brussel 1874-1882) II, 261-264 en 480. Karels route liep over Erkelenz (29 augustus), Roermond (30 augustus), Gelder, Wachtendonk, Straelen, Kleef (2 september), Horn (3 september), Kleef, Venlo (4-14 september; hier vergaderden de Staten van Gelderland), Weert (14 september) naar Diest waar de Staten-Generaal samenkwamen. Vgl. W. van Gouthoeven, *D'Oude Chronijcke van Hollant, Seelandt ende Utrecht, ende haer na-buere Landen gheschiedenissen* ('s Gravenhage 1636) o.a. 611. A.M.C. Asch van Wijck, *Plegtige intrede van keizer Karel den Vijfden in Utrecht in den jare 1540*. Utrecht 1838. Vgl. P. Burke, 'Karel V (her)bekeken'. In: Soly (ed.), *Karel V*, 393-476, aldaar 407. F. Keverling Buisman, 'Het tractaat van Venlo, 12 september 1543. Inhoud, ratificatie en overlevering'. In: Keverling Buisman e.a. (ed.), *Verdrag en tractaat*, 247-266, aldaar 252-253.
19. W. Blockmans, 'De onderdanen van de keizer'. In: Soly (ed.), *Karel V*, 227-283, aldaar 227-229.
20. W.P. Blockmans, 'Corruptie, patronage, makelaardij en venaliteit als symptomen van een ontluikende staatsvorm in de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden'. In: *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 11 (1985) 231-246. P.C.M. Hoppenbrouwers, 'Maagschap en vriendschap. Een beschouwing over de structuur en functies van verwantschapsbetrekkingen in het laat-middeleeuwse Holland'. In: *Holland 17* (1985) 69-108. L. Kooijmans, *Vriendschap en de kunst van overleven in de zeventiende en achttiende eeuw* (Amsterdam 1997) 14-18. S. Groenveld, '"C'est le pere, qui parle". Patronage bij Constantijn Huygens (1596-1687)'. In: *Oranje-Nassau Jaarboek 1988*, 53-106. H.F.K. van Nierop, 'Willem van Oranje als hoog edelman: patronage in de Habsburgse Nederlanden?' In: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 99 (1984) 651-676. M-A. Delen, *Hof en hofcultuur rondom Willem van Oranje (1533-1584)*. (Leiden/Amsterdam 2001) 119-170. Van deze in kleine oplage uitgegeven dissertatie is een ingekorte handelseditie verschenen. H.G. Koenigsberger, 'Patronage and Bribery during the reign of Charles V'. In: *Standen en Landen* 22 (1961) 167-175.

21. Over leenrechtelijke relaties in de 16e-eeuwse Nederlanden: Joh. K. Oudendijk, 'Den Coninck van Hispaengien heb ick altijt gheert'. In: *Dancwerk. Opstellen aangeboden aan D.Th. Enklaar* (Groningen 1959) 264-278.
22. M. Baelde, 'Edellieden en juristen in het centrale bestuur der zestiende-eeuwse Nederlanden (1531-1578)'. In: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 80 (1967), 39-51. Van Peteghem, *Raad van Vlaanderen*, 33, 54-55, 67-69, 95-97, 115, 138, 149, 165-167, 193, 199, 235, 418, 424, 429, 436, 442. Postma, *Viglius* I, 154.
23. Cools, *Mannen met macht*, 29-46. Terwijl Cools nu zich duidelijk uitspreekt voor een adelspolitiek van de Bourgondiërs en Habsburgers werd zo'n politiek in oudere literatuur geheel of ten dele ontkend. Zie: C.A.J. Armstrong, 'Had the Burgundian Government a Policy for the Nobility?' In: J.S. Bromley en E.H. Kossmann (ed.), *Britain and the Netherlands* II (Groningen 1964) 9-32.
24. Armstrong, 'Burgundian Government', 20-21.
25. Armstrong, 'Burgundian Government'. Baelde, 'Edellieden en juristen'.
26. Armstrong, 'Burgundian Government', 11, 25-28.
27. Cools, *Mannen met macht*, 40-43, 92. Vgl. A.W.E. Dek, Genealogie der heren en graven van Egmond ('s-Gravenhage 1958) 25. *La Toison d'or. Cinq siècles d'Art en d'Histoire*. Brugge/Tielt 1962.
28. Cools, *Mannen met macht*, 45-46.
29. S. Groenveld, 'Spiegel van de tijd. Het huwelijk van Willem van Oranje en Anna van Egmont-Buren (1551), geplaatst in het kader van de Habsburgse adelspolitiek'. In: *Jaarboek Oranje-Nassau* 2001, 7-24, aldaar 20.
30. Cools, *Mannen met macht*, 46.
31. Groenveld, 'Spiegel', 19. *Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek* (NNBW). 10 Dln. (Leiden 1911-1937) IX, 412. M.J. Wolters, *Notice historique sur l'ancien comté de Horne* (Gent 1850), 244. F. Nies (ed.), *Weert. Het verleden van een stad* (Weert 1999) 50, 58. W.A. van Ham, *Het doorluchtig huis van Bergen op Zoom. Een overzicht van de geschiedenis van de heren en markiezen van Bergen op Zoom, hun verwanten en hun bezittingen (1287-1795)* (Zaltbommel 1977) 28, 55, 84. W.A. van Ham, *Macht en gezag in het Markiezaat*. Hilversum 2000).
32. F. Postma, *Viglius van Aytta. De jaren met Granvelle 1549-1564* (Zutphen 2000) 66.
33. F.-V. Goethals, *Histoire généalogique de la maison de Hornes* (Brussel 1848) 160. P.A.M. Geurts, *De graaf van Horne, Filips van Montmorency 1524-1568* (Zaltbommel 1968) 1.
34. Groenveld, 'Spiegel', 16.
35. Over de Neuenahr: *Allgemeine Deutsche Biographie* 23 (Leipzig 1886) 484-485. *Neue Deutsche Biographie* 19 (Berlijn 1999) 106-110. Cools, *Mannen met macht* 97-98, 100: Jacob I van Horn was getrouwd met Johanna van Meurs, Jacob III's eerste huwelijk was met Margaretha van Croÿ, dochter van Filips van Croÿ, graaf van Chimay, en Walburga van Meurs. Onze Filips van Horn huwde met Walburgis van Meurs.
36. Delen, *Hof en hofcultuur*, 43-56.
37. Cools, *Mannen met macht*, 63-66, 81-83. H.M. Brokken (ed.), *Heren van Stand. Van Wassenaer 1200-2000* ('s-Gravenhage 2001) 43-52, 82-87.
38. Geurts, *Graaf van Horne*, 13.
39. Armstrong, 'Burgundian Government', 30-32.

40. Dat was bijvoorbeeld het geval met Maria, de dochter van Jan II van Wassenaer. Jan had in 1520 van Karel V de toezegging gekregen, dat Maria zijn goederen zou erven. Na zijn dood (1523) sloot zij, in 1525, een goed huwelijk met Jacques de Ligne uit Henegouwen. S. Groenveld in Brokken (ed.), *Heren van Stand*, 82, 85.
41. P. Rosenfeld, 'The provincial governors from the minority of Charles V to the Revolt'. In: *Standen en Landen* 17 (1959) 1-63, aldaar 5-15. Vgl. ook voor culturele ontwikkelingen: B. Olde Meierink, 'Die Rezeption der Frührenaissance durch den Adel in den nördlichen Niederlanden'. In: *Renaissance in Nord-Mitteleuropa I. Schriften des Weserrenaissance-Museums Schloss Brake* 4 (1990) 73-91.
42. Voor het volgende: Goethals, *Histoire généalogique*, 160-169 en stamboom. Geurts, *Graaf van Horne*, vooral 40. NNBW IX, 412-417. Bijvoorbeeld: G. Groen van Prinsterer (ed.), *Archives ou Correspondance inédite de la Maison d'Orange-Nassau*. Eerste serie, deel II (Leiden 1835) 92.
43. Goethals, *Histoire généalogique*, 160-161 en stamboom.
44. Goethals, *Histoire généalogique*, 152-157. De hier vermelde getuigen bij Jacob III's huwelijken geven een goed zicht op zijn status.
45. Groenveld, 'Spiegel', 19-20. Dek, *Genealogie Egmond*, 65-67. Goethals, *Histoire généalogique*, 160-163.
46. Goethals, *Histoire généalogique*, 164-165 en stamboom.
47. Cools, *Mannen met macht*, 93; voor overzichten van de 26 aanzienlijkste geslachten: 94-96.
48. Goethals, *Histoire généalogique*, 160.
49. Geurts, *Graaf van Horne*, 1. Cools, *Mannen met macht*, 269, 368. Goethals, *Histoire généalogique*, 163. Sombrin ligt in Noord Frankrijk, departement Pas-de-Calais, arr. Saint-Pol.
50. Dek, *Genealogie Egmond*, 66. Cools, *Mannen met macht*, 236. *Biographie Nationale de Belgique* (BNB) (Brussel 1866-) IX, 497, waar door Th. Juste echter het huwelijk met Anna van Egmont pas wordt geplaatst in 1531. Geurts, *Graaf van Horne*, 2, spreekt van 1531 of 1532. Er is echter al een akte van het echtpaar, gedagtekend 3 september 1531: NNBW IX, 415. Wolters, *Notice Historique*, 58-62. Nies (ed.), Weert, 58. Goethals, *Histoire généalogique*, 163.
51. Habets, 'Loonsche leenen', 48-49, 65: doordat deze landen buiten het Habsburgse gebied lagen konden ze na Filips van Horns dood in 1568 ook niet geconfisqueerd worden. M. Gerard, *Filips van Montmorency, Graaf van Hoorn, in de opstand der Nederlanden (1526-1568)* (ongepubliceerde licentiaatsscriptie, Leuven 1955) 3. Met dank aan drs. E. Haanen voor het beschikbaar stellen van deze tekst.
52. P.L. Nève, *Het Rijkskamergerecht en de Nederlanden. Competentie, territoire, archieven* (Assen 1972) 335-350. A.M.J.A. Berkvens, *Plakkatenlijst Overkwartier 1665-1794. Deel I: Spaans Gelre. Instellingen, territorium, wetgeving (1585) 1665-1702* (Nijmegen 1990) 118-124. J.Th.H. de Win, *Inventaris van het oud-archief der gemeente Weert* (Weert 1956) 6-11.
53. H.F.K. van Nierop, *Van ridders tot regenten. De Hollandse adel in de zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw* ('s-Gravenhage 1984) 256. Dit betreft een lijst van edelen, in 1555 beschreven voor de Hollandse ridderschap. Aalst lag overigens in de

- Bommelerwaard: vriendelijke mededeling van de heer T.T.A.B.M. van der Aalst, Streekarchivaris van het Land van Altena, Heusden.
54. Over Cornelis van Bergen: *BNB* II, 214-218; *NNBW* IX, 54-56.
 55. Habets, 'Loonsche leenen', 54-56.
 56. Het testament bij Wolters, *Notice historique*, 64-78. In een brief van Anna van Egmont d.d. 7 december lijkt het erop, dat Jan pas de dag daarvoor zijn testament had opgemaakt. F.C.H. Drieling (ed.), 'Verzameling van brieven van Anna van Egmond aan haar broeder Maximiliaan van Egmond'. In: *Kronijk van het Historisch Genootschap* 8 (1852) 45-74, aldaar 60-62. Goethals, *Histoire généalogique*, 159.
 57. *NNBW* IX, 416. Wolters, *Notice historique*, 62-64. Goethals, *Histoire généalogique*, 161-162 en 165-166. Trouwens ook van de kant van de Nieuwenaars kwamen direct bezwaren, omdat Filips helemaal geen rechten op Horn zou hebben bezeten: Drieling (ed.), 'Verzameling', 62-63. Overigens zou Walburgis na de dood van haar echtgenoot hertrouwen met haar neef Adolf van Nieuwenaar, die aan de kant van Willem van Oranje aan de Nederlandse Opstand deelnam en het na diens dood ten slotte bracht tot stadhouder van Utrecht, Gelderland en Overijssel.
 58. Van Nierop, *Van ridders tot regenten*, 48. B. de Troeyer, *Lamoraal van Egmont. Een kritische studie over zijn rol in de jaren 1559-1564 in verband met het schuldvraagstuk* (Brussel 1961) 16. H.E. van Gelder, *De Nederlandse munten. Het complete overzicht tot en met de komst van de euro*. 8e Dr. (Utrecht 2003) 274: een kroon was in 1548 1:17 gulden.
 59. Goethals, *Histoire généalogique*, 160.
 60. Cools, *Mannen met macht*, 269. Geurts, *Graaf van Horne*, 1. Goethals, *Histoire généalogique*, 160-161. M. Baelde, *De Collaterale Raden onder Karel V en Filips II (1531-1578)* (Brussel 1965), vooral 285-286. *Toison d'or*, 41 nr. 224. Geurts' mededeling is alleen daarom al ongeloofwaardig, omdat de door hem aangewezen Filips de Montmorency leefde van 1466 tot 1526, dus nog voordat de drie Collaterale Raden waren ingevoerd.
 61. Geurts, *Graaf van Horne*, 1. Cools, *Mannen met macht*, 269. Gachard en Vandenesse (ed.), *Collection* II, 511-512: Joseph wordt ook in 1521 als kamerheer genoemd; 71: Joseph is op 27 januari met Karel V in Toledo; 86-94: in februari 1530 vindt de keizerskroning in Bologna plaats, Joseph overlijdt.
 62. Cools, *Mannen met macht*, 66, 80, 100-101, 135-136. Zie over het optreden van een van de Van der Marcks, prins-bisschop van Luik Everard van der Marck (1462-1538): *BNB* XIII, 498-512.
 63. Cools, *Mannen met macht*, 93-96.
 64. Cools, *Mannen met macht*, 72, 80, 110, 234, 236-237. Wolters, *Notice historique*, 52-63. *NNBW* IX, 412-416. Over de dood van Jacob III bestaan verschillende meningen. Volgens Cools, *Mannen met macht*, 237, sneuvelde hij in 1531 voor Vercelli in de huidige Italiaanse regio Piemonte. Maar een eigentijdse lokale bron, het 'Liber Recommendationis' van de minderbroeders van Weert, vermeldt dat op 8 augustus 1531 'Obiit in castro werthensis illustris et genorosis dominus Dominus Jacobus comes de Horn, hujus nominis tercius, qui fuit dominus aurei velleris curie burgundie' (in de stad Weert overleed de doorluchtige en edele heer Heer Jacob graaf van Horn, de derde van die naam, die werd benoemd tot lid van de orde van het Gulden Vlies aan het Bourgondische Hof). Met dank aan drs. E. Haanen.

65. *Toison d'or*, 38 (1505: Jacob III, nr. 125), 39 (1516: Maximiliaan, heer van Gaasbeek, nr. 147).
66. *Historische Winkler Prins*. 3 Dln. (Amsterdam/Brussel 1957-1959) III, 97-98. *Toison d'Or*, 41 (1559: nr. 238). Baelde, *Collaterale Raden*, 78, 79, 122, 185, 190-192, 194, 200, 231, 280, 286. Johan Brouwer, 'Montigny, afgezant der Nederlanden bij Philips II'. In: J. Brouwer, *Verzameld werk*. Deel II (Amsterdam 1956) 363-594.
67. Baelde, *Collaterale Raden*, 220-221, 273-274. *Toison d'or*, 40 (1531: nr. 183). P. Rosenfeld, 'De briefwisseling van Philippe de Montmorency-Nivelle, graaf van Horn, stadhouder van Gelderland, met Philips II, de hertog van Savoye en Margaretha van Parma (1555-1560)'. In: *Bijdragen en Mededelingen Gelre* 53 (1953) 219-283, aldaar 244 n. 2.
68. Baelde, *Collaterale Raden*, 279-280. J. Massarette, 'Der Luxemburger Gouverneur Graf und Fürst Peter Ernst von Mansfeld (1517-1604)'. In: *Publications de la Section Historique de l'Institut Grand-Ducal de Luxembourg* 61 (1926) 1-305. BNB XIII (1894-1895) 382-383.
69. *Toison d'or*, 40 (1546: nr. 203). Rosenfeld, 'Provincial Governors', 19.
70. NNBW VIII, 995-997.
71. Drieling (ed.), 'Verzameling', 62-64. Goethals, *Histoire généalogique*, 158-159. Rosenfeld, 'Provincial Governors', 13. Maximiliaan van Egmont van Buren behoorde tot de edelen, die Karel V op zijn tocht naar Gent vergezelden. Zie ook L.-P. Gachard (ed.), *Relation des Troubles de Gand sous Charles-Quint* (Brussel 1846) 53, 65.
72. Gachard en Vandenesse (ed.), *Collection* IV, 16-17, 22-23, 354, 357, 364, 409-410, 428.
73. Rosenfeld, 'Briefwisseling', 219. Postma, *Viglius II*, 282, n. 15. L.-P. Gachard (ed.), *Correspondance de Philippe II sur les Affaires des Pays-Bas*. 5 Dln. (Brussel 1848-1879) I, cxcvi.
74. F.A.F.Th. de Reiffenberg (ed.), *Histoire de l'Ordre de la Toison d'or depuis son institution jusqu'à la cessation des chapitres généraux* (Brussel 1830), 449-450 en 453. De schrijver houdt bij de datering van dit 22e kapittel, het eerste onder leiding van Filips II, geen rekening met de gebruikte Paasstijl en plaatst het in 1555. Pasen viel in 1556 op 5 april; toen begon volgens deze kalender het nieuwe jaar pas, dat volgens Circumcisiestijl al per 1 januari was ingegaan. Gachard en Vandenesse (ed.), *Collection* IV, 22-23.
75. Rosenfeld, 'Provincial Governors', 37, n. 145.
76. Postma, *Viglius II*, 174. Gerard, *Montmorency*, 9.
77. NNBW IX, 416-417. BNB IX, 497-508. Geurts, *Graaf van Horne. Toison d'or*, 41 (1555: nr. 224). Baelde, *Collaterale Raden*, 286-287.
78. Over Filips II: G. Parker, *Philip II*. Boston/Toronto 1978. Nederlandse vertaling: 's-Gravenhage 1981. H. Kamen, *Philip of Spain*. New Haven/Londen 1997. S. Groenveld, 'Godsdienst en politiek bij Filips II'. In: *Ketters en papen onder Filips II. Het godsdienstig leven in de tweede helft van de 16de eeuw*. Catalogus Catharijneconvent (Utrecht 1986) 8-25.
79. Over deze periode in het algemeen: K. Verhofstad, *De regering der Nederlanden in de jaren 1555-1559*. Nijmegen 1937. M. van Durme, *Antoon Perrenot, Bisschop van Atrecht, Kardinaal van Granvelle, Minister van Karel V en van Filips II (1517-1586)* (Brussel 1953) 160-161. De Troeyer, *Egmont*, 68. Postma, *Viglius II*, 91-196. M. Dierickx, 'De eerste jaren van Filips II, 1555-1567'. In: J.A. van Houtte e.a. (ed.),

- Algemene Geschiedenis der Nederlanden*. Deel IV (Utrecht/Antwerpen enz. 1952) 305-349, aldaar 305-315.
80. J. Decavele, *De dageraad van de Reformatie in Vlaanderen (1520-1565)*. Brussel 1975. Zie voor literatuur over Crimen Laesae Majestatis hierna, noot 164.
 81. F.H.M. Grapperhaus, *Alva en de tiende penning* (Zutphen 1982) 51-68.
 82. Rosenfeld, 'Provincial Governors', 16-24. Postma, *Viglius II*, 102-103.
 83. Rosenfeld, 'Provincial Governors', passim.
 84. F. Postma, 'Granvelle, Viglius en de adel (1555-1567)'. In: K. de Jonge en G. Janssens (ed.), *Les Granvelles et les anciens Pays-Bas* (Leuven 2000) 156-176, aldaar 158. Zie ook Postma, *Viglius I*. Dez., *Viglius II*. Gorter-Van Royen, *Maria van Hongarije*.
 85. W. Jappe Alberts, 'Gelderland van 1543-1566', in: J.J. Poelhekke e.a. (ed.), *Geschiedenis van Gelderland 1492-1795*. Boek II (Zutphen 1975) 79-96. Keverling Buisman, 'Vrede en het Tractaat van Venlo', 65-72. Van de Pas, 'Tussen centraal en lokaal gezag', passim. Rosenfeld, 'Briefwisseling', passim. A. Zijp, *De strijd tussen de Staten van Gelderland en het Hof 1543-1566*. Arnhem 1913.
 86. Rosenfeld, 'Briefwisseling', 242-244, 16 april 1556: Horn aan Filips II.
 87. Rosenfeld, 'Briefwisseling', 277. Zo ook landvoogdes Margaretha van Parma: Ibidem 231-232.
 88. Rosenfeld, 'Briefwisseling', 231-232, 261-268. Rosenfeld, 'Provincial Governors', 50-51.
 89. Postma, *Viglius II*, 107, 134. Rosenfeld, 'Briefwisseling', 244-245, 24 juni 1556: Lalaing aan Savoye. Verhofstad, *Regering*, 153-157. N. Japikse (ed.), *Correspondentie van Willem den Eersten, Prins van Oranje, I 1551-1561* ('s-Gravenhage 1934; niet verder verschenen) 138-139, 8 november 1558: Horn aan Oranje.
 90. Rosenfeld, 'Briefwisseling', 256-257. NNBW IX, 416-417.
 91. Habets. 'Loonsche leenen', 58-63. Aan Horns optreden als lokaal gezagsdrager binnen zijn heerlijkheden is in dit artikel slechts aandacht besteed voor zover het verbanden had met zijn handelen in breder verband. Het verdient aanbeveling, een aparte studie te wijden aan Horn als plaatselijk bestuurder in zijn diverse heerlijkheden.
 92. Van Nierop, *Van ridders tot regenten*, 46, 48. Postma, *Viglius II*, 66-67, 99, 114-115. Tracy, *Holland*, 136-138. Verhofstad, *Regering*, 54, 71, 92, 147.
 93. Geurts, *Graaf van Horne*, o.a. 14, 19.
 94. Alberts, 'Gelderland', 92, Van de Pas, 'Tussen centraal en lokaal gezag', 144, 146.
 95. Rosenfeld, 'Briefwisseling', 244-246, 24 juni 1556: Lalaing aan Savoye; 246, 27 juni 1556: Lalaing en Horn aan Savoye; 247, 28 juni 1556: Lalaing aan Savoye.
 96. Rosenfeld, 'Briefwisseling', 251-268.
 97. Rosenfeld, 'Briefwisseling', 274-275, 20 maart 1558: Horn aan Filips II; 275-277, 24 of 25 maart 1558: Filips II aan Horn.
 98. Rosenfeld, 'Briefwisseling', 278, 26 november 1558: Savoye aan Horn.
 99. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II I*, 185-186, 22 augustus 1559: betalingsopdrachten. Aremborg liet op 15 februari 1563 weten, de hem toegezegde 6.000 schilden nog steeds niet te hebben ontvangen.
 100. Rosenfeld, 'Briefwisseling', 220, 231-232. Verwijten zijn ook te lezen bij Geurts, *Graaf van Horne*. Postma, *Viglius II*, 193.
 101. Zijp, *Strijd*, 120, 135.

102. L.-P. Gachard (ed.), *Correspondance de Marguerite d'Autriche, Duchesse de Parme, avec Philippe II*. 3 Dln. (Brussel 1867-1881) I, 77, 23 december 1559; 149, 17 maart 1560: Filips II aan Margaretha van Parma. Gerard, *Montmorency*, 12-13.
103. Rosenfeld, 'Briefwisseling', 246: Lalaing aan Savoye, 24 juni 1556.
104. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II* I, cxcv-cxcvi; 391, 11 januari 1566: Armenteros aan Gonzalo Perez. Postma, *Viglius II*, 174, 193.
105. Japikse (ed.), *Correspondentie Oranje*, 197-198, 1 september 1559: Montigny aan Oranje; 199, 2 september 1559: Aremberg aan Oranje.
106. Gachard (ed.), *Correspondance Marguerite I*, 96-97, 18 januari 1560; 180, 23 april 1560; 187, 12 mei 1560: Margaretha van Parma aan Filips II. Zijp, *Strijd*, 133.
107. Gachard (ed.), *Correspondance Marguerite I*, 97, 18 januari 1560; 147, 17 maart 1560; 181, 23 april 1560: Margaretha van Parma aan Filips II; 186, 11 mei 1560: Filips aan Margaretha
108. Gachard (ed.), *Correspondance Marguerite I*, 96-97, 18 januari 1560; 149, 17 maart 1560; 180-181, 23 april 1560: Margaretha van Parma aan Filips II; 186, 11 mei 1560: Filips II aan Margaretha van Parma. Rosenfeld, 'Briefwisseling', 279-280, 6 januari 1560; 282-283, 19 maart 1560: Margaretha van Parma aan Horn; 280-282, 27 februari 1560: Horn aan Margaretha van Parma.
109. L.H.J. Sicking, *Zeemacht en onmacht. Maritieme politiek in de Nederlanden 1488-1558* (Amsterdam 1998) 55-59. Postma, *Viglius II*, 164. Postma, 'Granvelle', 163.
110. L.H.J. Sicking, 'Prijzrechtspraak in de Nederlanden. De Admiraliteiten van Veere, Duinkerke en Gent, 1488-1568'. In: D. Heirbaut en D. Lambrecht (ed.), *Van oud en nieuw recht. Handelingen van het XVde Belgisch-Nederland Rechtshistorisch Congres* (z.p., z.j.) 68-84, aldaar 75.
111. Sicking, *Zeemacht*, 45-47, 70-72.
112. Gachard (ed.), *Correspondance Marguerite I*, 187, 12 mei 1560: Margaretha van Parma aan Filips II. Rosenfeld, 'Briefwisseling', 280, 17 februari 1560; 282, 14 maart 1560: Margaretha van Parma aan Horn; 280-282, 27 februari 1560: Horn aan Margaretha van Parma. Sicking, *Zeemacht*, 201-204.
113. Zie over bestuursstructuren in Spanje: J.H. Elliott, *Imperial Spain 1469-1716* (Harmondsworth 1970) 249-268. J. Lynch, *Spain under the Habsburgs*. 2 Dln. (2e Dr. Oxford 1981) I, 177-210.
114. F. Rachfahl, *Wilhelm von Oranien und der niederländische Aufstand*. Deel II (Halle 1907), 72-73.
115. Gerard, *Montmorency*, 15-16.
116. Gerard, *Montmorency*, 16.
117. Sicking, 'Prijzrechtspraak', passim. R.H. Vermij, *Gewestelijke regering onder Philips II: Willem van Oranje als stadhouder van Holland 1559-1567* (ongepubliceerde doctoraal-scriptie Universiteit Utrecht. Utrecht 1984) 107-112.
118. Decavele, *Dageraad*.
119. J. Baas, 'Hoorne en de Hervorming'. In: *Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis* 42 (1958), 227-254. J.C.H. de Pater, *De Opkomst en de Ondergang van het Calvinisme in de stad Doornik*. 's-Gravenhage z.j.

120. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II I*, 458-460, 13 september; 466-468, 27 september; 468, 27 september; 474-475, 15 oktober; 483, 18 november 1566: Margaretha van Parma aan Filips II; 471, 1 oktober 1566: Filips II aan Margaretha van Parma.
121. Groen van Prinsterer (ed.), *Archives*. Eerste serie, II, 422-424, 1 november 1566: Bernard de Mérode aan Hoogstraten; 468-469, november 1566: memorie over het gedrag van Oranje, Egmont en Horn.
122. De Pater, *Opkomst*, 17.
123. Een ooggetuigenverslag van François van Halewijn, heer van Zweveghem, kamerheer van Margaretha van Parma in: Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II I*, 469, september 1566.
124. R. van den Berg, 'Nederweert en Weert aan de vooravond van de tachtigjarige oorlog. Een analyse van de kroniek van Maria Luyten uit Weert 1442-1570'. In: A. Bruckers (ed.), *Nederweerts verleden: doorsneden land* (Nederweert 2001) 75-108, aldaar 77-78, 83-91, 103-104. Vgl. P.Th. van Beuningen, *Wilhelmus Lindanus als inquisiteur en bisschop. Bijdrage tot zijn biografie (1525-1576)* (Assen 1966) 367-368. Het gezongen lied was een parafrase op 'christ lag in todesbanden'.
125. Baas, 'Hoorne', 244, 4 september 1566: Horn aan Viglius.
126. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II I* 401-402, 25 maart 1566: Margaretha van Parma aan Filips II.
127. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II I*, 428, 6 juli 1566: verslag door Assonleville. Deze opmerkingen van Oranje komen in sterke mate overeen met de bekende toespraak, die hij op oudejaarsdag 1564 in de Raad van State hield. Zie o.a. H. Klink, *Opstand, politiek en religie bij Willem van Oranje 1559-1568. Een thematische biografie* (Heerenveen 1997) 135-159.
128. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II I*, 261-262, 4 augustus 1563: Horn aan Filips II; 428, 6 juli 1566: verslag door Assonleville; 481, 17 november 1566: Armenteros aan Antonio Perez.
129. A. Pinchart, *Mémoires de Pasquier de la Barre et de Nicolas Soldoyer*. 2 Dln. (Brussel/'s-Gravenhage 1859-1865) II, 378, 1 september 1566: Horn aan Margaretha van Parma. Baas, 'Hoorne', 244.
130. Bijvoorbeeld in een brief aan Filips II, d.d. 20 november 1566. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II I*, 486-487. Baas, 'Hoorne', 231-232.
131. Baelde, *Collaterale Raden*, passim.
132. Baelde, *Collaterale Raden*, 184. Postma, 'Granvelle', 158, 171. Postma, *Viglius II*, 174.
133. W. Thomas, 'De mythe van de Spaanse inquisitie in de Nederlanden van de zestiende eeuw'. In: *Bijdagen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 105 (1990) 325-353.
134. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II I*, 261-262, 4 augustus 1563: Horn aan Filips II; 281, 5 januari 1564: Margaretha van Parma aan Filips II; 290-291, 20 februari 1564: Lazarus Van Schwendi aan Filips II, met briefjes van Oranje en Egmont als bijlagen; 484, 18 november 1566: Margaretha van Parma aan Filips II; 510, 16 februari 1567: Alonzo Lopez Gallo aan Filips II. L.-P. Gachard (ed.), *Correspondance de Guillaume le Taciturne, Prince d'Orange*. Deel II (Brussel 1850) 72, 27 maart 1564: Oranje, Egmont en Horn aan Filips II; 107, .. januari 1566: Oranje aan Margaretha van Parma. Oudendijk, 'Coninck

- van Hispaegnien', 264-278. M. van Gelderen, *Op zoek naar de Republiek. Politiek denken tijdens de Nederlandse Opstand (1555-1590)* (Hilversum 1991) 32-36.
135. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II I*, 515, 4 maart 1567: Margaretha van Parma aan Filips II. Ook Maria van Hongarije had zich al in verwante termen uitgesproken: in 1543 - Tracy, *Holland*, 48; en in 1555 - Gorter-Van Royen, *Maria van Hongarije*, 308. Vgl. een soortgelijke uitspraak van Alva: Koningen zijn geboren om bevelen te geven, onderdanen om die uit te voeren, geciteerd door Lynch, *Spain I*, 298.
136. De Schepper, 'Burgerlijke overheden', 326-336.
137. Gachard, *Correspondance Philippe II I*, 291, februari 1564: Egmont aan Lazarus von Schwendi.
138. Japikse, *Correspondentie Oranje*, 311-315, 23 juli 1561.
139. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II I*, 202, 14 juni 1562; 211, 6 augustus 1562; 215, 31 augustus 1562; 241-242, 13 maart 1563: brieven van Margaretha van Parma aan Filips II; 238, 10 maart 1563; 245, 14 april 1563: brieven van Granvelle aan Filips II.
140. Zie voor de perioden van aan- en afwezigheid Baelde, *Collaterale Raden*, 184-190. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II I*, 245, 14 april 1563: Granvelle aan Filips II; 256, 11 juli 1563 en 259, 23 juli 1563: Margaretha van Parma aan Filips II; 261: 4 augustus 1563: Horn aan Filips II; 267, 12 augustus 1563: Margaretha van Parma aan Armenteros; 270, 6 oktober 1563: Granvelle aan Perez. Postma, Viglius II, 209-214.
141. De Win, *Inventaris*, 338-339, regest 141. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II I*, 245, 14 april 1563: Granvelle aan Filips II; 295, 29 maart 1564: Margaretha van Parma aan Filips II. Vgl. over Horns financiële perikelen Habets, 'Loonsche leenen', 58-64.
142. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II I*, 274, 12 november 1563; 275, 10 december: Granvelle aan Filips II.
143. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II I*, 259, 23 juli 1563; 280-281, 5 januari 1564: Margaretha van Parma aan Filips II; 267, 12 augustus 1563: Margaretha van Parma aan Armenteros.
144. Postma, Viglius II, 248-253. Rachfahl, *Wilhelm von Oranien II*, 288-344. De Troeyer, Egmont, 125.
145. De Troeyer, *Egmont*, 134. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II I*, 256, 11 juli 1563: Margaretha van Parma aan Filips II; 391, 11 januari 1566: Armenteros aan Gonzalo Perez.
146. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II I*, 295, 29 maart 1564; 306, 12 juni 1564: Margaretha van Parma aan Filips II; 329-331: enkele presentielijstjes.
147. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II I*, 215, 31 augustus 1562: Margaretha van Parma aan Filips II; 245, 14 april 1563: Granvelle aan Filips II; 261, 25 juli 1563: Granvelle aan Perez; 274, 12 november 1563: Granvelle aan Filips II; 275, 10 december 1563: Granvelle aan Filips II.
148. Van Beuningen, *Lindanus*, 156, 168-186. H.Th.M. Roosenboom, 'Fray Lorenzo de Villavicencio. Een geheim rapporteur in de Nederlanden en zijn invloed op Filips II (1563-1565)'. In: *Archief voor de Geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland* 21 (1979) 146-174, aldaar 149-150.
149. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II I*, 251, 15 juni 1563: Filips II aan Margaretha van Parma; 271, 12 oktober 1563: Filips II aan Alva; 272, 21 oktober 1563: Alva aan

- Filips II; 277, 14 december 1563: Filips II aan Alva; 279, 22 december 1563: Alva aan Filips II; 284, 21 januari 1564: Filips II aan Egmont. Duque de Alba, *Epistolario del III Duque de Alba Don Fernando Alvarez de Toledo*. 3 Dln. (Madrid 1952) I, 557-558, 21 oktober 1563: Alva aan Filips II. W.S. Maltby, *Alba. A Biography of Fernando Alvarez de Toledo, Third Duke of Alba, 1507-1582* (Berkeley/Los Angeles/Londen 1983) 110-125.
150. G. Parker, 'Spain, her Enemies and the Revolt of the Netherlands, 1559-1648'. In zijn *Spain and The Netherlands. Ten Studies* (Londen 1979) 18-44, aldaar 18-27. Filips' politiek was in deze jaren vooral geconcentreerd op de bestrijding van de Turken in het Middellandse Zeegebied. In september 1565 had zijn vloot bij Malta een eerste grote overwinning geboekt.
151. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II I*, 22 augustus 1559: betalingsopdracht van Filips II, onder andere voor 15.000 écus aan Horn; één der begunstigden, Aremberg, schreef echter in februari 1563, nog niets te hebben ontvangen; 386, 8 januari 1566; 486-487, 20 november: Horn aan Filips II, beide malen vanuit Weert; 388, 9 januari 1566: Margaretha van Parma aan Filips II; 403-408, 5 april 1566; 412-413, 4 mei 1566; 427, 1 juli 1566; 483-484, 18 november 1566: Margaretha van Parma aan Filips II.
152. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II I*, 391, 11 januari 1566: Armenteros aan Gonzalo Perez; 403-406, 5 april 1566; 409, 13 april 1566; 468, 27 september 1566; 474, 15 oktober 1566: Margaretha van Parma aan Filips II; 491, 15 december 1566: bericht uit Antwerpen; 514, 3 maart 1567: Prats aan Perez; 544, 2 juni 1567: Filips II aan Margaretha van Parma.
153. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II I*, 435, 26 juli 1566: Mansfeld aan Margaretha van Parma; 436, juli 1566: adviseur van de verbonden edelen; 453-454, 27 augustus 1566; 455-456, 30 augustus 1566; 459, 13 september 1566: Margaretha van Parma aan Filips II.
154. Geurts, *Graaf van Horne*, 20. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II I*, 406, 5 april 1566: Margaretha van Parma aan Filips II.
155. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II I*, 461, 13 september 1566; 466-467, 27 september 1566: Margaretha van Parma aan Filips II.
156. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II I*, 404-405, 5 april 1566; 474-475, 15 oktober 1566; 477, 12 oktober 1566: Margaretha van Parma aan Filips II; 428, 6 juli 1566: verslag door Assonleville; 514, 3 maart 1567: Prats aan Perez met de mededeling dat Oranje niet meer naar Brussel komt, maar Egmont, Horn, Mansfeld en Nieuwenaar daar nog wel vergaderen.
157. Over deze ontwikkelingen in het algemeen: S. Groenveld e.a., *De kogel door de kerk? De Opstand in de Nederlanden 1559-1609*. 3e Dr. Zutphen 1991.
158. Maltby, *Alba*, 110-137.
159. Geurts, *Graaf van Horne*, 30. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II I*, 525, 4 maart 1567: Margaretha van Parma aan Filips II; 563-564, 15 augustus 1567: Alonso de Laloo aan Montigny.
160. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II I*, 563, 26 en 27 juli 1567: Alva en prior Don Fernando aan Horn; 12 augustus 1567: Horn aan Alva; 15 augustus 1567: Laloo aan Montigny.
161. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II I*, 572-573, 9 september 1567; 577-578, 18 september 1567: Alva aan Filips II; 573: verslag van de arrestatie.

162. Maltby, *Alba*, 138-154. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II I*, 567, 29 augustus 1567; 601, 21 november 1567: Margaretha van Parma aan Filips II; 583, 6 oktober 1567: Eboli aan Margaretha van Parma; II, 600-602, 1 december 1566; 619-622, 31 januari 1567; 626, 1 maart 1567: commissies van Filips II voor Alva. Zie ook J.S. Theissen en H.A.Enno van Gelder (ed.), *Correspondance Française de Marguerite d'Autriche, duchesse de Parme, avec Philippe II*. 3 Dln. (Utrecht 1925-1942) I, 423-424, 13 oktober 1567: Filips II aan Margaretha van Parma.
163. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II I*, 574-575, 10 september 1567: Alva aan Filips II.
164. W. van Iterson, *Geschiedenis der confiscatie in Nederland* (Utrecht 1957) 497-505. H. Gerlach, *Het proces tegen Oldenbarnevelt en de 'Maximen in den Staet'* (Haarlem 1965) 186-189, 342-344, 371, 398-405, 560-583.
165. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II I*, 575, 11 september 1567; 607, 8 december 1567: Mansfeld aan Filips II; 577-578, 18 september 1567: Alva aan Filips II.
166. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II I*, 581, 2 oktober 1567; 582, 9 oktober 1567: Alva aan Filips II.
167. Geurts, *Graaf van Horne*, 34.
168. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II I*, 600, 15 november 1567: brieven van Walburgis van Nieuwenaar en van Anna van Egmont aan Filips II.
169. Maltby, *Alba*, 145-147, 164-165. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II I*, 578, 18 september 1567; 589-590, 24 oktober 1567: Alva aan Filips II.
170. M.O.R. Vanheck, *Proces van Philippe de Montmorency, Graaf van Horne. Akte van beschuldiging en verweer* (z.p., z.j.) 222-260.
171. Vanheck, *Proces*, 1.
172. Goethals, *Histoire généalogique*, 169.
173. Duque de Alba (ed.), *Epistolario I*, 557-558.
174. Gebaseerd op Goethals, *Histoire généalogique*. Geurts, *Graaf van Horne*, 40.

De opvoeding van Balthazar Cruts tot honnête homme

De aanleiding tot dit artikel is een toevallige vondst in het Rijksarchief van Hasselt. In één van de vele dozen van het familiearchief De Lamberts-Cortenbach trof ik namelijk een schriftje aan van 16 x 19 centimeter met als titel: "Notes écrites par Jean Henri Servais Cruts, mari de Anne Adrienne de Creet". De aantekeningen in dit beduimd, bruin gekartonneerd cahier zijn gemaakt in de periode 1802 -1808. De inhoud van het schriftje bevatte een mooie verrassing, want tussen een dorre opsomming van bundeltjes familiepapieren stond onder de kop Balthazar een soort verslag van het onderwijs aan een jongen van die naam gedurende een periode van twaalf jaar. Persoonlijke documenten uit het verleden, zeker uit het wat verder verwijderde verleden, zijn al schaars, over een onderwerp als opvoeding zijn zij zelfs zeldzaam. De tien bladzijden aantekeningen van Jean Cruts bleken echter voldoende bouwstenen te bevatten om te reconstrueren hoe een Maastrichtse jongeman van deftige huize twee eeuwen geleden onderwezen werd.¹

De aantekeningen beginnen dus in 1802, het jaar waarin Balthazar veertien jaar oud was, maar zij gaan terug tot 1796, het jaar waarin het onderwijs aan de toen achtjarige jongen begon. Elders in het schriftje schrijft Jean Cruts, dat zijn vrouw, 'ma chère Annette' zoals hij haar steeds noemt, aanvankelijk bang was, dat deze werkzaamheden zijn gezondheid zouden schaden. Hijzelf meende dat hij aan waterzucht oftewel oedeem leed

wat een symptoom van hartzwakke kan zijn. Blijkbaar vreesde zijn vrouw echter ook dat haar man te weinig zou kunnen deelnemen aan het sociale leven van het gezin, want om haar te laten zien dat er nog genoeg tijd ter verstrooiing overbleef, had Jean de visites van zijn gezin op de volgende wijze bijgehouden: '1802, Avril, le 23 l'après-midi sont venus nous voir Mr. et Mde. Hessel, les mess. Slijpe; le 26 nous avons été chez Mr. Hessel; le 27 le matin est venue nous voir la famille de Mr. Gijer qui alloit diner chez Mr. Hessel. L'après-midi elle est revenue passer une couple d'heures chez nous.'²

Ook zijn beide zonen, want behalve Balthazar had hij nog een zoon, Jean genaamd, over wiens opvoeding hij alleen zo nu en dan melding maakt, moesten hun activiteiten schriftelijk vastleggen. Hún aantekeningen zijn helaas niet bewaard gebleven en vaders aantekeningen bieden geen houvast om de druk van hun studielast, hun studielasturen in ons eigentijds onderwijsjargon, én de aard en omvang van hún sociale leven vast te kunnen stellen.

Jean Cruts schreef niet in een literaire stijl over de opvoeding van Balthazar. Zijn aantekeningen vormen een soort boekhouding van de aanschaf en het gebruik van boeken en niet te vergeten de kosten van de lessen die derden verzorgden. Hij vermeldt de vorderingen en af en toe ook iets over de didactiek, de aanpak van het onderwijs aan Balthazar. De volledige tekst, met de vertaling in het Nederlands, is als bijlage I aan dit artikel toegevoegd.

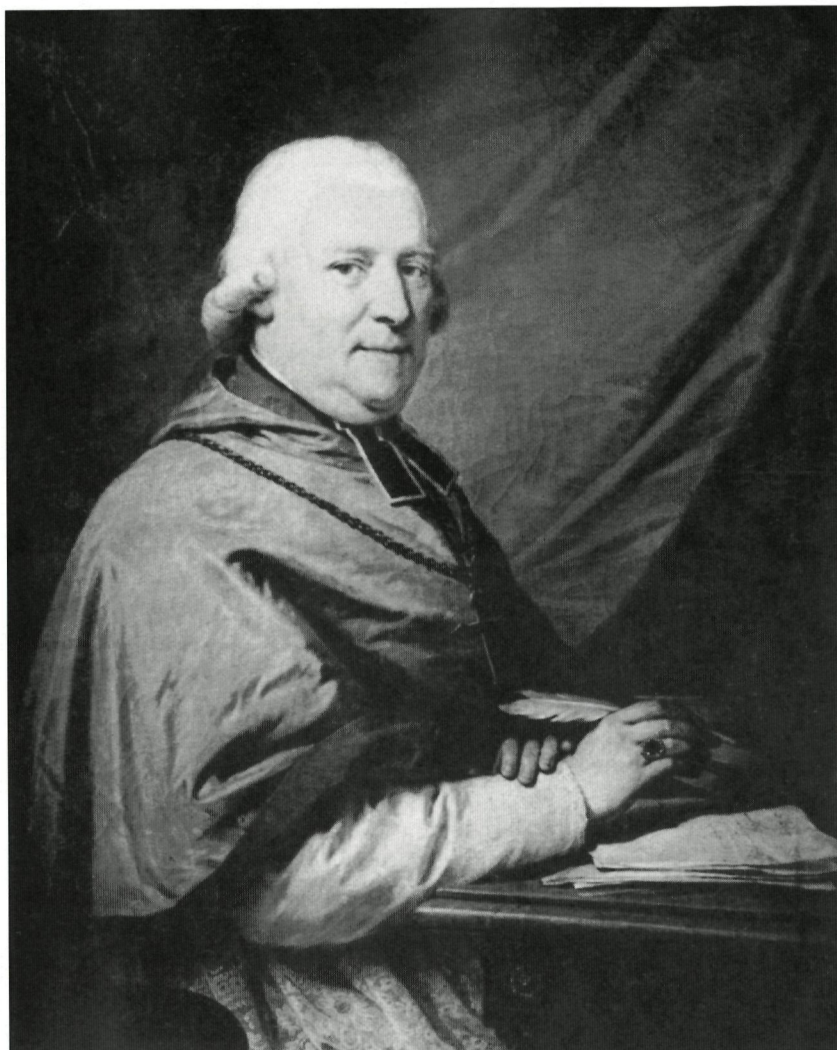
Deze bijdrage verstrekt allereerst enige informatie over de familie Cruts - De Creeft, de tijdsomstandigheden en het onderwijs in die tijd. Daarna volgt de reconstructie van Balthazars onderricht. Deze is noodgedwongen onvolledig. Jean Cruts' aantekeningen roepen namelijk ook vragen op, die slechts gedeeltelijk met behulp van andere historische documenten of literatuur te beantwoorden zijn. Gedeeltelijk hebben zij echter ook betrekking op een deel van het verleden dat bij gebrek aan bronnenmateriaal niet in beeld te brengen is.

I DE FAMILIE CRUTS IN HET MAASTRICHT VAN ROND 1800

1 De familie Cruts-de Creeft (zie bijlage II)

Van zowel vaders- als moederskant kwam Jean Henri Servais Cruts (1755-1808) uit een Maastrichtse familie van welgestelde katholieke magistraten en notabelen. Beide families waren aan elkaar verwant. Zijn vader Willem Hubertus Cruts, die in 1780 overleden was, had verschillende openbare ambten vervuld, zoals gezworene, schepen, burgemeester en paymeester van de stad Maastricht. Zijn moeder, Maria Magdalena Josepha Xaveria Kerens (1724-1814), had niet alleen een vader, Philippe Kerens, maar ook een broer met dezelfde naam, die beiden vergelijkbare functies vervuld hadden in Maastricht. Daarnaast had zij drie broers, die geestelijken waren.

*Mgr. Godfried
Joseph Crüts von
Creits, derde bis-
schop van St.-Pölten
(1806-1815) Foto
naar een schilderij
in het bisschoppelijk
paleis te St.-Pölten.*

Eén van hen, Henricus, was bisschop van Roermond daarna van Wiener Neustadt en tot zijn dood van Sankt Pölten in Oostenrijk.

Jean Henri Servais zelf was licentiaat in de beide rechten en werd in 1780, het sterfjaar van zijn vader, op 25-jarige leeftijd gezworene van de Raad van Maastricht en later ook schepen van de stad. Hij was de derde uit een gezin van zes kinderen. Twee daarvan waren al op jeugdige leeftijd gestorven zodat het gezin Cruts-Kerens uiteindelijk uit vier kinderen bestond: drie zonen en één dochter. Jean zelf zou ook niet echt oud worden, 53 jaar namelijk. Het kan een speling van het lot genoemd worden dat zijn zoon Balthazar in 1841 op dezelfde leeftijd als zijn vader stierf. Zijn tweede zoon, Jean, werd 56 jaar.

Eén van de twee broers van Jean, Godefridus, volgde in 1806 zijn oom Henricus Kerens op als bisschop van Sankt Pölten. Hij veradellijkte zijn naam tot Gottfried Crüts von Creits.

Jean was sinds 1787, vanaf zijn 32ste dus, getrouwd met de elf jaar jongere Annette Adrienne de Creeft (1766-1839) uit Sint Truiden. Haar moeder, Isabelle Marie Christine, barones de Heusch was een jaar na Annettes geboorte overleden en haar vader, Nicolaas Bonaventura de Creeft was hertrouwd met Isabelle Charlotte, barones de Heusch de Schalckhoven. Uit dit tweede huwelijk werden zeven kinderen geboren. Annettes vader was officier in het Franse leger geweest en vier maal gezworene van de raad van Sint Truiden. Zijn beide echtgenotes waren kleindochters van Guillaume, baron de Heusch, heer van Zangerij. Het adellijk goed de Zangerij, gelegen in de gemeente Eigenbilzen in Belgisch Limburg, bestond behalve uit een kasteel, dat thans verdwenen is en waarvan enkel wat bijgebouwen overeind staan, ook uit een aantal boerderijen, vijvers, bossen, bouw- en weilanden ter grootte van maar liefst 638 ha. Toch waren Jeans ouders tegen het huwelijk van hun zoon met Annette de Creeft gekant geweest. Misschien vanwege de ingewikkelde en penibele financiële verhoudingen binnen de familie de Creeft-de Heusch. Jean zelf noemt in zijn schriftje namelijk de nodige titels van processen die hij na de dood van zijn schoonvader tegen zijn stiefschoonmoeder heeft gevoerd om het bezit van Annettes moederlijk erfdeel. In 1811 werd het kasteel de Zangerij trouwens verkocht en wel aan de van oorsprong uit Valenciennes afkomstige Géry Colpin, die gehuwd was met zijn nichtje Maria Emerence Roemers uit Maastricht. Hun dochter Caroline zou later trouwen met Balthazar en brengt in haar bruidsschat o.a. het kasteel De Zangerij mee. Of hi r sprake was van een speling van het lot is zeer de vraag!

's Winters woonde de familie Cruts-de Creeft in Maastricht in de Hondstraat nr. 857, de stadswoning van de weduwe Cruts-Kerens. 's Zomers betrok ze haar buiten dat in Bemelen of Amby lag. Jean bezat in Amby de Hagenhof, ook wel Tiendschuur genoemd, een herenhuis met hoeve, afkomstig uit het bezit van het kapittel van Sint Servaas. In Heer bezat de familie het huis "t Goedje", gelegen in de Dorpsstraat.³

2 Het onderwijs in Maastricht rond 1800

De situatie in Maastricht rond 1800 werd in alle opzichten volledig beheerst door de Franse Revolutie en haar gevolgen. In het najaar van 1794 hadden Franse troepen de Zuidelijke Nederlanden, het huidige België, en vervolgens ook het gebied van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, het huidige Nederland, veroverd. Als gevolg van de vredesonderhandelingen stond deze laatste haar gebied in Limburg af aan Frankrijk en met ingang van 1 oktober 1795 werd het samen met de voormalige gebieden van de prins-bisschop van Luik en die van een aantal Duitse vorsten in het huidige

Portret van pastoor Partouns, in de pastorie van de Sint-Servaaskerk (foto Commissie Limburgse Iconografie van het LGOG).

Nederlands en Belgisch Limburg tot het departement Nedermaas gevormd. Maastricht werd de hoofdstad van dit Franse departement.

Voor het onderwijs had de inlijving bij Frankrijk tot gevolg dat het bestuur van het departement van de Nedermaas in 1797 besloot in de hoofdstad een zogenaamde Ecole Centrale te stichten. In haar drang naar vernieuwing van de gehele maatschappij had in 1795 de Nationale Vergadering, het parlement van de Franse Republiek besloten om het middelbaar onderwijs radicaal te veranderen. Zo'n verandering lag in de lijn der verwachting. De nieuwe machthebbers wilden in vele opzichten breken met het verleden en zij wilden hun idealen en ideeën voortgezet en uitgewerkt zien. De vorming van jongeren speelt daarbij uiteraard een belang-

rijke rol. De school moest daarbij als de opvoedster van de burgers gaan fungeren en de vernieuwde mens, 'l'homme régénéré', realiseren. In elk departement diende daarom een Ecole Centrale opgericht te worden ter vervanging van de ouderwets geachte Latijnse scholen. Zowel in de vakken als in de didactiek werden de nieuwe idealen uitgewerkt. Het Latijn en de Letteren kwamen niet langer op de eerste plaats, maar vakken die aansloten bij de behoeften van industrie, handel, administratie en techniek. Zo deden de exacte vakken, de moderne talen, d.w.z. het Frans, en het recht hun intrede in het middelbaar onderwijs. Voor het onderricht was er geen traditionele klassikale indeling, maar men maakte drie leeftijdsgroepen: twaalf en dertienjarigen, veertien- en vijftienjarigen en een groep van zestienjarigen en ouder. De leerlingen hadden een bepaalde keuzevrijheid ten opzichte van de te volgen vakken. De doelgroep van dit onderwijs waren de zonen uit de middenklassen. Leerlingen konden worden vrijgesteld van het betalen van schoolgeld en per school waren er twintig beurzen beschikbaar, indien tenminste de departementale financiën dit toelieten.⁴

Tot dat moment kende Maastricht twee Latijnse scholen, de kapittel-school van Sint Servaas niet meegerekend. De protestantse Latijnse school was in 1793 tijdens de eerste belegering van de stad door de Franse legers zo zwaar beschadigd geraakt, dat het onderwijs aan de zowat 20 leerlingen gestaakt moest worden en de drie leraren, Essers, Endts en Wurstijsen, werkloos werden. De katholieke Latijnse school zette haar onderwijs voor de ongeveer 40 leerlingen voort tot medio 1798. Het onderwijs aan deze school kwam toen stil te liggen omdat de vier priester-leraren, Bonnemayers, Gulikers, Leuning en Partouns, weigerden de eed van trouw aan de Franse wetten af te leggen.⁵ Kort daarna, op 29 juli 1798, werd de Maastrichtse Ecole Centrale geopend. Deze Ecole Centrale is de enige onderwijsinstelling van dit type die Nederland gekend heeft. Zij heeft slecht kort bestaan - in 1804 werd zij al opgeheven - en is dus niet tot ontwikkeling kunnen komen. Zij telde weliswaar ongeveer evenveel leerlingen als de vroegere twee Maastrichtse Latijnse scholen tesamen, maar was bedoeld ter vervanging van alle Latijnse scholen in het héle departement Nedermaas en die zouden tesamen ongeveer 900 leerlingen geteld hebben!⁶ Als voornaamste oorzaak van het mislukken van de Ecole Centrale wordt door haar geschiedschrijver Spekkens, maar ook door anderen, het feit genoemd, dat zij een bewind vertegenwoordigde dat de bevolking verafschuwde en gezien werd als propaganda van Verlichtings- en vooral van anti-religieuze ideeën.⁷

In Parijs was in 1802 het middelbaar onderwijs intussen ten tweeden male gereorganiseerd. Napoleon was aan de macht gekomen en had in 1801 omwille van het herstel van de betrekkingen met de kerkelijke hi archie en het kerkvolk, een concordaat met de paus gesloten. Hierin waren beide partijen overeengekomen dat het katholieke geloof geen staatsgodsdienst zou zijn en dat de paus de onteigening van de kerkelijke goederen zou accepteren in ruil voor het onderhoud van de geestelijken en de kerkge-

bouwen door de Franse staat. Napoleon, die van zichzelf gezegd zou hebben: 'Je ne suis rien; je ne crois pas aux religions' ('Ik ben niets, ik geloof niet in godsdiensten'), zag de godsdienst desalniettemin als de beste waarborg voor maatschappelijke orde en gehoorzaamheid aan zijn wetten.⁸

In de nieuwe opzet van het middelbaar onderwijs kreeg Maastricht niet een Lyceum, de eersterangs middelbare school, maar een zogenaamde *Ecole Secondaire*, een schooltype van de tweede garnituur. Het was een zesjarige opleiding met daaraan een internaat verbonden. Het zwaartepunt lag wederom bij de Oude Talen, dat wil zeggen Latijn, maar onderwijs in de wis-, natuur- en scheikunde en in tekenen bleef gehandhaafd. De voertaal was het Frans en niet het Latijn zoals 'vroeger' op de Latijnse school. De school, die in 1804 als de opvolgster van de *Ecole Centrale* begon, telde zes leraren en had als directeur J.H. Bonnemayers, priester en oud-leraar van de katholieke Latijnse school.⁹ Een duidelijk bewijs van de politieke koerswijziging aan beide kanten. Het valt dan ook niet te verbazen dat zij heel wat populairder was dan haar voorgangster. Een ongedateerde ambtelijke bron - de Fransen hebben tijdens de bezetting immers zowat alles geteld en gekwantificeerd - vermeldt dat 219 leerlingen de *Ecole Secondaire* bezochten. Bij dit aantal staat echter in een ander handschrift vermeld: 'il y a erreur, le nombre effectif n'est pas aussi grand' ('fout, het werkelijke aantal is niet zo groot'). Volgens de historicus Wouters zou in de jaren 1812-1814 het hoogste aantal leerlingen bereikt zijn, namelijk 170. De Franse ambtelijke bron vermeldt voorts dat in Maastricht 825 kinderen enige vorm van onderwijs kregen. Behalve de 219 leerlingen van de *Ecole Centrale* kregen de 606 andere kinderen particulier onderwijs op zogenaamde vrije scholen. De meeste van hen werden onderricht in Frans, Duits en Nederlands. Deze laatste taal werd afwisselend met 'le flamand' en 'le hollandais' aangeduid. Opvallend is dat bij geen van de vrije scholen onderwijs wordt vermeld in wis-, natuur- of scheikunde, noch in tekenen. De naam 'vrije scholen' is wat hoogdravend voor de 21 privé-schooltjes. Het kleinste schooltje met negen leerlingen kreeg van J.P. Latour 'écriture française' en de grootste school met 60 leerlingen volgde bij A.M. Lejacques 'Lire le français et le flamand'.¹⁰

In 1798 was Balthazar met zijn tien jaar nog te jong om aangemeld te kunnen worden voor de *Ecole Centrale*, maar in 1804 had de veertienjarige ingeschreven kunnen staan bij de *Ecole Secondaire*, die geleid werd door Bonnemayers, de man die daarvoor zijn privé-leraar Latijn was geweest. Naar de motieven van Jean Cruts om dit niet te doen, maar zijn zoon zelf te onderwijzen laat het zich raden. Hij zelf had waarschijnlijk zoals zijn broer Godfried de Latijnse school bezocht. Maar misschien was hij na het échec van de *Ecole Centrale* bang dat het onderwijsniveau van de *Ecole Secondaire* in zijn geheel te laag zou zijn.¹¹ In de Republiek was in bepaalde regentenfamilies in de zeventiende en achttiende eeuw de mode ontstaan om hun kinderen zelf onderwijs te geven en dit niet over te laten aan huisonderwijzers om te voorkomen dat de traditionele Hollandse burgerlijke waarden en

normen ondermijnd werden.¹² Wellicht was het de overweging van Jean Cruts in deze onzekere tijden, ook op het gebied van waarden en normen, zelf zijn kinderen te onderrichten of te laten onderrichten onder zijn toezicht en door mensen van zijn keuze.

2 HET ONDERWIJS AAN BALTHAZAR CRUTS (1796-1808)

1 De vakken

Uit de aantekeningen van Jean Cruts valt het onderstaande overzicht op te maken:

Vakken	Leraren	Periode
Lezen (Nederlands & Frans)	J. Cruts	1796-1798
Schrijven (idem)	J. Cruts Sanders	1798 1801
Nederlands	Endts	1799-1800
Rekenen	Endts Müller	1799-1800 1801-1802
Aardrijkskunde	J. Cruts	1800-1801; 1804-1805
Latijn	J. Cruts Bonnemayer Goffin	1800-1808 1804 1804-1805
Dansen	Keller Pelerin de Groutars	1801-1805 1807
Muziek (viool)	Janssen Kanten of Canten	1801-1804 1804-1808
Frans	?	1802-1808
Geschiedenis	?	1802-1808
Tekenen	Hermans, F. en/of L.	1802-1804 (1808)
Wiskunde	Wies	1805-1806
Biologie	?	1806-1808

De volgorde van het rijtje vakken is de volgorde van vermelding door Jean Cruts.

Bij dit overzicht moeten onder *Periode* de jaartallen niet zo gelezen worden alsof Balthazar het hele jaar of al die jaren onderwijs heeft gehad in een bepaald vak. Als voorbeeld citeer ik hier wat Cruts over het schrijfonderwijs

door Sanders vermeldt: 'A Balthazar et Jean nous donnâmes Mr. Sanders pour maître d'écriture. Ils l'eurent pendant trois mois. Cela nous couta 18 florins' ('Balthazar en Jean gaven we de heer Sanders als leraar voor het schrijfonderricht. Zij hadden hem voor drie maanden. Dat kostte ons achttien gulden'). Balthazar en zijn broer Jean kregen in 1801 dus slechts drie maanden schrijffles. Hoeveél lessen in die drie maanden gegeven werden en hoe lang die lessen duurden vermeldt hun vader niet. Bovendien worden alleen de betaalde lessen genoemd en hoeveel lessen of uren hijzelf of anderen onbetaald aan het onderwijs van zijn zonen besteed hebben blijft onduidelijk. De betaling der leraren is een hoofdstuk apart. Zij geschiedde in gulden, hetzij de Hollandse, Oostenrijkse of Luikse, in Franse of Oostenrijkse kronen en in Franse Louis d'or. De hoogte van de vergoeding per les was ook verschillend, niet alleen tussen de leraren onderling, maar ook de vergoeding aan één en dezelfde leraar verschilde. Zo begon de vioolleraar Janssen in 1803 met f1,50 per les en hij eindigde een jaar later met f3,00 per les. Er zijn verschillende verklaringen mogelijk, zoals inflatie en de kwaliteit en schaarste van bepaalde docenten, maar het ontbreken van gegevens over het exacte aantal lessen en de duur ervan, maken het mijns inziens niet goed mogelijk om op de beloning van de leraren nader in te gaan.

De vraagtekens onder *Leraren* zijn geplaatst in die gevallen waarin Cruts geen leraar met name noemt. Het is echter aannemelijk dat hij of anderen uit zijn omgeving voor de erbij horende vakken optraden als Balthazars leraren. Alleen al om deze redenen is het moeilijk om een totaal beeld te geven van het onderwijs dat Balthazar ontving.

2 De leraren

Over de al genoemde *Sanders* heb ik geen informatie gevonden. Van *Müller* en *Goffin* is zeer weinig bekend. Eerstgenoemde was één van de reeds vermelde zelfstandige schoolmeesters in Maastricht en Goffin was wellicht de priester Aegidius Goffin van wie ik enkel weet dat hij één van Minckelers' getuigen was toen deze zijn testament notarieel vastlegde. Van *Endts* is wat meer bekend. Na het sluiten van de protestantse Latijnse school was deze een eigen schooltje annex internaat begonnen. Hij gaf onderricht in Frans, Nederlands ('le flamand' volgens de Franse ambtenaren), Latijn, aardrijkskunde en volgens Jean Cruts ook in rekenen.¹³ Balthazar is op zijn elfde jaar vier maanden bij hem in de leer geweest, van november 1799 tot 22 februari 1800, omdat zijn ouders hun zieke tante Barbara de Heusch in Diest wilden bezoeken. Voor de katholiek Cruts was het blijkbaar geen probleem om zijn zoon onder te brengen bij de protestant Endts, die waarschijnlijk voornamelijk leerlingen van hervormde huize onder zijn hoede had.

Bonnemayer, ook wel Boenemayers en Bonemeyer geschreven, was een katholiek priester en zoals gezegd, leraar, ja zelfs onderdirecteur van de

voormalige katholieke Latijnse school. Hij was een pedagoog en bestuurder van de oude stempel. Zijn benoeming tot directeur van de Ecole Secondaire was in oktober 1804 ongetwijfeld de reden waarom hij stopte met de lessen Latijn aan Balthazar. In zijn nieuwe hoedanigheid drukte hij zijn stempel op deze onderwijsinstelling wat betreft het herstel van tucht, orde en gezag. Bovendien heeft hij zoveel mogelijk de lesprogramma's en methodes 'hervormd' naar het voorbeeld van die van de voormalige Latijnse school. In augustus 1809 nam hij ontslag als directeur na veranderingen in de organisatie van het bestuur van de Ecole Secondaire, die er op neerkwamen dat hij als directeur een minder onafhankelijke positie kreeg.¹⁴

De dansmeesters, *Keller* en *Pelerin de Groutars* gaven hun onderricht bij de leerlingen thuis, of bij één van hen waar de anderen dan naar toe kwamen. Jean Cruts vermeldt dat Keller, van wie verder niets bekend is, op deze wijze les gaf ten huize van een zekere Gyer en dat zijn beide zonen daar ook aan deelnamen. Wellicht waren zij allen ook op de besloten bals die gegeven werden in de zogenaamde redoutezaal van de schouwburg. Sedert de in gebruikname van de nieuwe schouwburg in 1788 in de voormalige Jezuïetenkerk, werden in de ruimte onder de eigenlijke theaterzaal redoutes, dat wil zeggen bals gehouden. In een brief aan de prefect, het hoofd, van het departement van de Nedermaas, kondigde Jean Groutars, 'maître de danse de Maestricht', namens de vereniging Société des Redoutes aan, dat er in het seizoen 1806-1807, een achttiental redoutes gehouden zouden worden.¹⁵ Hij zal zijn pupillen Cruts en Keetje, Joke en Louise Gyer en zijn andere leerlingen ongetwijfeld aangespoord hebben het bij hem geleerde daar in praktijk te brengen.

Aan het vioolonderricht van Balthazar heeft Cruts sr. het meeste geld gespendeerd en zijn zoon Balthazar een groot deel van zijn tijd. In totaal werden verspreid over acht jaren 450 vioollessen met name genoemd en daarnaast werden er in een periode van veertien maanden nóg een onbekend aantal lessen gegeven. Balthazars eerste vioolleraar, *Janssen*, was waarschijnlijk lid van het Maastrichtse theaterorkest. Van diens opvolger *Kanten* kan dat met zekerheid gezegd worden. In het begin van de achttiende eeuw was de toenmalige gouverneur van het militaire garnizoen, Dopff, begonnen met het engageren van Franse theatergroepen en zijn opvolgers hadden dit voortgezet. Zo ontstond de 'Comedie' en hieraan was een orkest verbonden dat gevormd werd door Maastrichtse musici. Waarom Janssen vervangen werd door Kanten is onduidelijk, maar zijn opvolger kan vader Pierre of zoon Jean Kanten geweest zijn. Van junior is bekend dat hij vanaf zijn achtste jaar in het openbaar optrad. Over het muziekleven in Maastricht is helaas weinig archiefmateriaal beschikbaar. Vermeld zij nog dat André Gambon, van wie Jean Cruts in 1804 voor Balthazar een viool kocht, een Maastrichtse vioolbouwer was.¹⁶

Bij de tekenleraar *Hermans* zijn er maar liefst drie mogelijkheden: ofwel François (1745-1804) was Balthazars tekenleraar, zijn broer Louis (1750-

1835) ofwel beiden zijn het geweest. De laatste mogelijkheid zou mooi aansluiten bij de werkwijze van deze broers. Zij werkten namelijk beiden op de Ecole Centrale. De eerste als tekenleraar, de tweede als conciërge. François werd na zijn dood niet opgevolgd door zijn broer, maar door de twintigjarige Willem, of Guillaume naar de mode van die tijd, Franquinet, die pas was afgestudeerd aan de Academie van Antwerpen. François zelf was in 1798 met enige twijfel aan zijn kwaliteiten als schilder en pedagoog tot tekenleraar benoemd. Op school waren zijn lessen echter druk bezocht, maar dit zegt op de eerste plaats iets over de populariteit van het vak, want ook bij zijn opvolger Franquinet werden de lessen tekenen druk bezocht. François Hermans moest zich op een gegeven moment bij het bestuur verantwoorden voor zijn veelvuldige afwezigheid op school. Hij liet zich op school dan vervangen door zijn broer, terwijl hijzelf thuis, zo vermoedde men, privé onderwijs zou geven. In zijn verweer beriep François zich voor zijn afwezigheid op zijn ziekte, astma, en hij had slechts één privé-leerling, zo schreef hij het bestuur.¹⁷ Die ene leerling zou Balthazar Cruts geweest kunnen zijn. Diens vader maakte in de winter van 1802-1803 voor het eerst melding van tekenlessen gegeven door Mr. Hermans. Aangezien hij geen voornaam vermeldt kan het echter ook Louis geweest zijn. In ieder geval moet deze laatste na de dood van zijn broer in 1804 de tekenleraar van Jean Cruts geweest zijn, aangezien Cruts sr. tot het einde van zijn aantekeningen in 1808, voor deze zoon lesgeld bleef betalen aan de 'maître de dessin' Hermans. Helaas wordt over de inhoud van het tekenonderricht geen informatie gegeven en moeten we het doen met de mededeling dat de tekenleraar zo gedreven was dat hij zondags gratis les kwam geven. Ook als kunstenaars werkten de gebroeders Hermans samen. François kreeg daarbij bekendheid als schilder van historische taferelen en religieuze allegorieën. Louis had zich gespecialiseerd in stillevens met bloemen en vruchten waarmee hij in de loop van zijn lange leven in het Maastrichtse naam verwierf.¹⁸

De laatste in deze galerij van privé-leerkrachten is de nog zeer jonge wiskundeleraar Bernard *Wies*, ook wel *Wijs* geschreven. In 1802 had deze jongeman op achttienjarige leeftijd zijn eindexamen gedaan aan de Ecole Centrale van Maastricht. Hij was een goede leerling, die niet alleen drie jaar achtereenvolgend bekroond was voor zijn prestaties op het gebied van de wiskunde, maar die ook éénmaal een onderscheiding had gekregen voor zijn kennis van natuur- en scheikunde en tweemaal voor die van grammatica.¹⁹ Toen hij in 1805 Balthazar les begon te geven was hij 21 à 22 jaar oud en Balthazar zeventien. Bijna leeftijdgenoten dus. In 1808 volgde Wies zijn eigen wiskundeleraar, de Fransman Charles-Philippe Thomas, op als wiskundedocent aan de Maastrichtse Ecole Secondaire. Thomas was benoemd aan het Lyceum te Luik. Het is opvallend dat Cruts sr. niet Thomas had aangezocht als wiskundeleraar voor zijn zoon. Hij wordt namelijk een briljant wiskundige en goede leraar genoemd, die bovendien ambitieus en niet afkerig van extra inkomsten was. Wellicht is het feit dat hij geen aangenaam mens geweest moet zijn

gewoonweg de reden waarom de voorkeur werd gegeven aan Wies. Deze kan bij zijn onderwijs gebruik gemaakt hebben van de door Thomas in 1801 uitgegeven 'Leçons graphotechniques élémentaires d'arithmétiques'. Wies bleef tot zijn pensionering in 1847 werkzaam aan het middelbaar onderwijs in Maastricht.²⁰

Over de kwaliteiten van de leraren van zijn zoon heeft Cruts zich nauwelijks uitgelaten. Indirect verweet hij Endts diens advies om Balthazar een boekje met fabels in het Frans en het Latijn te laten vertalen, omdat het te hoog gegrepen bleek te zijn voor 'le pauvre enfant'. Van Hermans prees hij, zoals gezegd, diens ijver en toewijding om op zondag gratis tekenles te komen geven.

3 De boeken

Voor het onderwijs aan Balthazar zijn ongeveer 60 boeken gebruikt. Hieronder vallen schoolboeken, studieboeken in ruimere zin en romans. Ik zal ze hier niet alle in extenso bespreken, maar concentreer mij vooral op de school- en studieboeken. Balthazars boekenlijst is als Bijlage III aan dit artikel toegevoegd.

Jean Cruts vermeldt zelf weinig of niets over zijn motieven om bepaalde boeken te kiezen of over de wijze waarop Balthazar de boeken gebruikte. Door zelf de boeken te bestuderen en door informatie te verzamelen over de auteurs heb ik getracht mij een beeld te vormen van het soort onderwijs dat Balthazar met behulp van deze boeken kreeg. Bij de bespreking van de boeken volg ik enerzijds de volgorde van hun vermelding door Jean Cruts, maar anderzijds heb ik de boeken ook thematisch geordend.

Over het onderwijs in de muzische vakken kan weinig inhoudelijks medegedeeld worden, aangezien door Cruts sr. op dit terrein geen enkel boek of methode genoemd wordt. Het zal daarom waarschijnlijk wel altijd onbekend blijven welke dansen Balthazar beheerste, welke muziek hij speelde en hoe verdienstelijk hij in beide was. Misschien bevindt zich nog ergens een tekening, aquarel of schilderij in het bezit van zijn nazaten, maar het is al even onwaarschijnlijk dat wij dat ooit onder ogen zullen krijgen.

3.1 *Het begin*

De eerste drie boeken die Balthazar te lezen kreeg zijn geschreven door tijdgenoten, die alle drie de opvoedingsidealen van de Verlichting uitdroegen. Als eerste las Balthazar de "Historiettes et conversations à l'usage des enfants qui commencent à lire un peu couramment". Achter het pseudoniem Madame V. gaat een zekere barones Frederique Henriëtte *Wiesenhuetten* schuil.²¹ Deze dame had voor haar eigen kinderen een leesboek gemaakt en in 1790 gepubliceerd, omdat er volgens haar in het Frans voor de leeftijdgroep van kinderen van ongeveer acht jaar geen geschikt

werk voor handen was. In zogenaamde Conversations 'praat' zij met allerlei kinderen, bijvoorbeeld met Charles of Louise, over hun speelgoed en spelletjes, hun hond en andere zaken die passen in de wereld van de kinderen, want dat is duidelijk de bedoeling van de schrijfster: haar lees oefeningen te laten aansluiten op de leefwereld der kinderen. De Historiettes zijn korte verhalen over waarden en normen, zoals vriendelijk zijn en niet liegen. Typerend voor de geest van de Verlichting is het verhaaltje over een edelman, die naast zijn kasteel een school heeft ingericht voor gratis onderwijs voor de dorpskinderen.

Het exemplaar van de Historiettes dat in het bezit van de Stadsbibliotheek van Maastricht is, wordt vooraf gegaan door het ABC van Campe. Balthazar deed over dit 'boekje' zoals Jean Cruts het noemt, maar dat toch maar liefst 298 bladzijden telt, vijftien maanden. Daarna las hij 'L'ami des enfans' van Arnaud Berquin (1747-1791). Deze Franse schrijver was in zijn tijd vooral bekend door zijn boeken voor kinderen. Hij had hierbij als voorbeeld de Duitse schrijver van kinderboeken C.F. Weisse. Deze behoorde tot de vriendenkring

van de Aufklärer Lessing en had een vierentwintigdelig tijdschrift voor kinderen gepubliceerd, 'Der Kinderfreund'. Waarschijnlijk heeft Berquin niet alleen de titel maar ook een groot deel van de inhoud van Weisses tijdschrift vertaald.²²

De zojuist genoemde Joachim Heinrich Campe (1746-1818), was een Duitse schrijver en pedagoog. Hij heeft in Brunswijk één van Duitslands belangrijkste bibliotheken over opvoeding tot stand gebracht en wordt gezien als één van de drijvende krachten achter de ontwikkeling van het volksonderwijs in Duitsland.²³ Balthazar las Campe's 'Le nouveau Robinson', de Franse vertaling van 'Robinson der Jüngere'. Het is een zogenaamde Robinsonade, een avonturenroman met pedagogische bedoelingen naar het

Frontispice van
"Le Nouveau
Robinson" van
J.H. Campe,
gedrukt te
Amsterdam in
1790 (Maastricht,
Stadsbibliotheek,
130 B 16).

voorbeeld van Defoe's Robinson Crusoe. Campe stemt het verhaal echter geheel af op kinderen en in tegenstelling tot het boek van Defoe, in zijn optiek Robinson der ältere, worden religie en godsdienstzin bewust en in positieve zin in het verhaal verwerkt. Bovendien is hij van mening dat Defoe de positieve aspecten van de Europese materiële cultuur te weinig aan bod liet komen. Campe laat daarom in zijn boek een Europees schip stranden op Robinsons eiland zodat deze de beschikking kreeg over 'tous les instrumens d'Europe, qui lui étoient nécessaires pour se procurer bien des commodités qui naissent de la vie sociale des hommes civilisés' (alle Europese instrumenten die hij nodig had om zich te voorzien van de gemakken die voortkomen uit het sociale leven van beschaafde mensen). Robinson en Vrijdag komen behouden in Hamburg (!) aan, werken er als timmerlieden en zijn door hun dienstbaarheid, eenvoud en harmonieuze samenwerking een voorbeeld voor iedereen. Eén dag in de week leven zij zoals zij op hun eiland deden. Het verhaal wordt verteld door de vader van een groot gezin, dat als lijfspreuk heeft 'ora et labora'. Het boek is uitgesproken opvoedkundig van strekking. Zo begint de vader pas te vertellen als iedereen zich buiten op het gras rondom hem heeft verzameld en voldoende voorzien is van erwten en boontjes om die ijverig te doppen of te blezen tijdens het aandachtig luisteren naar het spannende verhaal met een boodschap. Voor het hele verhaal zijn 31 bijeenkomsten nodig en de vertelling wordt regelmatig onderbroken door vragen van de kinderen en de pedagogisch verantwoorde antwoorden en toelichtingen van de vaderfiguur.

3.2 De studie van het Latijn

Balthazar kreeg vanaf zijn twaalfde jaar, de leeftijd waarop in de achttiende eeuw de jongens doorgaans naar de Latijnse school gingen, van zijn vader onderricht in het Latijn. Deze gebruikte een vijftal schoolboeken om zijn zoon de actieve en passieve beheersing van het Latijn bij te brengen.

Voor het leren van de Latijnse vormleer, d.w.z. de werkwoorden en de zelfstandige naamwoorden met hun vervoegingen en verbuigingen, wordt geen hulpmiddel genoemd. Maar voor het leren van de Latijnse syntaxis, de grammatica, werd gebruik gemaakt van *Paulus Potmans'* 'Hortus observationum praecipuarum syntaes latinae linguae'. Deze Maastrichtenaar (1681-1733) was priester en vanaf ongeveer 1722 rector van de sinds 1640 bestaande school die gehuisvest was in de gebouwen van het Sint Servaaskapittel. Van hem is verder niets meer bekend dan dat hij, naar de omschrijving van het Biografisch Woordenboek der Nederlanden, 'bloede als taalkundige'. Zijn syntaxis, die in 1719 voor het eerst gedrukt was bij de Weduwe W. Bouwens te Maastricht, is in de loop van de achttiende eeuw minstens vijfmaal herdrukt en niet alleen in Maastricht, maar bijvoorbeeld in 1768 ook in Brussel.²⁴

Zoals de titel van zijn werk al aangeeft, zag Potmans zijn syntaxis als een tuin waarin de bijzonderheden van de Latijnse taal te vinden zijn voor de leergierige jeugd, of om in zijn eigen, meer dichterlijke bewoordingen, te zeggen:

*Komt, die eerst niet wel en konden
in het bloeyen van de jeugd
De LATYNSCHE TAEI doorgronden,
Zyt in desen HOF verheugt:
Wilt hem dickwils wel doorlesen,
Siet al wat 'er is geplant,
Want het sal U dienstig wesen,
En verlichten Uw verstand.*

Vervolgens worden, verspreid over 156 pagina's, in alfabetische Nederlandstalige rangschikking, de betekenis en eigenaardigheden van de verschillende woorden en uitdrukkingen behandeld. Een voorbeeld:

<i>Observa van het wordeken'binnen'</i>	
<i>binnen / met stilte</i>	<i>intūs</i>
<i>binnen / met roerte</i>	<i>intrò</i>
<i>binnen / in eenige plaets en als't tijd beteekent</i>	<i>intrā</i>
<i>binnen / beteekende in</i>	<i>in</i>
<i>Bemerckt noch het gebruijck van dit wordeken'binnen' in de volgende exempels...</i> ²⁵	

Een hele kluit om al die 'observae', regels, te leren, maar de toon waarop Potmans zich tot zijn jeugdig publiek richtte, klinkt vriendelijk en begripvol. In een aardige vergelijking spreekt hij over hen als degenen die vanwege hun jeugdige leeftijd zonder vleugels willen vliegen. Wellicht heeft Balthazars vader in eenzelfde geest deze grammatica met zijn zoon doorgenomen.

Reeds na een jaar onderricht las Balthazar enkele bladzijden uit de *Colloquia* van Corderius. Volluit heet dit werk '*Colloquia scholastica. Libri 5 ad pueros in sermone latino paulatim exerandos*'. Het is een zestiende eeuws werk van Mathurin Cordier (1479-1564), die beter bekend is onder zijn verlatijnste naam Maturinus Corderius. Deze was geboren in Noord-Frankrijk in de buurt van Rouen, rooms-katholiek priester gewijd, maar tijdens de Hervorming uitgetreden en overgegaan tot het Calvinisme. Hij stond in zijn tijd bekend als een humanist en begenadigd leraar, die Calvijn als leraar zo goed bevallen was, dat hij hem heeft overgehaald om in Genève, de stad waar Calvijn zijn ideale christelijke staat probeerde te realiseren, onderricht te komen geven. Corderius ijverde voor het gebruik van een zuiver Latijn en streed tegen het potjeslatijn dat veel scholieren in zijn tijd leerden en gebruikten.

Boeken zoals de *Colloquia* werden als modellen gebruikt voor de mondelinge taalverwerving van het Latijn en dienden dus ter oefening van de spreekvaardigheid in het Latijn. Deze taal moest men immers niet alleen kunnen lezen en schrijven, maar ook vlekkeloos spreken.

De eerste druk van de *Colloquia* verscheen in 1564, het jaar van Corderius' overlijden, en is wellicht posthuum de publicatie van zijn eigen lespraktijk. De methode was zeer populair, is vele malen herdrukt, voor het laatst in 1830. Zij zou vooral veel gebruikt zijn in Zwitserland, Frankrijk en in ons land op de protestantse Latijnse scholen.²⁶ Zoals de Franse Revolutie gevolgen had voor het middelbaar onderwijs in de negentiende eeuw, zo had de Reformatie twee eeuwen eerder eveneens gevolgen gehad voor de Latijnse scholen. Er moest in de protestantse onderwijswereld namelijk een alternatief komen voor het opvoedingssysteem van de Jezuïeten. In de Republiek kwam om deze reden in het gewest Holland vanaf 1625 een lijst van verplichte leerboeken. Hiertoe behoorden een bloemlezing uit de *Colloquia* van Erasmus én Corderius.²⁷

Corderius' *Colloquia* bestaat uit samenspraken over allerlei onderwerpen. Bijvoorbeeld over 'adjectieven van de derde declinatie', maar er zijn er ook zoals die met de titel 'Puer interrogatus de absentia causam adfert honestam, eamquem scriptam profert', ofwel 'Een jongen die ondervraagd wordt over zijn afwezigheid, voert een eerlijke reden aan en haalt die geschreven te voorschijn'. Een schoolsituatie die na al die eeuwen niet wezenlijk veranderd is.

Een tweede methode die diende om de spreekvaardigheid in het Latijn te leren was de "*Dialogi familiares*" van de Vlaamse Jezuïet *Antonius van Torre* (1615-1679). Ondanks het feit dat deze methode door kenners als niet elegant en niet vrij van fouten werd beschouwd, was hij zeer populair en werd hij lange tijd gebruikt. De eerste druk is van 1657, de laatste van 1859.²⁸ Van Torre had zijn methode geschreven om het spreken van het Latijn op de colleges van zijn orde te verbeteren. Eén van zijn geboden voor de leerlingen luidde dan ook: 'Spreekt altijd Latijn oock in het spel; want wie zich schaemt te spreken desen en magh niet verhoppen de wel-spreekentheydt der tael'.

De methode bevat drie delen: 'Pars prima, ad pietatem et mores spectans', twintig dialogen; 'pars secunda, ad scholam et litteras spectans', vijftien dialogen; 'pars tertia, ad lusus spectans', tien dialogen. In tegenstelling tot Corderius gaf van Torre in zijn dialogen een letterlijke vertaling in de volkstaal. Op deze wijze werden er bij de jongens standaard uitdrukkingen en zinswendigen ingeheid. Zo worden bijvoorbeeld in een dialoog vier jongens ten tonele gevoerd, Matthaeus, Marcus, Lucas en Johannes (sic), die een spel spelen waarbij stenen naar een stok worden gegooid waarbij het er voor iedereen om gaat om zijn steentje zo dicht mogelijk bij die stok terecht te laten komen. Alle mogelijke situaties en gesprekken die zich daarbij kunnen voordoen, komen aan de orde: het zoeken naar de meest geschikte steentjes, het vormen van twee groepen, het meten van de afstanden, de meningsverschillen daarover, tot en met het zoeken van een onpartijdige scheidsrechter, voor letterlijk alles worden de juiste Latijnse uitdrukkingen gegeven.

Balthazars vorderingen in het Latijn waren in de zomer van 1802 - hij was toen veertien jaar oud - zo ver georderd, dat hij tijdens het verblijf van de familie op hun buiten de 'Uitgelezen fabelen, vertelsels en merkwaardigheden uit de natuurlijke geschiedenis, in de latijnse taele' van de Berlijnse rector gymnasii *Frederik Gedike* las. Dit 'petit ouvrage', weliswaar in octavo maar toch nog altijd 194 bladzijden tellend, bleek achteraf gezien op dat moment te hoog gegrepen voor Balthazar. Het boek was in 1788 voor het eerst in Nederland uitgegeven en in 1803 al voor de derde keer hier te lande gedrukt. Het enige Nederlands stond in de voorrede en achterin was een woordenlijst Latijn-Nederlands opgenomen. Behalve enkele Latijnse grammaticaregels werden ook Franse grammaticaregels genoemd. Blijkbaar was het de bedoeling dat de leerlingen de Latijnse teksten ook in het Frans vertaalden, de tweede internationale taal van de beschaafde wereld in die dagen.

Gedike wilde met zijn methode niet alleen een vertaalboekje leveren, maar ook, naar hij zei, 'het hart vormen en het verstand verrijken'. Daarvoor had hij in het Latijn een veertigtal fabels afgedrukt, voornamelijk van Aesopus en Phaedrus, 93 stukjes uit teksten van Cicero, Gellius, Plinius en Plutarchus over zaken zoals de moed der Spartanen en allerlei menselijke deugden en ondeugden; verder 58 verhalen over dieren, planten, hemellichamen, gezondheid en ziektes en tot slot mythologie, of fabelleer zoals hij het noemde, met beschrijvingen van de voornaamste Griekse en Romeinse goden en hun bijzonderheden. Zoals gezegd geen gemakkelijke kost voor Balthazar. Zijn vader gaf de schuld aan Endts, want die had hem het werk aangeraden, maar misschien was hij er zelf ook debet aan, omdat hij eerst zelf de Latijnse verhalen vertaald had in het Nederlands en Balthazar ze daarna in het Latijn en vanuit die taal vervolgens ook in het Frans moest vertalen.

Ter afronding van het niveau waarop Balthazar geacht werd het Latijn te beheersen heeft zijn vader de 'Selecta latini sermonis exemplaria' van *Pierre Chompré* (1698-1760) gebruikt. Deze zevendelige bloemlezing van de Romeinse literatuur was door de Parijse kostschoolhouder Chompré in eerste instantie bedoeld voor zijn eigen leerlingen, maar had in gepubliceerde vorm in de achttiende eeuw in heel Europa 'ad christianae juventutis usum' een enorm succes.²⁹ Er zijn opvallend veel fragmenten opgenomen uit historische werken, bijvoorbeeld van Caesar, Sallustius, Nepos, Suetonius, Livius en van de vierde-eeuwse christelijke historicus en hagiograaf Sulpicius Severus. De rhetorica is vertegenwoordigd door werken van Cicero, Plinius Minor en Valerius Maximus; de filosofie, zeer spaarzaam, door fragmenten uit de werken van Seneca en Aulus Gellius. Ruime aandacht was er voor het werk van de blijspeldichters Plautus en Terentius.

3.3 De klassieke literatuur en geschiedenis

Cruts sr. heeft zijn zoon werken laten lezen van klassieke auteurs zoals Curtius, Eutropius, Horatius, Justinus, Livius, Ovidius, Tacitus en Vergilius. Het voert mijns inziens te ver om al de werken die Balthazar in hun geheel, in fragmenten, in het Latijn of in een Franse vertaling gelezen heeft, de revue te laten passeren. Een selectie lijkt mij meer op zijn plaats.

In de winter van 1802-1803 was Balthazar begonnen met naast het Latijn ook de Romeinse geschiedenis te leren. Hij vertaalde hardop stukken uit het compendium van de Romeinse geschiedenis in 10 delen, 'Brevarium ab urbe condita' genaamd, dat *Eutropius* in de vierde eeuw na Christus in opdracht van keizer Valens geschreven had. De stijl van deze geschiedschrijver wordt vlot en helder genoemd en zijn boeken waren tot in de negentiende eeuw populair als schoolboeken.³⁰ De 'Historiae' van *Justinus*, waarschijnlijk in de derde eeuw na Chr. geschreven, is allerm minst vlotte en prettig leesbare kost. Het is een samenvatting van het hoofdwerk in 44 delen van Pompeius Trogus, 'Historiae Philippicae' genaamd. Dit werk van Trogus, die leefde in de tijd van keizer Augustus, is verloren gegaan. Het had als onderwerp de 'wereldrijken' uit de Oudheid, te weten die van de Assyriërs, Meden, Perzen en vooral dat van de Macedoniërs, Philippus en Alexander de Grote. De samenvatting van Justinus omvat 1/6 deel van het origineel en beslaat in een achttiende-eeuwse Nederlandse uitgave 732 bladzijden, de commentaren, addenda, corrigenda en Index niet inbegrepen. Justinus heeft vooral de anecdotes en exemplarische voorbeelden overgenomen, zodat het niet verwonderlijk is dat Cruts schrijft, dat hij in de kantlijn van het uittreksel van dit werk, dat hij voor Balthazar maakte, de jaartallen heeft vermeld.³¹

Voor de bestudering van *Livius*' 'Ab urbe condita', schafte Cruts zowel de commentaren aan van de Duitse classicus en specialist in de Romeinse geschiedenis Johann Freinsheim, alias *Freinsheimius* (1608-1660), als de Franse vertaling van Livius door Pierre Louis Gin (1726-1807), die echter niet als al te best aangeschreven staat.³²

'De viris illustribus urbis Romae a Romulo ad Augustum' van de Franse jezuïet Charles François *Lhomond* (1727-1794) bevat, zoals de titel al aangeeft, verhalen over belangrijke Romeinen. In totaal gaat het om 64 kortere en langere opstellen over de zeven koningen, consuls, Cicero, Brutus en tenslotte Octavianus, keizer Augustus. Lhomond is een bekend schrijver van schoolboeken over klassieke en kerkgeschiedenis, Latijnse en Franse grammatica geweest. Vanwege hun eenvoud en helderheid werden zijn boeken veel gebruikt en in verschillende talen vertaald. In 1966 verscheen nog een Franse uitgave van het hier genoemde werk. Zijn oeuvre bestaat uit slechts vier titels, maar het totale overzicht van alle drukken en herdrukken hiervan, beslaat in de 'Catalogue général des livres imprimés' van de Franse Bibliothèque Nationale 147 kolommen, verspreid over 37 pagina's.³³

Balthazar las ook enkele 'moderne' historische werken over de Oudheid, ook al kun je O. Goldsmith (1730-1774), maar vooral R. de Vertot (1655-1735) over wie het hier gaat, niet direct tijdgenoten noemen.

Een echte historicus was *Goldsmith* niet. Hij was opgeleid als arts, maar zijn bekendheid dankte hij aan zijn boeken en gedichten. Hij was een veelschrijver en broodschrijver, want zijn extravagante leefstijl kostte veel geld. Zijn historische werken, waarvan *The history of Greece* en *The history of Rome* de bekendste zijn, zijn compilaties. De aantrekkelijkheid van deze boeken zat in zijn eenvoudige, levendige en leesbare stijl. Een tijdgenoot, Samuel Johnson, zei van hem: "No man was more foolish when he had not a pen in his hand, or more wise when he had".³⁴

Réné Aubert *de Vertot* werd óók geroemd om zijn stijl. Hij was behalve priester, premonstratenzer oftewel norbertijn, ook historicus van professie. Zijn '*Histoire des révolutions arrivées dans le gouvernement de la republique romaine*', dat Balthazar ook gelezen had, was reeds twee jaar na publicatie ook in het Nederlands vertaald (1721). Niet dat Balthazar daar gebruik van gemaakt zal hebben. Zijn opvoeding was immers door en door Frans. Volgens Vertot was de vrijheidsliefde van de Romeinen de oorzaak van de door hem beschreven revoluties ten tijde van de Romeinse Republiek. Een andere overtuiging van hem was, dat de Romeinen de armoede en de eenvoud van de stichters van Rome verheerlijkten om daarmee een soort morele barrière op te werpen tegen hun eigen eventuele drang naar luxe en persoonlijk gewin.³⁵

Bij de herkomst van enkele boeken wil ik even blijven stilstaan. Jean Cruts heeft namelijk een aantal van hen gekocht bij Cavelier, de bibliothecaris van de Ecole Centrale en later ook van de Ecole Secondaire. Deze Fransman had voor de samenstelling van zijn schoolbibliotheek geput uit de collectie van de Maastrichtse stadsbibliotheek, die de Fransen tot hun oorlogsbuit rekenden. Hij zocht 1017 boeken uit en de rest, 1639 boeken of banden werden voor een gedeelte naar Parijs overgebracht, een gedeelte was ernstig beschadigd door de oorlogshandelingen van 1793-1794 en een gedeelte werd niet de moeite waard gevonden en verkocht. Eenzelfde lot trof de boeken uit de in beslag genomen kloosterbibliotheeken. Cavelier vond het merendeel van deze boeken waardeloos. In zijn ogen waren het boeken, 'waaruit de huichelaars (d.w.z. de priesters - Jacobs) het venijn konden halen waarmee zij de geest van het onwetende en bijgelovige volk konden vergiften'. Tijdens een tien dagen durende openbare boekenveiling in oktober 1801 werden maar liefst 33.000 boekbanden verkocht voor een totaal bedrag van 1.923 francs. Dat is weliswaar ongeveer gelijk aan het jaarsalaris van 2.000 francs, dat een leraar aan de Ecole Centrale verdiende, maar gemiddeld 6 centimes per band moet voor die tijd toch ook de prijs van het oud papier benaderd hebben. De opbrengst van deze veiling werd door de bibliothecaris Cavelier gebruikt om nieuwe, moderne, boeken aan te schaffen bij boekhandelaar Cavelier lui-même!³⁶

Het hele oeuvre van Cicero kocht Jean Cruts in 1804 van Jean Minckelers, de ook in zijn tijd al beroemde uitvinder van het lichtgas. Minckelers was hoogleraar te Leuven geweest. Hij werd in 1794 om politieke redenen ontslagen en keerde in datzelfde jaar of wellicht reeds eerder terug naar zijn geboortestad. Hij werkte er in de apotheek van zijn vader en was vanaf de oprichting van de Ecole Centrale leraar natuur- en scheikunde aan die onderwijsinstelling. De belangstelling voor de exacte vakken was echter minimaal en slechts een enkele leerling volgde zijn lessen. Aanvankelijk was Minckelers aangezocht om de waarde te bepalen van de boeken uit de Stadsbibliotheek en uit de kloosterbibliotheken. Hij had echter bedankt voor 'de eer', omdat dit soort werk hem helemaal vreemd zou zijn. Cruts betaalde aan hem voor de werken van Cicero één gouden Louis, oftewel 19,5 gulden.³⁷ Een heel wat aanzienlijker bedrag dan de paar centimes, die een paar jaar eerder op de grote boekenveiling gemiddeld per band betaald werd. Waar Minckelers de boeken van Cicero vandaan had, vertelt het schriftje van Cruts niet, maar onwillekeurig moet ik toch denken aan die enorme berg boeken die vanaf begin 1795 tot einde 1801 ergens in Maastricht gelegen moet hebben in afwachting van een nieuwe bestemming. Cavelier heeft trouwens aan Cruts ná 1801 ook nog 'oude' boeken verkocht, zodat je je kunt afvragen of dit de restanten van de boekenveiling waren of dat zij gewoonweg daar niet zijn terecht gekomen, maar rechtstreeks in de boekenwinkel van Cavelier...

Een boek dat om een geheel andere reden bijzondere aandacht verdient, is 'Le Terence'. Niet zozeer vanwege de inhoud als wel vanwege de auteur. 'Le Terence' is namelijk de Franse vertaling met commentaar van zes blijspelen van de Romeinse comediedichter Terentius van de hand van Madame Dacier. Het was de eerste vertaling in het Frans (1688) van comedies van Terentius en werd meer dan honderd jaar gezien als de standaardvertaling, die buiten Frankrijk ook in Nederland en Duitsland werd gedrukt en gebruikt. Madame Dacier, geboren Anne Le Fèvre (1647-1720) was een begrip, een monument. Zij was in haar tijd en nog lang daarna een beroemdheid, 'une femme d'esprit; une illustre savante; une personne illustre dans tout l'Europe par un grand nombre d'excellents livres qu'elle a donné au public, en Grec, en Latin, et en Français'. Zij had dan ook van kindsbeen af letterlijk de klassieken met de papepel toegediend gekregen door haar vader Tanneguy Le Fèvre, een bekende Franse humanist uit de zeventiende eeuw. En haar echtgenoot, André Dacier, was ook al een classicus van naam en faam. Toen deze in 1695 werd opgenomen in de Académie Française werd hij onder andere gefeliciteerd met zijn vrouw 'qui fait tant d'honneur à son sexe et à notre siècle'. Het zou nog lang duren voordat een vrouw voor wier intellectuele arbeid zo'n brede en algemene bewondering bestond, werd toegelaten tot deze Académie. In 1695 mocht zij blij zijn, gebruik te kunnen maken van het sinds twee jaar bestaande recht voor vrouwen om in een speciale bank de zittingen van dit geleerde gezelschap bij te wonen.³⁸

Jean Cruts moge voor het vioolonderricht van Balthazar het meeste geld uit getrokken hebben, het zal duidelijk zijn dat Balthazar het merendeel van zijn tijd en energie besteed moet hebben om de Latijnse taal, literatuur en geschiedenis te beheersen op een niveau dat heden ten dage op welk gymnasium dan ook ondenkbaar is. Verder valt op dat bij de boeken die waren uitgezocht voor het allereerste onderricht aan Balthazar, duidelijk de invloed van de Verlichtingsideeën over opvoeding aan te tonen is. Maar bij het onderricht in het Latijn gaat vader Cruts vooral te rade bij de humanisten. Een zo goed mogelijke beheersing van het Latijn en kennis van de klassieke, dat wil zeggen de Romeinse, cultuur, zijn doel op zichzelf en dat vond hij bij de geleerde humanisten uit de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw.

3.4 Aardrijkskunde, Biologie en Geschiedenis

Over het vak aardrijkskunde schreef Cruts sr., dat Balthazar op zijn dertiende jaar de aardrijkskunde perfect beheerste. Balthazar had ter voorbereiding op het boek van Campe over Robinson le jeune een 'traité de géographie' gelezen. Ook heeft Balthazar een 'dictionnaire de géographie ancienne' gebruikt, maar dat is meer een historische atlas over de Oudheid. Verder noteerde hij in 1805 - Balthazar is dan zeventien jaar oud - 'il lut la géographie cet hiver'. Meer valt uit de aantekeningen van Cruts niet op te maken over de aardrijkskundige vorming van zijn zoon.

Zijn kennis van de biologie, een betere benaming voor dit vak in de achttiende eeuw is 'natuurlijke historie', heeft Balthazar opgedaan uit het werk van Buffon, voluit Georges-Louis Leclercq, comte de Buffon (1707-1788) geheten. Met name worden genoemd diens 'Histoire naturelle', die uit twaalf delen bestond, en 'L'histoire des quadrupèdes', eveneens twaalfdelig. Gespreid over de jaren heeft Balthazar daar het nodige uit geleerd. Buffon wordt één van de eersten genoemd, die studie heeft verricht naar de ontwikkelingsgeschiedenis van de aarde. Door zijn werk als wetenschapper en vanwege zijn publicaties was hij al een beroemdheid tijdens zijn leven. De Sèvres porceleinfabriek bijvoorbeeld heeft een servies gemaakt, 'Buffon' genaamd, met afbeeldingen van vogels naar het voorbeeld van de tekeningen in zijn 'Histoire naturelle des oiseaux'. De verlichte despote Catharina II van Rusland heeft in haar verzamelwoede wellicht ook zo'n servies aangeschaft, maar in ieder geval was haar bewondering voor Buffon zo groot dat zij hem cadeaus stuurde. Buffons grafschrift luidde 'Majestati naturae par ingenium', 'een geest gelijk aan de majesteit, grootheid van de natuur'.³⁹

Over de niet-klassieke geschiedenis heeft Balthazar werken gelezen van vier beroemde 18e- eeuwse historici: de Fransen Gaillard en Voltaire, de al eerder genoemde Engelsman Goldsmith en de Schot Robertson. Zij waren allen met name geliefd vanwege hun schrijfstijl. Balthazar las Goldsmith's 'History of England', en van de dominee-historicus Robertson las hij de 'Reign of the emperor Charles V'. Voltaire was van dit boek zo verrukt, dat

hij zei 'il me fait oublier tous mes maux' (Ik vergeet er al mijn kwalen bij) en dat wil bij Voltaire toch wat zeggen. De eerder genoemde Catharina de Grote zond Robertson uit bewondering een gouden snuifdoos bezet met diamanten. En zijn collega historicus en landgenoot David Hume zei van Robertson, dat het ongelofelijk was dat zo'n gewoon uitziende man, die zich mondeling in een haast onverstaanbaar Engels uitdrukte, zo'n prachtig Engels kon schrijven.⁴⁰ Dat laatste genoeg heeft Balthazar niet kunnen smaken, aangezien hij immers alle boeken in het Frans las. Van *Gaillard* las Balthazar 'L'histoire de François premier', de 16e-eeuwse Franse Renaissance-vorst, en van *Voltaire* diens beroemde 'L'histoire de Charles XII', de Zweedse koning die in de zeventiende eeuw met zijn oorlogen Noordoost-Europa op zijn kop zette.

Het valt niet goed te achterhalen of Cruts voor het geschiedenisonderwijs een bepaald programma voor ogen had staan. In de keuze van de geschiedenisboeken zit een zekere chronologische en geografische spreiding: de zestiende en zeventiende eeuw en naast Frankrijk en Engeland ook het Duitse rijk en het hoge Noorden. De Middeleeuwen waren blijkbaar niet de moeite van het bestuderen waard en het is wel erg opvallend, zoniet tekenend, dat de geschiedenis van het eigen land, de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, die met name in de zeventiende eeuw toch een Europese mogendheid genoemd mag worden, met geen enkel werk, zelfs niet in het Frans, vertegenwoordigd was. Hetzelfde gold trouwens ook voor de Nederlandse literatuur: geen Vondel, Hooft, Cats of Van Alphen voor Balthazar. Men mag concluderen dat de familie Cruts zich geen onderdeel achtte van de Nederlandse, maar van de Franse cultuurgemeenschap.

3.5 De Franse taal en letterkunde

Naast de praktijkervaring die het lezen van de Franse studieboeken hem opleverde, kreeg Balthazar ook gericht grammatica-onderwijs. Daarvoor werd gebruikt gemaakt van de 'Principes généraux et particuliers de la langue française' of van de 'Dictionnaire portatif de la langue française' beide geschreven door de Parijzenaar Noël François de *Wailly* (1724-1801). Het eerste werk telt 600 pagina's, het tweede 502. Dikke pillen dus, die vooral bedoeld waren om de jongeren de regels van hun moedertaal te leren. Van *C. Dumarsais* (1676-1756) las Balthazar diens klassiek geworden 'Traité de Tropes'. Dumarsais was huisleraar bij verschillende voorname Franse families geweest en had uiteindelijk in Parijs een eigen onderwijsinstelling geopend. Hij schreef in de 'Encyclopédie' artikels over grammatica en in 'Les Tropes' behandelde hij de verschillende betekenissen die men kan ontleen aan hetzelfde woord. Condillac achtte dit werk een goede voorbereiding op de rhetorica en de logica.⁴¹

Het volgende, alfabetisch gerangschikte overzicht geeft de Franse literaire werken weer, die Balthazar volgens zijn vader in de loop der jaren gelezen heeft.

Boileau, N. (1636-1711)	Le Lutrin Satyres Epîtres L'art poétique
Demoustier, Ch.-A. (1760-1801)	Lettres à Emilie sur la mythologie
Destouches, Ph. (1680-1754)	Les chefs d'oeuvres
Gresset, J. (1709-1777)	Le Méchant Vert-vert La chartreuse
De la Fontaine (1621-1695)	Les fables
Molière (1622-1673)	Les chefs d'oeuvres
Racine (1639-1699)	Ephigénie Phèdre
Regnard, J.-F. (1655-1709)	Le joueur Le légataire universel

De drie Franse klassiekers *Fontaine*, *Molière* en *Racine* vallen uiteraard het eerst op. De zojuist genoemde filosoof en pedagoog *Condillac* (1714-1780) begon in zijn 'Cours d'étude', het opvoedingsplan voor zijn pupil Ferdinand, de zoon van de hertog van Parma, het onderwijs in de eigen taal met werken van Racine, Molière én met de gedichten van Racines vriend *Boileau*, dit *Despéreaux*. Diens gedichten waren namelijk zeer gericht op de klassieken en daardoor een goede voorbereiding op de studie. *Demoustier* was weliswaar vooral een schrijver van theaterstukken, maar de hier genoemde 'Lettres à Emilie' gaan over mythologie. Balthazar had dit vierdelige werk zelf gekocht. Het was een werk waarmee Dumoustier veel succes oogstte en dat tot ver in de negentiende eeuw werd gebruikt. De schrijver van theaterstukken en vaudevilles, *Destouches*, werd in zijn eigen tijd al als verouderd beschouwd. Dit in tegenstelling tot Louis Baptist *Gresset*. Volgens een eigentijdse criticus werd in diens comédie 'Le méchant' het best het karakter van hun tijd, de achttiende eeuw, weergegeven. Ook diens *Vert-vert*, het verhaal van een babbelende en scabreuze taal uitslaande papegaai uit een nonnenklooster was zeer populair en werd in zes talen vertaald. *Regnard* tenslotte wordt beschouwd als de beste blijspeldichter uit de tijd ná Molière.⁴²

Het grote aantal blijspeldichters in Balthazars literatuurlijst Frans kan wellicht verklaard worden uit het feit, dat zijn vader een liefhebber van het theater was en een trouw bezoeker van de stadsschouwburg in Maastricht.⁴³

3 CONCLUSIE

1 Twee beroemde huisleraren: Fénelon en Condillac

Jean Cruts onthult niet of hij voor het onderwijzen van zijn zoon voorbeelden ter navolging heeft gezocht bij pedagogen uit het verleden of uit zijn eigen tijd. Die indruk krijgt men nochtans wel, aangezien Cruts bij de keuze van de studieboeken weloverwogen te werk lijkt te zijn gegaan. Bovendien vermeldt de boekenlijst van Balthazar werken van twee beroemde Franse, pedagogen: Fénelon en Condillac.

Fénelon (1651-1715) kan beschouwd worden als vertegenwoordiger van wat men zou kunnen noemen de katholieke pedagogie voor de hogere standen, Condillac (1714-1780) vertegenwoordigt en verwoordt de opvoedingsidealen van de Verlichting, die in het begin ook vooral toegepast werden in de hogere kringen.

Pagina uit "Les Aventures de Télémaque, fils d'Ulysse" van Fénelon, gedrukt in Maastricht in 1793 (Maastricht, Stadsbibliotheek, 314 E 10-1).

Gravé par Tardieu résident à Rabat
Mentor et Télémaque, après un naufrage abordent dans l'île de Calypso.

Met Fénelon zijn we in zekere zin weer terug bij Campe. Evenals diens 'Robinson le jeune' is Fénelon's 'les aventures de Télémaque, fils d'Ulysse' een avonturenroman met opvoedkundige strekking. De priester Fénelon schreef deze roman in 1699 voor zijn toen zeven-tienjarige pupil Lodewijk, de kleinzoon van Lodewijk XIV. Dit was een zeer begaafde, maar koppige, eigenzinnige en hartstochtelijke jongeman.⁴⁴ In het kort gezegd komt de roman op het volgende neer: Op zoek naar zijn vader Odysseus doorkruist Telemachus het Middellands Zeegebied en ontmoet daarbij allerlei gevaren en verleidingen. Hij wordt echter op zijn tocht

begeleid door Minerva, die de gedaante van een oudere man, Mentor - Fénelon dus -, heeft aangenomen. Telemachus, lees Lodewijk, lees Balthazar, die de roman las in de zomer van 1806, toen hij dus zeventien of achttien jaar oud was, is een doodgewone jongen, met normale zwakheden en onvolmaaktheden, maar die er desondanks, weliswaar niet zonder moeite, in slaagt zich edel en dapper te gedragen.

Waar het Fénelon met deze opvoedkundige roman om te doen was, illustreren de volgende twee citaten:

‘Fils d’Ulysse, écoutez moi pour la dernière fois. Je n’ai instruit aucun mortel avec autant de soin que vous; je vous ai mené par la main au travers des naufrages, des terres inconnues, des guerres sanglantes, et de tous les maux qui peuvent éprouver le cœur de l’homme. Je vous ai montré par des expériences sensibles, les vraies et les fausses maximes par lesquelles on peut régner: vos fautes ne vous ont pas moins été utiles que vos malheurs. Car quel est l’homme qui peut gouverner sagement, s’il n’a jamais souffert, s’il n’a jamais profité des souffrances où ses fautes l’ont précipité ?’

En wanneer Télémachus eenmaal koning zal zijn:

‘Ecoutez tout le monde, croyez peu de gens: gardez vous bien de vous croire trop vous-même; craignez de vous tromper: mais ne craignez jamais de laisser voir aux autres, que vous avez été trompé.[...] Sur-tout soyez en garde contre votre humeur. C’est un ennemi que vous porterez par-tout avec vous jusqu’à la mort. Il entrera dans vos conseils, et vous trahira, si vous l’écoutez. [...] Défiez-vous de cet ennemi; craignez les Dieux, ô Télémaque! Cette crainte est le plus grand trésor du cœur de l’homme: avec elle vous viendront la sagesse, la justice, la paix, la joie, les purs plaisirs, la vraie liberté, la douce abondance, et la gloire sans tache.’⁴⁵

Condillac was een halve eeuw later negen jaar lang de leraar van een andere Bourbon, namelijk van Ferdinand, zoon van en later zelf hertog van Parma. Hij heeft voor deze jongeman geen roman geschreven, maar, zoals het een filosoof van de Verlichting past, een ‘Cours d’étude’. Zoals vele van de Franse verlichte filosofen was Condillac sterk beïnvloed door het empirisme van Engelsen als Locke, Newton en Hume. Het was zijn overtuiging dat alle kennis voortkomt uit zintuiglijke waarneming. Maar ook dat het waarnemen een activiteit is van de mens als levend organisme en dat dit lichaam stoffelijk en dus vergankelijk is. Geestelijke substanties bestaan niet en in zijn ogen zijn ‘God’ en ‘de ziel’ hersenschimmen. Zijn opvoedkundige ideeën zou Condillac vooral aan Bacon ontleend hebben, die ervan uitgaat dat door inductie uit de bijzondere gebeurtenissen en gegevens de algemene kennis wordt opgebouwd. Volgens Condillac moet de leraar uitgaan van de zintuigelijke waarnemingen van een kind om daarna door middel van redeneren tot meer inzicht te komen. Hij begon de opvoeding van de zevenjarige Ferdinand dan ook met

de jongen te observeren, met hem te spelen en te praten om hem zo goed mogelijk te leren kennen. Opvoeden moet afgestemd zijn op ieders persoonlijke situatie en kan dus niet voor iedereen hetzelfde zijn: 'le seul difficulté en éducation est de bien commencer'. Condillac's systeem is bij uitstek geschikt voor een individuele opvoeding. Hij onderrichtte zijn pupil in de vakken Frans, Latijn, de Bijbel, ja zelfs de catechismus (!), logica, geschiedenis, wiskunde, astronomie, aardrijkskunde en natuurkunde.⁴⁶

Veel van de boeken die Condillac voor het onderwijs in het Frans en het Latijn aan de prins van Parma gebruikte, heeft ook Jean Cruts gebruikt bij zijn onderwijs aan Balthazar. Ook liet hij Balthazar werken van Condillac zelf lezen, zoals diens 'La logique ou les premiers développements de l'art de penser'.

2 De honnête homme

Na de min of meer gedetailleerde bespreking van de vakken, de boeken en de leraren, die Jean Cruts heeft gebruikt en die hem geholpen hebben bij het onderwijs aan Balthazar, wil ik proberen om in algemene zin tot een zekere duiding te komen van dit privé-onderwijs. Tijdens het schrijven bespeurde ik bij mijzelf de neiging om de woorden 'onderwijs' en 'opvoeding' door elkaar heen te gebruiken. Als verklaring hiervoor zie ik mijn kennelijk vanzelfsprekende opvatting, dat 'opvoeding' weliswaar een ruimer begrip is dan 'onderwijs', maar dat 'onderwijs' niet alleen het overdragen van kennis is, maar ook morele en/of religieuze vorming behelst en dat het daardoor een onderdeel van opvoeden is. Het een en ander heeft uiteraard ook veel te maken met het doel dat men zich met het onderwijs stelt. Jean Cruts heeft zich hierover zelf in zijn aantekeningen niet expliciet uitgelaten en de pedagogieën van Fénelon of Condillac waren in het Franse cultuurgebied weliswaar dominante opvattingen, maar we weten niet in welke mate Cruts hen aangehangen heeft. Getracht moet dus worden om anderszins meer zicht te krijgen op het doel van Balthazars onderwijs.

Uit Cruts' aantekeningen en de uitwerking daarvan in dit artikel blijkt, dat veel aandacht en tijd werd besteed aan de humaniora, de klassieke cultuur en talen, hier vooral de Romeinse beschaving en het Latijn. Balthazars onderwijs staat hiermee in de traditie van het humanisme. Eén van de grote humanisten, Erasmus, schreef in 1529 dat het kind, de jongen, liefdevol opgevoed moet worden 'ad virtutem ac literas', tot de deugd en de letteren. Op deze wijze ontdekt het de *humanitas*, het mens-zijn, dat volgens de humanisten bestaat uit enerzijds de kennis van de talen, literatuur, wetenschap en de beschaving van de Oudheid, en anderzijds de levenswijsheid, verdraagzaamheid, vriendelijkheid, eerlijkheid, tact, goede smaak, kortom de goedheid in alle betekenissen die het woord kan hebben. In de ogen van de humanisten komen alle denkbare vormen van goedheid, virtus, bij de klassieke auteurs het best aan de orde en men leert het Latijn niet alleen

omdat het de internationale taal van de ontwikkelden is, maar ook omdat zij (en het Grieks) een schat aan wijsheden en goede voorbeelden bevat, die uiteraard wel in overeenstemming moeten zijn of gebracht moeten worden met de christelijke beginselen.⁴⁷

Een tweede aanwijzing over het doel van Balthazars onderwijs komt uit een briefje, dat Balthazars oom Godfried, de bisschop van Sankt Pölten, op 27 april 1804 aan Balthazars moeder schreef. Hierin schrijft deze onder andere: 'De berichten die ik zo nu en dan ontvang over de opvoeding van Uw oudste zoon doen mij veel plezier. Vooral omdat men eraan toevoegt dat zijn gedrag ermee in overeenstemming is en dat hij belooft te worden 'un très honnête homme'.⁴⁸ Als definitie van honnête homme leest men: 'een uitstekend opgevoed iemand, gecultiveerd maar zonder betweterigheid, aange-naam en gedistingeerd in zijn voorkomen en manieren'. Dit ideale mens-type, beter gezegd, type man, is in Frankrijk in de zeventiende eeuw tot ontwikkeling gekomen en het is behalve door de werken van humanisten zoals Erasmus ook sterk beïnvloed door 'Il libro del cortegiano', het boek over de ideale hoveling, dat Baldassare Castiglione in het begin van de zestiende eeuw schreef.⁴⁹ Michel Montaigne (1533-1592) wordt als één van de eerste honnêtes hommes gezien. Zijn ideaal was een vorm van humanisme, de wil om 'volledig' mens te zijn: beschaafd, ontwikkeld zonder specialisme en op passende wijze genieten van het leven, bij voorkeur in gezelschap van soortgenoten. De godsdienst - en daarin verschilt dit cultuurideaal wezenlijk met dat van Erasmus - is vaak een kwestie van uiterlijkheden, die in acht genomen moeten worden, aangezien men nu eenmaal tot die godsdienst behoort en een zekere mate van godsdienstige overtuiging noodzakelijk is.⁵⁰ Het is wel opvallend, dat Cruts met geen woord over de godsdienstige vorming van Balthazar rept noch enig boek voor hem aangeschaft heeft, dat exclusief aan het katholieke geloof en geloofszaken gewijd is, maar toch is het niet goed denkbaar dat Balthazar als lid van een familie met de nodige geestelijken, waarvan twee hoge geestelijken, geen religieuze vorming gekregen zou hebben. Op zijn minst toch in bovengenoemde geest.

Met het oog nu op de humanistische scholing van Balthazar met inherent daaraan de doelstelling om van de pupil een beschaafd, en dus goed, mens te maken én gelet op de brief van Balthazars oom waarin deze zijn waardering uitspreekt over het resultaat van Balthazars opvoeding, is mijns inziens de conclusie gewettigd dat Jean Cruts zijn zoon Balthazar tot een honnête homme wilde vormen. Het was voor die tijd misschien al wat ouderwets - zie bijvoorbeeld de ideeën achter de Ecole Centrale - maar uitspraken van Voltaire en andere verlichte filosofen wijzen erop dat ook in die kringen dit ideaaltype nog springlevend was.⁵¹ Het was een elitair ideaal, in de zin dat het slechts voor weinigen mogelijk was een opvoeding en opleiding te krijgen waarin de noodzaak om in de toekomst een beroep uit te oefenen geen of nauwelijks een rol speelde. Voor jongens zoals Balthazar was namelijk bij hun geboorte hun maatschappelijke en materiële toekomst

al verzekerd. Balthazar heeft na zijn 'middelbare school' in Brussel rechten gestudeerd, is na zijn afstuderen in 1815 teruggekeerd in Maastricht, is onder andere tweemaal tot raadslid van deze stad gekozen, maar bij zijn huwelijk in 1833, op 45-jarige leeftijd, met de twintig jaar jongere, rijke, Caroline Colpin, werd als zijn beroep reeds 'rentenier' vermeld.⁵² Om zijn positie materieel te verbeteren had hij niet hoeven te studeren, maar voor eventuele bestuurlijke functies en andere ereambten, waren naast een academische vorming zijn kwaliteiten als honnête homme gewenst en dienstig. Zij waren echter op de eerste plaats bedoeld voor zijn privé- en sociale leven.

TOT SLOT

Zo'n confrontatie met het opvoedingsideaal van twee eeuwen geleden heeft bij mij als vanzelf de vraag doen rijzen naar het opvoedingsideaal van onze tijd en de plaats van het onderwijs daarin. Een antwoord hierop is niet zo gemakkelijk te geven, omdat er geen consensus over bestaat. Wel kan iedereen constateren dat het voortgezet onderwijs onderwerp van voortdurende verandering is. In de laatste dertig jaar hebben politici en onderwijsdeskundigen de Mammoetwet, de wet op de Basisvorming en de Tweede Fase bedacht, uitgevoerd, afgeschaft, gedeeltelijk veranderd enz. enz. Het utiliteitsdenken is daarbij steeds meer gaan overheersen en extra uitgaven voor het voortgezet onderwijs worden noodzakelijk geacht vooral met het oog op wat men is gaan noemen 'de kenniseconomie'. Zoveel mogelijk jonge mensen moeten opgeleid worden tot bruikbare en nuttige onderdelen van de economie en het onderwijs moet dus 'marktgericht' zijn. Maar met de filosoof J. Sperna Weiland kan men van mening zijn dat, 'het belang van het onderwijs niet in de eerste plaats dáárin gelegen is, dat met wetenschappelijke en technische innovaties en geschoolde arbeid een economie uit het slop kan worden gehaald, maar in het streven naar humaniteit: verdraagzaamheid, ridderlijkheid, hoffelijkheid en een groot gevoel van verantwoordelijkheid voor de res publica.'⁵³ Een pleidooi dus om opnieuw aandacht te schenken aan de studia humanitatis, het humanistisch ideaal waarover hierboven het een en ander gezegd is. Nu is juist het intellectuele vormingsaspect in het voortgezet onderwijs stiefmoederlijk bedeed en alles wat onder de noemer van 'letteren' valt en wat bij het onderwijs van Balthazar zo uitgebreid en diepgaand aan de orde kwam, is afgeschaft of teruggeschoefd naar een niveau van, vooral mondelinge, beheersing van de moedertaal en het Engels waarbij 'veel' al gauw 'te veel' en 'goed' al gauw 'te goed' is. Men kan de idealen van het humanisme niet klakkeloos overnemen, daarvoor is er binnen en buiten het terrein der Letteren teveel gebeurd dat de moeite waard is om onderwezen te worden. Persoonlijk ben ik echter van mening dat met het huidige onderwijs de jeugd en onze beschaving in haar geheel tekort gedaan worden. Ons geestelijk erfgoed heeft beide veel te bieden, maar is zo verwaarloosd, dat het als het ware weer opnieuw opgegraven en ontdekt moet worden.

BIJLAGE I BALTHAZAR

De tekst is zo nauwkeurig mogelijk getranscribeerd. De spelling van het Frans is die van Cruts. Aangezien hij nauwelijks leestekens gebruikte, zijn voor de leesbaarheid hier en daar punten en komma's toegevoegd.

A l'âge de huit ans il commença à apprendre à epeler. A l'âge de neuf ans je lui donnois à epeler une leçon que je lui faisois lire ensuite. Il mit quinze mois à finir un petit livre intitulé "historiettes et conservations à l'usage des enfans qui commencent à lire un peu couramment", imprimé à Maestricht chez B. Roux et compagnie, 1792. Ensuite il lut dans "L'ami des enfans" de Mr. Berquin les historiettes et drames qui me paroisoient être le plus à sa portée. Il avoit commencé aussi à l'âge de dix ans à apprendre à écrire. Dès qu'il avoit sçu former un peu les lettres je lui fis copier des extraits que j'avois tiré des ouvrages de Buffon.

Au mois de novembre 1799 nous fumes obligés d'aller à Diest voir notre bonne tante qui étoit malade. Je laissai Balthazar à Maestricht chez sa grand-maman et le fis aller à l'école chez Mr. Ens. Il y resta trois mois et y apprit un peu le hollandais et se perfectionna dans l'arithmétique. Nous paîâmes à Mr. Ens 3 Louis pour ces trois mois d'école et le diner de l'enfant. Nous le reprîmes chez nous le 22 février 1800. Je lui mis en main un traité de géographie et dès qu'il en eut appris quelque chose je lui fis lire l'histoire de Robinson par Campe, et traduit en hollandais.

A l'âge de douze ans je commençai à lui enseigner le latin. A l'âge de treize ans il savoit parfaitement bien le géographie et il avoit fait depuis sa 12e à sa 13e anseril (?) de tres grands progrès dans le latin.

En novembre 1801 nous primes quartier en ville. Je donnai à Balthazar pour maître d'arithmétique Mr. Muller. Il l'eut trois mois et apprit les quatre règles en fraction. Ces trois mois nous coûtèrent 6 couronnes. A Balthazar et Jean nous donnâmes Mr. Keller maître de danse. Ils l'eurent pendant deux mois et demi. Cela nous coûta 20 florins.

Toen hij acht jaar was begon hij te leren spellen. Toen hij negen jaar was, gaf ik hem een spellingsopdracht, die ik hem vervolgens liet voorlezen. Hij deed vijftien maanden over een boekje getiteld: "Historiettes et conservations à l'usage des enfans qui commencent à lire un peu couramment" gedrukt in 1792 te Maastricht bij B. Roux en Co. Vervolgens las hij in "L'ami des enfans" van de heer Berquin de verhaaltjes en stukken die mij voor hem het meest geschikt leken. Op tienjarige leeftijd was hij ook begonnen met te leren schrijven. Vanaf het moment dat hij had geleerd om letters te vormen liet ik hem fragmenten overschrijven die ik uit de boeken van Buffon had gehaald.

In de maand november 1799 moesten wij naar Diest gaan om onze goede tante op te zoeken, die ziek was. Ik liet Balthazar achter in Maastricht bij zijn grootmoeder en liet hem naar school gaan bij de heer En(dt)s. Hij bleef er drie maanden en leerde er een beetje Nederlands en bekwaamde zich in rekenen. Wij betaalden aan de heer Endts 3 Louis voor die drie maanden school met in begrip van de middagmaaltijden. Wij namen hem weer bij ons op 22 februari 1800. Ik gaf hem een leerboek aardrijkskunde en zodra hij er iets van had begrepen liet ik hem het verhaal van Robinson lezen, geschreven door Campe. Hij vertaalde het in het Nederlands. Toen hij twaalf jaar was, begon ik hem het Latijn te onderwijzen. Op zijn dertiende jaar kende hij de aardrijkskunde perfect en vanaf zijn 12e, 13e jaar had hij grote vorderingen gemaakt in Latijn. In november 1801 betrokken we ons huis in de stad. Ik gaf Balthazar als leraar rekenen de heer Muller. Hij had die drie maanden en leerde de vier regels van de breuken. Die drie maanden kostten ons 6 kronen. Balthazar en Jean kregen de heer Keller als dansleraar. Zij hadden die gedurende twee en een halve maand. Dat kostte ons 20 gulden.

A Balthazar et Jean nous donnâmes Mr. Sanders pour maître d'écriture. Il l'eurent pendant trois mois. Cela nous coûta 18 florins. Nous donnâmes à Balthazar Mr. Janssen pour maître de violon. Il en eut six mois de leçons. Cela nous coûta 60 florins. Pendant tout le temps que nous restâmes en ville crainte de le surcharger je ne l'avois presque pas fait lire ou traduire le latin. Il n'avoit lu que quelques pages d'un petit livre intitulé "corderii colloquia".

Nous retournâmes à la campagne le 21 avril 1802. Je traduisis en hollandais un petit ouvrage intitulé "Uitgelezen fabelen vertelsels in't latijn" par Gedike. Je lui fis mettre le hollandais en latin et puis du latin en français. Mr. Ens m'avoit suggéré cet ouvrage, il étoit cependant trop difficile pour le pauvre enfant. Malheureusement je ne m'en suis aperçu que quand nous nous allions rentrer en ville. Dès que nous étions arrivés à la campagne je lui ait fait apprendre par cœur aussi les racines latines. Il les savoit presque toutes par cœur avant de quitter la campagne. Pendant cet été de 1802 il avoit encore fait de prodigieux progrès dans le latin. Outre cela il avoit parcouru plusieurs volumes des voyages de Campe traduits en français. Pendant cet été il eut de Janssen 48 leçons de violon qui nous coûtèrent 72 florins. Le 4 nov. 1802 nous allâmes passer l'hiver à Maestricht. Pour réparer la faute que j'avois faite de donner à Balthazar de la besogne au dessus de sa portée je lui donnai à traduire de vive voix un extrait de l'histoire Romaine d'Eutrope. Il acheva cet extrait et je lui mis en main un ouvrage de Mr. L'homond "de viris illustribus romanis". Après cet ouvrage il traduisa un extrait que j'ai fait de l'histoire de Justin en latin, qui contient toute l'histoire de Justin de la quelle je n'ai retranché que les passages trop libres et ceux qui rapportent de ces crimes affreux tels que parricides, empoissemens. Après Justin je ne lui mettrai en main que la deuxième tome des "selecta Latini sermonis exemplaria" et ensuite tous les autres ce qui lui conduisa jusqu'au tems ou après avoir fini ces classes il pourra prendre une teinture de mathématiques,

Balthazar en Jean kregen de heer Sanders als leraar schrijven. Zij hadden hem gedurende drie maanden wat ons 18 gulden kostte. Balthazar kreeg de heer Janssen als vioolleraar. Hij had zes maanden les van hem. Dat kostte ons 60 gulden. Gedurende de tijd dat wij in de stad verbleven, had ik hem, uit vrees hem over te belasten, nauwelijks Latijn laten lezen of schrijven. Hij had slechts enkele bladzijdes gelezen uit een boekje getiteld "Corderii colloquia".

Wij vertrokken naar ons buiten op 21 april 1802. Ik vertaalde in het Nederlands een werkje getiteld: "Uitgelezen fabelen, vertelsels in het Latijn" door Gedike. Ik liet hem het Nederlands in het Latijn vertalen en daarna het Latijn in het Frans. De heer Endts had mij dat werk aangeraden, maar het was toch te moeilijk voor het arme kind. Helaas merkte ik dat pas toen we weer waren teruggekeerd in de stad. Meteen toen we op ons buiten waren aangekomen, liet ik hem ook de Latijnse stamtijden van buiten leren. Hij kende ze bijna allemaal van buiten voordat we naar de stad terug gingen.

Gedurende die zomer kreeg hij van Janssen 48 vioollessen, die ons 72 gulden kostten.

Op 4 november 1802 gingen we naar Maastricht om er de winter door te brengen. Om de fout te herstellen, die ik had gemaakt door Balthazar boven zijn kunnen werk te geven, liet ik hem hardop een uittreksel van Eutropius' geschiedenis van Rome vertalen. Hij vertaalde dit uittreksel en ik stelde hem een werk ter hand van de heer Lhomond getiteld: "De viris illustribus romanis". Na dit werk vertaalde hij een in het Latijn gesteld uittreksel, dat ik van het geschiedenisboek van Justinus (Historiae Philippicae) gemaakt had. Het bevat de gehele "Historiae" van Justinus waarvan ik slechts de al te vrije passages had geschraapt en die welke betrekking hebben op die vreselijke misdaden zoals vader- en moedermoorden, vergiftigingen en dergelijke. Na Justinus gaf ik hem eerst alleen het tweede deel van "Selecta Latini sermonis exemplaria" in handen en tenslotte alle andere. Dit zal hem te zijner tijd, na afronding van zijn lessen, van nut zijn om globaal kennis te

physique et chimie. Pour autant que j'en puis juger cette collection de "selecta Latini sermonis exemplaria" est tout ce qu'il faut pour apprendre parfaitement le latin. Mais pour que l'enfant puisse avoir quelque idée des tems auxquels il faut rapporter les faits entassés dans cet ouvrage j'ai cru qu'il falloit qu'il eut une idée de l'histoire Romaine et de l'histoire ancienne. Voilà pourquoi j'ai commencé par lui faire lire Eutrope et ensuite Justin. Dans ces deux extraits j'ai mis en marge les années de notre ère et les années avant notre ère pour qu'il se forma la chronologie.

Pendant le hiver de 1802 jusqu'au 4 avril 1803 Jean et Balthazar eurent Mr. Janssen pour le violon ce qui couta 6 louis d'or. Balthazar eut outre cela Mr. Hermans pour le dessin pendant le hiver à 2 couronnes par mois. Cela nous couta 3 louis d'or. Jean eut pour maître d'écriture Overhans à 8 esc. par mois. Cela nous couta 20 florins.

Jean et Balthazar allaient danser chez Mr. Gyer ou Keller se rendoit. Cela nous couta 3 florins. Au commencement du mois de sept. 1803 nous païames à Mr. Janssen 60 florins pour 40 leçons. A Mr. Hermans pour 20 leçons 30 florins. Ces vingt leçons doivent être comptées pour 40 puisque Mr. Hermans venoit les dimanches pour rien.

Au commencement du mois de 10re 1803 nous païames à Mr. Janssen 40 florins et 10 sols pour 27 leçons et à Mr. Hermans 30 florins pour 12. Le 17 mai 1804 nous païames à Mr. Hermans 33 florins pour 22 leçons. Le 20 mai 1804 nous païames à Mr. Janssen 60 florins pour 20 leçons.

Depuis le 12 janvier 1804 Balthazar alla une fois par semaine chez Mr. Bonemeyer de faire expliquer les passages difficiles dont je ne savois lui rendre le sens. Au commencement il ne prenoit qu'une leçon le matin, dans la suite il en prit une le matin et une l'après-midi, desorte qu'au mois d'octobre tout compté il avoit eu en tout une cinquantaine de leçons. Au mois d'oct. Mr. Bonemeyer lui dit qu'il ne pouvoit plus continuer de lui donner leçon. En l'allant remercier de ses peines je lui ai donné douze couronnes de France - 60 florins.

kunnen nemen van wiskunde, natuur- en scheikunde. Voor zover ik erover kan oordelen bevat deze collectie "Selecta Latini sermonis exemplaria" alles wat nodig is om zeer goed het Latijn te leren. Maar opdat het kind enig idee zou hebben van de tijd waaraan hij de feiten, die in dit werk opgestapeld zijn, moet verbinden, heb ik gemeend dat hij enig idee moest hebben van de Romeinse en Oude geschiedenis. Daarom ben ik begonnen om hem Eutropius te laten lezen en tenslotte Justinus. In deze twee uittreksels heb ik in de kantlijn de jaartallen voor en na Christus gezet zodat er een chronologie ontstond.

In de winter van 1802 tot aan 4 april 1803 kregen Jean en Balthazar vioolles van de heer Janssen wat ons 6 gouden Louis kostte. Balthazar kreeg in de winter bovendien tekenles van de heer Hermans voor 2 kronen per maand. Dat kostte ons 3 gouden Louis. Overhans gaf Jean schrijfles voor 8 schellingen per maand. Dat kostte ons 20 gulden.

Jean en Balthazar gingen dansen bij de heer Gyer waar Keller les gaf. Dat kostte ons 3 gulden. Aan het begin van de maand september 1803 betaalden we aan de heer Janssen 60 gulden voor 40 lessen. Aan de heer Hermans voor 20 lessen 30 gulden. Die twintig lessen moeten op zijn minst voor 40 geteld worden aangezien de heer Hermans's zondags voor niets les kwam geven.

Aan het begin van de maand december 1803 betaalden we aan de heer Janssen 40 gulden en 10 stuivers voor 27 lessen en aan de heer Hermans 30 gulden voor 12. 17 Mei 1804 betaalden wij de heer Hermans 33 gulden voor 22 lessen. 20 Mei betaalden wij de heer Janssen 60 gulden voor 20 lessen. Vanaf 12 januari 1804 ging Balthazar éénmaal per week naar de heer Bonemeyer om de moeilijke passages te laten uitleggen waarmee ik geen raad wist. In het begin nam hij slechts 's morgens les, maar later behalve 's morgens ook 's middags, zodat hij in de maand oktober alles bij elkaar genomen een vijftigtal lessen had gehad. In oktober zei de heer Bonemeyer, dat hij hem niet langer les kon geven. Toen ik hem ging bedanken voor de moeite heb ik hem 12 Franse kronen gegeven - 60 gulden.

A la fin d'octobre 1804, peu de tems avant d'entrer en ville, nous païames à Mr. Janssen 69 florins pour 23 leçons. Quelques jours ensuite à Mr.

Hermans 45 florins pour 18 leçons.

Depuis le mois de mars 1803 jusqu'au 3 novembre 1804 nous avions resté constamment à la campagne. Pendant ce tems Balthazar a lu un extrait que j'avois fait d'eutrope, l'homond de viris illustribus, historiae justini, ce qui se trouve de cornelius nepos et d'aurelius victor dans les selecta tome 1er, potmans, van torre, gedike, le tome 2 des selecta, quintus curtius et les racines latins et les dérivés, la grammaire de Wailly, jusqu'à ce qui traite de la prononciation, les tropes de dumarsais, l'histoire de la Grèce par goldsmit, les fables de la Fontaine.

Quelque jours après notre entrée en ville nous achetames de Mr. Veugen un violon pour Balthazar que nous païames cinq louis d'or. Puis un de Gambon qui Balthazar paia de son argent cinq louis et demi. Canten nous procura ensuite un alto que nous lui païames un louis et demi. J'ai acheté pour Balthazar les oeuvres de Ciceron en 2 volumes in 4to et les ai païé à Mr. Minkeleers un Louis, de Cavelier le dict. de géographie ancienne 6 livres, les synonymes latins 1 L. 10 sols; remarques sur la langue française 1 l.: 10 sols. Ellipses latines 2 liv.5 sols. L'abregé de poits Roial 2 liv. Nous fimes aussi venir un fusil pour Balthazar qui nous couta 10 couronnes. Nous achetames aussi pour lui une basse qui toute montée et arrangée ne nous couta qu'un louis d'or.

Il lut la géographie cet hiver. Balthazar lut cet hiver le troisième tome des selecta avec Mr.

Goffin qu'il eut pendant quatre mois à deux couronnes par mois. Cela nous couta ainsi 40 florins.

B. et Jean eurent 24 leçons de Keller. Aussi 12 florins.

Eind oktober 1804, vlak voordat wij terugkeerden naar de stad, betaalden wij aan de heer Janssen 69 gulden voor 23 lessen. Enkele dagen later aan de heer Hermans 45 gulden voor 18 lessen.

Vanaf maart 1803 tot 3 november 1804 waren wij onafgebroken op ons buiten gebleven. In die tijd heeft Balthazar een uittreksel gelezen dat ik had gemaakt van Eutropius, van De viris illustribus van Lhomond en van de Historiae van Justinus; wat van Cornelius Nepos en Aurelius Victor in de Selecta deel 1 staat; Potmans, van Torre, Gedike, deel 2 van de Selecta, Quintus Curtius en de Latijnse stamtijden met de afleidingen; de grammatica van Wailly tot aan de uitspraak; de "Tropes" van Dumarsais, "L'histoire de la Grèce" van Goldsmit(h), "Les revolutions de la republique romaine" van Vertot, "L'histoire de l'Angleterre" van Goldsmit(h), "Les fables" van La Fontaine.

Enkele dagen na onze terugkeer in de stad kochten wij van de heer Veugen een viool voor Balthazar waar wij vijf gouden Louis voor betaalden. Later een van Gambon voor vijf en een half Louis, die Balthazar van zijn eigen geld betaalde. Canten tenslotte bezorgde ons een altviool waarvoor wij hem anderhalve Louis betaalden. Ik heb voor Balthazar de werken van Cicero gekocht in twee delen in-quarto en ik heb ervoor aan de heer Minckelers één Louis betaald. Van Cavelier (kocht ik) de "dictionnaire de géographie ancienne" voor 6 pond, "Les synonymes latins" voor 1 Louis en 10 stuivers, "Remarques sur la langue française" voor 1 Louis en 10 stuivers, "Ellipses latines" voor 2 pond en 5 stuivers, "L'abrégé de poits Roial" voor 2 pond. Wij lieten ook een geweer komen voor Balthazar wat ons 10 kronen kostte. Wij kochten voor hem ook een basviool, die ons, geheel in orde gemaakt, slechts één gouden Louis kostte.

Hij las die winter over aardrijkskunde. Balthazar las gedurende deze winter het derde deel van de Selecta samen met de heer Goffin. Hij had deze als leraar gedurende vier maanden voor twee kronen per maand wat ons aldus 40 gulden kostte. Jean had Hermans als leraar, ook voor 4 maanden wat ons eveneens 40 gulden kostte. B. en Jean hadden 24 lessen van Keller - ook 12 gulden.

Balthazar eut Kanten pour le violon et à 10 sols la leçon nous lui païames 47 florins 10 sols. Pendant l'été 1805 il commença à lire les synonymes latins. Il lut Velleius Paterculus, il relut les fables de la Fonatine et aiant acheté de lui-même les lettres de Dumoustier à Emilie il les lut cet été, il relut aussi la grammaire de Waillij et les tropes de Dumarsais. Il lut le quatrième tome des selecta jusqu'à la page 147 et le cinquième tome tout entier. Il lut encore un petit ouvrage sans nom d'auteur intitulé "Remarques sur la langue françoise", il relut aussi l'histoire de la Grèce par Goldsmit. Balthazar alla en ville prendre leçon de Mr. Kanten. Nous étions convenus avec lui à un florin la leçon. Nous lui païames 31 florins. Pendant cet été j'achetai à une vente le Terence de madame Dacier à 3 liv. 10 sols.

Le 5 dec. 1805 nous entrames en ville. Pendant cet hiver nous païames pour leçons de danse 20 fl. au maître de danse, à Canten pour leçons de violon 60 florins, à Wies pour leçons de mathématiques à Balt. et à Jean 60 flor., à Hermans pour leçons de dessein à Jean 74 flor. 10 sols. Balthazar lut cet hiver les fables de la Fontaine, les poèmes des jardins et l'homme des champs de l'abbé de Lisle. Les commentaires de Cesar de bello gallico. Jean lut l'histoire de la Grèce par Goldsmit.

Le 17 mai 1806 nous quittames la ville. Balthazar lut à la campagne Eutropii epitome historia romanae, l'Illiade et l'Odyssée d'Homère par Mr. gin., le Thelemaque de Mr. Fenelon. Il reprit la grammaire de Waillij et la lut à commencer par les lettres et la prononciation jusqu'à la fin. Puis il la relut tout de nouveau. Il lut encore les fables de la Fontaine, les chefs d'oeuvre de Molière, le joueur et le legataire de Regnard, le lutrin 2e, 7e, 8e, 9e et 10e satijres et les douze epitres de Boileau, il lut encore le selecta de plaute et terence, item le 6e volume des selecta et l'extrait de l'eineide du je. Il lut les lettres de pline le jeune, la logique de condillac, les tropes de dumarsais, quatre tomes extraits de l'histoire naturelle de Buffon articles des animaux quadrupedes.

Balthazar kreeg vioolles van Kanten en voor 10 stuivers per les betaalden wij hem 47 gulden en 10 stuivers. Gedurende de zomer van 1805 begon hij "Les synonymes Latins" te lezen; hij las Velleius Paterculus en herlas de fabels van La Fontaine en hij las deze zomer van Dumoustier "Les lettres à Emilie", die hijzelf gekocht had; hij herlas ook de grammatica van Wailly en "Les tropes" van Dumarsais. Hij las het vierde deel van de Selecta tot aan bladzijde 147 en het vijfde deel helemaal. Hij las verder een werkje zonder auteursnaam, getiteld "Remarques sur la langue française"; hij herlas ook "L'histoire de la Grèce" van Goldsmit(h). Balthazar ging naar de stad om les te krijgen van de heer Kanten. Wij waren met hem één gulden per les overeen gekomen. Wij betaalden hem 31 gulden.

Gedurende die zomer kocht ik op een veiling "Le Terence" van Madame Dacier voor 3 pond en 10 stuivers. 5 December 1805 gingen we naar ons huis in de stad. Gedurende die winter betaalden we voor danslessen 20 gulden aan de dansleraar. Aan Kanten voor vioollessen 60 gulden, aan Wies voor wiskundeles aan Balthazar en aan Jean 60 gulden, aan Hermans voor tekenlessen aan Jean 74 gulden en 10 stuivers. Balthazar las die winter "Les fables" van La Fontaine, de "poèmes de jardin" en "l'homme des champs" van pater de Lisle, de Commentaren op Caesars "de bello gallico". Jean las Goldsmit(h)s "L'histoire de la Grèce". 17 Mei 1806 verlieten wij de stad. Balthazar las tijdens ons verblijf op het platteland het "Breviarium ab urbe condita" van Eutropius, de "Ilias en Odyssee" van Homerus in de vertaling van Gin, de "Thelemaque" van de heer Fenelon. Hij nam de grammatica van Wailly weer ter hand en herlas haar te beginnen bij de letters en de uitspraak tot aan het einde. Daarna nam hij haar helemaal opnieuw door. Hij las verder de "Fables" van La Fontaine, de belangrijkste werken van Molière, "Le joueur" en "Le légataire" van Regnard, de "Lutrin", de 2e, 3e, 4e, 9e en 10e "Satyres" en de "Epitres" van Boileau; hij las ook de selecta van Plautus en Terentius; evenals het zesde deel van de Selecta en het uittreksel van de "Aeneas" van ? (onleesbaar); hij las de "Brieven" van Plinius de Jongere, "La logique" van Condillac, "Les tropes" van Dumarsais, uit vier delen van Buffons "Histoire naturelle" de artikelen over de viervoetige dieren.

Canten eut de nous pour trois mois et 8 leçons de violon pendant cet été 68 flor.

Je paiai à Mr. Cavelier pour l'histoire de François premier par gaillard 10 flor; pour les oeuvres de tacite par. Brottier 5 cour. et demie, pour les oeuvres de virgile par Buiet 10 flor., pour la henriade de Voltaire 10 sols, pour Robertson histoire de Charles V 3 flor.

Balthazar et Jean eurent de weis 6 mois et 13 jours de leçon ce qui couta 66 flor. 10 sols. Jean eut pour trois mois de leçons de Hermans ce qui fait 30 flor. Jean eut de Canten maître d'écriture trois mois de leçons ce qui fait 37 flor. 10 sols à 12 fl. 10 sols par mois.

Balthazar eut de Canten maître de musique pour quatre mois et 5 jours de leçons ce qui couta 63 flor. 13 sols.

Balthazar lut cet hiver l'eneide de virgile avec la traduction de Buiet. Il lut avec son oncle les metamorphoses d'ovide. Il lut l'histoire de Charles XII par Voltaire, les chefs d'oeuvre de Destouches, Phèdre et ephigenie de Racine, le vert-vert, la chartreuse et le méchant de Gresset, il relut Boileau les mêmes pièces qu'il avoit lu pendant l'été precedent.

Rendu à la campagne il relut Boileau, trois volumes de l'histoire naturelle de Buffon, la grammaire et l'art d'écrire de Condillac, les georgiques et les egloques de virgile, de tite live les dix premiers livres avec le supplement de Freinshemius avec la traduction de Guerin.

Nous avons païé à Canten maître de violon pour deux mois et demi à deux flor. par leçon 60 flor. Depuis notre entrée en ville le 5 novembre 1807 Balthazar lut la henriade de voltaire, un quatrième volume de Buffon. A la fin du mois d'avril il avoit achevé tite live avec les supplement de Freinshemius, il avoit lu aussi les odes d'horace et quelques tragedies de Racine, l'art poetique de Boileau, l'art de raisonner de Condillac.

Balthazar et Jean eurent un mois de leçon avec Mr. pelerin de groutars maître de danse, cela nous couta 13 flor. 7 sols.

Canten kreeg van ons voor drie maanden en 8 vioollessen in die zomer 68 gulden.

Wij keerden terug in de stad op 20 november 1806. Ik betaalde aan de heer Cavelier voor Gaillards "Histoire de François premier" 10 gulden, voor de werken van Tacitus, verzorgd door Brottier, 5 en een halve kroon, voor Buiets werken van Vergilius 10 gulden, voor de "Henriade" van Voltaire 10 stuivers, voor Robertsons "Histoire de Charles V" 3 gulden.

Balthazar en Jean hadden 6 maanden en 13 dagen les van Weis wat ons 66 gulden en 10 stuivers kostte. Jean had drie maanden les van Hermans wat 30 gulden maakt. Balthazar had vier maanden en 5 dagen les van Canten, de muziekleraar, wat 63 gulden en 13 stuivers kostte.

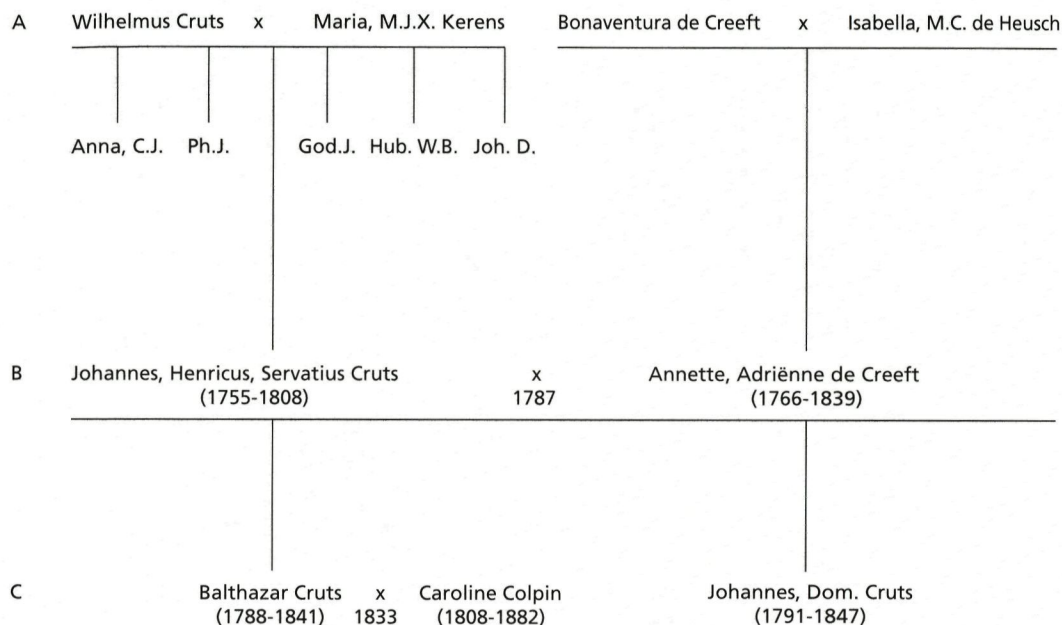
Balthazar las die winter de "Aeneas" van Vergilius met de vertaling van Buiet. Hij las met zijn oom Ovidius' "Metamorphosen". Hij las de "Histoire de Charles XII" van Voltaire, de belangrijkste werken van Destouches, "Phèdre" en "Ephigenie" van Racine, de "Vert-vert", "La chartreuse" en "Le méchant" van Gresset. Hij herlas van Boileau dezelfde stukken die hij vorige zomer had gelezen. Weer terug op het platteland herlas hij Boileau, drie delen van Buffons "Histoire naturelle", "La grammaire" en "L'art d'écrire" van Condillac, de "Georgica" en de "Bucolica" van Vergilius, de eerste tien boeken van Titus Livius met de aanvullingen van Freinshemius met de vertaling van Guerin. Wij hebben aan Canten de vioolleraar, voor twee en een halve maand les à 2 gulden per les 60 gulden betaald.

Vanaf onze terugkomst in de stad op 5 november 1807 las Balthazar de "Henriade" van Voltaire, een vierde boek van Buffon. Aan het einde van de maand april had hij het lezen van Titus Livius met de aanvullingen van Freinshemius voltooid. Hij had ook de "Carmina" van Horatius gelezen en enkele tragedies van Racine, "L'art poétique" van Boileau, "L'art de raisonner" van Condillac. Balthazar en Jean hadden een maand les met (van) de heer Pelerin de Groutars, dansleraar, wat ons 13 gulden en 7 stuivers kostte.

Depuis notre entrée en ville jusqu'au depart de canten pour paris balthazar eut quatre mois et huit leçons de canten ce qui fait 66 florins. Jean eut canten maitre d'écriture dont il eut six mois de leçon ce qui nous couta 75 florins. Jean eut de Hermans maitre de dessin 5 mois ce qui couta 50 florins.

Vanaf onze terugkeer in de stad tot aan het vertrek van Canten naar Parijs had Balthazar 4 maanden en acht lessen van Canten wat neerkomt op 66 gulden. Jean had zes maanden les van Canten de leraar schrijven wat ons 75 gulden kostte. Jean had van tekenleraar Hermans 5 maanden les wat 50 gulden kostte.

BIJLAGE II STAMBOOM FAMILIE CRUTS-DE CREEFT

BIJLAGE III BOEKENLIJST VAN BALTHAZAR CRUTS 1796-1808

Bij de opstelling van deze boekenlijst is naar volledigheid gestreefd, maar niet bereikt. De belangrijkste reden daarvoor is, dat Cruts sr. zeer beknopt en/of onvolledig de boeken vermeldde van zijn zoon. Daardoor kon vaak niet worden vastgesteld de druk, het jaar en de plaats van uitgave van de geraadpleegde boeken. Vooral bij vertalingen leverde dit moeilijkheden op. Ook is het niet mogelijk om bij de vermelding 'les oeuvres' of 'les chefs d'oeuvres' van klassieke schrijvers zoals Cicero vast te stellen welk(e) werk(en) uit het omvangrijke oeuvre van deze schrijver Balthazar gelezen heeft. Bij meerdere drukken van genoemde werken is niet vast te stellen welke druk Balthazar gebruikt heeft.

Berquin, A., *L'ami des enfans*, 8 tomes, Paris, 1782-1783.

Boileau-Despréaux, N., *Satires*, 1668-1671

" *Art poétique*, 1674

" *Epitres*, 1674-1677

" *Le lutrin*, 1674

Brotier, G., *Cornelii Taciti Opera*, 4 delen, 1771.

Buffon, G.L., de, *Histoire naturelle*, 36 tomes, 1749-1788.

- Buiet, ?, Les oeuvres de Vergile.
- Caesar, J., De bello gallico.
- Campe, J. H., Le nouveau Robinson. Pour servir à l'amusement et à l'instruction des enfans. Ouvrage traduit de l'allemand, 1785.
- Chompré, P., Selecta Latini sermonis exemplaria, 1775.
- Cicero, M.T., ?
- Condillac, E.B., La logique ou les premiers développements de l'art de penser, 1780.
- Corderius, M., Colloquia scholastica. Libri 5 ad pueros in sermone latino paulatim exerandos
- Dacier, A., Les Comédies de Terence, 1688
- Destouches, P.N., ?
- Demoustier, C.A., Lettres à Emilie sur la mythologie, 4 volumes, 1786-1790.
- Dumarsais, C., Des tropes, ou des différens sens dans lesquels on peut prendre un même mot dans une même langue, 1730.
- Eutropius, Breviarium ab urbe condita.
- Fénelon, F. de Salignac de la Mothe, Les aventures de Télémaque, fils d'Ulysse, 2 tomes
- Fontaine, J. Fables et contes moraux, 1769
- Freinsheim (Freinshemius), J. Supplementorum Livianorum, 1649
- Freinsheim, J., De la vie et des actions d'Alexandre le grand. Troisième édition avec les supplémens de Jean Freinshemius sur Quinte Curce, Paris, 1668.
- Gaillard, G.-H., Histoire de François Premier, 4 volumes, 1766-1769.
- Gedike, F., Uitgeleezene fabelen, vertelsels en merkwaardigheden uit de natuurlijke geschiedenis, in de latijnse taele, Amsterdam, 1788.
- Gin, P.-L., Ilias e Odyssee, 1784
- Goldsmith, O., An history of England, in a series of letters from a nobleman to his son, 2 delen, London, 1764
- Goldsmith, O., History of Greece. Abridged for the use of schools, London, 1796. Eerste Franse druk in 1802
- Goldsmith, O., Roman history. Abridged by himself for the use of schools, London, 1795. Tweede Franse druk in 1803.
- Gresset, J.-B.-L., Vert-vert, 1734
- Gresset, J.-B.-L., La chartreuse,
- Gresset, J.-B.-L., Le méchant, 1747
- Horatius Flaccus, Q., Odae
- Justini Historiae Philippicae. Cum integris Commentariis. Curante Abrahamo Grenovio, editio secunda, Lugduni Batavorum, apud Samuelem et Joannem Luchtman, 1760.
- Lhomond, C.F., De viris illustribus urbi Romae a Romulo ad Augustum, Lutetiae Parisiorum, 1779.
- Lisle, de, J.-B., ?
- Livius, T., Ab urbe condita libri.
- Molière, les chefs d'oeuvres.
- N.N., L'abregé des poits roial, 2 livres.
- N.N., Le dictionnaire de geographie.

- N.N., Les synonymes latins.
- N.N., Remarques sur la langue française.
- N.N. Ellipses latines.
- Ovidius Naso, P. Metamorphoses.
- Plautus, T., Selecta
- Plinius, C. Secundus, Brieven
- Potmans, P., Hortus observationum praecipuarum syntaxeos latinae linguae in quo explicatione Flandro-Belgica adjecta, ordine facillimo praepositionum, conjunctionum, adverbiorum, constructionumque difficiliorum syntaxeos, ac variorum Latinae particularum Flores selectissimi legentur. In utilitatem Studiosae juventutis, Trajectum ad Mosam, Typis Viduae Guiliel. Bouwens, 1719.
- Racine, J., Iphigénie, 1674
- " Phèdre, 1677
- Regnard, J.-F., Le joueur, 1697
- " Le légataire universel, 1708
- Robertson, W., The history of the reign of the emperor Charles V, with a view of the progress of society in Europe, from the subversion of the Roman Empire to the beginning of the sixteenth century, London 1769. Eerste Franse vertaling 1771. In 1775 publiceerde de Maastrichtse drukker Dufour een zesdelige franse editie.
- Torre, A. van, Dialogi familiares, Antverpiae, 1657.
- Velleius Paterculus, C., Historia romana.
- Vergilius, M., Aeneis
- " Eclogae.
- Vertot, R. de, Histoire de révolutions arrivées dans le gouvernement de la republique romaine, 3 tomes, la Haye, 1719,
- Voltaire, F.-M., Arouet dit, Histoire de Charles XII, 1731
- " La Henriade, 1723-1728
- Wailly, N. de, Principes généraux et particuliers de la langue française, Paris 1771
- " Dictionnaire portatif de la langue française; extrait du Grand Dictionnaire de Pierre Richelet, 2 tomes, 1798.
- Wiesenhuetten, F.-H., Historiettes et conservations à l'usage des enfants qui commencent à épeler et de ceux qui commencent à lire un peu couramment, Maestricht, chez J.P. Roux et cie, 1790.

- Noten
1. Hasselt, Rijksarchief (RAH), Fonds De Lamberts Cortenbach (FDLC), inventaris nr. 47, Nota's 1802-1807. Aangezien de bladzijden in het cahier niet genummerd zijn, is de juiste plaats van de tekst over Balthazar niet aan te geven.
 2. RAH, FDLC, inv.nr. 47. Vertaling van het citaat: '1802, 23 april, 's middags hebben ons een bezoek gebracht de heer en mevrouw Hessel en de heren Slijpe; de zesentwintigste zijn wij bij de heer Hessel geweest; de zevenentwintigste heeft ons 's ochtends de familie van de heer Gijer bezocht, die gingen dineren bij de heer Hessel. 's Middags heeft zij opnieuw een paar uur bij ons doorgebracht.'
De vermelding van het sociale verkeer van het gezin Cruts-de Creeft begint op 23 april 1802 en eindigt op 2 november 1802. Daaronder staat de uitleg van J. Cruts over zijn beweegredenen om deze aantekeningen te maken.
 3. RAH, FDLC, inv. nr. 3. Genealogische data familie Cruts; Maastricht, Gemeentelijke Archiefdienst (GAM), Volksstelling register 1816. Het adres van de familie Cruts-de Creeft in Maastricht; Muusse, W., *Genealogie van het geslacht Kerens*, in: De Nederlandse Leeuw, 76 (1959) 71-90; Verzijl, J., *Drie grafstenen betrekking hebbende op de familie Cruts, De Creeft, Kerens en Tielens op het kerkhof te Amby*, in: De Maasgouw 65, 1946, 13-14; Crassier, L. de, *Dictionnaire historique du Limbourg neerlandais de la période féodale à nos jours*, in: Publications de la société historique et archéologique dans le Limbourg [PSHAL], LXVII (1931) 147. Burgemeester P. Kerens laat 't Goedje na aan zijn neef Willem Cruts; Mes, W., Snackers, J. Veldman, W., *Maastrichts silhouet 47, Amby*, Maastricht, 1998, p. 33 over de Hagenhof; *Genealogie de la noble et ancienne maison De Creeft*, 14 p. De originele publicatie evenals de naam van de auteur zijn onbekend. Een overdruk bevindt zich in de Stadsbibliotheek van Maastricht; Jans, F., *Eigenbilzen, Zangerij*, 1999, pagina's ongenummerd.
 4. Spekkens, J.P.L., *L'école centrale du département de la Meuse-inférieure. Maëstricht 1798-1804*, Maastricht, 1951, 41 en 42; Wouters, H.H.E., *Antecedenten en voornaamste lotgevallen van het Stedelijk Gymnasium en de Gemeentelijke Hogere Burger School 1798-1939*, in: Van Atheneum tot Lyceum. Honderd jaar gemeentelijke V.H.M.O. in Maastricht, Maastricht, z.j., 21-22; Vroede, M. de, *Onderwijs en opvoeding in de Zuidelijke Nederlanden 1794-1814*, in: Algemene Geschiedenis der Lage Landen, deel 11, Nieuwste Tijd, Bussum, 1983, 60-69.
 5. Spekkens, 41 en 42.
 6. Spekkens, 83 en 84.
 7. Spekkens, 148; Wouters, 25; de Vroede, 64.
 8. Geciteerd in Commissaris, A., *Leerboek der Algemene Geschiedenis*, derde deel, Nieuwste Geschiedenis, 6e druk, Den Bosch, 1952, 54.
 9. Wouters, 26-34.
 10. Rijksarchief in Limburg (RAL), Frans Archief (FA), inv.nr. 1752. Met potlood is het rapport later gedateerd '2 messidor an XIII', d.w.z. 21 juni 1805. Dat de telling niet klopt wordt waarschijnlijk veroorzaakt doordat voor de Ecole Secondaire per leraar het aantal leerlingen wordt vermeld en bij elkaar opgeteld wordt terwijl de leraren een aantal van de leerlingen gemeenschappelijk hebben. Volgens Tagage gingen in Maastricht in 1805 475 kinderen naar school en in 1809 561. Zie Tagage, S., *Schets van het lager onderwijs in Maastricht 1794-1840*, in: PSHAL, XCVIII-XCIX, 1962-1963. Hij vermeldt hiervoor als bronnen RAL, FA, inv.nr. 2455 en GAM inv.nr. 261/5, 241; Wouters, 41

- 11 In 1829 zei A. Gulikers, oud-leraar van de katholieke Latijnse school en later van de Ecole Secondaire, over de Ecole Centrale 'l'état déplorable où se trouvait alors l'enseignement, (lorsque) rien n'était respecté, tout était détruit, la jeunesse errait sans guides'. Geciteerd in Wouters, 26.
- 12 B. Roberts, *Through the keyhole. Dutch childrearing practices in the 17th and 18th century. Three urban elite families*, Hilversum 1998, 105.
- 13 Voor Müller: RAL, FA, inv. nr. 1752; Tagage, 227 en 233. Voor Goffin: Spekkens, 167. Voor Endts: RAL, FA, inv.nr. 2450 en Spekkens 144.
- 14 Wouters, 33-34 en 37-38.
- 15 C. Bloemen, *Maastrichts toneelleven, drie eeuwen Maastrichts theater*, Maastricht, 1966, 107
- 16 G. Quaedvlieg, *Maastrichts muziekleven gedurende het eerste kwart van de 19e eeuw*, in: De Maasgouw, 85, 1966, 87-93 en 90-92.
- 17 RAL, FA, inv.nr. 2451; Spekkens, 90-91.
- 18 I.M.H. Evers, *Drie vergeten Maastrichtse schilders*, in: PSHAL, 129, 1993, 157-194.
- 19 Spekkens, 158.
- 20 Spekkens, 73, 93-94 en 158; Wouters, 23, 59-60.
- 21 Heynen, E., *Maastrichtse drukken (1552-1816). Een bescheiden aanzet tot een Maastrichtse Bibliographie*, LXXXIV, 1948
- 22 *Brockhaus Enzyklopädie*, 17, 1974, 152; *Larousse du xxe siècle*, 1, Paris 1928, 670; *Grand Larousse Universel*, 2, 1201.
- 23 *Meyers Handbuch über die Literatur*, Mannheim/Wien/Zürich 1970, 164; *Larousse du xxe siècle*, 984; *Grand Larousse Universel*, 3, 1989, 1703
- 24 Aa, A.J. van der, *Biografisch Woordenboek der Nederlanden*, VI, 1969, 183; *Biographie Nationale de Belgique*, 18, 1905, 82; Welters, A., *De heropening van een Latijnse School te Maastricht in 1640*, in: De Maasgouw, 44, 1924, 8-9; Wouters, 19
- 25 Potmans, P., *Hortus observationum praecipuarum syntaeos latinae linguae*, Trajecti ad Mosam, 156
- 26 *Dictionnaire de biographie française*, 9, 636; *Katholieke Encyclopaedie*, 2e druk, 1950, 7, 919; *Larousse du xxe siècle*, 2, 475; Nauwelaerts, M.A., *Socioculturele geschiedenis 1500-1800. Het secundair onderwijs*, in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, 7, Nieuwe Tijd, Bussum 1980, 280.
- 27 Fontaine Verwey, H. de la, *Het boeckje van Erasmus aengaende de beleeftheit der kinderlijkcke zeden*, Amsterdam, MCMLXIX, 18-19.
- 28 *Biographie Nationale de la Belgique*, 25, 1930-1932, 452-453.
- 29 *Dictionnaire de biographie française*, 8, 1247.
- 30 *Der kleine Pauly, Lexicon der Antike in fünf bänden*, 2, München 1979, 469.
- 31 *Der kleine Pauly*, 3, 23; Iustini Historiae Philippicae. Cum integris Commentariis. Curante Abrahamo Gronovio, editio secunda, Lugduni Batavorum, apud Samuelem et Joannem Luchtmans, 1760. XLII en 1034 p. Justinus' samenvatting gaat tot blz. 732 daarna komen de commentaren enz. Het door mij geraadpleegde exemplaar van dit werk was in 1840 door de curatoren van het gymnasium Haganum aan Johannes, Wilhelmus, Leonardus Smit gegeven voor zijn prestaties met/in het Latijn in de tweede(!) klas.
- 32 Voor Freinsheimius: *Allgemeine Deutsche Biographie*, 7, Leipzig 1878, 348-349. Voor Gin: *Dictionnaire de biographie française*, 16, 1985, 105-106.

- 33 *Catalogue général des livres imprimés de la bibliothèque nationale*, XCVII, Paris, MDCCCXXIX, 671-818.
- 34 *The new Encyclopaedia Britannica*, 5, 1991, 346-347; *The complete works of Oliver Goldsmith*, London z.j., Preface to Dr. Goldsmith's Roman History, 288-290.
- 35 L. de Vertot, *Histoire des revolutions arrivées dans le gouvernement de la République Romaine*, nouvelle édition, deux tomes, Amsterdam 1777, VII-VIII.
- 36 RAL, FA, inv. nr. 2456; *Spekkens*, 111-126 en 136; *Wouters*, 113 (citaat Cavelier)
- 37 *Spekkens*, 122-123; *Nauwkeurige Almanach* 1798
- 38 Farnham, F., *Madame Dacier. Scholar and humanist*, Monterey California 1976, 117-132.
- 39 *Dictionnaire de biographie française*, 7, 630-631; Musée Nissim Camondo (Parijs), *Aide à la visite*, 1999. *Cabinet des porcelaines, pièces provenant de deux services de porcelaine de la manufacture de Sèvres dit "Buffon"*.
- 40 *The dictionary of national biography*, XVI, 1311-1316
- 41 *Dictionnaire de biographie française*, Boileau: 6, 794-795; Dumarsais: 12, 106-107; Mann, J.L., *L'éducation selon la doctrine pédagogique de Condillac*, Grenoble 1903, 79-80
- 42 *Dictionnaire de biographie française*, Demoustier: 10, 109; Destouches: 11, 106-107; Gresset: 16, 1187-1188; *Larousse du XXe siècle*, Regnard: 5, 984
- 43 Bloemen, 41 en 43.
- 44 Rombouts, S., *Leerboek der historiese pedagogiek*, Tilburg 1929, 153-155.
- 45 Fénelon, F. de Salignac de la Mothe, *Les aventures de Télémaque, fils d'Ulysse*, 2, 24, 244-246. Vertaling van de citaten: 'Zoon van Odysseus, luistert naar me voor de laatste keer. Ik heb geen enkel levend wezen met meer zorg onderwezen dan U; ik heb U gelooft door schipbreuken, onbekende landen, bloedige oorlogen en al het kwaad dat het hart van de mens op de proef kan stellen. Ik heb U door middel van eigen ervaringen de juiste en verkeerde grondregels van regeren getoond: Uw tekortkomingen zijn voor U even nuttig geweest als Uw tegenslagen. Want wie kan wijs regeren als hij nooit heeft geleden, als hij nooit heeft kunnen profiteren van de smart waarin zijn tekortkomingen hem hebben gestort?' 'Luistert naar iedereen, gelooft weinig mensen: hoed U ervoor te zeer in Uzelf te geloven; Vreest dat ge Uzelf vergist: maar weest nooit bevreesd om aan anderen te laten zien dat ge U vergist hebt. [...] Zij vooral beducht voor Uw humeur. Zij is een gevaar dat U met U zult meedragen tot de dood. Zij zal doordringen in Uw besluiten en zij zal U verraden als U naar haar luistert.[...] Trotseer deze vijand, vreest de goden, o Telemachus! Deze vrees is de grootste schat van het menselijk hart: met haar komen voor U wijsheid, rechtvaardigheid, vrede, vreugde, zuiver genot, ware vrijheid, aangename rijkdom en vlekkeloze eer.'
- 46 *Dictionnaire de biographie française*, 9, 456-457; Mann, 18 (citaat), 34
- 47 Sperna Weiland, J., *Desiderius Erasmus. Over opvoeding en vrije wil*, Baarn 1992, 36, 145 (noot 307), 149 (noot 357); Dresden, S., *Montaigne. De spelende wijsgeer*, Leiden 1952, 36-55.
- 48 Dit briefje - in het Frans geschreven - zat los in het cahier, genoemd in noot 1. De schoonbroer ondertekent weliswaar met "Godfroi évêque", maar officieel was hij pas vanaf 14-3-1806 bisschop van St. Pölten. Daarvoor was hij vanaf 13-7-1803, sede vacante, vicarius capitularis, zeg maar bisschop ad interim van dit bisdom. Zie Prick, W.J., *Godfried Joseph Criits von Creits, derde bisschop van St.-Pölten 1806-1815. Een tijd- en levensbeeld*, in: PSHAL XCVIII-XCIX, 1962-1963, 313.

- 49 *Grand Larousse Universel*, 8, 5336; *Larousse du XXe siècle*, 3, 1064;
50 Dresden, 106-107.
51 Le Robert, *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, 13, 510-511
52 RAL, FDLC, inv. nr. 51
53 Sperna Weiland, J., *Het verre land Utopia. De denkbeelden van Erasmus over opvoeding en onderwijs*, in: G. Jensma e.a., *Erasmus. De actualiteit van zijn denken*, Zutphen 1986, 83 en 87.

De stichting en eerste jaren van het Oudheidkundig Genootschap in het hertogdom Limburg

Het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap ontstond formeel per 1 januari 1929 door fusie van het Provinciaal Geschied- en Oudheidkundig Genootschap in Limburg, gevestigd te Maastricht, en "Limburg", Provinciaal Genootschap voor Geschiedkundige Wetenschappen, Taal en Kunst te Roermond.¹ Het eerste genootschap was in 1863 te Maastricht opgericht en had nog de namen Oudheidkundig Genootschap in het hertogdom Limburg (1863-1867) en Geschied- en Oudheidkundig Genootschap in het hertogdom Limburg (1867-1908) gedragen. Het te Roermond gevestigde genootschap was in 1893 gesticht.

De geschiedenis van het in 1863 gestichte Genootschap is op het eerste gezicht geen onbeschreven blad meer. Bij de diverse jubilea sedert 1939 werden al artikelen aan het eigen verleden gewijd. Zo hield de secretaris A. Kessen tijdens de feestelijke zitting op 19 juli 1939 ter gelegenheid van 75-jarig bestaan een lezing die in de Publications van dat jaar werd afgedrukt. Kessen behandelde in het kort de voorlopers van het Genootschap te Maastricht, de oprichting van het Genootschap, de interne geschiedenis en de activiteiten.² Het verschijnen van het honderdste deel van de Publications gaf aanleiding tot het houden van een academische zitting op 18 december 1965, tijdens welke de secretaris C.A.A. Linssen inging op nieuwe gegevens omtrent de stichtingsdatum en vervolgens de verenigingsgeschiedenis in de jaren 1939-1964 schetste.³ Het 125-jarig bestaan van het Genootschap in

1988 en het verschijnen van het 125ste deel van de Publications leidden niet alleen tot een feestzitting en een tentoonstelling, maar ook tot een nieuwe bijdrage van P.A.M. Geurts en A.E.M. Janssen in de Publications van 1989 over de geschiedenis van het Genootschap.⁴

Naar gelang de tijd voortschreed, maakten de genoemde auteurs in grotere mate gebruik van het archief van het LGOG. Kessens rede verwees slechts enkele keren naar het verenigingsarchief, terwijl Geurts en Janssen veelvuldig gebruik maakten van de notulen van de bestuurs- en algemene ledenvergaderingen. De overige archiefstukken konden zij wegens de ongeordende toestand van het archief niet raadplegen. Ook andere geschreven en gedrukte bronnen met betrekking tot het Genootschap, zoals het Provinciaal archief en de te Maastricht verschijnende kranten, bleven buiten beschouwing. Deze bronnen en niet in de laatste plaats het nu ontsloten archief van het LGOG bevatten zoveel niet benutte gegevens over tal van onderwerpen betreffende het Genootschap en de geschiedbeoefening in Limburg, dat ook na de verschillende publicaties vanaf 1939 een hernieuwde bestudering zinvol is.

Dit artikel wil nieuw licht laten schijnen op het ontstaan van het Oudheidkundig Genootschap in het hertogdom Limburg in 1863 en op zijn doelstellingen. Het Genootschap moet evenwel ook in zijn tijd worden geplaatst. Aan de oprichting van het Genootschap gaat derhalve een algemeen hoofdstuk vooraf over historische verenigingen in de negentiende eeuw, terwijl eveneens aan de voorgangers van het Genootschap de nodige aandacht wordt besteed. Op de succesvolle stichting volgden al gauw roerige jaren. Aan deze nauwelijks bekende episode is het laatste gedeelte van dit artikel gewijd.

HISTORISCHE VERENIGINGEN IN DE NEGENTIENDE EEUW

Historische verenigingen zijn in de laatste jaren - mede in het kader van te vieren jubilea - voorwerp van historisch onderzoek geworden. Historische verenigingen zijn allereerst interessant vanwege hun plaats in de ontwikkeling van de geschiedbeoefening. Hoewel in de tweede helft van de achttiende eeuw tal van geleerde genootschappen ontstonden, beperkte zich hun actieradius niet tot geschiedenis. Specifieke historische verenigingen werden pas in de negentiende eeuw gesticht. Zij waren het resultaat van de groeiende belangstelling voor het verleden en de eerste uiting van de disciplinaire emancipatie van de geschiedenis. Geschiedenis werd een vak apart. Deze verenigingen putten hun kracht niet uit de universitaire wereld. Zij steunden op notabelen, renteniers, ambtenaren, beoefenaars van vrije beroepen, geestelijken, militairen en uitgevers die in de beste gevallen als autodidacten historische kennis en vaardigheden hadden verworven. Pas later namen universitair geschoolden de belangrijke posities in besturen en redacties over.⁵

Uit de samenstelling van de leden blijkt reeds dat historische verenigingen deel uitmaakten van de burgerlijke cultuur in de negentiende eeuw. Ook historische verenigingen zijn te plaatsen in het kader van het streven van de burgerij naar meer ontwikkeling. Dergelijke verenigingen boden niet alleen mogelijkheden tot het verwerven van kennis, maar ook tot het leggen en onderhouden van sociale contacten. Negentiende-eeuwse verenigingen onderscheidden zich van oudere verbanden door de vrijwilligheid van het lidmaatschap. De vereniging werd door de wil van individuen gesticht en weer opgeheven. De organisatie en doelstellingen waren strak geregeld en in reglementen vastgelegd, terwijl de werkzaamheden uitdrukkelijk naar buiten kenbaar werden gemaakt. Niettemin stonden verenigingen niet voor iedereen open, in ieder geval niet voor de kleine burgerij of nog lagere echelons. De toetreding was in de praktijk aan bepaalde sociale en economische voorwaarden gebonden, zoals het betalen van contributie. De vereniging was het domein van de elite die meer dan lager onderwijs had genoten.⁶

Het Oudheidkundig Genootschap in het hertogdom Limburg werd in 1863 gesticht en behoort tot de late regionale c.q. provinciale historische verenigingen. Ook de historische verenigingen in de onmiddellijke omgeving gaan qua ouderdom niet veel verder dan de tweede helft van de negentiende eeuw terug. Te noemen zijn het Institut Archéologique Liégeois te Luik (1850),⁷ de Historische Verein für Geldern und (nächste) Umgegend te Geldern (1851),⁸ de Société scientifique et littéraire du Limbourg te Tongeren (1851),⁹ het nog te behandelen Geschied- en Oudheidkundig Genootschap te Maastricht (1852), de Historische Verein für den Niederrhein te Keulen (1854),¹⁰ en de Société des Mélophiles te Hasselt (1858). Hekkensluiters vormden het al genoemde "Limburg", Provinciaal genootschap voor Geschiedkundige Wetenschappen, Taal en Kunst te Roermond (1893) en Gelre, Vereniging tot beoefening van Gelderse geschiedenis, oudheidkunde en recht (1897).¹¹ Uit de naamgeving komt al naar voren dat niet al deze verenigingen vanaf het begin zuiver historische genootschappen waren. Ook de twee in dit verband relevante genootschappen van vóór 1850 hielden zich in de traditie van de achttiende eeuw met meer wetenschappelijke disciplines bezig, te weten het Genootschap van Vrienden van Wetenschappen, Letteren en Kunsten te Maastricht (1821) en het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant te 's-Hertogenbosch (1836).¹²

Het relatief late ontstaan van de historische verenigingen sedert de jaren vijftig van de negentiende eeuw, ook in het aan Limburg grenzende Duitse gebied, de voormalige Pruisische Rijnprovincie, heeft historici aanzet tot het formuleren van verklaringen. Als oorzaken voor het ontbreken van dergelijke verenigingen vóór 1850 zijn genoemd het gebrek aan historische belangstelling bij de katholieke clerus en de protestantse elite, het ontbreken van initiatieven van staatswege zoals in Zuid-Duitsland, en de aantrekkingskracht van de restauratie van monumentale middeleeuwse kerken

en kastelen door middel van Dombauvereine die de belangstelling van de eigenlijke geschiedenis zou afleiden.¹³ Recentelijk heeft Kunz wederom betoogd dat de hoofdoorzaak voor het ontbreken van historische belangstelling vóór 1850 gelegen was in de radicale breuk met het verleden die tijdens de Franse periode plaatsvond. De Fransen hadden in het Rijnland zo ingrijpend met het ancien régime afgerekend dat er in de eerste decennia van de negentiende eeuw - anders dan in Zuid-Duitsland - nauwelijks nog gelegenheid was om zich te oriënteren op de politieke situatie van vóór de Fransen. De breuk met verleden werkte verlamdend op het historisch besef.¹⁴

Uit deze opsomming van elementen die kennelijk in de Rijnprovincie ontbraken, is omgekeerd af te leiden welke oorzaken mogelijk tot het ontstaan van historisch besef en historische verenigingen hebben bijgedragen. In de recente Nederlandse literatuur is met name aandacht gewijd aan het ontstaan van een eigen gewestelijke identiteit. Het eenwordingsproces van Nederland, het centralisme van de Nederlandse staat, zijn monolithische cultuur en het dreigende verlies van regionale gebruiken zouden reeds in de negentiende eeuw tot het ontstaan van een regionaal bewustzijn c.q. tot de constructie van een eigen aard hebben geleid. Er ontstonden gewestelijke verenigingen en tijdschriften die zich bezighielden met geschiedenis, volkskunde en dialect.¹⁵ Ook Kunz constateert dat regionale geschiedbeoefening kan samenhangen met het bewust worden van de regionale identiteit. In de centra van de negentiende-eeuwse Duitse staten was de motivatie tot stichting van een regionale historische vereniging geringer dan in perifeer gelegen, in 1815 verworven, landsdelen, aangezien in de centra geen historische of actuele identiteit werd bedreigd. De historische genootschappen ontstonden er later dan in de geïncorporeerde randgewesten. Kunz maakt echter de kanttekening dat regionaal geschiedbewustzijn niet per se het antimoderne alternatief is voor een identificatie op nationaal niveau. In het Duitsland van de tweede helft van de negentiende eeuw hoefde er geen tegenstelling te zijn, maar kon er juist een samenhang zijn tussen regionaal bewustzijn en nationaal gevoel, waarbij de regio nadrukkelijk als deel van de natie werd gezien.¹⁶

Het probleem van de relatie tussen het oprichten van historische verenigingen en het ontstaan van een regionaal bewustzijn als defensieve reactie op uniformerings- en moderniseringstendensen raakt ook het Limburgse verleden. Nissen heeft betoogd dat er, ondanks de aparte plaats van Limburg in het Nederlandse staatsbestel, vooralsnog geen Limburgs regionaal zelfbewustzijn tot ontwikkeling kwam. Zo'n regionaal bewustzijn ontplooidde zich zijns inziens pas na 1900 als gevolg van sociaal-economische veranderingen.¹⁷ Indien deze mening juist is, dan gaapt er een kloof tussen de oprichting van het Oudheidkundig Genootschap in het hertogdom Limburg in 1863 en de ontwikkeling van een regionale identiteit, geïnterpreteerd als een defensieve reactie, rond 1900. Eerder zou dan het ontstaan

van "Limburg", Provinciaal Genootschap voor Geschiedkundige Wetenschappen, Taal en Kunst in 1893 in het kader van het groeiende regionale bewustzijn te plaatsen zijn. Het nu volgende onderzoek naar de eerste uitingen van historische belangstelling in verenigingsverband in Limburg biedt mogelijk antwoord op deze vragen omtrent het ontstaan dan wel het late ontstaan van historische verenigingen in deze provincie. Het is een gelukkige omstandigheid dat zowel in 1852 bij de oprichting van het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap te Maastricht als in 1863 bij de stichting van het latere LGOG uitgebreid op de zin van geschiedbeoefening werd ingegaan.

DE VOORLOPERS VAN HET OUDHEIDKUNDIG GENOOTSCHAP IN HET HERTOGDOM LIMBURG

Het Genootschap van Vrienden van Wetenschappen, Letteren en Kunsten (1821)

Het Oudheidkundig Genootschap in het hertogdom Limburg dat in 1863 werd opgericht te Maastricht, had, zoals reeds opgemerkt, twee voorgangers in deze plaats gehad die zich ten dele of uitsluitend aan de geschiedbeoefening hadden gewijd. Allereerst moet het Genootschap van Vrienden van Wetenschappen, Letteren en Kunsten worden genoemd dat wegens zijn aanvankelijk Franstalige publicaties in de literatuur onder de Franse naam *Société des amis des sciences, lettres et arts* bekend is.¹⁸ Oorspronkelijk had het genootschap een meer beperkte doelstelling. Blijkens het verzoek om ministeriële goedkeuring van 21 februari 1822 hadden zeventien beoefenaars van de wis- en natuurkunde te Maastricht in november 1821 een vereniging opgericht die inmiddels door ballotage 38 leden telde. Het bestuur vroeg aan de minister van Openbaar Onderwijs, Nationale Nijverheid en Koloniën toestemming om onder de benaming van *Société des amis des sciences* bijeen te mogen komen en om het meegestuurde reglement goed te keuren dat tijdens de eerste vergaderingen in 1821 was opgesteld. De minister voldeed op 12 maart 1822 aan beide verzoeken.¹⁹ Doel van het genootschap was de beoefening van de wis- en natuurkundige wetenschappen. Tijdens de algemene vergaderingen die minstens elke maand gehouden zouden worden, konden de leden een voordracht houden over enig onderwerp uit deze disciplines. Artikel 23 gaf evenwel een opening naar andere onderwerpen. Na verkregen toestemming van het bestuur mochten tijdens algemene vergaderingen ook ontdekkingen in het belang van de kunsten bekend worden gemaakt. Twee jaren later had het genootschap zijn werkterrein reeds uitgebreid tot letteren en kunsten. In een brief van 17 februari 1824 werd het immers Genootschap der Vrienden der Wetenschappen, Letteren en Kunsten genoemd.²⁰ Het genootschap kende sindsdien drie afdelingen die zich respectievelijk met natuurwetenschappen, letteren en kunsten bezighielden, onderwerpen die tijdens de algemene vergaderingen aan de orde kwa-

men. Het genootschap legde een lees kabinet en een bibliotheek aan, alsmede een kabinet voor natuurlijke historie en oudheidkunde, een penningkabinet en een kabinet voor mineralen. Wat onze historische invalshoek betreft, was het aantal archeologische voorwerpen echter gering. Van blijvende aard zijn het *Annuaire de la province de Limbourg* (1824-1831) en het *Jaarboek voor het hertogdom Limburg* (1846-1852) die het genootschap als publicaties redigeerde.²¹ Deze publicaties bevatten (anonieme) bijdragen over sterrenkunde, meteorologie, gezondheidszorg en de eerste artikelen over de geschiedenis van Maastricht van de hand van M.J. van Heylerhoff.

*M.J. van Heylerhoff
(1776-1854), ere-
voorzitter van het
Geschied- en
Oudheidkundig
Genootschap te
Maastricht.
Collectie Bonne-
fantenmuseum
Maastricht Foto:
Commissie
Limburgse
Iconografie
G. Hukkelhoven.*

Het genootschap kende zijn grootste bloei in de jaren twintig en dertig van de negentiende eeuw. Rond 1830 telde het zo'n 150 leden. Als gevolg van de staatkundige ontwikkelingen sedert 1830 verlieten tal van leden Maastricht. Daar het genootschap in 1842 met moeite aan zijn financiële verplichtingen kon voldoen, vroeg het om een provinciale subsidie. Blijkens dit verzoek waren de financiële verplichtingen voornamelijk het gevolg van een geldlening die was aangegaan om het opbouwen van het verenigingslokaal te bekostigen.²² Het genootschap had namelijk in 1824 aan de regenten der algemene armen aangeboden om op eigen kosten een gedeelte van het voormalige Sint-Servaasgasthuis op de hoek van het Vrijthof/Platielstraat hoger op te trekken tot de hoogte van de, kennelijk aanpalende, nieuwbouw aan het Vrijthof. Het genootschap zou dan de bovenverdieping in de Platielstraat gedurende dertig jaar vanaf 1 april 1825 vrij mogen gebruiken. De kosten van onderhoud, ook die der daken, zou het genootschap dragen. Gedeputeerde Staten van Limburg machtigden op 9 maart 1824 de regenten der algemene armen om met dit voorstel akkoord te gaan.²³ In het gebouw aan de Platielstraat bevonden zich voortaan vergaderruimten en de collecties van het genootschap.

Ruim voor het verlopen van de dertigjarige termijn wendde het genootschap zich op 26 oktober 1854 tot de regenten van het algemeen armbestuur met de vraag, onder welke voorwaarden het genootschap in de toekomst van de verenigingsruimten gebruik kon blijven maken. De financiële situatie, verzwakt als gevolg van het gedaalde ledenaantal, liet niet toe meer te betalen dan f. 100,- per jaar. Het armbestuur wilde echter minstens f. 350,- huur ontvangen, omdat het verenigingslokaal uit vier ruime kamers en twee kleinere vertrekken bestond en "in het schoonste gedeelte der stad" was gelegen.²⁴ Het genootschap en armbestuur kwamen niet tot overeenstemming. In dit licht moet dan ook de brief van 1 maart 1855 gezien worden, waarbij het Genootschap van Vrienden van Wetenschappen, Letteren en Kunsten aan het gemeentebestuur van Maastricht liet weten, dat het "onlangs eene wijziging in zijne inrigting (had) ondergaan" en zich derhalve in de onmogelijkheid bevond om de zorg om enige series boekwerken voort te zetten en om nog langer "eene verzameling van munten, oudheden en van voorwerpen ten gebruike bij het onderwijs te behouden". De niet met name genoemde verandering betrof het verlies van een eigen onderkomen. Het genootschap bood daarom de boeken en verzamelingen aan de gemeente Maastricht aan. De gemeenteraad aanvaardde op 31 maart 1855 de schenking. Daarmee verdwijnt het genootschap uit het blikveld, althans uit dat van de regionale geschiedbeoefening. Het genootschap werd nog niet opgeheven. Immers de leden mochten boeken uit de stadsbibliotheek blijven lenen, net zoals de leraren van het Koninklijk Athenaeum.²⁵

Tegen het einde van de negentiende eeuw blijkt er een Genootschap der Vrienden van Kunsten, Wetenschappen en Letteren te bestaan dat een museum van natuurlijke historie in een gangenstelsel van de Sint-Pietersberg beheerde.²⁶

Misschien betreft het nog het oude genootschap dat in 1821 was gesticht, maar mogelijk gaat het om een nieuwe vereniging met de oude naam.

Het Genootschap van Vrienden van Wetenschappen, Letteren en Kunsten beoogde de beoefening van wetenschap op de diverse genoemde terreinen. Ofschoon niet uitdrukkelijk in de naam vermeld, was het genootschap geïnteresseerd in de geschiedbeoefening. Het door het genootschap geredigeerde *Annuaire* en het *Jaarboek* stonden open voor historische bijdragen. Gezien het brede spectrum van zijn belangstelling past het genootschap nog in de traditie van de achttiende eeuw, zoals ook andere verenigingen in onze omgeving. Het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant, opgericht in 1836, had als algemeen doel kunsten en wetenschappen te stimuleren, waarbij gedacht werd aan natuur-, wis- en geneeskundige wetenschappen, letterkunde, schone kunsten, geschiedenis en oudheidkunde, staatswetenschappen, rechtsgeleerdheid, landbouw, handel en nijverheid. Pas vanaf circa 1885 hield dit genootschap zich nog vrijwel uitsluitend bezig met geschiedenis.²⁷ De *Société scientifique et littéraire du Limbourg*, gesticht te Tongeren in 1851, streefde eveneens het bevorderen van wetenschappen, letteren en schone kunsten na, maar bovendien het stichten van een provinciaal museum, hetgeen reeds tendeeft naar specialisatie, naar archeologie. De inhoud van het in de jaren 1852-1884 verschijnende *Bulletin* was aanvankelijk al even uiteenlopend. Naast bijdragen van geschiedkundige aard werden ook artikelen over het gehalte van water, over paddestoelen, modern toneel en mergel gepubliceerd evenals vele katernen poëzie. Pas toen in 1897 een tweede serie werd gestart, kregen geschiedenis en oudheidkunde de overhand.²⁸ Tenslotte kan nog verwezen worden naar de oudere tot 1801 terug reikende *Gesellschaft für nützliche Forschungen* te Trier, die zich in de negentiende eeuw met meteorologie, natuurkunde, de bevordering industrie en landbouw, archeologie en monumentenzorg bezig hield en pas in de loop van die eeuw tot een geschied- en oudheidkundig genootschap evolueerde.²⁹

Ten aanzien van een genootschap met een breed interesseveld kan men zich afvragen, welk aandeel de actieve en passieve geschiedbeoefening in het totaal van activiteiten innam. Een indicatie biedt mogelijk het getal der leden die historisch geïnteresseerd bleken te zijn. Ingrid Evers heeft een ledenlijst van het genootschap samengesteld gebaseerd op een ledenlijst uit 1828 met aanvullingen voornamelijk uit jaarverslagen.³⁰ Aldus kennen wij thans zo'n 230 residerende, te Maastricht wonende, en corresponderende, buiten de stad wonende, leden. Het ledenoverzicht kan echter hooguit een grote graad van volledigheid hebben ten aanzien van de jaren twintig van de negentiende eeuw. Rekening houdend met deze beperktheid kan deze gereconstrueerde ledenlijst vergeleken worden met een intekenlijst uit 1843 en de ledenlijsten van het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap te Maastricht, gesticht in 1852, en van het Oudheidkundig Genootschap in het hertogdom Limburg, opgericht in 1863.

In 1843 publiceerde C. Leemans, directeur van het Museum van Oudheden te Leiden, een boekje over de romeinse vondsten opgedolven in het pand Rutten in de Stokstraat te Maastricht in 1840.³¹ Achterin is een intekenlijst van 43 namen opgenomen. Onder deze geïnteresseerden in het romeinse verleden van hun stad treft men minstens achttien leden van het genootschap van 1821 aan. Dertien leden waren in 1853 lid van het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap te Maastricht en veertien traden nog tot het in 1863 gestichte genootschap toe. Na ontdebelling van de namen blijken aldus minstens 37 leden van het Genootschap der Vrienden van Wetenschappen, Letteren en Kunsten in enige mate historisch geïnteresseerd te zijn geweest, hetgeen neerkomt op 16%. Gezien deze getallen nam geschiedbeoefening mogelijk slechts een bescheiden plaats in in de activiteiten van het genootschap.³²

Het geschied- en oudheidkundig genootschap te Maastricht (1852-1864)

De oprichting

Het initiatief tot de oprichting van de eerste provinciale historische vereniging in Limburg is naar alle waarschijnlijkheid toe te schrijven aan de toen 26-jarige G.L.D. Franquinet (1826-1900). Franquinet had rechten gestudeerd en bezat daarnaast een grote belangstelling voor taal- en letterkunde en dialect. Sinds 1849 was hij de eerste gemeentearchivaris van Maastricht en aan het sociale leven van Maastricht nam hij intens deel.³³ Het eerste teken van het historische genootschap vindt men in de notulen van de gemeenteraad van 30 oktober 1852. Franquinet had namelijk aan het College van Burgemeester en Wethouders toestemming gevraagd om één der zalen van het stadhuis te mogen gebruiken voor het houden van een ledenvergadering van het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap. Op voorstel van de burgemeester willigde de raad het verzoek in.³⁴

De eerste algemene ledenvergadering vond plaats op 4 november 1852. Franquinet deelde de zestien aanwezigen mede dat hij de personen geconvoceerd had die in het "register van intekening" hun naam hadden gezet, ten einde aan het genootschap "een wettig bestaan te geven". Uit het overgelegde register bleek dat 64 personen lid waren geworden. Vervolgens hield Franquinet een toespraak over het doel van de regionale geschiedbeoefening en over het nut van geschied- en oudheidkundige genootschappen. Daarna droeg hij het ontwerp-reglement voor, dat na enkele wijzigingen werd goedgekeurd. De aanwezige leden kozen vervolgens J.P. Wynands, burgemeester van Maastricht, Franquinet, A. Gordon, officier van justitie, H. Kerzmann, directeur van het Koninklijk Athenaeum, en J.P.L. Thiel, secretaris van de Akens-Maastrichtse Spoorwegmaatschappij, tot bestuursleden. Wynands zou tijdens de eerstvolgende bestuursvergadering tot voorzitter, Franquinet tot secretaris worden gekozen. Als laatste agendapunt van de algemene

J.P. Wijnandts
(1797-1855),
burgemeester van
Maastricht vanaf
1851 en voorzitter
van het Geschied-
en Oudheidkundig
Genootschap te
Maastricht.
Collectie stadhuis
Maastricht Foto:
Commissie Lim-
burgse Iconografie
G. Hukkelhoven.

ledenvergadering gold de verkiezing van M.J. van Heylerhoff, de nestor van de Maastrichtse geschiedbeoefenaren, tot erevoorzitter.³⁵

Kerzmann, Franquinet en Thiel waren in 1851 dan wel in 1852 bestuurslid van het Genootschap van Vrienden van Wetenschappen, Letteren en Kunsten. Kessen heeft om die reden gewezen op de mogelijkheid dat enige leden van dit oudere genootschap de noodzaak hebben ingezien om een genootschap te stichten met een meer beperkte doelstelling, enkel de geschiedbeoefening. Het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap te Maastricht zou dan als het ware in de boezem van het Genootschap van Vrienden van Wetenschappen, Letteren en Kunsten zijn ontstaan.³⁶

De algemene ledenvergadering van 4 november 1852 geldt als de start van het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap te Maastricht. Een ver-

slag van de vergadering verscheen een dag later in de *Journal du Limbourg* (de Maestricht).³⁷ Het genootschap is te rangschikken onder de eerste verenigingen in onze omgeving die enkel de geschiedbeoefening ten doel hadden. Het werd voorafgegaan door het *Institut Archéologique Liégeois* (1850) en de *Historische Verein für Geldern und (nächste) Umgegend* (1851) en werd gevolgd door de *Historische Verein für den Niederrhein* (1854).³⁸

Franquinets visie op de geschiedbeoefening

In zijn toespraak gaf Franquinet op 4 november 1852 zijn visie op de geschiedbeoefening in het algemeen en op de taken van historische verenigingen in het bijzonder. Franquinet constateerde dat een groot aantal geleerden zich bezighield met het onderzoek van oudheden. Waarom, zo vroeg hij zich af, is deze terugkeer naar het verleden zo manifest in onze eeuw? Hij gaf zelf het antwoord: Onze tijd zelf is een historische. Hij is en wordt waarschijnlijk nog omgewoeld door grote gebeurtenissen, door revoluties. Hij heeft de instellingen van onze voorouders vernietigd en met geweld de keten der tradities verbroken. En wij zijn aldus geïsoleerd teruggeworpen op onze eigen krachten, zwevend tussen verleden en toekomst, zonder wortels in het ene, zonder verwachtingen van het andere. Om aan deze situatie een einde te maken heeft de wetenschap voor twee richtingen gekozen. Aan de ene kant worden filosofische en politieke systemen ontworpen om ons op de goede weg naar de toekomst te zetten, aan de andere kant werpt de wetenschap zich op de bestudering van het verleden om weer aan te knopen bij de op fatale wijze verbroken keten der tradities, voorzover zij door de Voorzienigheid gewild van eeuwigdurende waarde zijn. Aldus wordt de voortgang van de historische wetenschap bevorderd die de elementen en wording van onze moderne beschaving beoogt op te sporen.

Het merendeel der inspanningen is gericht op de bestudering van de lokale geschiedenis. Immers de algemene geschiedenis van een volk kan pas geschreven worden, als van alle kanten materiaal wordt aangedragen, als de lokale geschiedenis onderzocht en beschreven is en aldus haar bijdrage geleverd heeft aan de reeds bekende gebeurtenissen. De noodzaak van de geschiedbeoefening op lokaal niveau wordt thans begrepen. Overal wijdt men zich met ijver aan deze taak. Ook ons land blijft niet achter. Zoals elders zijn er verenigingen opgericht die als centrum dienen van de individuele inspanningen op dit terrein. Ook wij, zo vervolgde Franquinet, moeten dit voorbeeld volgen. Het is tijd dat Limburg eindelijk zijn onverschillige houding laat varen, waardoor het intellectueel achterop raakte. Ik heb het initiatief genomen om u te convoceren om een vereniging op te richten die tot doel heeft het stof van onze kronieken te kloppen, om de monumenten van kunst en de ruïnes te bestuderen waarmee onze bodem bezaaid is, ten einde onopgemerkte gebeurtenissen aan het licht te brengen, om niet herkende roem aan de vergetelheid te ontrukken en om tenslotte aan onze

G.L.D. Franquinet (1826-1900) in de serre achter zijn huis. Hij was secretaris van het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap te Maastricht in de jaren 1852-1864, bestuurslid van het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap in het hertogdom Limburg sedert 1875 en voorzitter in de jaren 1893-1900. GA Maastricht fotocollectie nr. 06472.

medeburgers en vreemdelingen een getrouw beeld te tonen van vroegere tijden. Concreet betekende dit dat het genootschap zich moest bezighouden met het opsporen en beschrijven van monumenten, kunstwerken en alles dat de herinnering aan vorige generaties kon oproepen, te weten lokale geschiedenis, gebruiken, kloosters, kerken, instellingen, munten, oudheidkundige overblijfsels etc. Tijdens de volgende vergadering van 3 november 1853 omschreef Franquinet de taak als het verzamelen en rangschikken van het vele onbekende materiaal, zodat de volgende generaties een degelijk en compleet monument van de vaderlandse geschiedenis konden oprichten.

Volgens Franquinet droeg geschiedbeoefening bij aan de kennis van het heden. Hij plaatste de zin van lokale geschiedbeoefening in het grotere verband van de bestudering van de vaderlandse geschiedenis waaraan Limburg een bijdrage kon leveren. De belangrijkste taak van een historische vereniging bestond in het bijeenbrengen van bouwstenen. Artikel 1 van het reglement van 4 november 1852 noemt dan ook als hoofddoel: "het uitgeven van memoriën (artikelen), diplomaten, charters en andere stukken betreffende de geschiedenis van het tegenwoordige hertogdom Limburg (provincie van het Koninkrijk der Nederlanden) en de beschrijving der kunstwerken en gedenkstukken van oudheid, welke in die provincie aanwezig zijn". Daartoe zou een jaarboek worden uitgegeven dat aan de leden zou worden toegezonden.³⁹

Van deze zingeving van de lokale geschiedenis en het doel van een historische vereniging vindt men het een en ander terug in het programma dat J.L. Mooren, geboortig van Roermond, pastoor te Wachtendonk, een jaar eerder in 1851 had opgesteld voor de op te richten Historische Verein für Geldern und Umgegend. Hij constateerde dat de geschiedbeoefening van zijn tijd geen acht sloeg op de lokale geschiedenis. Zonder dieper in te gaan op de plaatselijke geschiedenis moest evenwel de beoefening van de algemene geschiedenis vastlopen. Resultaten van lokale geschiedbeoefening konden oplossingen bieden voor meer algemene historische kwesties. Aan de andere kant ging veel van onvervangbare historische waarde in de loop der tijd, meer nog door mensenhand verloren. Het onderzoek diende zich te richten op oude plaatsnamen, grenzen, landweren, grachten, plaatsen waar doodstraffen werden voltrokken, terreinen waaraan sagen waren verbonden of waar archeologische vondsten waren gedaan. Het onderzoek diende zich voorts bezig te houden met oude gebruiken, spreekwoorden, rechtsregels onder het volk, de voormalige organisatie van gemeenten en rechterlijke instellingen, feodale lasten, privileges, leen- en laathoven, uitgestorven geslachten, zegels, wapens, inscripties etc. Van bijzonder belang waren de oorkonden en historische aantekeningen in particulier bezit. Al deze onderwerpen moesten door aantekeningen, tekeningen of afschriften worden vastgelegd, een taak die voor een enkeling te groot was. Door samenwerking in verenigingsverband was evenwel ten aanzien van de lokale geschiedenis veel te bereiken.⁴⁰ Ook Mooren plaatste de lokale geschiedbeoefening in het kader van de vaderlandse geschiedenis.

De taken die Franquinet en Mooren aan historische verenigingen toeschreven, passen in het door Tollebeek geschetste beeld van de geschiedbeoefening door amateurs in de negentiende eeuw. Voor hen zou de volledige openbaarmaking van de bewaarde bouwstoffen leiden tot het ontsluiten van de ware historie. Zij stelden zich dan ook tot doel zoveel mogelijk bronnenmateriaal te beschrijven, te parafaseren of te publiceren. Doel van historische verenigingen was tevens om de teloorgang van kennis tegen te gaan, om zoals Mooren het formuleerde, “in der Arche der Geschichte alles zu retten, was sonst in der Sintflut des Vergessens untergeht”.⁴¹

De betekenis die Franquinet en Mooren aan de lokale geschiedenis ten aanzien van de vaderlandse geschiedenis toekenden, was geenszins een novum. Al twintig jaren eerder waren de bewindslieden van de jonge Belgische staat de mening toegedaan, dat ook de gewestelijke geschiedbeoefening bevorderd diende te worden. Immers de projectie van het eigentijdse België in het verleden was een anachronisme, omdat er eeuwenlang geen nationale entiteit had bestaan. Deze politiek vertoonde evenwel volgens Vrielinck en Van Eenoo een bevreemdende paradox. De verknochtheid aan de eigen regio, drijfveer van lokale vorsers, werd aangewend om vaderlandsliefde voor de eenheidsstaat op te wekken.⁴² Ook bij Duitse historische verenigingen konden regionaal en nationaal historisch bewustzijn in elkaars verlengde liggen, al lag de nadruk uiteraard bij de regio.⁴³

Was het genootschap een Maastrichts genootschap?

Linssen heeft betoogd dat het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap te Maastricht niet de hele provincie Limburg als werkterrein had gekozen, maar op Maastricht was geconcentreerd.⁴⁴ De bronnen, allereerst de statuten, laten echter zien dat het de bedoeling was om artikelen en bronnen betreffende “de geschiedenis van het tegenwoordig hertogdom Limburg” uit te geven en om “kunstwerken en gedenkstukken van oudheid welke in die provincie aanwezig zijn” te beschrijven. Tijdens de bestuursvergadering van 8 november 1852 werd in het huishoudelijk reglement bepaald dat bestuursvergaderingen te Maastricht zouden plaatsvinden, maar men liet de mogelijkheid open om elders te vergaderen. Toen de samenstelling van de redactie aan de orde kwam, stelde Gordon de vraag, of de redactieleden te Maastricht of omgeving woonachtig moesten zijn. De vraag werd door de spreker en andere bestuursleden ontkennend beantwoord. Tot lid van de redactie werd vervolgens de te Roermond woonachtige notaris Charles Guillon benoemd, een verzamelaar van archeologica, archiefstukken, munten en boeken.⁴⁵ De twee door het genootschap uitgegeven delen “Annales” behandelen voor het merendeel Maastrichtse geschiedenis, maar bevatten ook een artikel van A. Bloemaerts over het graf van de graaf van Horn te Weert en bijdragen van Franquinet over plaatsnamen in het hertogdom Limburg, de bibliotheek van de abdij Kloosterrade, de cos-

tumen van Valkenburg en het gewoonterecht te Grathem. Tijdens de bestuursvergadering van 6 oktober 1853 liet de secretaris weten dat Guillon een uitgebreide studie schreef over de germaanse en Romeinse oudheden in Limburg, waarin alle tot dan toe gevonden voorwerpen zouden worden beschreven en afgebeeld. Hij zou deze studie ter plaatsing in de jaarboeken van het genootschap aanbieden. Dit bericht werd met dank ontvangen. Helaas is deze studie niet verschenen. Was het genootschap qua doelstelling een Limburgs genootschap, naar samenstelling van bestuur en redactie had het een (overwegend) Maastrichts karakter. Van de 65 leden, genoemd in de ledenlijst van 1853, woonden er 48, bijna 74%, te Maastricht.

Overige aspecten

Het eerste en enige overzicht van leden dateert uit 1853, toen het genootschap 65 leden telde. Voorzover bekend nam het ledenaantal langzaam toe. In 1853 werden nog twee leden toegelaten, in 1854 negen. Dertien leden hadden al eerder van historische belangstelling laten blijken, toen zij intekenden op Leemans Romeinse oudheden te Maastricht, een boekje dat in 1843 verscheen. Onder de 65 leden bevonden zich achttien leden van Provinciale Staten, die soms tevens burgemeester waren, de gouverneur en de griffier. Verder telde de ledenlijst twee wethouders, vier burgemeesters, zes advocaten, zes leden van de rechterlijke macht, twee notarissen, een oud-generaal, maar ook een ingenieur. Gezien de functies zijn minstens 45 van de 65 leden (69%) tot de notabelen te rekenen. De ledenlijst vermeldt vier leraren, een priester en een predikant. Slechts 9% van de leden was professioneel met kennisoverdracht bezig (gewoest) en aldus in de gelegenheid om historische belangstelling bij anderen op te wekken.⁴⁶

Opmerkelijk is dat het reglement van 4 november 1852 een bepaling over het taalgebruik bevat: "De Nederlandsche en Fransche talen worden beiden als officiële talen van het genootschap beschouwd". Bij het drukken van het reglement en de ledenlijst werd deze regel consequent toegepast. Beide tekstgedeelten zijn eenmaal in het Nederlands en eenmaal in het Frans gedrukt, waarbij voor de eerste taal de linker pagina en voor de Franse de rechter pagina werd gebruikt. De notulen werden nochtans in het Nederlands opgesteld. De diploma's die aan de leden werden uitgereikt, waren eveneens in het Nederlands.⁴⁷ Tijdens de bestuursvergadering van 8 november 1852 kwam het aanschaffen van een zegelstempel aan de orde. "Na eenige woordenwisseling", werd besloten, "dat het opschrift in het Nederduitsch zal luiden".

De toespraken van Franquinet tijdens de algemene ledenvergaderingen in 1852 en 1853 waren in het Frans. De Annales van het genootschap droegen alleen de Franse titel "Annales de la Société historique et archéologique à Maestricht". Ook de artikelen en de inleidingen op Nederlandstalige bronnenuitgaven waren in het Frans geschreven. Ten aanzien van de Franse

taal merkte Franquinet zelf in 1881 op dat “zij in ons land en niet in het minst hier te Maastricht als de bezielende draagster van ontwikkeling en beschaving aangemerkt en geroemd” werd. Frans was dus de taal van de wetenschap.⁴⁸

De Annales verschenen, zoals later aanvankelijk de Publications, in afleveringen. De eerste aflevering van 86 pagina's verscheen blijkens de omslag in 1853 bij de drukker H. Bury. Hij had voorheen het Jaarboek voor het hertogdom Limburg van het Genootschap van Vrienden van Wetenschappen, Letteren en Kunsten gedrukt.⁴⁹ In 1854 stapte het genootschap over naar de drukker Leiter-Nypels. Om die reden zal op de later toegevoegde titelpagina van het eerste deel der Annales de drukker Bury zijn weggelaten en het jaartal 1853 vervangen zijn door 1854.⁵⁰ In 1853 verscheen aldus de eerste aflevering van een historisch tijdschrift in Limburg. Overigens verliep het uitgeven van de Annales kennelijk niet voorspoedig. Het eerste deel verscheen niet in één jaar, maar in de loop van drie jaren, van 1853 tot in 1855. Ook het tweede deel verscheen verspreid over de drie jaren 1856-1858. Daarna werd de uitgave gestaakt.

Het einde van het genootschap

Het trage drukken van de twee delen Annales dat zes jaren in beslag nam en het staken der publicatie na 1858 geeft al aan dat het genootschap slechte tijden doormaakte. Waarschijnlijk kwam het verenigingsleven tot stilstand. De ontbinding van het genootschap volgde in 1864. Kort na de oprichting van het nieuwe Oudheidkundig Genootschap in het hertogdom Limburg in 1863 werd tijdens de bestuursvergadering van 17 januari 1864 een voorstel van Franquinet behandeld. Het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, vertegenwoordigd door zijn secretaris Franquinet, verklaarde te zijn ontbonden en met vijftien betalende leden toe te treden tot het Oudheidkundig Genootschap opgericht in 1863 “om alzo met dit laatst gemeld genootschap slechts één te vormen”. Franquinet verplichtte zich om de vijftien betalende leden gedurende vier jaar bij het Genootschap te houden. Het Genootschap zou hem in vier termijnen f. 200,- betalen voor de boekwerken van de opgeheven vereniging.

Het voorstel werd aangehouden. Op 15 juni 1864 kwam een enigszins gewijzigde overeenkomst met Franquinet, die zich “eenig regthebbende” van het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap noemde, tot stand. Franquinet verklaarde het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap voor ontbonden en vroeg voor hem en negen anderen het lidmaatschap. Dit verkregen hebbend stond Franquinet de boekwerken van het ontbonden genootschap af. Het Oudheidkundig Genootschap zou daartegenover gedurende vier jaar aan Franquinet een bedrag betalen gelijk aan de geïnde contributie van Franquinet en de negen heren die waren overgestapt, plus van degenen die Franquinet nog als lid zou aanbrengen. Deze overeenkomst van 15 juni 1864 was in ieder geval voor het Oudheidkundig Genootschap

financieel voordeliger dan het eerdere voorstel. De ingewikkelde constructie werd kennelijk gekozen, omdat er nog steeds een openstaande vordering was op het oude genootschap wegens het drukwerk van de Annales. In ruil voor het delgen van deze schuld werd de bibliotheek van het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap te Maastricht aan het nieuwe Oudheidkundig Genootschap in het hertogdom Limburg overgedragen.⁵¹

DE OPRICHTING VAN HET OUDHEIDKUNDIG GENOOTSCHAP IN HET HERTOGDOM LIMBURG IN 1863

De bijeenkomst van 21 juni 1863

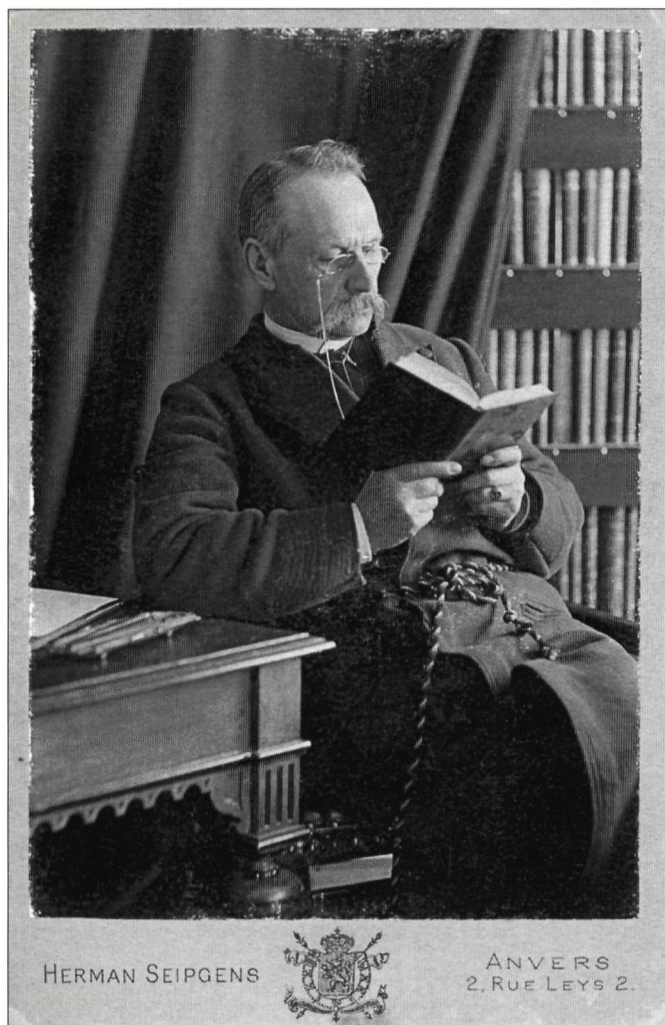
Dankzij een register van besluiten vanaf 21 juni 1863 en op grond van een artikel, zeer waarschijnlijk van Jos Russel, in de door hem geredigeerde krant "L'Ami des Intérêts Limbourgeois" van 11 augustus 1864, zijn wij redelijk goed geïnformeerd over de oprichting van het Genootschap. Volgens de laatste bron kwam een aantal historisch geïnteresseerden op 21 juni 1863 op initiatief van Russel bij Zeguers bijeen. De plaats van samenkunst behoefde aan tijdgenoten niet te worden uitgelegd. Zij was niet de geringste. Zeguers exploiteerde een café-restaurant op de begane grond naast de Redoutezaal in het Comediegebouw te Maastricht. Rond 1850 werden in deze Redoutezaal de bals van de Société des Redoutes, de meest exclusieve sociëteit van Maastricht, gehouden.⁵² Provinciale Staten van Limburg boden in 1866 aan de gouverneur hun jaarlijks diner in de Redoutezaal aan, een diner dat door Jacques Zeguers werd verzorgd, hetgeen wijst op de kwaliteit van het restaurant.⁵³ Over het aantal deelnemers aan de bewuste bijeenkomst van 21 juni 1863 zijn de bronnen niet eenduidig. Volgens het artikel van 11 augustus 1864 namen negen personen aan de vergadering deel, terwijl blijkens een kort na de vergadering op 24 juni 1863 opgestelde circulaire een twintigtal "amateurs" bijeengekomen was. Het tijdens de vergadering van 21 juni 1863 vastgestelde reglement en het verslag van de voorlopige bestuursverkiezing werden inderdaad door acht respectievelijk negen personen ondertekend. Bekijkt men echter de uitslag van de voorlopige bestuursverkiezing, dan moeten, uitgaande van één stem per persoon, 27 aanwezigen hun stem hebben uitgebracht.

Wij kennen slechts de namen van degenen die de voorlopige statuten en de verkiezingsuitslag hebben ondertekend: Alexander Schaepkens, directeur van de tekenschool, M. Janssen, tekenleraar, M. van Brussel, mogelijk identiek aan Th. van Brussel, beeldhouwer, Jos Russel, toen nog redacteur van de *Courrier de la Meuse*, A. van den Hoeven, boekhandelaar, E. Gulikers, kandidaat-notaris, Herman Eversen, staatstelegrafist, L.J. Schils, Emile Seipgens, letterkundige, Jos Habets, kapelaan, en L. Odekerken, letterkundige. Het waren niet allen Maastrichtenaren. Seipgens woonde te Roermond, Habets te Berg en Terblijt. Russel en Van den Hoeven hadden zich pas een jaar tevoren te Maastricht gevestigd. Tussen verschillende

*Emile Seipgens
(1837-1896), letter-
kundige te
Roermond en later
te Leiden, één van
de oprichters van
het Oudheidkundig
Genootschap in het
hertogdom
Limburg in 1863.
GA Roermond foto-
collectie sei. nr. 6*

geconvoceerden voor de vergadering van 21 juni 1863 moeten al banden van zakelijke en/of informele aard hebben bestaan. In een brief aan baron de Crassier van 13 februari 1863 noemde Jos Russel kapelaan Habets zijn vriend en hij stuurde de baron zijn geschiedwerk over Sittard toe, uitgegeven bij de boekhandelaar A. van den Hoeven.⁵⁴ Van den Hoeven was vanaf 14 oktober 1862 tevens uitgever van de *Courrier de la Meuse*, de krant waarbij Russel als redacteur werkzaam was.⁵⁵ Alexander Schaepkens was directeur van de tekenschool en de boetseerschool. Aan de eerste school gaf M. Janssen, aan de tweede gaf Van Brussel les.⁵⁶ De aanwezigheid van Seipgens zou in eerste instantie uit (verre) familiebetrekkingen met Russel verklaard kunnen worden. Russels echtgenote kwam uit Roermond en zijn schoonmoeder was een Seipgens.

De vergadering van 21 juni 1863 hield zich in de eerste plaats bezig met het vaststellen van een reglement. Artikel 1 luidde: "Er wordt eene vereeniging opgericht den naam dragende van Geschied- en Oudheidkundig Genootschap voor het hertogdom Limburg, welke haren hoofdzetel zal hebben te Maastricht en tot doel het bevorderen der vaderland-sche geschiedenis en vooral die van Limburg, alsmede het opsporen van oudheden in dit hertogdom aanwezig". "De vereeniging zal bestaan", zo luidde artikel 2, "uit een onbepaald aantal leden en zal geacht worden geconstitueerd te zijn, zoodra veertig leden verklaard hebben aan dezelve deel te nemen". Voor het aldus "constitueren" van de vereniging dacht men een termijn van twee maanden nodig te hebben. Tot aan de definitieve vaststelling van de statuten en "tot de gezelschap geconstitueerd is", zou een voorlopig bestuur fungeren van vijf personen. De contributie werd vastgesteld op drie gulden

Alexander
Schaepekens (1815-
1899), voorzitter
van het Oudheid-
kundig Genoot-
schap in het her-
togdom Limburg
1863-1866.
Collectie LGOG.

per jaar. Ingevolge het doel van het Genootschap werd elk lid uitgenodigd bij te dragen tot “opsporing der geschiedenis en der oudheidkunde” en van het bevondene verslag te zenden aan het bestuur. Het bestuur zou na beoor-
deling overgaan tot het doen drukken en tot verspreiding onder de leden.
Het lag dus vanaf het begin in de bedoeling eigen publicaties uit te geven.
De aanwezigen gingen vervolgens over tot verkiezing van het voorlopige
bestuur. Gekozen werden Jos Russel (zeven stemmen), Ernest Gulikers en
Herman Eversen (elk zes stemmen), Alexander Schaepekens en Jos Habets
(elk vier stemmen).⁵⁷

Benoeming van een bestuur

Het voorlopige bestuur liet een in het Frans gedrukte circulaire van 24 juni 1863 uitgaan, waarin mededeling werd gedaan van de bijeenkomst van drie dagen tevoren van "amateurs" die het onderzoek naar de geschiedenis en oudheden van het land, en met name van het hertogdom Limburg, wilden bevorderen en die wilden samenwerken tot behoud van de overblijfselen van oude kunst en nijverheid. Zij hadden het doel een Geschied- en Oudheidkundig Genootschap te stichten en waren reeds overgegaan tot de verkiezing van een voorlopig bestuur. Belangstellenden hadden nu tot 1 september de gelegenheid om zich door middel van het aangehechte "bulletin de participation" aan te melden als lid.⁵⁸ Het verzenden van circulaires als middel om leden te werven was al in 1854 door de Historische Verein für den Niederrhein toegepast en zou in 1897 door de Vereniging Gelre met succes worden gebruikt.⁵⁹ Ook nu bleek de circulaire het gewenst effect te sorteren. Het minimale aantal van veertig leden werd kennelijk spoedig bereikt, want reeds op 23 augustus 1863, iets meer dan twee maanden na 21 juni, werd een algemene ledenvergadering gehouden.

Schaepkens heette de 24 aanwezigen welkom en toonde zich verheugd "dat een genootschap thans tot stand is gekomen". Na enige kritische opmerkingen van Bloemaerts, notaris te Weert, en Schreuder, afdelingshoofd ter provinciale griffie, over de vraag of er wel voldoende leden waren opgekomen, werd overgegaan tot de benoeming van een definitief bestuur, nu uitgebreid tot zeven leden. Gekozen werden de leden van het voorlopige bestuur (Schaepkens, Eversen, Russel, Gulikers en Habets) alsmede E. Slanghen, burgemeester te Hoensbroek, en G. Lambert, oud-mijnningenieur. De laatste drie waren tijdens de vergadering niet aanwezig.

Habets vermeldt in zijn waarschijnlijk rond 1876 geredigeerde autobiografie dat in "augustus 1863 te Maastricht door eenige jonge lieden een genootschap tot stand werd gebracht met het doel om de studie der geschiedenis en de oudheidkunde in onze provincie te bevorderen".⁶⁰ Wanneer hij met jonge lieden op de bestuursleden doelde, had Habets in grote mate gelijk. Eversen en Gulikers (1835) waren 28 jaar, Habets en Russel (1829) waren 34 jaar oud. Schaepkens, geboren in 1815, was met 48 jaar verreweg de oudste. Een gemiddelde leeftijd van 36 jaar zou het bestuur van het Genootschap daarna niet meer bereiken.

Schaepkens had al vanaf de jaren veertig tal van artikelen met name betreffende de geschiedenis van Maastricht gepubliceerd. Hij was redactielid geweest van de "Annales" (1853-1858) van het in 1852 gestichte Geschied- en Oudheidkundig Genootschap te Maastricht. Russel had in 1860 en 1862 een geschiedkundig werk over Geleen respectievelijk Sittard uitgegeven, terwijl Habets al vanaf 1856 historische bijdragen in de "Almanak voor het arrondissement Roermond" en in "De Godsdienst-vriend" had geschreven. In 1862 verscheen zijn eerste boek, gewijd aan Jan

*Herman Eversen
(1835-1883),
bestuurslid sinds
1863, bibliothecaris
sinds 1864 van het
Oudheidkundig
Genootschap in het
hertogdom Limburg,
gemeentearchivaris
van Maastricht sinds
1873.
GA Maastricht foto-
collectie nr. 19412*

van Weert en Jan van der Croon.⁶¹ De eerste artikelen van Eversen zouden in de Publications verschijnen. Het bestuur bestond dus vrijwel geheel uit amateur-historici die ervaring hadden met bronnenonderzoek en die voor het merendeel al publicaties op hun naam hadden staan. Tijdens de jaarvergadering van 3 januari 1864 zouden Schaepkens, Habets, Russel en Eversen voordrachten over het beoefenen van geschiedenis c.q. over historische onderwerpen houden.

E. Slanghen en G. Lambert, die eveneens op 23 augustus tot bestuurslid gekozen waren, namen hun verkiezing niet aan, Slanghen wegens niet nader aangeduide "bedenkingen", Lambert omdat hij een lange reis naar

het buitenland ging maken.⁶² In hun plaats werden op 3 januari 1864 de 24-jarige Charles Bergers en de 63-jarige P.F.H. Maschek, auteur van een boek over militaire geschiedenis, gekozen.⁶³ Slanghen, Lamberts en Habets waren, zoals gezegd, niet aanwezig tijdens de algemene ledenvergadering van 23 augustus. Zij werden pas op 30-31 augustus op de hoogte gebracht van hun verkiezing. Merkwaardig is nu dat Schaepekens, Russel, Eversen en Gulikers reeds op 26 augustus 1863 tijdens een bestuursvergadering Schaepekens tot voorzitter, Russel tot secretaris en Gulikers tot penningmeester benoemden. Zij verdeelden aldus de bestuursfuncties nog voordat Habets, Slanghen en Lamberts van hun (her)verkiezing tot bestuurslid op de hoogte waren gebracht.

Goedkeuring van statuten

Tijdens de algemene ledenvergadering van 23 augustus 1863 werd de behandeling van de statuten uitgesteld tot een volgende algemene vergadering, aangezien de leden tevoren kennis wensten te nemen van de tekst. Het bestuur liet daarop op 26 augustus 1863 een convocaat met de conceptstatuten uitgaan voor een nieuwe vergadering op 30 augustus in het lokaal van de voormalige Koninklijke Harmonie. In dit concept - volgens Habets ontworpen door Russel - konden de leden lezen dat de vereniging Oudheidkundig Genootschap in het hertogdom Limburg heette. Zij zou bestaan "uit een onbepaald getal leden en geacht worden geconstitueerd te zijn tegen den eersten september aanstaande". Na 1 september kon men zich niet meer aanmelden als lid. Nieuwe leden konden na die datum slechts door besluit van het bestuur worden aangenomen.⁶⁴ Volgens artikel 5 lid 3 konden in de voornaamste plaatsen van het hertogdom Limburg "subcommissiën", bedoeld zal zijn plaatselijke afdelingen, worden opgericht. Blijkens artikel 8 lid 2 zou, naast de jaarlijkse algemene ledenvergadering, elke eerste zaterdag van de maand voor de leden een bijeenkomst worden belegd. De ter publicatie toegezonden artikelen zouden uiteindelijk door een redactie worden beoordeeld. In geval van ontbinding van het Genootschap zouden krachtens artikel 19 de eigendommen worden verkocht, maar de "oudheidkundige en andere tot de verzamelingen van het genootschap behorende voorwerpen" zouden nooit vervreemd kunnen worden. Het was een enigszins onbeholpen poging om het behoud van de collecties te verzekeren.

De concept-statuten werden in de algemene vergadering van 30 augustus op diverse punten gewijzigd. Allereerst werd de termijn van aanmelding van nieuwe leden verlengd tot 1 december. Op voorstel van W.H. Pijls, burgemeester van Maastricht, werden nieuwe artikelen inzake de ontbinding van het Genootschap geformuleerd die in de bestemming van de collecties zouden voorzien. De tekst luidde: "Voorwerpen van oudheidkundigen aard, van kunst en alle anderen, als boeken enz. tot de verzamelingen van het

genootschap behorende, zijn als het eigendom der gemeente Maastricht niet vervreemdbaar". Over deze voorwerpen kon door de gemeente Maastricht niet worden beschikt dan na ontbinding van het Genootschap. Na ontbinding zou de gemeente Maastricht de voorwerpen beschikbaar houden voor een later op te richten genootschap met gelijk doel. Tot ontbinding kon pas worden overgegaan na een daartoe strekkend besluit van driekwart der betalende leden of indien er niet meer dan zestig gulden contributie werd geïnd. Daar de contributie drie gulden bedroeg, zou in het laatste geval tot ontbinding worden overgegaan, wanneer het aantal leden minder dan eenentwintig zou bedragen.⁶⁵

De oprichting nader bekeken

Sinds 30 augustus 1863 bezat het Genootschap statuten, sinds 23 augustus een gekozen bestuur, terwijl de eerste bijeenkomst van geïnteresseerden op 21 juni plaatsvond. In het kader van het honderdjarig bestaan van het LGOG in 1963 heeft men zich afgevraagd welke van deze drie data als oprichtingsdatum kan gelden. C. Bloemen koos voor 30 augustus. H. Wouters had een voorkeur van 23 augustus, terwijl C. Linssen voor 21 juni opteerde.⁶⁶ Een circulaire opgesteld kort na 30 augustus 1863 vermeldt dat het Genootschap is opgericht (constitué) op 21 juni 1863. Ook twee uitgaande brieven van het Genootschap van 16 februari en 15 oktober 1865 noemen 21 juni 1863 als stichtingsdatum.⁶⁷ Ofschoon Schaepkens in de vergadering van 23 augustus constateerde dat "een genootschap thans tot stand is gekomen" en deze datum derhalve als oprichtingsdatum kan gelden, hebben de oprichters zelf achteraf 21 juni als stichtingsdatum aangehouden.

Het aldus in 1863 opgerichte Genootschap is als één van de jongste historische verenigingen te beschouwen die een gehele provincie of oude staatkundige eenheden als ressort hadden. Te noemen is nog de eveneens in 1863 opgerichte Bergische Geschichtsverein, die aanvankelijk het doel had de geschiedenis van de hertogdommen Gulik, Kleef en Berg te onderzoeken, maar die zich uiteindelijk tot een gedeelte van het Bergische Land beperkte.⁶⁸ De laatste loot vormt Gelre, Vereniging tot beoefening van Gelderse geschiedenis, oudheidkunde en recht, opgericht in 1897, die de provincie Gelderland als werkterrein heeft.

Vanaf de laatste decennia van de negentiende eeuw ontstonden in het aangrenzende Duitsland tal van historische verenigingen in grote en kleinere steden, die echter een lokaal karakter hadden. Ontevredenheid over het feit dat in de uitgaven van de Historische Verein für den Niederrhein te weinig over Aken en niets over Gulik werd gepubliceerd, leidde ertoe dat enige leden in 1879 de Aachener Geschichtsverein oprichtten, die zich evenwel niet enkel het Akense verleden, maar ook de geschiedenis van Gulik aantrok. De leden van de Bergische Geschichtsverein waren geconcentreerd rond Elberfeld en Barmen, in de slecht vertegenwoordigde regio's ontston-

den nieuwe lokale historische verenigingen zoals de Düsseldorfer Geschichtsverein.⁶⁹ Historische genootschappen ontstonden rond 1900 ook te Amsterdam en 's-Gravenhage. In Limburg kwamen evenwel tot ver in de twintigste eeuw geen lokale historische verenigingen tot stand, mogelijk omdat geen plaatsen van het formaat der genoemde steden aanwezig waren.

Niet beantwoord is de vraag waarom het Genootschap pas in 1863 werd opgericht. Van belangstelling voor het Limburgse verleden was immers al gebleken bij de oprichting van het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap te Maastricht in 1852. Waarschijnlijk maakte het voortbestaan van laatstgenoemd genootschap het oprichten van een nieuwe historische vereniging moeilijk. Pas toen dit genootschap na 1858 geen publicaties meer liet verschijnen, kon de behoefte aan een nieuw genootschap ontstaan. Opvallend is voorts de jonge leeftijd van de meeste bestuursleden van het eerste uur. Sommigen die tijdens de eerste vergadering van 21 juni 1863 aanwezig waren, als Habets, Van den Hoeven en Russel, hadden zich pas kort tevoren te of bij Maastricht gevestigd. De oprichting van het Genootschap is derhalve waarschijnlijk, zeker voor een belangrijk deel, het werk geweest van een nieuwe generatie van actieve amateur-historici, waarbij een oudere als Schaepkens aansluiting vond. Franquinet, toch ook een jongere van 37 jaar en de drijvende kracht in het genootschap van 1852, speelde in 1863 geen rol. Hij trad in 1864 met enige leden van het oude genootschap tot de nieuwe vereniging toe, maar werd pas in 1875, als gevolg van een actie van ontevreden leden, tot bestuurslid gekozen.⁷⁰ De oprichting kon voorts slagen, doordat deze weerklink vond. Gezien de aanmelding van leden waren er voldoende historisch geïnteresseerden. De "oude kern", voor zover te achterhalen, werd gevormd door minstens 27 personen die nog lid waren geweest van het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van 1852 en door minstens 13 personen die ooit lid waren van het Maastrichtse Genootschap van Vrienden van Wetenschappen, Letteren en Kunsten van 1821. Er zijn slechts drie personen bekend die van beide oudere verenigingen deel hadden uitgemaakt: Charles Guillon, notaris te Roermond, G.L.D. Franquinet en R.H.O. Sandberg te Maastricht.⁷¹ Men kan veronderstellen dat het historisch geïnteresseerde publiek van 1863 mede aan de activiteiten van deze twee voorgangers te danken was.

Ledenwerving en publiciteit

Aangezien tijdens de algemene ledenvergadering van 30 augustus 1863 de termijn van aanmelding van nieuwe leden verlengd was tot 1 december 1863, werd een nieuwe in het Frans gestelde circulaire geredigeerd. De toon was nogal zelfverzekerd. Het Oudheidkundig Genootschap in het hertogdom Limburg was al een succes, omdat de oprichters, bezielde van de ware liefde voor de vooruitgang der wetenschap en kunst, niet tevergeefs een beroep hadden gedaan op alle intellectuelen zonder onderscheid naar poli-

tieke inzichten of geloof. Hen was gevraagd om resultaten van (oudheidkundig) onderzoek te leveren en zich in te zetten voor de doelstellingen van het Genootschap. Deze doelstellingen, die in het aangehechte uittreksel uit de statuten werden omschreven, zouden zeker bereikt worden, indien zo veel mogelijk personen, met name intellectuelen van aanzien en liefhebbers van het schone, lid werden. Aangezien het Genootschap was opgericht voor het hele hertogdom Limburg (*pour tout le duché*) rekende het bestuur op leden uit bijna alle plaatsen. Tegelijkertijd of kort daarna werd een tweede circulaire opgesteld die slechts op één punt van de boven geparafraseerde verschilde: Het Genootschap was opgericht voor Nederlands én Belgisch Limburg (*pour tout le Limbourg Neerland-Belge*).⁷²

Behalve door middel van circulaires werd reclame voor het Genootschap gemaakt in de *Courrier de la Meuse*, de krant waarvan de secretaris Russel toen nog redacteur was. Volgens het artikel "Archéologie" in de uitgave van 25-26 oktober 1863 meldden zich vrijwel dagelijks nieuwe leden, hetgeen wees op het belang dat de geleerde wereld en de vrienden van de vooruitgang in het jonge genootschap stelden. Onder de leden telde men bestuurders en wetenschappers van aanzien, niet alleen uit Nederlands, maar ook uit Belgisch Limburg. Het Genootschap dat meende iets voor de letteren, kunsten en wetenschappen te kunnen betekenen, verzamelde materiaal voor zijn "publications" en deed een beroep op zijn leden om bijdragen in het Nederlands, Frans of Duits in te leveren. Op 18 december 1863 werd de snelle groei van het Genootschap gemeld tot meer dan 170 leden. De ledenlijst telde verschillende namen die dierbaar waren aan Maastricht. Enige illustere ereleden die pas waren benoemd - de graaf de Kerckhove-Varent, generaal Moustapha Kasnadar en de graaf de Vandoni - werden aan de lezers voorgesteld.⁷³

Buitenlandse belangstelling voor Maastrichtse monumenten heeft mogelijk terzelfder tijd een bijdrage geleverd aan het historisch bewustzijn van met name Maastrichtenaren en hen gestimuleerd lid te worden van het Genootschap. Op 22-24 september 1863 hield het Gilde van Sint Thomas en Sint Lucas, een vereniging van voornamelijk Belgische katholieke oudheidkundigen en kunstenaars, in Maastricht zijn oprichtingsvergadering. Naast werkvergaderingen waren bezoeken aan de schatkamers van de Sint-Servaaskerk en de Onze-Lieve-Vrouwekerk en aan de kerkelijke en wereldlijke monumenten in het programma opgenomen. Geïnteresseerden te Maastricht die aan de vergaderingen van het Gilde wilden deelnemen, konden blijkens de *Courrier de la Meuse* van 18 september 1863, op 21 september 's avonds toegangskaarten verkrijgen bij de secretaris.⁷⁴

Behalve met ledenwerving hield het bestuur zich bezig met het scheppen van de voorwaarden die noodzakelijk waren om de gestelde doelen te bereiken. Op 15 oktober 1863 benoemde het bestuur uit zijn midden een redactie bestaande uit Schaepkens, Habets en Russel.

De feestelijke opening van het verenigingslokaal

Het bestuur ging eveneens op zoek naar een verenigingslokaal en klopte bij de gemeente Maastricht aan. Deze stond bij raadsbesluit van 11 november 1863 twee lokalen in gebruik af in het voormalige Augustijnenklooster aan de zijde van de Mariastraat. De gemeente had pas kort tevoren in augustus 1863 de beschikking gekregen over dit gebouw dat tot dan toe als kazerne dienst had gedaan. Na enige kleine herstellingen zouden de ruimten zeer geschikt zijn voor het Genootschap.⁷⁵ Van 26 november tot en met 8 december 1863 waren eerst een metselaar en een witter en later ook een schilder aan het werk om de lokalen van de 'oudheidkundige sociëteit' een opknapbeurt te geven.⁷⁶ Blijkens een convocaat van 15 december 1863 zou in deze aan de Mariastraat gelegen ruimten op 3 januari 1864 de ledenvergadering plaatsvinden, terwijl er tevens op elke eerste zaterdag van de maand om zes uur 's avonds bijeenkomsten voor de leden gehouden zouden worden. De algemene ledenvergadering van 3 januari 1864 gold als de officiële ingebruikname van het verenigingslokaal en zou met de nodige publiciteit gevierd worden. De *Courrier de la Meuse* sprak in dit verband op 18 december 1863 van een "fête littéraire et artistique".⁷⁷ Nochtans baarde de inrichting aanvankelijk enige zorgen. In een brief van 10 december 1863 vroeg Schaepkens aan Habets, of er te Meerssen nog de oude vaandels van de broederschappen of schutterijen aanwezig waren, die vroeger in de kerk hingen, en of die evenals oude, buiten gebruik geraakte kandelaars en andere oude ornamenten als decoratie van de verenigingslokalen zouden kunnen dienen.⁷⁸

Vooruitlopend op deze algemene ledenvergadering liet de *Courrier de la Meuse* op 27-28 december 1863 weten dat het "fête" dat het Oudheidkundig Genootschap op 5 (lees 3) januari 1864 in zijn nieuw lokaal zou geven, zeer interessant zou worden, mede door de muzikale bijdragen van de plaatsgenoten en leden Keller, Lehrman en Smeets. Zij vormden een trio dat vanaf 1862 geregeld met veel succes kamermuziekuitvoeringen gaf.⁷⁹ Vanuit oudheidkundig en artistiek oogpunt waren de zalen op fraaie wijze ingericht als het atelier van een kunstenaar en als een salon. Beelden, bustes, schilderijen, tekeningen, oude en nieuwe wapens, harnassen, vaandels, meubels, kroonluchters, tapijten en draperieën waren op oogstrelende wijze opgesteld. Alleen de aanwezigheid van de charmante dames van de leden kon de luister van het tafereel nog verhogen.⁸⁰

Van de algemene ledenvergadering en van de inrichting van de ruimten, die op zondagavond 3 januari 1864 vanaf zes uur opengingen, werd verslag gedaan in de *Courrier de la Meuse* van enkele dagen later. Het talrijke gezelschap was verrast. Aan de straat waren de nationale vlaggen van België en Pruisen aangebracht. Zij flankerden het wapen van het hertogdom Limburg - een leeuw op een zilveren veld - voorzien van een oranje banderol. In de gangen hingen de grote schilderijen van Hermans met bloe-

men, beelden en bloemenslingers.⁸¹ De toegang tot de ontvangstzaal was omgeven met een bundel vlaggen van de omringende landen en steden en met de wapens van Nederland, Maastricht en Luik. Het geheel werd bekroond met kronen van groene slingers. De ontvangstzaal was ingericht met oude en oosterse wapens, trofeeën van vlaggen, helmen, hellebaarden, de oude Maastrichtse stadskannen, oude portretten, beelden en reliëfs. In de vergaderzaal bevonden zich antieke kroonluchters, oude en moderne schilderijen van de stad met haar monumenten, beelden en bustes.

De vergadering werd geopend met een muziekstuk voor piano, viool en cello door de heren Keller, Lehrmann en Smeets. Alexander Schaepkens hield vervolgens een openingstoespraak in het Frans over de doelstellingen van het Genootschap. Hij eindigde met een dankwoord aan het gemeentebestuur dat zich voor de kunst en wetenschap verdienstelijk had gemaakt door de ruimten beschikbaar te stellen. Russel hield vervolgens een voordracht over de geschiedenis van Limburg en over het plan om, in samenwerking met de gemeente, een museum van oudheden op te richten. Vervolgens trad Habets naar voren met een bijdrage over de relatie tussen oudheidkunde en geschiedenis en tenslotte sprak Eversen over Maastricht in de dertiende eeuw. Meer prozaïsch was het verslag van de penningmeester Gulikers en de verkiezing van twee bestuursleden, te weten Maschek en Bergers. Rond half tien was de vergadering, die door een kleine honderd leden werd bijgewoond, afgelopen. Op de volgende dinsdag werden de zalen weer ter bezichtiging opengesteld, nu voor de dames van de leden. Tijdens deze openstelling speelde Nivel, een uitmuntende leerling van Sougnez, piano. Het instrument was door Smulders beschikbaar gesteld.⁸²

De algemene ledenvergadering van 3 januari 1864 was de eerste, tijdens welke lezingen over historische onderwerpen werden gehouden. Het was de eerste keer dat het Genootschap zich ter gelegenheid van de ingebruikname van de verenigingsruimten naar leden presenteerde. Niet allen door lezingen, maar ook door een tentoonstelling van c.q. een arrangement met antieke voorwerpen, die voor een gedeelte van de gemeente Maastricht waren geleend, werd het verleden opgeroepen. Het uitvoeren van muziekwerken tijdens de vergadering en de aparte bezichtiging door de partners maakten van de opening van de verenigingslokalen een sociale gebeurtenis. Muzikale optredens tijdens ledenvergaderingen, waarin ook lezingen werden gehouden, komen ons thans vreemd voor, maar tot het in het begin van de twintigste eeuw was de combinatie van kennisoverdracht enerzijds en van gezelligheid en (veredeld) vermaak anderzijds bij historische verenigingen met wetenschappelijke ambities geen uitzondering. Jaarvergaderingen werden aangekleed met diners, muziek en zang. De Bergische Geschichtsverein vierde jaarlijks het "Stiftungsfest". Rond het begin van de twintigste eeuw werden aldaar avonden met grote amusementswaarde voor de leden en hun echtgenotes georganiseerd, met voordrachten in het dialect, optredens van muzikanten of toneelvoorstellingen.⁸³ Als voorbeeld dichter

bij huis kan "Limburg", Provinciaal Genootschap voor Geschiedkundige Wetenschappen, Taal en Kunst dienen. De algemene ledenvergadering op 19 oktober 1902 te Venlo werd opgeluisterd door de stafmuziek van het tweede regiment huzaren en door de viool en piano spelende dames Dufour uit Utrecht, leerlingen van het conservatorium te Amsterdam. Tijdens de algemene ledenvergadering van 29 juli 1916 trad het dubbelkwartet van het Roermonds Mannenkoor op.⁸⁴ De vereniging Gelre tenslotte combineert sedert haar ontstaan in 1897 de ledenvergadering met een gemeenschappelijke maaltijd en een excursie.⁸⁵ Keren wij terug naar ons Genootschap. Een luisterrijke algemene ledenvergadering zoals die van 3 januari 1864 bleef in de negentiende-eeuwse verenigingsgeschiedenis een uniek evenement dat niet zou worden herhaald. Een lezing waarvoor ook de dames van de leden werden uitgenodigd, werd voorzover bekend, pas in maart 1908 gehouden. De eerste excursie vond op 4 oktober 1910 plaats.⁸⁶

DOELSTELLINGEN VAN HET GENOOTSCHAP

Publiceren en verzamelen

De doelen die de oprichters voor ogen stonden zijn beknopt te lezen in de circulaire van 24 juni 1863 en in de statuten van dat jaar. Zij wilden blijken de circulaire het onderzoek naar de geschiedenis en oudheden van het land, en vooral die van het hertogdom Limburg, bevorderen en voorts wilden zij samenwerken tot behoud van de relictten van oude kunst en nijverheid. In soortgelijke bewoordingen werden de doelstellingen in de statuten van 1863 omschreven als "het bevorderen der vaderlandsche geschiedenis en vooral die van Limburg, alsmede het opsporen van oudheden en overblijfsels van kunst en nijverheid in dit hertogdom aanwezig".⁸⁷ Concreet had men op 21 juni 1863 al het plan opgevat om eigen publicaties uit te geven. Derhalve werden de leden opgeroepen om bijdragen in te zenden.

In een verzoek aan de minister van Binnenlandse Zaken van 19 oktober 1863 om een subsidie te willen verlenen kwam een tweede concreet plan naar voren, namelijk om "eene verzameling van voorwerpen van oudheid en kunst aan te leggen".⁸⁸ Tijdens de algemene ledenvergadering van 3 januari 1864 stelde Schaepkens naar zijn zeggen een gewaagd plan aan de orde, de stichting van een oudheidkundig museum. De afwezigheid van een verzameling van getuigen en bewijzen uit voorbije eeuwen was al lang als een gemis gevoeld. In Maastricht, de hoofdstad van de provincie, een stad met een grote geschiedenis, was er geen verzamelpunt voor de bewijsstukken van zijn oude oorsprong. Wanneer geleerden op bezoek kwamen, kon men hen alleen maar de grote monumenten laten zien. In die leemte diende te worden voorzien. Met het plan tot het stichten van een museum - ook bedoeld voor archeologica - volgde het genootschap het voorbeeld van het Institut Archéologique Liégeois (1850) en van de Société scientifique et litté-

raire te Tongeren (1851) die beide mede de oprichting van een museum en archeologisch onderzoek als doel hadden.⁸⁹ Aan Duitse verenigingen kon het Genootschap geen voorbeeld ontleen. De Historische Verein für den Niederrhein (1854) beperkte zich tot de geschiedenis na de Romeinse periode en sloot de archeologie uit.⁹⁰ Meer algemeen stelt Pabst vast dat na 1850 in Duitsland veelal alleen nog maar zuiver historische verenigingen werden gesticht en dat in de oudere verenigingen het zwaartepunt verschoof van heemkunde en archeologie naar het bewerken van schriftelijke bronnen.⁹¹

Wetenschap en waarheid

In de toespraak in het Frans van Alexander Schaepkens en in de lezing van Jos Habets, beide gehouden op 3 januari 1864, wordt het grotere kader geschetst van de doelstellingen van de vereniging en het nut der geschiedbeoefening. Volgens Schaepkens was Limburg ontwaakt. Dankzij de activiteiten van zijn burens kende het ondanks zijn ongunstige ligging, mede als gevolg van de afscheiding van België, op het gebied van industrie, handel en landbouw een economische groei. Door spoorwegen en stoomboten was het verkeer met het buitenland sterk toegenomen. De materiële welvaart deed evenwel het gemis gevoelen van een instelling die gemeenschappelijk kunst, wetenschap en letteren bevorderde. In het hertogdom Limburg ontbrak het aan een vereniging waar de wetenschap, kunst en letteren een toevlucht konden vinden en vruchtbaar konden zijn teneinde Limburg een eervolle plaats tussen de andere Nederlandse provincies te verschaffen. De geschiedenis van Limburg, zijn fraaie oude monumenten, de schoonheid van het landschap, zijn oude literatuur en beroemde mannen waren te weinig bekend, noch werden zij op hun juiste waarde geschat.

Er is een beroep gedaan op alle Limburgers die houden van hun geboortegrond en trots zijn op zijn verleden, en die oproep heeft weerklank gevonden bij vele intellectuelen die de vooruitgang liefhebben, niet alleen in onze provincie, maar ook bij onze broeders in Belgisch Limburg. Dit genootschap dat u hebt gesticht, zo hield Schaepkens zijn gehoor voor, deze daad van verstand en vaderlandsliefde, zal rijke vruchten voortbrengen. Uw daden op het terrein van de wetenschap, kunsten en letteren zullen licht laten schijnen op de mooie oevers van de Maas, op het rijke landschap, verfraaid met oude kastelen en schilderachtige ruïnes, die de onsterfelijke Van Eyck, onze landgenoot, met zoveel talent heeft geschilderd. Met uw hulp en medewerking ontvangen wij alle documenten die de grote daden van onze voorouders kunnen ophelderen, alles dat ter completering van de geschiedenis van vrede en oorlog kan bijdragen, alles dat onze monumenten en kunstwerken algemene bekendheid kan geven of de zeden, gebruiken en gewoonten van onze voorouders leert kennen, alles dat de meubels, voorwerpen, woningen, wapens etc. van vroegere tijden beschrijft, teneinde met deze gaven het grote universele museum van de oudheidkundige wetenschap te verrijken.⁹²

Jos Habets (1829-1893), sinds 1863 bestuurslid, vanaf 1866 tot zijn overlijden voorzitter van het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap in het hertogdom Limburg, Rijksarchivaris in Limburg sinds 1881.

RAL, prentencollectie, inv.nr. 719.

Na de toespraak van Schaepkens, niet gespeend van retoriek, hield Habets een lezing over “de oudheidkunde als hulpbron der geschiedenis van het vaderland in derzelver voornaamste tijdvakken”. De oudheidkundige is degene die als onderzoeker aan de geschiedschrijver voorafgaat. Hij duidt de relictten uit de prehistorie en verricht opgravingen, zodat de geschiedschrijver ten aanzien van de romeinse tijd niet enkel aangewezen is op verhalende bronnen, maar ook op zijn vragen omtrent de beschaving en handel en verkeer aan de hand van gevonden voorwerpen antwoord krijgt.⁹³ In de volgende frankische periode en in de middeleeuwen worden naast de munten vooral de archieven van groot belang. Ook de genealogie en heraldiek konden van dienst zijn. Oudheidkunde was in de negentiende eeuw niet beperkt tot archeologisch onderzoek.⁹⁴ Na een korte vermelding van de Bourgondische periode liet Habets zijn toehoorders weten dat het “droevigste tijdstip der Nederlandsche beroerten” niet meer tot zijn bestek behoorde. Hij kon evenwel niet nalaten te zeggen dat de oudheidkundige ook hier belangrijke diensten aan de geschiedenis kon leveren. “Er is misschien geen tijdperk, waarin de eenzijdige opvattingen en de listige kuiperijen zulke groote rol spelen dan in deze episode. IJdele half bewezene beschuldigingen worden door laster en bekladding gestaafd. In de beide rigtingen heeft men alle kunstgrepen aangewend om leugens in waarheid, regt in onregt te verkeerren. Wat zich niet verdraaijen liet, werd verzwegen en wat moest gezegd worden, verkeerd uitgelegd”. Waar is de oplossing van deze tegenstrijdige gevoelens te vinden? Is het niet in de archieven van onze steden en provincies? En valt de eer om die nasporingen te doen en de waarheid aan het daglicht te brengen niet toe aan de oudheidkundige?

Samenvattend omschreef Habets de oudheidkundige als degene die duistere feiten opheldert, verborgen heldendaden bekend maakt, begane misstappen herstelt en de miskende waarheid aan het licht brengt. Hij dient de geschiedschrijver als gids en is de evenmens van nut. De oudheidkundige kan veel nuttigs in de geschiedenis, in het vaderland, in de samenleving verrichten. Dezelfde taak en hetzelfde doel had ook het Oudheidkundig Genootschap. Habets sprak de wens uit dat het Genootschap van nut mocht zijn voor de geschiedenis, voor de medeburgers, voor het ‘dierbare vaderland’. Dan zou het Genootschap bijdragen aan de vooruitgang en beschaving.⁹⁵

De aldus door Schaepkens en Habets verwoorde doelstellingen van de geschiedbeoefening en van het Oudheidkundig Genootschap in het hertogdom Limburg komen op vele punten overeen met het programma dat Franquinet elf jaar eerder in 1852 bij de oprichting van Geschied- en Oudheidkundig Genootschap te Maastricht had geschetst. De leden werden in beide gevallen opgeroepen om bouwstoffen aan te leveren en te publiceren over zoveel mogelijk aspecten van het verleden. Het (eigen) verleden zou daardoor in het juiste licht worden geplaatst en de passende waardering verwerven. Zoals Tollebeek reeds als gedachtegang van de negentiende-

eeuwse amateur-historici heeft geformuleerd, zou de volledige openbaarmaking van de bestaande bouwstoffen leiden tot de ontsluiting van de ware historie. In Habets woorden zou de oudheidkundige in de archieven de (historische) waarheid vinden.⁹⁶

Limburg en het vaderland

Franquinet betoogde al in 1852 dat Limburg uit een wetenschappelijke achterstandspositie zou worden verlost door de oprichting van een historische vereniging. Hetzelfde deed Schaepkens in 1863, toen hij, zoals boven vermeld, de mening uitte dat Limburgs geschiedenis, zijn monumenten, literatuur en beroemde mannen ten onrechte te weinig bekendheid genoten. Bij de oprichting van het Genootschap was volgens Schaepkens een beroep gedaan op alle Limburgers die hielden van hun geboortegrond en trots waren op zijn verleden. Schaepkens appelleerde aldus nadrukkelijk op Limburgse gevoelens. Dit appel op het eigene ging evenwel niet, zoals men op grond van de literatuur zou verwachten, gepaard met een zich afzetten tegen het centralisme van de Nederlandse staat of tegen het opgaan in een groter nationaal geheel.⁹⁷ De stichting van het Genootschap was juist een daad van vaderlandsliefde. Franquinet had al in 1852 gezegd dat de lokale geschiedbeoefening een bijdrage leverde aan de vaderlandse geschiedenis. Habets legde in zijn lezing de nadruk op het vaderland en de vaderlandse geschiedenis. Artikel 1 van de statuten van 1863 noemt de vaderlandse geschiedenis vóór de Limburgse. De beoefening van de Limburgse geschiedenis diende plaats te hebben in het kader van het nationale verleden. Limburgse en nationale gevoelens behoefden in het historisch onderzoek niet met elkaar in strijd te zijn, zoals Kunz meer algemeen ten aanzien van negentiende-eeuwse historische verenigingen in Duitsland heeft vastgesteld. Regionale en nationale oriëntatie konden in elkaars verlengde liggen.⁹⁸

De nationale oriëntatie treedt in enkele acties van het bestuur naar voren. Zo richtte het bestuur op 19 oktober 1863 een verzoek aan de minister van Binnenlandse Zaken om een subsidie te verstrekken aan de vereniging die tot doel had "een orgaan te worden tot het ophelderen der geschiedenis, oudheid en kunst van vroegere eeuwen in Limburg". De Commissaris des Konings, tevens lid, deed een goed woordje, maar de minister wees het verzoek af wegens de precedentwerking die door toekenning van subsidie ten aanzien van het Oudheidkundig Genootschap te Amsterdam en andere instellingen met gelijke doeleinden zou ontstaan.⁹⁹ Op 26 april 1864 bood het bestuur het beschermheerschap aan koning Willem III aan en verzocht tevens het predikaat "koninklijk" te willen verlenen. De koning zag echter geen termen om op het aanbod en het verzoek in te gaan.¹⁰⁰ Meer succes had het verzoek aan de minister van Binnenlandse Zaken van 16 februari 1865 om in te tekenen op een aantal exemplaren van de *Publications*. Drie maanden later liet de minister weten dat het departement op twaalf exem-

plaren intekende. De Commissaris des Konings had wederom positief geadviseerd. Het doel van het Genootschap - het stichten van een bibliotheek en een museum - was een "onderneming van buitengewonen aard" die de aanmoediging van rijkswege verdiende. Het Genootschap zou in de toekomst een nuttige vraagbaak kunnen worden voor andere instellingen die steun van de regering genoten. De regering zou volgens de gouverneur met andere woorden baat kunnen hebben bij de activiteiten van het Genootschap.¹⁰¹

Limburg en België

De statuten van het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap te Maastricht van 1852 gaven uitdrukkelijk aan dat dit genootschap de geschiedenis van de Nederlandse provincie Limburg aan het licht wilde brengen. De statuten van het Genootschap van 1863 spraken over de geschiedenis van Limburg zonder de uitdrukkelijke beperking tot de Nederlandse provincie. Eén van de circulaires die in het najaar van 1863 werd verspreid, vermeldde daarentegen dat het Genootschap voor Nederlands en Belgisch Limburg was opgericht. Tijdens de algemene ledenvergadering van 3 januari 1864 maakte Schaepkens verheugd melding van de weerklank die het Genootschap had gevonden, niet alleen in het eigenlijke hertogdom Limburg, maar ook bij de broeders in de Belgische provincie. Deze namen deel aan het gemeenschappelijke werk om door geschiedbeoefening het vaderland eer aan te doen. Iets later noemde Schaepkens de onsterfelijke Van Eyck "notre compatriote", ofschoon deze toch geacht werd in het pal aan de grens liggende, maar Belgische Maaseik te zijn geboren. Men zou kunnen concluderen dat Schaepkens het vaderland ruim interpreteerde of er een regionale betekenis aan gaf. In een brief aan de Commissaris des Konings van 18 maart 1865 maakte Schaepkens evenwel onderscheid tussen het vaderland enerzijds en het "kunstminnend en vriendelijk België" anderzijds.¹⁰²

Het opnemen van Belgisch Limburg in het ressort van het Genootschap en het beroep op de Belgische Limburgers zal in ieder geval aan het besef van oude historische relaties ontsproten zijn. Zo kunnen ook de versieringen aan de verenigingslokalen, aangebracht ter gelegenheid van de feestelijke opening op 3 januari 1864, worden geïnterpreteerd: het Limburgse wapen geflankeerd door de Belgische en Pruisische vlag - het oude hertogdom Limburg lag immers voor een gedeelte in (Rijn)Pruisen - aan de straat en de wapens van Nederland, Maastricht en Luik aan de toegang tot de ontvangstzaal. Vanwege het belang voor Limburg van Belgische historische publicaties en bronnenuitgaven verzocht het Genootschap in september 1864 de Belgische regering om plaatsing op de verzendlijst van de publicaties betreffende de geschiedenis en oudheidkunde, een verzoek dat begin 1865 werd ingewilligd.¹⁰³ Voorts wist het Genootschap de welwillende aandacht van de Belgische autoriteiten op zich te vestigen door middel van een,

naar inhoud niet nader bekend, adres van 4 september 1864, waarin hulde werd gebracht aan de koning der Belgen. Een middel om politieke dan wel morele steun te verwerven was voorts gelegen in het benoemen van ereleden en corresponderende leden uit de kringen van politiek en wetenschap. Opvallend is nu in dit verband dat op 13 februari 1865 niet alleen Thorbecke, minister van Binnenlandse Zaken, tot erelid werd benoemd, maar ook de Belgische ministers Alphonse Vanden Peereboom en Charles Rogier, ministers van Binnenlandse respectievelijk Buitenlandse Zaken. Onder de 31 corresponderende leden die het Genootschap in 1865 telde, bevonden zich acht Nederlanders en maar liefst achttien Belgen.¹⁰⁴ Het Genootschap plaatste de regionale geschiedenis weliswaar in een nationaal kader, maar voelde zich ook met België verbonden.¹⁰⁵ Dit grensoverschrijdend historisch besef is niet uniek te noemen. Ook verschillende Duitse historische verenigingen wensten hun werkgebied niet tot de contemporaine staatkundige eenheden te beperken.¹⁰⁶

Geschiedbeoefening, vooruitgang en beschaving

Is de benoeming van Belgische ministers tot erelid vanuit het historisch perspectief en vanuit het belang bij goede relaties met verwante burens te verklaren, minder gemakkelijk is het de motieven voor het erelidmaatschap van enkele anderen te achterhalen. Tijdens de bestuursvergadering van 6 december 1863 werden generaal Moustapha Kasnadar, eerste minister van de bei van Tunis, en de graaf F. de Vandoni, zaakgelastigde van de bei te Genève, tot ereleden benoemd. Op 13 maart 1864 volgde de benoeming van commandeur G.J. Merlato, consul-generaal van de keizer van Oostenrijk te Tunis, en van commandeur Ch. Venturini, consul van Tunis te Ancona, tot ereleden. De benoeming van deze ereleden werd, wanneer niet sprake was van persoonlijke relaties, waarschijnlijk door de actualiteit van die dagen bepaald. Tunesië stond sterk in de belangstelling in de te Maastricht verschijnende *Courrier de la Meuse*. Over de bei werd lovend geschreven, omdat hij het land een liberale grondwet had gegeven. Door het laten uitvoeren van publieke werken en door het uitgeven van landconcessies aan Europeanen stimuleerde hij de aansluiting van Tunesië aan Europa. De hervormingspolitiek leidde in 1864 tot een opstand die werd neergeslagen. Berichten over antisemitisme in Tunesië werden in de *Courrier de la Meuse* als laster afgedaan. Twintigste-eeuwse historici waren minder positief over deze periode, waarin de kloof tussen de beis en de bevolking steeds groter werd. De beis gaven de belangrijkste posten aan de Mammelukken, die vooral op hun eigen belang en dat van hun heren bedacht waren, zoals Moustapha Kasnadar, de belangrijkste minister in de jaren 1837-1873. Na het neerslaan van de opstand in 1864, die zich keerde tegen de belastingpolitiek en de hervormingen, volgde een periode van harde repressie.¹⁰⁷

De *Courrier de la Meuse* zag het in 1863-1864 anders. In een op 18 december 1863 verschenen artikel over het Genootschap werd teven melding gemaakt van de benoeming van Moustapha Kasnadar en de graaf Vandoni tot ereleden. Het nobele werk van beiden was, aldus de *Courrier de la Meuse* (lees waarschijnlijk: de secretaris en redacteur Russel), in heel Europa met instemming begroet. Het was aan hen en hun buitengewone verdiensten te danken dat Tunesië de weg naar de beschaving bewandelde. Zeer beroemde geleerde genootschappen in Europa hadden al hun erkentelijkheid betoond aan deze lichtende voorbeelden, die de geschiedenis van een Afrikaans volk zouden bepalen, een volk dat nu gelijke pas hield met de meest geavanceerde naties.¹⁰⁸ Het Genootschap wilde niet achterblijven en verleende kennelijk uit ideële motieven het erelidmaatschap aan vertegenwoordigers van de moderne Tunesische politiek.

In de visie van de stichters van het Genootschap bevorderde de geschiedbeoefening immers ook de vooruitgang. Schaepkens betitelde in zijn toespraak van 3 januari 1864 de toegetreden leden als intellectuelen die de vooruitgang lief hadden, terwijl Habets aan het slot van zijn lezing opmerkte dat het Genootschap in de vervulling van zijn taken zou bijdragen aan de vooruitgang en beschaving. De benoeming van deze ereleden leverde in ieder geval de voorzitter en secretaris enig persoonlijk aanzien op. Schaepkens en Russel werden door de bei van Tunis gedecoreerd als officier respectievelijk als ridder in de orde van Nichan Iftakar.¹⁰⁹ Afsluitend zij nog vermeld, dat toen het bestuur op 7 juli 1865 besloot de ledenlijst te laten drukken, de aan Tunesië gerelateerde ereleden in eerste instantie werden geschrapt. Tijdens de volgende bestuursvergadering van 10 augustus 1865 werden zij echter weer opgenomen. In de ledenlijst van 1868 komen zij nog voor, daarna, vóór 1877, zijn zij definitief uit de lijst van ereleden verdwenen.¹¹⁰

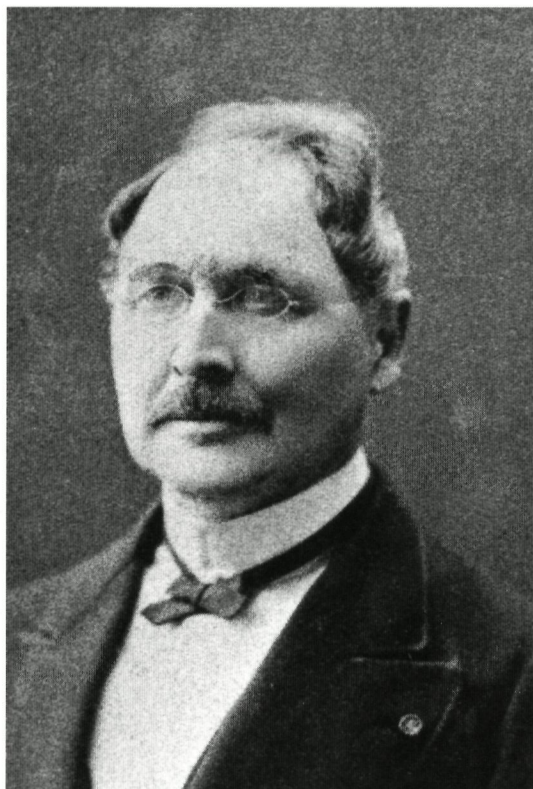
DE ROERIGE JAREN 1864-1867

Politieke tegenstellingen in Maastricht

De feestelijke algemene ledenvergadering van 3 januari 1864, tijdens welke niet alleen over de doelstellingen van het Genootschap en de rol van de oudheidkundige was gesproken, maar ook facetten uit het verleden van Limburg en Maastricht waren belicht, was, achteraf beschouwd, een unieke gebeurtenis. De volgende algemene ledenvergaderingen hadden niets feestelijks. Zij werden gekenmerkt door heftige debatten en hadden soms een rumoerig verloop. De hoofdrol was weggelegd voor Jos Russel. De wederwaardigheden van het Genootschap en het optreden van Russel werden door de tijdgenoten niet los gezien van de Maastrichtse politieke verhoudingen. In de gemeentelijke politiek zou de nieuwkomer Russel in de eerste maanden van 1864 een duidelijke keuze maken.

Sinds het midden van de jaren vijftig van de negentiende eeuw vormde een groepering rondom W.H. Pijls de meerderheid in de gemeenteraad.

W.H. Pijls (1819-1903), burgemeester van Maastricht 1861-1867, 1873-1900.
GA Maastricht fotocollectie nr. 10421

Pijls, die in 1851 lid van de gemeenteraad was geworden, was wethouder van financiën van 1855 tot 1861, burgemeester van 1861 tot 1867, nogmaals wethouder van 1867 tot 1873 en tenslotte weer burgemeester van 1873 tot 1900. Zijn benoeming tot burgemeester was niet naar de zin van de Commissaris des Konings geweest. Hij gaf aan Pijls en zijn partij - door de commissaris een coterie genoemd - een slechte beoordeling wegens de negatieve invloed die zij zouden uitoefenen. Orgaan van de partij van Pijls was de te Maastricht verschijnende *Courrier de la*

Meuse. Pijls stond uitgesproken vijandig tegenover Petrus Regout, de centrale figuur van de oppositionele krachten. In 1864 werd te Maastricht een nieuwe krant opgericht, eerst *L'Ami des Intérêts Limbourgeois*, later *L'Ami du Limbourg* geheten. Regout was met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid de eigenaar van deze krant. Het blad was ultramontaans van karakter. Het richtte zich niet alleen tegen Pijls en zijn coterie en hun behartiging van gemeentelijke belangen, maar ook meer algemeen tegen het door hen beleden liberalisme.¹¹¹ Jos Russel was de redacteur-uitgever van *L'Ami du Limbourg*. Hij was de zaak van Regout blijkens de artikelen zeer toegedaan. Regout noemde hem "une personne attachée à ma maison" en "mon secrétaire intime".¹¹² Een fraai voorbeeld vormt ook het door Russel in 1868 ontplooiende initiatief om voor Regout - "poussé par la haute estime que je nourris pour notre grand industriel" - de Leopoldsorde te verwerven.¹¹³ Russel werkte in het begin van 1864 nog voor de Pijls-gezinde *Courrier de la Meuse*. Op 29 januari 1864 meldde deze krant dat Russel begiftigd was met de Tunesische orde van Nichan Iftakar.¹¹⁴ De overstap naar het kamp van Regout moet derhalve na 29 januari, maar vóór 16 april 1864 hebben plaatsgevonden, op welke dag het eerste nummer van *L'Ami des Intérêts Limbourgeois* verscheen. In de *Courrier de la Meuse* kreeg

Russel vervolgens een slechte pers.¹¹⁵ Op zijn beurt deed L'Ami du Limbourg, lees Russel, felle persoonlijke aanvallen op Pijs en de zijnen.

Russel wordt weggestemd

Het bestuur van het Genootschap stelde op 27 mei 1864 overeenkomstig de statuten een rooster van aftreden vast. Daar de bestuursleden voor drie jaar gekozen waren, moest elk jaar een derde aftreden. In 1864 en 1865 zouden twee, in 1866 drie bestuursleden aftreden. Door het trekken van briefjes met een jaartal kwam vast te staan dat Habets en Russel in 1864, Eversen en Gulikers in 1865 en Schaepkens, Bergers en Maschek in 1866 zouden aftreden. Tijdens de algemene ledenvergadering van 8 augustus 1866 maakte Schaepkens het rooster van aftreden bekend en deelde mee dat Habets en Russel aftredend waren. De daarop volgende verkiezing, waarbij ieder op twee personen moest stemmen, had een verrassende uitslag. Van de 32 uitgebrachte stemmen kreeg Habets er 31, maar Russel slechts 13. De overige 19 gingen naar baron Jules de Chestret de Hanefte. Daar de laatste twee niet de vereiste tweederde meerderheid van de stemmen hadden gehaald, vond een herstemming plaats, waaraan 35 personen deelnamen. De Chestret kreeg nu 23 stemmen en Russel nog maar 11. Daarmee verdween Russel uit het bestuur.

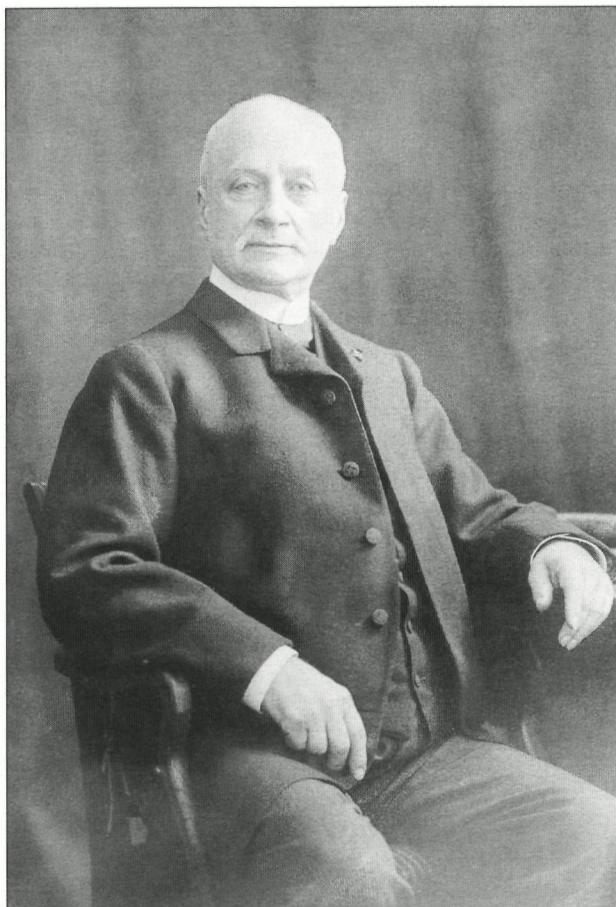
Voor het feit dat Russel niet herkozen werd, is geen verklaring te vinden in het kader van het Genootschap, aan de oprichting waarvan hij een jaar tevoren een werkzaam aandeel had gehad. Opmerkelijk is voorts dat de tegenstemmen alle op één persoon, baron de Chestret, waren uitgebracht, terwijl bij de voorafgaande ledenvergadering op 3 januari 1864, naast de gekozen Bergers en Maschek, nog twaalf anderen een of meer stemmen hadden gekregen. Het lijkt er dus op, dat er vóór de verkiezing op 8 augustus 1864 voor een bepaalde tegenkandidaat stemmen waren geworven. In L'Ami des Intérêts Limbourgeois van 11 augustus 1864 werd, zeer waarschijnlijk door Russel, een beschouwing gewijd aan de algemene ledenvergadering van drie dagen tevoren, waarin inderdaad een verband werd gelegd tussen de gemeentepolitiek en het wegstemmen van Russel. Het Genootschap kende sedert zijn oprichting een grote bloei, maar de werkzaamheden kostten geld, zo opende het artikel. Het bestuur diende derhalve in maart 1864 bij de gemeente een subsidieverzoek in, waarop welwillend werd gereageerd. Toen echter de secretaris zijn werk als redacteur van L'Ami was begonnen, werd de beslissing op de lange baan geschoven. De secretaris van het Genootschap was onwelgevallig aan de klik die op het stadhuis regeerde, omdat hij afwijkende politieke meningen huldigde en als redacteur van een krant de gebreken van het gemeentelijk beleid blootlegde. Van gemeentewege stelde men nu het vertrek van Russel als voorwaarde. De algemene ledenvergadering van 8 augustus 1864 bood daartoe een goede gelegenheid. De talrijk opgekomen Pijsgezinden onder leiding van

Hollman, eigenaar van de *Courrier de la Meuse* en evenbeeld van Pijls, stemden op de baron de Chestret de Haneffe, Hollmans beschermheer. Hollman werd geholpen door advocaat en bestuurslid Bergers, die de leden een stembiljet met de naam van de baron in de hand stopte. Later, in *L'Ami* van 3 november 1866, zou Russel nog schrijven dat Bergers hem door intriges uit het secretariaat had verdrongen.

Uit deze gang van zaken bleek eens te meer, zo resumeerde *L'Ami*, dat zonder de instemming van de kliek in Maastricht niets mogelijk was. De coterie wilde overal heersen, al was dat in de sociëteit Momus nog niet gelukt. De kliek had eerst de Grote Harmonie en vervolgens de Koninklijke Harmonie te gronde gericht, nadat zij deze voor haar verkiezingsdoeleinden had gebruikt. Eenzelfde lot zou het Oudheidkundig Genootschap beschoren zijn.¹¹⁶

De rol van Pijls ten aanzien van het Genootschap is in ieder geval opmerkelijk te noemen. Pijls werd al in 1863 lid van het Genootschap en hij zou dat blijven tot in 1901, een jaar na zijn aftreden als burgemeester. Op voorstel van Pijls ging de gemeenteraad op 11 november 1863 akkoord met het gratis beschikbaar stellen van de ruimten aan het Genootschap in het Augustijnencomplex. Bij de behandeling van het subsidieverzoek in de raadsvergadering van 3 september 1864 steunde hij het positieve voorstel in dezen van de commissie voor de financiële aangelegenheden. Op de tegenwerpingen van het raadslid Marres antwoordde de burgemeester dat "de pogingen van hen die merkwaardige daadzaken betreffende onze stad en de provincie aan de vergetelheid trachten te ontrukken, behooren ondersteund te worden". Het voorstel tot eenmalige subsidieverlening werd met twaalf tegen twee stemmen aangenomen.¹¹⁷ Uit het optreden van Pijls valt af te leiden dat hij belang stelde in de geschiedbeoefening. Maar ook maakte hij binnen het Genootschap van zijn invloed gebruik. Op voorstel van Pijls werden immers tijdens de algemene ledenvergadering van 30 augustus 1863 bepalingen in de statuten inzake de ontbinding van het Genootschap opnieuw geformuleerd. Onder andere werd toen bepaald dat voorwerpen van oudheidkundige aard en kunst die het Genootschap verzameld zou hebben, als eigendom van de gemeente Maastricht niet vervreemdbaar waren. De gemeente zou er echter pas na ontbinding van het Genootschap over kunnen beschikken. Voorts valt het op dat het verzoek tot subsidieverlening al op 23 februari 1864 in de raadsvergadering werd gemeld, maar dat pas ruim zes maanden later, op 3 september 1864, tot toekenning werd besloten, ná de bewuste ledenvergadering van 8 augustus, waarin Russel werd weggestemd. De eerste *Publications* werden gedrukt bij Hollman, eigenaar van de *Courrier de la Meuse*, de krant van Pijls en zijn aanhangers. Het is derhalve niet vreemd te veronderstellen dat het Genootschap door de bemoeienis van de burgemeester met de Pijlsfactie geassocieerd kon worden. In dit verband kan men zich zelfs afvragen, of de benoeming in 1865 van Thorbecke tot erelid enkel in het licht van de bevordering van de geschiedbeoefening te plaatsen is. Hij was immers een politieke vriend van Pijls.¹¹⁸

*Charles Bergers
(1839-1914),
secretaris en penningmeester van
het Geschied- en
Oudheidkundig
Genootschap in
het hertogdom
Limburg 1864-
1907 respectieve-
lijk 1865-1907.
Hij was sedert
1884 president van
de arrondisse-
mentsrechtbank te
Maastricht en
voorts onder
andere president
van het Burgerlijk
Armbestuur.
Collectie arrondis-
sementsrechtbank
Maastricht*

Ophef over een onbelangrijke zaak?

De notulen van 1865 geven blijk van veranderingen en spanningen in het bestuur. Tijdens de bestuursvergadering van 13 februari 1865 werd een brief behandeld van de penningmeester E. Gulikers, waarbij deze wegens drukke werkzaamheden ontslag vroeg uit deze functie. Het ontslag werd verleend, maar Gulikers bleef als bestuurslid aan. Bergers, die in 1864 Russel in de functie van secretaris was opgevolgd, zou voorlopig ook die van penningmeester waarnemen.

Tijdens de bestuursvergadering van 7 juli 1865 besloten de aanwezige bestuursleden - Schaepkens, Habets, Bergers, Eversen en De Chestret - de ledenlijst te laten drukken. De namen van Kasnadar, Vandoni, Venturini en Merlato, de aan Tunesië gerelateerde ereleden, werden evenwel geschrapt. Gulikers en Maschek, afwezig tijdens deze bestuursvergadering, waren het achteraf met dit laatste besluit niet eens. Daar zij de volgende bestuursver-

gadering van 10 augustus ook niet konden bijwonen, verzochten zij de voorzitter Schaepkens schriftelijk om de genoemde ereleden te handhaven. De voorzitter stelde dus tijdens de bestuursvergadering van 10 augustus 1865 - bijgewoond door Schaepkens, Habets, De Chestret en Eversen - voor om terug te komen op het eerdere besluit tot schrapping. "Het voorstel geeft tot langdurige discussie aanleiding", zo vermelden de notulen. De Chestret en Eversen waren tegen dit laatste voorstel en wensten bij de schrapping te blijven. De voorzitter legde de brieven van Maschek en Gulikers op tafel, waarop Eversen hernam dat het nu niet het juiste moment was om op deze zaak terug te komen. De behandeling diende uitgesteld te worden, totdat Bergers aanwezig zou zijn. Bergers had immers in de vorige vergadering het voorstel tot schrapping gedaan. De baron de Chestret was van mening dat deze kwestie van welgevoeglijkheid aan het oordeel van de voorzitter moest worden overgelaten. Het was een zaak tussen de voorzitter en de secretaris Bergers. Schaepkens ging niettemin tot stemming over. Bij de stemming verklaarden zich twee bestuursleden vóór en twee tegen het voorstel van de voorzitter. Nu de stemmen staakten, gaf de stem van de voorzitter krachtens artikel 7 van de statuten de doorslag en de schrapping werd ongedaan gemaakt.¹¹⁹

Inzake de vraag of de aan Tunesië gerelateerde ereleden geschrapt moesten worden, kwamen de voorzitter en de secretaris tegenover elkaar te staan. Aan de zijde van Schaepkens bevonden zich in ieder geval Gulikers en Maschek. Zij zouden zeer spoedig uit het bestuur verdwijnen. Aan de zijde van Bergers stond in ieder geval Eversen. De notulen van de bestuursvergadering van 10 augustus 1865 zijn de enige, waarin sprake is van "langdurige discussie" en waarin tegenovergestelde meningen werden vastgelegd. Het is merkwaardig dat een vraag over het al dan niet schrappen van ereleden tot zo'n verdeeldheid in het bestuur leidde. Mogelijk vormde deze kwestie slechts de aanleiding tot het ontladen van spanningen. In ieder geval stelde Gulikers, die volgens het rooster aftredend was, zich niet meer verkiesbaar.

Russel in de rol van lastig lid

De verkiezing van bestuursleden was eigenlijk het belangrijkste agenda-punt van de algemene ledenvergadering die op 16 augustus 1865 werd gehouden. Naast vier bestuursleden waren slechts twaalf leden aanwezig. Nadat de notulen van de ledenvergadering van 8 augustus 1864 waren voorgelezen, merkte Russel op, dat zijn naam niet onder de bestuursleden voorkwam, ofschoon hij toen nog bestuurslid was, terwijl Bergers reeds de titel van secretaris droeg, die hij nadien pas verkreeg. De notulen werden in die zin gewijzigd. Naar aanleiding van het financieel overzicht sprak Russel er zijn verwondering over uit dat, gezien de gunstige financiële toestand, niet meer spoed werd gemaakt met het uitgeven van publicaties. Er was toch afgesproken om jaarlijks een boek van vierhonderd pagina's uit te brengen. Het jaar

was al grotendeels verstreken, maar er was nog niets verschenen. De voorzitter antwoordde dat het uitgeven van publicaties speciale problemen met zich mee kon brengen die tot vertragingen konden leiden. Hij vond dat het bestuur niet gebonden was om elk jaar vierhonderd pagina's te laten drukken. Noch hij noch de andere redactieleden zouden zo'n verplichting op zich willen nemen. De heer Russel was niet tevreden met het antwoord.

Het volgende agendapunt was de verkiezing van twee bestuursleden. Eversen en Gulikers waren aftredend. Eversen stelde zich herkiesbaar, Gulikers niet. Aan de stemming namen vijftien leden deel. Eversen kreeg tien stemmen, Franquinet en Willemsen elk negen en Coenegracht twee. Eversen was met tweederde meerderheid herkozen. Er vond herstemming plaats tussen Franquinet en Willemsen, waarbij de eerste zeven en de tweede negen stemmen verwierf. Willemsen had nu de meeste stemmen, maar Russel maakte het bezwaar dat de herstemming niet wettig was, omdat Willemsen ook met tweederde meerderheid gekozen had moeten worden. De voorzitter Schaepkens, De Bieberstein, Franquinet en Thiel betwistten deze opvatting. Russel bleef bij zijn mening, maar gaf toe dat deze gebaseerd was op een leemte in de statuten. De heer Thiel, afdelingshoofd bij de provinciale griffie, stelde daarop voor de stemming voor geldig te houden en het bestuur op te dragen om tijdens de volgende algemene ledenvergadering een wijziging van de statuten voor te stellen, zodat het betreffende artikel geen aanleiding meer kon geven tot dubbelzinnige uitleg.

Kort daarop kreeg De Bieberstein het woord. Hij memoreerde de moeilijke taak die het bestuur van een jonge vereniging geheel belangeloos vervulde. Hij bracht het bestuur daarvoor hulde. Men moest het bestuur steunen in plaats van zijn werk "door kleingeestige vitterijen" te bemoeilijken. Zonder zijn naam te noemen werd Russel terecht gewezen en als een querulant aangemerkt. De voorzitter Schaepkens kwam nog eens terug op de publicaties en verklaarde ten stelligste dat het bestuur niet aan termijnen gebonden was en wilde zijn. Russel antwoordde dat het bestuur, toen hij nog secretaris was, besloten had jaarlijks vierhonderd pagina's uit te geven, waarop Eversen repleepeerde dat ook Russel moest weten dat zo'n besluit eerder een vrome wens was.¹²⁰ Russel kwam blijkens de notulen als een lastige persoon naar voren die zich als weggestemd bestuurslid met het bestuur bleef bemoeien.

Een gedenkwaardige vergadering in 1866

De vergadering van 16 augustus 1865 was, achteraf gezien, nog maar de opmaat voor de tumultueuze algemene ledenvergadering die op 9 augustus 1866 startte en op 20 augustus 1866 werd voortgezet. Op beide dagen werd de vergadering druk bezocht. Waren in 1865 slechts zestien leden, inclusief het bestuur, aanwezig, op 9 en 20 augustus 1866 kwamen in totaal 42 respectievelijk 35 personen opdagen. Van de loop der gebeurtenissen zijn drie verslagen bekend. Allereerst zijn er de notulen van het Genootschap

zelf. Vervolgens publiceerde Russel een verslag in *L'Ami du Limbourg* van 11 en 25 augustus 1866.¹²¹ Daarop voelde de *Courrier de la Meuse* zich genoodzaakt te reageren: Wegens de valse voorstelling van zaken in *L'Ami* plaatste de *Courrier* een ingezonden brief van een lid van het Genootschap met een verslag dat het publiek niet alleen zou inlichten over de ware toedracht tijdens de vergadering, maar ook over de aard en het gekonkel van een individu (Russel) dat, verteerd door haat en nijd, geen enkele gelegenheid voorbij liet gaan om voor eigen genoegen stampeien te maken. Het verslag in de *Courrier de la Meuse* is op vele plaatsen een woordelijke vertaling in het Frans van de notulen van het Genootschap, zodat aan te nemen is dat de secretaris Bergers voor de plaatsing in de krant verantwoordelijk was. In tegenstelling tot de notulen van het Genootschap is het verslag in de *Courrier* meer op de persoon toegespitst.¹²²

De voorzitter Schaepkens opende de vergadering met enige woorden over de toestand van het Genootschap. De secretaris las de notulen van de vorige algemene ledenvergadering voor en de voorzitter vroeg, of er opmerkingen waren aangaande de tekst. Niemand reageerde. Russel vroeg en verkreeg het woord. Hij meende de tolk van de vergadering te zijn - hier werd hij reeds onderbroken door leden die dit ontkenden, protest klonk van alle kanten volgens de *Courrier* - wanneer hij hulde bracht aan de ijver die de voorzitter betoond had. Hij wenste naar aanleiding van de toespraak van de voorzitter enige opmerkingen te maken. De heer Marckx, secretaris van het armbestuur, kwam tussenbeide met een motie van orde. De vergadering had zich slechts uit te spreken over de notulen, zonder dat enig ander onderwerp behandeld kon worden. Russel antwoordde dat, afgezien van de voorzitter, niemand het recht had hem in de rede te vallen. De heer Thiel meende daarop dat de notulen geacht moesten worden te zijn goedgekeurd, wanneer, zoals in dit geval, niemand op de desbetreffende vraag van de voorzitter opmerkingen had gemaakt. De vergadering diende eerst de agenda af te werken, voordat andere onderwerpen ter sprake konden worden gebracht. De voorzitter dankte Russel voor de toegezwaaide lof en beloofde hem later het woord te geven, zodra de agendapunten waren behandeld. Vervolgens verklaarde de voorzitter de notulen voor goedgekeurd.

De secretaris Bergers, tevens penningmeester, deed verslag van de financiële toestand. De heer Russel merkte op, dat het bestuur de statuten, met name artikel 13, niet naleefde. De vergadering kon aan de rekening van de penningmeester geen goedkeuring geven, omdat de vergadering niet in de gelegenheid was gesteld deze behoorlijk te onderzoeken. Overigens zouden de statuten de vereniging van de functies van secretaris en penningmeester in één persoon verbieden. Russel zag dan nog af van het praktische bezwaar dat beide functies, wanneer zij goed werden vervuld, veel werk met zich mee brachten.

Terwijl de voorzitter artikel 13 van de statuten voorlas, vroegen de heren Marckx, Schreuder en Roberti het woord. Marckx ontkende dat de statuten het onderzoek van de rekening door de vergadering voorschreven.

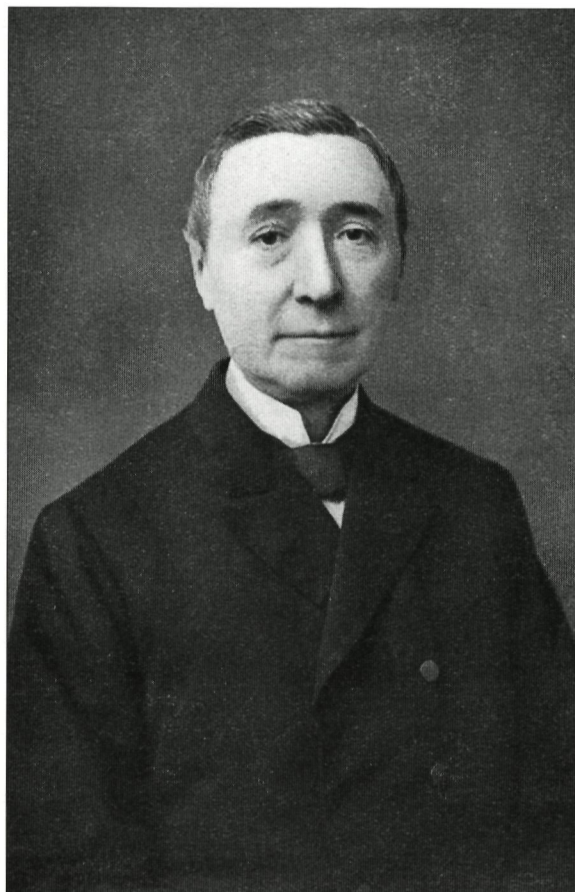
Schreuder, die evenals Thiel afdelingshoofd was ter provinciale griffie, een man die al in de eerste algemene ledenvergadering van 23 augustus 1863 kritische geluiden had laten horen, betoogde dat wanneer de vergadering nu de rekening zou onderzoeken, zulks een blijk van wantrouwen jegens het bestuur zou zijn. Het benoemen van een kascommissie zou wel niet in strijd met de statuten zijn, doch minder passend tegenover een bestuur dat het vertrouwen der leden genoot als zijnde door hen gekozen. Bovendien had men in vorige jaren ook zo gehandeld, zonder dat er toen bezwaren waren geopperd. Marckx wilde opnieuw het woord nemen, maar toen klonk de brandklok en er werd "brand" geroepen. De meesten haastten zich naar buiten en de vergadering werd geschorst.

De brand was een memorabele. Hij woedde in de gevangenis en sloeg over naar de rechtbank. Bij die gelegenheid gingen vele van de gedeponeerde archiefbescheiden van de schepenbanken in Zuid-Limburg van vóór 1796 verloren, terwijl de geredde archieven nog decennialang in chaos zouden verkeren.¹²³

De algemene ledenvergadering werd op 20 augustus 1866 voortgezet. De voorzitter wilde overgaan tot stemming wegens het periodiek aftreden van drie bestuursleden, maar Marckx kreeg met instemming van de aanwezigen het woord. Marckx protesteerde allereerst tegen de aanmatiging - "une prétention absurde", schreef de *Courrier* - van Russel dat hij namens de vergadering kon spreken. Daarvoor moest hij het vertrouwen van de vergadering hebben, maar dat vertrouwen ontbrak. Marckx had in ieder geval geen vertrouwen in Russel, zeker niet nadat deze niet als bestuurslid was herkozen. Als hem, Marckx, zoveel blijken van wantrouwen waren gegeven, zou hij nooit meer in een vergadering durven te verschijnen. Russel was een man die niet het belang van het Genootschap, maar zijn eigen belang voor ogen had. Overigens was hij, Marckx, tegen het onderzoek van de rekening door de vergadering of een kascommissie, hetgeen op een motie van wantrouwen tegenover het bestuur zou neerkomen. Tenslotte protesteerde Marckx tegen de neiging tot intimidatie die van zekere kant uitging.

Russel repliceerde dat hij het vertrouwen van de heer Marckx niet nodig had, daar hij dat van anderen bezat. Hij wilde niet ingaan op de vraag door wie en op welke wijze hij aan de kant was geschoven. De heer Marckx had gesproken over intimidatie, maar Marckx was er de man niet naar om zich te laten intimideren. Ter zake komend betoogde Russel dat een rekening die niet was gezien, ook niet kon worden goedgekeurd, te meer daar de inkomsten van het afgelopen jaar aanzienlijk waren, terwijl door de geheimzinnigheid van het bestuur niemand wist waaraan het geld was besteed. Het geld zou aan opgravingen in de buurt van Maastricht zijn uitgegeven. Daarop werden de geluiden van afkeuring zo hevig dat Russel tot zwijgen werd gebracht. Volgens de *Courrier* gaven de beschuldigingen van Russel aanleiding tot tumult. Van alle kanten werd "eruit, eruit!" geroepen en gefluit weerklonk.

*F.L.J. Dumoulin
(1829-1894), notaris
te Maastricht,
bestuurslid van het
Geschied- en
Oudheidkundig
Genootschap in het
hertogdom Limburg
1866-1894 en in
naam conservator
van het museum.
Foto overgenomen
uit: PSHAL 38
(1902), tegenover
245.*

Nadat de rust was weergekeerd, merkte de heer Poswick op, dat de leden alleen waren opgeroepen om drie bestuursleden te kiezen en dat niemand de bevoegdheid had andere punten ter sprake te brengen. Habets wilde toch nog reageren op Russels opmerking over opgravingen. Die waren inderdaad door hem verricht, maar buiten bezwaar van de kas van het Genootschap. Langdurig applaus uit de zaal volgde.

Vervolgens werd overgegaan tot de verkiezing. Aftredend waren Schaepkens, Bergers en Maschek. Bergers

en notaris F.L.J. Dumoulin kregen elk 31 stemmen, E. Roberti, ontvanger der belastingen, kreeg 26 stemmen, Schaepkens 9 en Franquinet 4, zodat Bergers, Dumoulin en Roberti tot bestuursleden waren gekozen. Weer waren twee bestuursleden - Schaepkens en Maschek - weggestemd.

De heer Thiel vroeg nog, hoe het stond met de in de vorige vergadering in 1865 besloten wijziging van artikel 18 omtrent het nemen van besluiten bij gekwalificeerde meerderheid. Na enig geredetwist met de heer Poswick, die vond dat zo'n vraag buiten de orde was, antwoordde Habets dat het bestuur geen wijziging van artikel 18 had voorgesteld, omdat spoedig een algemene vergadering zou worden gehouden ter behandeling van een algehele wijziging der statuten.

De vergadering van 9 en 20 augustus 1866 had als concreet resultaat opgeleverd dat de voorzitter Schaepkens en de vice-voorzitter Maschek uit het bestuur waren verdwenen. Zakelijk gezien had Russel terechte vragen gesteld omtrent de wenselijkheid van de combinatie van de functies van secretaris en penningmeester en over de controle op het beheer door de pen-

ningmeester. De felle op de persoon gerichte discussies die volgden, zouden wel eens veroorzaakt kunnen zijn door de politieke tegenstellingen. In hetzelfde licht kan het vertrek van Schaepkens worden gezien. De *Courrier de la Meuse* suggereerde immers in een noot bij het verslag van de vergadering, dat de vriendelijke woorden die Schaepkens en Russel openlijk uitwisselden, tot de verwijdering van Schaepkens uit het bestuur hadden geleid. Degenen die nog op Schaepkens wilden stemmen, hadden zich bedacht. Het verbaast voorts dat Franquinet, sinds 1 april 1866 provinciaal archivaris, de enige die professioneel met de geschiedbeoefening bezig was, niet in het bestuur van het Oudheidkundig Genootschap werd gekozen.¹²⁴

L'Ami du Limbourg, lees: Russel, plaatste de jaarvergadering geheel in het kader van de Maastrichtse gemeentepolitiek. Reeds op 11 augustus 1866 deed de krant verslag van de afgebroken vergadering van het "politieke oudheidkundige genootschap" (la société politique d'archéologie). Aangezien het om de verkiezing van drie bestuursleden ging, waren vele leden opgekomen. Zij waren daartoe aangespoord door Marckx - hier Mozes Marckx genoemd - die al enkele dagen de getrouwen afliep.¹²⁵ Zij moesten voor een bestuur zorgen, waaruit elk element verwijderd was dat niet met hart en ziel de coterie van Pijls was toegedaan. Aan deze oproep gaven onder andere de wethouder Gertsen, de raadsleden Wijnans, Bruls, Kerens de Wylré en Coenegracht, de uitgever van de krant van Pijls en zijn broer, en de controleur Ruyters gevolg. Kennelijk was al vóór de vergadering publiek geheim dat Schaepkens veel tegenstanders had. Russel schreef deze zinnen immers, voordat de verkiezing op 20 augustus plaatsvond. L'Ami du Limbourg vermeldt verder nog dat er naar aanleiding van het financiële overzicht gediscussieerd werd tussen Schaepkens, Russel en Schreuder.

Het tweede deel van de vergadering werd behandeld in L'Ami du Limbourg van 25 augustus 1866. Met name werd het optreden van Marckx gememoreerd, die gedurende een kwartier niet ter zake was, maar enkel aanvallen deed op een lid (Russel) dat de moed had het niet eens te zijn met de coterie. De meest ridicule aanmatiging was wel deze, dat het genoemde lid niet het vertrouwen had van hem, Mozes Marckx! Het aangevallen lid bedankte voor die eer om het vertrouwen te hebben van een individu dat niet geacht noch gezien werd en zelfs werd verstoten door degenen voor wie hij als "Jean fait tout" speelde en de vuile zaakjes opknapte. Meester Marckx stond toen met de mond vol tanden.

Daarna stond een vreemdeling op, die zijn snor recht trok en de aanwezige Maastrichtenaren te kennen gaf dat hij alleen wist wat er te doen stond, namelijk de verkiezing van zijn neef. L'Ami du Limbourg doelde met de vreemdeling op de Luikenaar Poswick en met de neef op Bergers, wiens moeder een Poswick was. Het resultaat van de verkiezing, zo vervolgt de krant, was dat de enige oudheidkundige in het bestuur, de enige waardige representant van het Genootschap - bedoeld werd op Schaepkens - uit het bestuur was verwijderd.

Habets volgt Schaepkens op

Tijdens de bestuursvergadering van 18 september 1866 werden naar aanleiding van de bestuursmutaties de functies opnieuw verdeeld. Bergers werd wederom tot secretaris-penningmeester gekozen. Schaepkens werd ontslagen als lid van de redactie. Dumoulin werd tot zijn opvolger benoemd. Voor Schaepkens was het jaar 1866 rampzalig. Hij verloor niet alleen zijn functies en aanzien als voorzitter van het Genootschap en lid van de redactie der Publications, hij verloor ook zijn baan. Bij raadsbesluit van 4 september 1866 werd de stadstekenschool opgeheven. De directeur Schaepkens kreeg eervol ontslag, maar werd niet aangesteld bij de nieuwe burger avondschool.¹²⁶

In de vacature van voorzitter werd eveneens op 18 september 1866 voorzien door de verkiezing van Habets, kapelaan te Berg. Hij werd met algemene stemmen gekozen. Iets minder neutraal zou men kunnen stellen, dat het vertrek van Schaepkens de weg had vrijgemaakt voor Habets. Habets was tijdens de bestuursvergadering van 18 september niet aanwezig. Hij ontving het bericht van zijn verkiezing van baron de Chestret en Bergers. In een brief van 24 september 1866 aan zijn vriend Bergers schreef hij zich zeer vereerd en geveild te voelen. Hij huiverde er echter voor om de moeilijke taak van voorzitter aan te nemen. Tijd en bekwaamheid ontbraken hem. Hij wilde het voorzitterschap slechts aanvaarden onder de uitdrukkelijke voorwaarde dat een van de heren uit de stad de lopende zaken in zijn plaats zou behartigen. Habets liet de keus aan Bergers, maar dacht zelf aan Roberti, het oudste bestuurslid. Zonder vice-president was Habets niet beschikbaar. "Ik kan mijn tijd, mijne functie en mijne gezondheid niet opofferen aan het over en weer lopen naar de stad". Habets eindigde zijn brief toch positief. "U nogmaals dankende voor uwe vriendschap en voor het mij steeds geschonken vertrouwen verklaar ik u bij deze gelegenheid dat ik alle moeite zal geven om de sociëteit zooveel te bevorderen als ik kan, en tevens de vriendschap en de eendragt onder de leden van het bestuur te handhaven. Ik zal steeds zorgen voor orde, vriendschap en eendragt. Uw zeer genegen vriend en dienaar Jos Habets".¹²⁷ De herhaalde belofte om vriendschap en eendracht te bewaren krijgt, gezien de voorafgaande periode, bijzondere betekenis.

De behandeling van de nieuwe statuten in 1867

Zoals beloofd in de algemene ledenvergadering van 20 augustus 1866 legde het bestuur precies een jaar later, tijdens de algemene ledenvergadering van 20 augustus 1867, de concept-statuten aan de dertig opgekomen leden voor. Na de openingstoespraak van de voorzitter, de goedkeuring van de notulen en het financieel verslag, stelde Habets de nieuwe statuten aan de orde. De heer Schreuder verklaarde zich tegen de onmiddellijke behande-

ling, omdat de leden niet in de gelegenheid waren geweest om van de tekst kennis te nemen. Hij deed het voorstel om een commissie uit de leden te benoemen, die de concept-statuten zou onderzoeken en van commentaar voorzien. Concept-statuten en wijzigingsvoorstellen zouden gedrukt moeten worden en aan de leden verzonden, zodat de statuten dan in een latere ledenvergadering in de eerste helft van december konden worden besproken.

Het bezwaar van Schreuder lijkt terecht en zijn suggestie redelijk. Vier jaren eerder, op 23 augustus 1863, was de behandeling van de statuten uitgesteld, omdat afgezien van het bestuur, geen van de leden de inhoud kende. De concept-statuten waren daarop eerst in druk onder de leden verspreid. Thans in 1867 werd Schreuders voorstel, dat ondersteund werd door Graven en Russel, door het bestuur bestreden. Schreuders voorstel zou hoge kosten veroorzaken. De voorzitter nodigde de vergadering uit zich vóór of tegen de onmiddellijke behandeling uit te spreken. 24 personen stemden vóór, 3 tegen, terwijl de heer Deney de vergadering verliet.

Bezwaren rezen tegen het nieuwe artikel 5, dat het bestuur om "gewigtige redenen, doch alleen na voorafgaande en tijdige waarschuwing" de bevoegdheid gaf een lid te royeren. Schreuder en Thiel wilden een nadere omschrijving van die "gewichtige redenen". Het bestuur vond dat niet nodig. Artikel 8 bepaalde immers dat zo'n bestuursbesluit eenstemmig moest worden genomen, waardoor de kans op een willekeurige en lichtvaardige beslissing werd uitgesloten. Artikel 5 werd met 25 tegen 3 stemmen aangenomen, terwijl de heren (Emile) De Stuers, Van Sint Fijt, Schreuder, Guscens en Thiel zich van stemming onthielden, de laatste vier omdat zij geen kennis hadden kunnen nemen van de concept-statuten.

Artikel 6 schreef, zoals reeds in de statuten van 1863, voor dat de voorzitter uit en door de bestuursleden gekozen moest worden. Het artikel werd zonder beraadslaging aangenomen, maar Schreuder gaf in overweging om de voorzitter door de leden te laten kiezen. Hij was daarmee zijn tijd ver vooruit. Een dergelijke bepaling werd pas in het huishoudelijk reglement van 1922 opgenomen.¹²⁸ Artikel 7, dat de zittingsduur van de bestuursleden verdubbelde van drie tot zes jaar, stuitte, blijkens de notulen van de vergadering althans, niet op bezwaren. Belangrijke wijzigingen werden in de artikelen 10 en 12 aangebracht. In artikel 10 van de concept-statuten had het bestuur alleen vastgelegd dat de penningmeester tijdens de algemene vergadering verslag omtrent de financiën deed. Tijdens de vergadering werd nu een geheel nieuwe passus toegevoegd: De voorzitter benoemt een kascommissie die de rekening onderzoekt en verslag doet aan de vergadering. Deze kan de rekening in zijn geheel of post voor post goedkeuren. De notulen vermelden niet wat het bestuur van deze aanvulling vond en hoe de besluitvorming in dezen verliep. In feite was het het voorstel van Russel dat tijdens de algemene ledenvergadering van 1866 zoveel commotie veroorzaakte. Een jaar later kreeg het aldus een plaats in de statuten. In artikel 12 tenslotte

werd een wijziging aangebracht die de macht van de voorzitter beperkte. Was oorspronkelijk voorzien dat de stem van de voorzitter beslissend was, als tijdens de algemene vergadering de stemmen staakten, na amendering bepaalde artikel 12 dat in zo'n geval het voorstel geacht werd te zijn verworpen.

De voorzitter wilde de gehele gewijzigde statuten in stemming brengen, maar de heer Schreuder achtte het wenselijk dat het bestuur eerst zou trachten rechtspersoonlijkheid voor het Genootschap te verwerven, kennelijk rekening houdend met de mogelijkheid dat de statuten dan weer zouden moeten worden aangepast. Ook in dezen was Schreuder een vooruitziend man. Pas in het begin van de twintigste eeuw, in 1908, zou het Genootschap zorgen voor de erkenning als rechtspersoon.¹²⁹ De heer Marckx repliceerde dat de vergadering al aan het begin tot behandeling van de ontwerp-statuten had besloten en dus nu niet op dat besluit kon terugkomen. Toen de voorzitter de statuten in stemming bracht, verlieten, zoals eerder Deney, de heren Hillen, Janssen, Gusgens, Van Brussel en Russel de zaal. 23 aanwezigen stemden vóór, 2 stemden tegen, terwijl de heren Graven, Schreuder, Spronck, Thiel en Willems zich om de reeds genoemde reden van stemming onthielden.

De algemene ledenvergadering verliep aldus niet vlekkeloos. Ongeveer eenderde van de aanwezige leden was het niet eens met de behandeling van de statuten. Waar de *Courrier de la Meuse* slechts een kort bericht aan de ledenvergadering wijdde, ging *L'Ami du Limbourg* in twee artikelen op sarcastische toon uitgebreid op de gang van zaken in.¹³⁰ Het optreden van Habets werd gelaakt, omdat hij vooral de loftrumpet over zichzelf blies, zijn critici nauwelijks het woord gunde en de goedkeuring van de statuten erdoor joeg. Dankzij deze statuten had het bestuur nu de bevoegdheid om een lid te royeren, terwijl de zittingsduur van de bestuursleden verlengd was van drie naar zes jaar.

Het verloop van deze algemene ledenvergadering moet diverse leden tot het besluit hebben gebracht de vereniging te verlaten. Tot de eersten behoorden de oud-bestuursleden Maschek en Schaepkens. Schaepkens vroeg de voorwerpen terug die hij aan het Genootschap in bruikleen had gegeven. In 1868 volgden degenen die kritische geluiden tijdens de algemene ledenvergaderingen hadden laten horen: Russel, Schreuder, Spronck en Thiel.¹³¹

Schaepkens en Russel bleven op historisch terrein actief, maar buiten het Genootschap. Schaepkens publiceerde nog diverse historische wandelingen in het land van Luik, in Belgisch en Nederlands Limburg en te Maastricht, op groot formaat en voorzien van vele litho's.¹³² Russel liet in zijn drukkerij verschillende historische werken het licht zien, onder andere over het kapittel van Susteren, de bokkenrijders en Maastricht, en daarnaast nog historische toneelstukken.¹³³

Een rancuneuze Russel

Russel bedankte in 1868 als lid, maar hij had zich al in 1867 tegen het Genootschap gekeerd. Hij beschouwde het Genootschap als een politieke club, als het verlengstuk van de Pijlscoterie en zijn bestuurders als paladissen van Pijls. Naast de secretaris-penningmeester moest de ondervoorzitter Roberti het ontgelden. Roberti kende slechts één partij en die partij was Pijls. Telkens als zijn man van principes veranderde, kon deze er zeker van zijn dat Roberti hem onmiddellijk volgde.¹³⁴ Afgezien nog van hun politieke achtergrond vond L'Ami du Limbourg dat de bestuursleden Bergers, De Chestret, Roberti, Dumoulin en Eversen op oudheidkundig gebied nonvaleurs waren. Mensen als de archivaris Franquinet en Gordon, president van de arrondissementsrechtbank, of de oudheidkundigen Guillon en Gielen kregen daarentegen geen plaats in het bestuur, omdat zij niet naar de wens van Pijls zouden zijn.¹³⁵ En inderdaad, Bergers, Dumoulin en Roberti hebben nooit een bijdrage in de Publications of De Maasgouw gepubliceerd. Alleen Habets had in de ogen van L'Ami du Limbourg enige waarde, maar mocht hij zich terecht een oudheidkundige noemen? Habets was geen tekenaar en had geen studie van de grafische kunsten gemaakt. Hij was een letterkundige die de Publications vulde met bijdragen van twijfelachtig allooi.¹³⁶ De krant c.q. Russel trok in 1868 opgravingen van Habets in het belachelijke en laakte de onverschilligheid die het Genootschap ten aanzien van de afbraak van monumenten te Maastricht, zoals de Akerpoort, de Onze-Lieve-Vrouwepoort en de kruittoren te Wijck, aan de dag gelegd zou hebben.¹³⁷

Later moeten Habets en Russel weer nader tot elkaar zijn gekomen. Habets wijdde immers een "In memoriam" aan Russel in de Publications van 1888.¹³⁸ Ook zakelijk gezien verdween Russel niet helemaal uit het gezichtsveld. Het bestuur besloot in 1872 het boek van F. Bock en M. Willemsen over de schatkamers van de Sint-Servaaskerk en de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Maastricht onder de titel "Antiquités conservés dans les anciennes collégiales de S. Servais et de Notre Dame à Maestricht" als supplement van deel 9 van de Publications gratis onder de leden te verspreiden.¹³⁹ Het werk kwam tot stand met financiële steun van Petrus Regout. Een opdracht en zijn familiewapen werden vóór in het boek opgenomen. De druk werd verzorgd door Jos Russel.¹⁴⁰

CONCLUSIES

Vrijwel onmiddellijk na zijn ontstaan belandde het Genootschap in een korte fase die gekenmerkt werd door ledenvergaderingen met hevige, op de persoon gerichte discussies. De opstelling van Russel leidde ertoe dat de politieke Maastrichtse tegenstellingen in het Genootschap doordrongen. Zeer waarschijnlijk als gevolg van deze politieke omstandigheden werden

Russel in 1864 en Schaepkens in 1866 uit het bestuur gestemd. In drie jaren tijd verdwenen vier van de zeven oorspronkelijke bestuursleden. Slechts Bergers, Eversen en Habets bleven over. Een dergelijke snelle bestuurswisseling zou niet meer voorkomen. Een vergelijkbare situatie ontstond pas bijna honderd jaar later tijdens de crisis in 1963, toen het bestuur en bloc aftrad en slechts drie oude bestuursleden - Driessen, Van Hommerich en Wouters - in het nieuwe bestuur werden gekozen. Op een sfeer van ongenoegen wijst ook de omstandigheid dat de oud-bestuursleden Schaepkens, Maschek en Russel hun lidmaatschap opzegden. Naast hen verlieten degenen die openlijk kritiek hadden geuit op het bestuur, het Genootschap. Opvallend is het grote ledenverloop dat in de beginjaren te constateren is. Van de 220 personen die zich in 1863-1864 als lid aanmeldde, was tegen het einde van 1868 bijna de helft weer uit het ledenbestand verdwenen. Daar het Genootschap in 1868 191 leden telde, was het ledenverlies weliswaar door nieuwkomers grotendeels goedgemaakt, maar kennelijk beantwoordde het Genootschap niet (meer) aan ieders verwachtingen. De onderlinge vetes, die de beginjaren van het Genootschap kenmerkten, hadden in de kleine wereld van de Limburgse "liefhebbers" de nodige slachtoffers gemaakt.

Het optreden van het bestuur, zeker bij de behandeling van de statuten in 1867, was nogal autocratisch. Al had Russel geen onbesproken gedrag, zijn opmerkingen over de controle op het financieel beheer, alsmede over de kwaliteit van sommige bestuursleden als geschiedbeoefenaren, waren terecht. Na 1867 kwam het Genootschap in rustig vaarwater. Van bloei kan echter nauwelijks gesproken worden. Met een teruglopend ledental en een dalende frequentie van algemene ledenvergaderingen geraakte het Genootschap in een malaise.

Noten

- 1 Het woord "Limburgs" in de naam van de vereniging is geen bijvoeglijk naamwoord, maar de genitief van het zelfstandig naamwoord Limburg. Zie: P.J.H. Ubachs, *Kleio in de provincie*, in: PSHAL 125 (1989), 14 noot 2. Het is derhalve, normatief gezien, grammaticaal fout om vóór LGOG het lidwoord "het" te gebruiken. Aangezien echter weglating van het lidwoord naar hedendaags taalgebruik als gekunsteld wordt ervaren, is ervoor gekozen het lidwoord toe te voegen, zoals ook reeds Kessen (1939) en Linssen (1965) deden.
- 2 A. Kessen, *Beknopt overzicht van de geschiedenis van het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap*, in: PSHAL 75 (1939), 5-23.
- 3 C.A.A. Linssen, *Het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap 1939-1964*, in: PSHAL 101 (1965), 17-27.
- 4 P.A.M. Geurts en A.E.M. Janssen, *Ruim een eeuw geschiedbeoefening met betrekking tot de Nederlandse provincie Limburg. Enige historiografische aspecten*, in: PSHAL 125 (1989), 47-99.
- 5 J. Tollebeek, *De machinerie van de geschiedenis. De uitbouw van een historische infrastructuur in Nederland en België*, in: J. Tollebeek, *De ijkmeesters. Opstellen over geschiedschrijving in Nederland en België*, Amsterdam 1994, 33-34; Dezelfde, *Thorbecke in kavels. De institutionele ontsluiting van historisch bronnenmateriaal in Nederland*, in: Tollebeek, *Ijkmeesters*, 39-40.
- 6 M. Rasch, *Zur Entstehung von Geschichts- und Heimatvereinen in den preußischen Provinzen Rheinland und Westfalen zwischen Wiener Kongreß und Ende des Ersten Weltkriegs*, in: Zeitschrift des Geschichtsvereins Mülheim a.d. Ruhr 66 (1993), 333-334; G. Kunz, *Verortete Geschichte. Regionales Geschichtsbewußtsein in den deutschen Historischen Vereinen des 19. Jahrhunderts*, Göttingen 2000 (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft 138), 31, 49-50. Zie ook: F.J. Hermans en L.H.M. Wessels, *Cultureel leven in de provincie. Het 'Gezelschap Puteanus' te Venlo, 1863-1888/90*, in: PSHAL 126 (1990), 121-123.
- 7 Célébration du 75e anniversaire de la fondation de L' Institut Archéologique Liégeois, in: Bulletin de L' Institut Archéologique Liégeois 50 (1925), 5-69; F. Corthals, *L' Institut Archéologique Liégeois 1850-1950, une réelle modernité au XIXe siècle*, in: Bulletin de L'Institut Archéologique Liégeois 104 (1992), 5-180.
- 8 A. Holthausen, *Geschichte des Historischen Vereins für Geldern und nächste Umgegend. Festschrift zum 50jährigen Bestehen des Vereins*, Geldern 1903.
- 9 H. Baillien, *Het Koninklijk Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, zijn verleden, zijne werking*, in: Limburgs Haspengouw. Bundel studiën uitgegeven bij gelegenheid van de honderdste verjaardag der stichting van het Koninklijk Geschied- en Oudheidkundig Genootschap te Tongeren, 1951, xiii-xl. De Franstalige naam van de vereniging werd in 1927 door een andere Nederlandstalige vervangen: Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap!
- 10 M. Braubach, *Landesgeschichtliche Bestrebungen und historische Vereine im Rheinland. Überblick über ihre Entstehung und Entwicklung*, Düsseldorf 1954 (Veröffentlichungen des Historischen Vereins für den Niederrhein 8), 33-34; E. Hegel, *Von Joseph Hubert Mooren bis Max Braubach. Fünf Vorsitzende des Historischen Vereins für den Niederrhein und ihr Beitrag zur rheinischen Geschichte*, in: Annalen des Historischen Vereins für den Niederrhein 182 (1979), 9-23; N. Trippen, *Die Gründung des*

- Historischen Vereins für den Niederrhein in ihrem geschichtlichen Umfeld*, in: *Annalen des Historischen Vereins für den Niederrhein* 182 (1979), 24-45.
- 11 O. Moorman van Kappen, *Honderd jaar Gelre, Vereniging tot beoefening van Gelderse geschiedenis, oudheidkunde en recht*, in: F.W.F.J. Scholten e.a. (red.), *Honderd jaar Gelre, Vereniging tot beoefening van Gelderse geschiedenis, oudheidkunde en recht 1897-1997*, Hilversum 1997 (Werken Gelre 50), 11-49.
 - 12 I.M.H. Evers, *Op- en neergang van een geleerd genootschap te Maastricht. De Société des Amis des sciences, lettres et arts 1822 - ca. 1855*, in: PSHAL 127 (1991), 183-222; F.J.M. van de Ven, *125 jaar Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant 1837-1962*, in: *Varia Historica Brabantica I* (1962), 13-45; J. Sanders, *Inventaris van het archief van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant (het Noordbrabants Genootschap) 1836-1986*, 's-Hertogenbosch 1983.
 - 13 K. Pabst, *Deutsche Geschichtsvereine vor dem ersten Weltkrieg*, in: *Geschichtsvereine. Entwicklungslinien und Perspektiven lokaler und regionaler Geschichtsarbeit*, Bergisch Gladbach 1990 (Bensberger Protokolle 62), 22; Trippen, *Gründung*, 26-28; Kunz, *Verortete Geschichte*, 239-240.
 - 14 Kunz, *Verortete Geschichte*, 240. Zie ook: Trippen, *Gründung*, 26.
 - 15 G. Rooijackers, *De ideologie van het heem*, in: C. van der Bergh e.a. (red.), *Constructie van het eigene. Culturele vormen van regionale identiteit in Nederland*, Amsterdam 1996, 18, 23; J. Daan, *Standaardtaal en dialecten: vrienden of vijanden?*, in: Bergh, *Constructie*, 68; J. van Oudheusden, *Brabantia Nostra: rooms en romantisch regionalisme, 1935-1951*, in: Bergh, *Constructie*, 123.
 - 16 Kunz, *Verortete Geschichte*, 24, 28, 58, 267-268, 273-274, 277, 326.
 - 17 P.J.A. Nissen, *De ontplooiing van het regionale zelfbewustzijn in de beide provincies Limburg na 1839*, in: *Eenheid en scheiding van de beide Limburgen. Verslagbundel van het op 26 mei 1989 te Alden Biesen gehouden congres ter gelegenheid van de herdenking 150 jaar beide Limburgen*, Leeuwarden-Maastricht 1989 (Maaslandse Monografieën 47), 183-195.
 - 18 Voorzover niet anders vermeld zijn de gegevens over dit genootschap ontleend aan Evers, *Op- en neergang*, 183-222. Niet benut werd: GA Maastricht, handschriftencollectie nr. 307, "mémoires et souvenirs" van F.J. Crahay (1793-1879), p. 192-199.
 - 19 Nationaal Archief 's-Gravenhage, archief ministerie Binnenlandse Zaken 1813-1864, inv.nr. 4129 (vriendelijke mededeling van F. Roebroeks).
 - 20 GA Maastricht, archieven Burgerlijke Instellingen van Weldadigheid, inv.nr. 788, p. 343-344.
 - 21 De mededelingen omtrent het verschijnen van dit Jaarboek in M.C.A. Kessels-van der Heijde, *Maastricht, Maestricht, Mestreech. De taalverhoudingen tussen Nederlands, Frans en Maastrichts in de negentiende eeuw*, Hilversum 2002 (Maaslandse Monografieën 65), 168 zijn onjuist. De bibliotheek van het Rijksarchief in Limburg bevat immers de complete jaargangen 1850, 1851 en 1852.
 - 22 RAL, Provinciaal archief (PA), inv.nrs. 3740, verbalen G.S. 12 augustus 1842 lit. E; 3750, verbalen G.S. 17 januari 1843 lit. D.
 - 23 RAL, PA, inv.nrs. 3440, verbalen G.S. 24 februari 1824 lit. S; 3441, verbalen G.S. 9 maart 1824 lit. P; GA Maastricht, archieven Burgerlijke Instellingen van Weldadigheid, inv.nr. 788, p. 343-344.

- 24 GA Maastricht, archieven Burgerlijke Instellingen van Weldadigheid, inv.nrs. 799, p. 517-518, 552-553; 1027 nr. 1130; 1050 (brieven van 26 oktober en 29 november 1854).
- 25 GA Maastricht, archief gemeentebestuur Maastricht I, inv.nr. 112, p. 63, 94, 101; archief Gemeentearchief, dossier 6.1 (vriendelijke mededeling van F. Roebroeks).
- 26 Limburger Koerier 21 augustus 1893 en 4 juli 1896 derde blad p. 3, k. 4; GA Maastricht, historisch-topografische atlas, inv.nr. 1576. Zie: W. Minis-van de Geyn, *Uit de wordings-geschiedenis van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg*, in: *Natuurhistorisch Maandblad* 49 (1960), 90.
- 27 Sanders, *Inventaris archief Provinciaal Genootschap*, 4-6.
- 28 Baillien, *Koninklijk Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap*, xviii-xxi; Dezelfde, *Systematische inhoudstafel op het Bulletin de la Société scientifique e littéraire du Limbourg*, Tongeren 1967, 3.
- 29 Zie diverse bijdragen in: *Antiquitates Trevirenses. Beiträge zur Geschichte der Trierer Altertumskunde und der Gesellschaft für nützliche Forschungen. Festschrift zur 200-Jahr-Feier der Gesellschaft für nützliche Forschungen zu Trier, Trier 2000* (Kurtrierisch Jahrbuch 40).
- 30 Evers, *Op- en neergang*, 216-220. De auteur nam evenwel niet de bestuurleden op zoals vermeld in het Jaarboek voor het hertogdom Limburg 1851, 237, en 1852, 242.
- 31 C. Leemans, *Romeinsche oudheden te Maastricht*, Leiden 1843.
- 32 Vergelijk: G.B. Clemens, *Von der französischen Provinzialakademie zum deutschen Geschichtsverein. Die Gesellschaft für nützliche Forschungen im überregionalen Vergleich*, in: *Antiquitates Trevirenses*, 399.
- 33 A.H. Jenniskens, G.L.D. *Franquinet, eerste stadsarchivaris van Maastricht*, in: A.H. Jenniskens e.a. (red.), *Campus Liber. Bundel opstellen over de geschiedenis van Maastricht aangeboden aan mr.dr. H.H.E. Wouters, stadsarchivaris en -bibliothecaris 1947-1977*, bij zijn zeventigste verjaardag, Maastricht 1982 (Werken LGOG 8), 466-482.
- 34 GA Maastricht, archief gemeentebestuur Maastricht I, inv.nr. 109, p. 456.
- 35 RAL, archief LGOG, inv.nr. 1596. Voorzover niet anders vermeld zijn de gegevens over dit genootschap aan dit inventarisnummer ontleend.
- 36 Jaarboek voor het hertogdom Limburg 1851, 237; 1852, 242; Kessen, *Beknopt overzicht*, 79.
- 37 *Journal du Limbourg* (de Maestricht) 5 november 1852, nr. 26, p. 3, k. 3.
- 38 Corthals, *L'Institut Archéologique Liégeois*, 12-13; Holthausen, *Geschichte*, 5, Braubach, *Landesgeschichtliche Bestrebungen*, 33-34.
- 39 RAL, archief LGOG, inv.nr. 1597.
- 40 Holthausen, *Geschichte*, 5-6.
- 41 Tollebeek, *Machinerie*, 40; Pabst, *Deutsche Geschichtsvereine*, 23.
- 42 S. Vrielinck en R. van Eenoo, *IJveren voor geschiedenis. 150 jaar Genootschap voor geschiedenis 'Société d'Emulation' te Brugge*, Brugge 1989, 5, 7, 24-25.
- 43 Kunz, *Verortete Geschichte*, 58, 267-268, 277.
- 44 Linssen, *LGOG 1939-1964*, 19.
- 45 Zie over hem: J.J.F.W. van Agt, *Het huis van Charles Guillon te Roermond*, in: *Libellus festivus. Een bundel historische opstellen aangeboden aan Joseph H.F.H. Linssen bij gelegenheid van zijn 70te verjaardag op 6 november 1964*, Roermond 1964, 1-14; G. Venner,

- Het archief van de Munsterabdij te Roermond in de negentiende eeuw*, in: Nederlands Archievenblad 93 (1989), 66-68.
- 46 RAL, archief LGOG, inv.nr. 1597.
- 47 Zie bijvoorbeeld: RAL, archief LGOG, inv.nr. 1598.
- 48 (G. Franquinet), *Een brief over het gebruik der Nederlandsche taal in 1814*, in: De Maasgouw 3 (1881), 482. Kessels-van der Heijde, *Maastricht*, heeft geen gebruik gemaakt van het archief van het LGOG.
- 49 Evers, *Op- en neergang*, 209-210.
- 50 Losse exemplaren met de originele omslag van de eerste, derde en vierde aflevering van het eerste deel der Annales werden in 2002 door het Rijksarchief in Limburg overgenomen van het bureau LGOG en opgenomen in de bibliotheek onder nr. MA VC 332-333.
- 51 RAL, archief LGOG, inv.nrs. 27, 86, 119.
- 52 J.W. Salie, *Le guide impartial du voyageur à Maestricht ou indicateur général de la ville et de ses habitants*, Maastricht 1855, 70, 218, 234. Zie over hem: J. Wieland, *Het onbeduidende leven van Jan Willem Salie, huisonderwijzer en letterkundige te Maastricht*, in: De Maasgouw 103 (1984), 191-198.
- 53 Courrier de la Meuse 8 november 1866, nr. 260, p. 1.
- 54 Staatsarchief Luik, archief familie De Crassier, inv.nr. 91. Het betreft: J. Russel, *Kroniek of geschiedkundige beschrijving der stad en voormalige heerlijkheid Sittard, met aanhangsel over koning Zwentibold en de heerlijkheid Born*, Maastricht 1862.
- 55 Zie: A.J. Flament, *Maastrichter en ander Limburgsche kranten in de stadsbibliotheek en op het Rijksarchief te Maastricht*, in: De Maasgouw 9 (1887), 168. Van den Hoeven vestigde zich blijkens het bevolkingsregister op 1 oktober 1862 vanuit 's-Hertogenbosch te Maastricht. Op 15 mei 1864 vertrok hij naar Amsterdam (vriendelijke mededeling van drs. E. Ramakers).
- 56 J. Blondin, *De stadsteekenschool van Maastricht van 1823 tot 1866*, in: PSHAL 67 (1931), 184-185; I.M.H. Evers, *Maastricht in de negentiende eeuw: aspecten van het kunstklimaat*, in: A. Himmelreich e.a., *Théodore Schaepekens Maastricht 1810 - Sint-Joost-ten-Noode 1883*, Maastricht 1990, 31-33.
- 57 RAL, archief LGOG, inv.nr. 26.
- 58 RAL, archief LGOG, inv.nr. 123.
- 59 M. Braubach, *Landesgeschichtliche Bestrebungen*, 33-34; Moorman van Kappen, *Honderd jaar Gelre*, 11-15.
- 60 *Autobiografie van Jos Habets*, in: De Maasgouw 101 (1982), 43.
- 61 A.J. Flament, *In memoriam Joannes Josephus Habets, Rijksarchivaris in Limburg*, in: PSHAL 30 (1893), 11-14.
- 62 RAL, archief LGOG, inv.nr. 152. J. Habets, *Nécrologie I. Egidius Slanghen*, in: PSHAL 20 (1883), 489 vermeldt dat Slanghen "een der medeoprichters" van het Genootschap was, maar later voor het lidmaatschap bedankte. Misschien was Slanghen aanwezig tijdens de vergadering van 21 juni 1863. In de ledenadministratie en onder de contributiebetalers komt hij evenwel niet voor.
- 63 P.F.H. Maschek, *Geschiedenis van het korps Nederlandsche mineurs en sappeurs van de vroegste dagen tot op den tegenwoordigen tijd 1852, Zaltbommel 1853*. Maschek vertrok in 1864 naar Utrecht. Hij overleed op 26 maart 1886 te Weert als gepensioneerd generaal-majoor.

- 64 Het enige bekend exemplaar van dit convocaat en de concept-statuten bevindt zich in RAL, PA, inv.nr. 520. Zie: J. Habets, *Nécrologie et biographie IV. Joseph Russel*, in: PSHAL 25 (1888), 439-441.
- 65 RAL, archief LGOG, inv.nrs. 26, 102. Deze bepaling ten gunste van de gemeente Maastricht werd in de nieuwe statuten van 1867 niet overgenomen.
- 66 RAL, archief LGOG, inv.nr. 1317; Linssen, *LGOG 1939-1964*, 18-20.
- 67 RAL, archief LGOG, inv.nrs. 123, 1114; RAL, PA, inv.nr. 9132. Het door Linssen, *LGOG 1939-1964*, 19 aangehaalde diploma voor Joseph Gielen te Maaseik van 5 december 1863 is in werkelijkheid de circulaire met het aanmeldingsformulier dat op 5 december door Gielen werd ingevuld en teruggestuurd.
- 68 Braubach, *Landesgeschichtliche Bestrebungen*, 39; G. Kunz, *Verortete Geschichte*, 243, 246.
- 69 Rasch, *Entstehung*, 340, 342; Braubach, *Landesgeschichtliche Bestrebungen*, 48-49.
- 70 RAL, archief LGOG, inv.nrs. 105, 119.
- 71 RAL, archief LGOG, inv.nr. 1597; I.M.H. Evers, *Op- en neergang*, 216-220.
- 72 RAL, archief LGOG, inv.nr. 123.
- 73 RAL, PA, inv.nr. 520; Courrier de la Meuse 25-26 oktober 1863, nr. 248, p. 1; 18 december 1863, nr. 294, p. 1.
- 74 Courrier de la Meuse 18 september 1863, nr. 216, p. 1.
- 75 GA Maastricht, archief gemeentebestuur Maastricht I, inv.nrs. 120, p. 216; 121, p. 5; archief gemeentewerken, inv.nrs. 102, 103. Zie ook: PSHAL 1 (1864), 21.
- 76 GA Maastricht, archief gemeentewerken, inv.nr. 308.
- 77 Courrier de la Meuse 18 december 1863, nr. 294, p. 1.
- 78 RAL, collectie K.J.Th. Janssen de Limpens, inv.nr. 54.
- 79 G.M.I. Quadvlieg, *Negentiende-eeuwse Maastrichtse muziekmeesters*, in: De Maasgouw 89 (1970), 56-57; Dezelfde, *Het concertleven te Maastricht in de 19de eeuw*, in: De Maasgouw 97 (1978), 87-89.
- 80 Courrier de la Meuse 27-28 december 1863, nr. 301, p. 1.
- 81 Mogelijk betreft het enige grote schilderijen die in het Rijksarchief in Limburg hangen. Zie: I.M.H. Evers, *Bloemen, vruchten en putti in een kerk? De acht stillevens van het Rijksarchief*, in: R. de la Haye e.a. (red.), *Achter de Minderbroeders*. Opstellen over bijzondere stukken en voorwerpen van het Rijksarchief in Limburg, Maastricht 1996 (Publicaties Rijksarchief Limburg 4), 95-112.
- 82 Courrier de la Meuse 7 januari 1864, nr. 5, p. 2.
- 83 Pabst, *Deutsche Geschichtsvereine*, 20; Kunz, *Verortete Geschichte*, 273-274.
- 84 GA Venlo, archief Genootschap Limburg, inv.nr. 6a; Limburgs Jaarboek 22 (1916), 117. Hoezeer de tijden veranderd waren, blijkt uit de bestuursvergadering van 23 november 1953, toen een schriftelijk voorstel van de weleerwaarde heer Miedema om een cyclus van uitvoeringen van oude kamermuziek te verzorgen, voorlopig in beraad werd gehouden. "Daar dergelijke muziekavonden slechts indirect op onze weg liggen, mogen zij niet bij de algemene ledenvergaderingen aansluiten en het Genootschap niet voor kosten plaatsen" (RAL, archief LGOG, inv.nr. 29, p. 236).
- 85 Moorman van Kappen, *Honderd jaar Gelre*, 19.
- 86 RAL, archief LGOG, inv.nr. 28, p. 37-38, 74.
- 87 RAL, archief LGOG, inv.nrs. 102, 123.

- 88 RAL, PA, inv.nr. 520.
- 89 Corthals, *L'Institut Archéologique Liégeois*, 71-99; Baillien, *Koninklijk Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap*, xviii, xxii, xxiv. Zie voor de ontwikkelingen ten aanzien van het uitgeven van publicaties, het oudheidkundig onderzoek en het beheer van het museum: G.H.A. Venner, *Inventaris van het archief van het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap 1863-1965*, Maastricht 2003, 18-77.
- 90 Braubach, *Landesgeschichtliche Bestrebungen*, 33.
- 91 Pabst, *Deutsche Geschichtsvereine*, 18, 20, 23-24. Vergelijk: Corthals, *L'Institut Archéologique Liégeois*, 75.
- 92 L'histoire du Limbourg d'abord, si riche, si noble dans le passé, les anciens monuments d'art qui décorent son sol, la beauté de ses sites, son ancienne littérature, ses hommes illustres dans les arts de la paix et de la guerre ne sont assez pas connus, ni assez appréciés, et demandent toujours plus de lumière, plus de publicité et le juste tribut de considération et de reconnaissance qui leur est dû.
- Un appel a été fait à tous les Limbourgeois aimant le sol natal et fiers de son passé, et il a été entendu par un grand nombre d'intelligences d'élite et de coeurs bien pensants, aimant le progrès et surtout celui des idées généreuses. Non seulement dans notre duché proprement dit, notre appel, Messieurs, a eu de l'écho; mais nos frères de la province belge ont généreusement répondu en s'associant à l'oeuvre commune, entreprise pour illustrer la patrie dont les fastes glorieux méritent d'être connus.
- Cette société, Messieurs, qui vous avez créée, cette oeuvre d'intelligence et de patriotisme, à laquelle vous vous êtes associés, portera des fruits qui vous feront honneur; le travaux que vous accomplirez, les actes que vous poserez dans les sciences, les arts et les lettres, mettront en lumière les belles rives de la Meuse, le riche paysage historié par les anciens châteaux et les ruines pittoresques qui s'y mirent, et que l'immortel van Eyk, notre compatriote, a peints avec tant de talent. Nous recueillerons avec votre aide et votre concours tous les documents qui peuvent élucider et illustrer les grands faits posés par nos ancêtres, tous ce qui peut contribuer à compléter l'histoire de la paix et de la guerre, tout ce qui peut mettre au grand jour les monuments, oeuvres d'artistes, ou faire connaître le moeurs, les usages, les costumes et autres particularités de nos aïeux, tout ce qui peint ou refait les meubles, les ustensiles, les habitations, les armes, etc. d'époques antérieures, afin d'enrichir par ces données le grand musée universel de la science de l'antiquité (Publications 1 (1864), 4-5).
- 93 Habets zienswijze was niet nieuw. Franquinet sprak op 4 november 1852 in gelijke bewoordingen: "... elle (l'histoire) a besoin de l'aide de sa soeur et alliée, l'archéologie. Sans elle l'histoire ne fera que raconter, que dessiner, crayonner le mouvement; elle ne nous fera pas assister à la vie intime qui animait l'humanité, voir les ressorts secrets qui poussaient sa marche, sentir les instincts divers qui dirigeaient ses actions. L'archéologie fait pour la science historique ce que la géologie et la paléontologie ont fait pour la science naturelle ...". (RAL, archief LGOG, inv.nr. 1596).
- 94 J. Tollebeek, *Geschiedenis en oudheidkunde in de negentiende eeuw. De messenger des sciences historiques 1823-1896*, in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 113 (1998), 51-52.
- 95 PSHAL 1 (1864), 3-18.

- 96 Tollebeek, *Thorbecke in kavels*, 40-41.
- 97 Rooijakkers, *Ideologie van het heem*, 18, 23; Van Oudheusden, *Brabantia Nostra*, 123.
- 98 Kunz, *Verortete Geschichte*, 24, 28, 277.
- 99 RAL, PA, inv.nr. 520.
- 100 RAL, archief LGOG, inv.nr. 27 (bestuursvergadering 13 maart 1864); Koninklijk Huisarchief 's-Gravenhage, secretariaatsarchief Willem III A45-XIVc-53.
- 101 RAL, PA, inv.nr. 522.
- 102 Zie: Pabst, *Deutsche Geschichtsvereine*, 17-18; RAL, PA, inv.nr. 522.
- 103 RAL, PA, inv.nr. 521; Courrier de la Meuse 28 februari-1 maart 1865, nr. 50, p. 2.
- 104 RAL, archief LGOG, inv.nr. 27 (bestuursvergaderingen 31 oktober 1864, 13 februari 1865); PSHAL 2 (1865), 278-280. Zie: Kunz, *Verortete Geschichte*, 64.
- 105 In de Publications werden tot ongeveer 1920 zo'n 25 artikelen opgenomen betreffende plaatsen in Belgisch-Limburg.
- 106 K.H. Schneider, *Geschichtsvereine und ihre Geschichtslandschaften. Räumliche Organisation und regionale Probleme*, in: *Geschichtsvereine. Entwicklungslinien und Perspektiven lokaler und regionaler Geschichtsarbeit*, Bergisch Gladbach 1990 (Bensberger Protokolle 62), 58, 60, 63; Kunz, *Verortete Geschichte*, 45.
- 107 K. Schiphake (ed.), *Tunesien. Geschichte-Kultur-Religion-Staat-Gesellschaft-Bildungswesen-Politik-Wirtschaft*, Stuttgart 1984, 142.
- 108 Courrier de la Meuse 18 december 1863, nr. 294, p. 1.
- 109 RAL, PA, inv.nr. 521; Courrier de la Meuse 29 januari 1864, nr. 24, p. 2; 23 november 1865, nr. 272, p. 1.
- 110 RAL, archief LGOG, inv.nrs. 142, 143.
- 111 A.J.F. Maenen, *Petrus Regout 1801-1878. Een bijdrage tot de sociaal-economische geschiedenis van Maastricht*, Nijmegen 1959, 96-110. Zie ook: M.K.J. Smeets, 'Maestrichtois tremblez tous...nous vous gouvernons'. W.H. Pijs en de gemeenteraadsverkiezingen te Maastricht in 1855, in: Jenniskens, *Campus liber*, 414-428.
- 112 Maenen, *Petrus Regout*, 106.
- 113 Staatsarchief Luik, archief familie De Crassier, inv.nr. 94. Deze brief van 26 oktober 1868 was verscheurd, maar toch bewaard, zodat in de studiezaal de stukjes weer aan elkaar konden worden gepast.
- 114 Courrier de la Meuse 29 januari 1864, nr. 24, p. 2.
- 115 Een voorbeeld, Courrier de la Meuse 27 maart 1866, nr. 72, p. 1: "Jos Russel: Cet homme dont les antécédents sont connus dans tout Maestricht et dans plus d'une commune du duché et que nous avons appris connaître nous mêmes, lorsqu'il était employé au bureau de notre feuille, remplit depuis deux ans la triste tâche d'écrire et d'imprimer pour compte de M.M. P. Regout et Edm. van Wintershoven les infâmes libelles, qui paraissent depuis ce temps à Maestricht contre les personnes les plus honorables".
- 116 *La Société d'Archéologie du Limbourg*, in: *L'Ami des Intérêts Limbourgeois* 11 augustus 1864. Een afschrift van de hand van Bergers bevindt zich in RAL, archief LGOG, inv.nr. 152. Ten onrechte meende Kessen, *Beknopt overzicht*, 11-12 dat het een niet ondertekende brief, waarschijnlijk van Jos Russel, betrof. Zie ook: J. Russel, *De Limburgsche coterie. Bijdrage tot de geschiedenis der politieke moraliteit in onze dagen. Een hartelijk woord aan de Maastrichtenaren*, Maastricht 1866; *L'Ami du Limbourg* 3 november 1866, nr. 392.

- 117 GA Maastricht, archief gemeentebestuur Maastricht I, inv.nr. 121, p. 16, 83.
- 118 Vergelijk: H. Verhage, *Katholieken, kerk en wereld. Roermond en Helmond in de lange negentiende eeuw*, Hilversum 2003 (Maaslandse Monografieën 66), 81-85.
- 119 RAL, archief LGOG, inv.nrs. 27, 134.
- 120 RAL, archief LGOG, inv.nr. 27. Een kort verslag van de vergadering verscheen in *Courrier de la Meuse* 19 augustus 1865, nr. 192, p. 1.
- 121 *L'Ami du Limbourg* 11 augustus 1866, nr. 356; 25 augustus 1866, nr. 362.
- 122 *Courrier de la Meuse* 12 september 1866, nr. 212, p. 2, licht gecorrigeerd 18 september 1866, nr. 217, p. 1.
- 123 Zie bijvoorbeeld: J. Habets, *Cronijkje van het hertogdom Limburg*, in: *De Maasgouw* 94 (1975), 203-204.
- 124 C. Bloemen, *De wordingsgeschiedenis van het Rijksarchief in Limburg*, Maastricht 1966, 118-134.
- 125 De voornamen van Marckx waren Maria Samuel Franciscus Wilhelmus. Het hanteren van de gefingeerde joodse voornaam moest kennelijk het gewiekste karakter van Marckx onderstrepen. Uitingen van een zeker antisemitisme treft men ook later tegen het einde van de negentiende eeuw aan in de Limburger Koerier en virulent in de onder hoofdredactie van Jos Russel uitgegeven Katholieke Kronyk, nr. 28 (15 februari 1885), 229-234. Marckx was kennelijk vaker het mikpunt. Zie: *Courrier de la Meuse* 21 november 1866, nr. 271, p. 1.
- 126 I.M.H. Evers, *Maastricht in de negentiende eeuw*, 33.
- 127 RAL, archief LGOG, inv.nr. 152.
- 128 RAL, archief LGOG, inv.nrs. 108; 28, p. 240.
- 129 RAL, archief LGOG, inv.nr. 116.
- 130 *Courrier de la Meuse* 21 augustus 1867, nr. 192, p. 1; *L'Ami du Limbourg* 22 augustus 1867, nr. 516, p. 1; 29 augustus 1867, nr. 519, p. 1.
- 131 RAL, archief LGOG, inv.nr. 26 (bestuursvergaderingen 6 december 1867, 1 mei 1868, 23 oktober 1868 en 27 november 1868).
- 132 A. Schaepkens, *Dessins et notes pris dans le pays de Liège du temps passé*, Brussel-Luik-Maastricht 1883, 1888, 2 delen; Dezelfde, *Maastricht-forteresse, la ville, ses environs et la montagne Saint Pierre*, Maastricht-Brussel 1893.
- 133 J. Habets, *Nécrologie et biographie IV. Joseph Russel*, in: *PSHAL* 25 (1888), 440.
- 134 *L'Ami du Limbourg* 8 augustus 1867, nr. 510, p. 1; 22 augustus 1867, nr. 516, p. 1; 29 augustus 1867, nr. 519, p. 1; 28 september 1867, nr. 532, p. 1; 12 oktober 1867, nr. 543, p. 1; 1 november 1868, nr. 863, p. 1.
- 135 *L'Ami du Limbourg* 29 augustus 1867, nr. 519, p. 1; 1 november 1868, nr. 863, p. 1.
- 136 *L'Ami du Limbourg* 11 juni 1868, nr. 743, p.1; 29 augustus 1867, nr. 519, p. 1. Aan deze laatste ontleen wij het sarcastische citaat: "... publiez vos mémoires et le public ne sera pas fatigué des sujets variés que vous traiterez: il lira à la première page: notice de M. Habets, à la seconde la même chose et ainsi de suite jusqu'à la dernière, toujours et toujours M. Habets".
- 137 *L'Ami de Limbourg* 11 juni 1868, nr. 743, p. 1; 14 juni 1868, nr. 746, p. 1; 25 juni 1868, nr. 755, p. 1; 2 juli 1868, nr. 761, p. 1; 1 november 1868, nr. 863, p.1; 14 november 1868, nr. 874, p. 1; 18 november 1868, nr. 877, p. 1. Zie: RAL, archief LGOG, inv.nr. 319.

- 138 J. Habets, *Nécrologie et biographie IV*, 439-441.
- 139 RAL, archief LGOG, inv.nrs. 26 (bestuursvergaderingen 27 juni 1871, 16 april 1872, 1 mei 1873), 1180.
- 140 De bibliotheek van het Rijksarchief in Limburg bevat onder nr. MA EA O76 een exemplaar, afkomstig het familiearchief Van den Bergh, dat blijkt de rug inderdaad deel uitmaakte van de serie Publications.

De voorgeschiedenis van de huidige kringen van het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap

Geachte Dames en Heren, leden en jeugdleden van het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap.

Iedere persoon, vereniging of instelling laat stukken na. Hij of zij schrijft of ontvangt brieven en maakt notities als privé-persoon of in de uitoefening van het beroep. Verenigingen en instellingen produceren stukken in het kader van de hen opgedragen taken of de zelf gekozen doelstellingen. Dit geheel van stukken is het archief. Het archief geeft, mits goed bewaard, inzicht in de levensloop en carrière van de particulier, in het reilen en zeilen van een vereniging. Het archief van een historische vereniging is niet alleen een bron voor de eigenlijke verenigingsgeschiedenis, maar geeft ook aan, hoe in het verleden de regionale geschiedenis werd beoefend. Het archief van het LGOG is redelijk goed bewaard en werd niet getroffen door rampen. Het LGOG is beter af dan het Koninklijke Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap te Tongeren, gesticht onder een andere Franse naam in 1851, waarvan het archief bij de Duitse inval in 1940 verbrandde, en beter af dan de Vereniging Gelre van 1897, waarvan het archief in 1944 bij de slag om Arnhem vrijwel geheel verloren ging.²

Wanneer het goed bewaarde archief door ordening echt toegankelijk is geworden, biedt het mogelijkheden om allerlei vragen te onderzoeken met betrekking tot het LGOG of de Limburgse geschiedbeoefening meer algemeen. Verrassend vaak zal blijken, dat actuele kwesties ook in het verleden, soms meermaals, aan de orde kwamen. Bij de ordening van het archief - toen alle stukken door mijn handen gingen - heb ik als geïnteresseerde op verschillende aspecten van het LGOG gelet. Daardoor was het mogelijk de nu te presenteren inventaris te voorzien van een uitgebreide inleiding, waarin de oprichting van het Oudheidkundig Genootschap in 1863 aan de

A.F. van Beurden
(1857-1934), land-
meter bij het kadas-
ter te Roermond,
eerste secretaris
1893-1920 en voor-
zitter 1920-1921
van Limburg,
Provinciaal Genoot-
schap voor
Geschiedkundige
Wetenschappen,
Taal en Kunst. Hij
was de promotor
van de kringen. Foto
overgenomen uit
Limburgs Jaarboek
28 (1922), vóór p. 1.

orde komt en waarin de ontwikkelingen worden geschetst ten aanzien van het uitgeven van publicaties, het oudheidkundig onderzoek en het beheer van het museum. In feite is het de eerste gepubliceerde geschiedenis van het latere Bonnefantenmuseum. Over deze onderwerpen zal ik nu niet spreken. Graag zou ik iets willen vertellen over een ander thema dat aan actualiteit niet heeft ingeboet, en wel over de kennisoverdracht van regionale geschiedenis door middel van de kringen.

Vooropgesteld moet worden dat het LGOG op 1 januari 1929 door fusie van twee verenigingen is ontstaan. Op die datum fuseerden het Provinciaal Geschied- en Oudheidkundig Genootschap in Limburg, gevestigd te Maastricht en opgericht in 1863, en "Limburg", Provinciaal Genootschap voor Geschiedkundige Wetenschappen, Taal en Kunst, met zetel in Roermond en opgericht in 1893. Het laatste genootschap was niet alleen geïnteresseerd in geschiedenis, maar ook in dialect, literatuur en volkskunde. Gemakshalve zullen wij deze verenigingen aanduiden als het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van 1863 en het Genootschap Limburg van 1893. Bij de behandeling van onderwerpen van vóór 1929 moet dus duidelijk worden gemaakt om welke van de twee verenigingen het gaat.

Tijdens de eerste vergadering van 21 juni 1863, die leidde tot de oprichting van het Oudheidkundig Genootschap te Maastricht werd een voorlopig reglement opgesteld, dat voorzag in de oprichting van "subcommissiën" in de voornaamste plaatsen in de provincie. Dit voornemen werd ook in een circulaire van enkele dagen later, bedoeld om leden te werven, opgenomen. Met die subcommissiën zullen kringbesturen zijn bedoeld. Aan dit plan werd echter geen gevolg gegeven. Vier jaar later, in 1867, werd de eventuele oprichting van kringen weer uit de statuten geschrapt. Het inmiddels grotendeels vernieuwde bestuur zag waarschijnlijk niets in kringen.³

De eer van de oprichting van kringen komt toe aan het Genootschap Limburg van 1893. Tijdens de oprichtingsvergadering van 15 november 1893 deed Van Beurden al het voorstel om zogenaamde afdelingen te stichten in de verschillende hoofdplaatsen der provincie, bijvoorbeeld te Venlo, Maastricht, Heerlen en desnoods te Leuven. Pater Allard stelde daarop de voorwaarde dat er in die verschillende steden eerst voldoende leden moesten zijn geworven. Aldus werd besloten. Het bestuur werd gemachtigd om afdelingen/kringen op te richten en de voorzitters van deze kringbesturen zouden tevens lid van het hoofdbestuur

worden. Dit keer bleef het niet bij woorden. Reeds op 14 februari 1894 werd de kring Venlo opgericht. In het najaar van 1899 werden de kringen Sittard en Valkenburg gesticht en in 1907 de kring Heerlen. De stichting van kringen ging in ieder geval in Valkenburg en Heerlen volgens een vast stramien. Eerst werd er een algemene ledenvergadering te plaatse gehouden, die met de begeleidende publiciteit in de krant voor extra leden moest zorgen. Bij gebleken succes werd in deze vergadering (Valkenburg) of enkele maanden later (Heerlen) een kringbestuur gekozen, waarna de kringwerkzaamheden konden starten.⁴ Kennelijk pas in 1922 werd een kring Roermond in het leven geroepen.⁵

De kring Venlo omvatte geheel Noord-Limburg, van Beesel en Kessel tot Mook. Het kringbestuur werd in 1894 gevormd door F. Keuller, architect, voorzitter, L. Smeets, leraar, secretaris, H. Uyttenbroeck, uitgever, bibliothecaris, allen te Venlo woonachtig, en voorts door J. van Basten Batenburg, advocaat te Tegelen, C. Creemers, deken te Gennep, H. Hillen, pastoor te Venray en J. Hofmann, onderwijzer te Horst. De kring Sittard omvatte de plaatsen Susteren, Roosteren, Obbicht, Born, Nieuwstadt, Limbricht, Urmond, Sittard, Broeksittard, Stein, Geleen, Munstergeleen, Elsloo, Beek, Spaubeek en Schinnen. Het eerst bestuur werd gevormd door J. van Wessem, notaris, voorzitter, L. van Kempen, veearts, secretaris, C. Kamps, bibliothecaris, N. Rutten, koopman, allen te Sittard woonachtig, en M. Nijssen, pastoor te Grevenbicht. A. Marchant d'Ansembourg te Amstenrade was erevoorzitter van de kring Sittard. De kring Valkenburg omvatte Geulle, Schimmert, Nuth, Wijnandsrade, Klimmen, Hulsberg, Schin op Geul, Wijlre, Oud-Valkenburg, Valkenburg, Gulpen, Margraten, Cadier en Keer, Sint Geertruid, Gronsveld, Eijdsen, Mheer, Noorbeek, Mesch en Slenaken. Tot het eerste kringbestuur behoorden L. van der Maessen de Sombreff, kantonrechter te Hulsberg, voorzitter, Th. Dorren, koopman te Valkenburg, secretaris, J. Umbgrove, bibliothecaris, L. Palmen, notaris te Valkenburg en Th. Dirix, pastoor te Valkenburg. J. von Pelser Berensberg te Oud-Valkenburg was erevoorzitter. Het bestuur van de in 1907 gestichte kring Heerlen bestond uit C. de Hesselle, burgemeester, voorzitter, C. Blanckevoort, hoofdingenieur der mijnen, secretaris, H. Lemmens, gemeenteontvanger, bibliothecaris, Vianen, journalist, allen te Heerlen, en A. Geurts, leraar te Rolduc. Een omschrijving van de kring is niet overgeleverd, maar gezien de woonplaats van het bestuurslid Geurts, zal geheel oostelijk Zuid-Limburg het werktein zijn geweest. Elk kringbestuur kende een bibliothecaris voor het opbouwen van een bibliotheek naast de "centrale" bibliotheek te Roermond. Een penningmeester ontbrak overal. De financiën werden kennelijk door het hoofdbestuur geregeld. Ten aanzien van de kring Roermond zijn geen gegevens bekend.

Van de eerste presentatie van de kring Valkenburg aan historisch geïnteresseerden kennen wij een uitvoerig verslag van de hand van Theodoor Dorren. De kring Valkenburg had op 17 februari 1900 een lezingencyclus georganiseerd in de sociëteit Eendracht. Het kringbestuur had de leden van het Genootschap Limburg en een groot aantal personen uit Valkenburg en omgeving uitgenodigd, zodat zo'n honderd belangstellenden waren komen opdagen. Het bestuur zorgde niet alleen voor "leesbeurten", maar ook voor muzikale afwisseling. De heren Joseph en Arthur Smeets en August Dorren uit Valkenburg, Cals uit Voerendaal en Gulikers uit Ubachsberg, luisterden de avond met zang, viool en piano op.

De voorzitter van de kring, jonkheer Van der Maessen de Sombreff, opende de vergadering en zette de doelstellingen van het Genootschap Limburg uiteen. De muzikanten speelden daarop het volkslied en twee werkjes voor viool en piano. De eerste spreker was de bekende volkskundige Dr. Jos Schrijnen, die een half uur over Sint Jansminne het woord voerde. Vervolgens werd het gehoor door Arthur Smeets, zangstem, en Jos Smeets, piano, vergast op "Du bist wie eine Blume" en "Süßer Freund" van Schumann, waarna Theodoor Dorren een lezing hield over "De taal der teekens". Nadat weer een werkje voor viool en piano had geklonken, betrad de heer Snackers het podium met een historische bijdrage over "Swentibold en zijn tijd". Het achtste agendapunt vormden weer de heren Smeets met de "Mondnacht" van Schumann en het Ave Maria van Cherubini. Als laatste spreker trad een heer Welters op met een stuk getiteld "Het voorstel", waarmee hij de vergadering een kwartier lang aangenaam, onderhield.⁶ Toen de "feestavond" om half tien was afgelopen, nodigde de voorzitter Van der Maessen de Sombreff, het bestuur, de sprekers en de muzikanten uit voor een souper in hotel de l'Empereur.

Muzikale optredens tijdens ledenvergaderingen, waarin ook lezingen werden gehouden, komen ons thans vreemd voor, maar tot in het begin van de twintigste eeuw was de combinatie van kennisoverdracht enerzijds en van gezelligheid en veredeld vermaak anderzijds bij historische verenigingen met wetenschappelijke ambities geen uitzondering. Jaarvergaderingen werden aangekleed met diners, muziek en zang. De Bergische Geschichtsverein bijvoorbeeld, geconcentreerd rond Elberfeld en Barmen, ook gesticht in 1863, vierde jaarlijks het Stiftungsfest. Rond 1900 werden daar avonden met grote amusementswaarde voor de leden en hun echtgenotes georganiseerd, met voordrachten in het dialect, het optreden van muzikanten of toneelvoorstellingen.⁷ Ook het Genootschap Limburg van 1893 stond in deze traditie. Zo werd de algemene ledenvergadering op 19 oktober 1902 te Venlo opgeluisterd door de stafmuziek van het tweede regiment huzaren en door de viool en piano spelende dames Dufour uit Utrecht, leerlingen van het conservatorium te Amsterdam. Tijdens de algemene ledenvergadering van 29 juli 1916 trad het dubbelkwartet van het Roermonds Mannenkoor op. De vergaderingen van het Genootschap Limburg waren in de regel feestelijke bijeenkomsten, al werd in De Maasgouw van 1907 het wetenschappelijke gehalte betwist.⁸

Terug naar de kringen: De werkzaamheden van de kringen werden in 1899 al schriftelijk omschreven. Zij zouden in de toekomst publiek toegankelijke bijeenkomsten houden met wetenschappelijke voordrachten door leden of door sprekers, die door het hoofdbestuur waren aangezocht. De kring zou een eigen bibliotheek kunnen stichten ten gerieve van de leden, optreden tot behoud van monumenten, archieven of kunstvoorwerpen en tenslotte plaatselijke tentoonstellingen en feesten organiseren. De verhouding tussen de kringbesturen en het hoofdbestuur was onderwerp van een brief van Van Beurden aan de kring Venlo van 23 april 1907. De kringen kenden de lokale situatie het beste om ter plaatse de belangen van de wetenschap te behartigen. De kringen genoten daarin grote vrijheid. Het hoofdbestuur kon echter slechts in beperkte mate financiën ter beschikking stellen, maar wel voor een paar sprekers zorgen. De kringvergaderingen waren vooral bedoeld om de geschiedbeoefening en de beoefening van literatuur en dialect te stimuleren. Het Genootschap Limburg als geheel vormde de algemene band van de wetenschapminnende Limburgers, terwijl de algemene ledenvergaderingen allereerst dienden om het beleid te bepalen.⁹ Bij het Genootschap Limburg was aldus de geschiedbeoefening en de mondelinge kennisoverdracht ten dele gedecentraliseerd. Het samenbindende element werd gevormd door de overal in de provincie gehouden algemene ledenvergaderingen en door het Limburgs Jaarboek dat idealiter in vier afleveringen per jaar verscheen.

Over de werkzaamheden van de kringen in de praktijk kunnen wij ons eigenlijk nog geen beeld vormen. Alleen van de kring Venlo is een archief bekend, hetgeen reeds heeft geleid tot een artikel over de kringactiviteiten aldaar.¹⁰ Onderzoek in de lokale kranten kan inzicht bieden in de kringactiviteiten. Het zou echter wel eens kunnen zijn dat het bovengeschetste beeld van werkzaamheden eerder een ideaal was, dat maar ten dele werd bereikt. De kring Venlo, gesticht in 1894, beleefde een korte bloeiperiode in de jaren 1907-1916 en was kennelijk rond 1920 zeer actief. In de overige jaren lag de kring kennelijk stil. Niet voor niets zal de kring Valkenburg in november 1907 zijn aangespoord om voor de komende winter activiteiten te ontplooiën, een aansporing die in 1911 alle kringen gold. Zoals nog zal blijken, was men later niet onverdeeld enthousiast over de kringen.

Verrassend is het in ieder geval, dat het Genootschap Limburg, dat toch vooral met Roermond en Midden-Limburg wordt geassocieerd, rond 1900 drie kringen in Zuid-Limburg in het leven riep te Sittard, Valkenburg en Heerlen. Die associatie met Midden-Limburg wordt vooral gevoed door de samenstelling van het ledenbestand in de jaren twintig toen 41% van de leden in Roermond en omgeving, 23% in Zuid-Limburg en, verrassend genoeg, slechts 13% in Noord-Limburg woonachtig was. Hoe anders was de situatie in 1905. Van de 230 leden woonde bijna 30% in Zuid-Limburg, 23% in Midden- en 23% in Noord-Limburg. Het Genootschap Limburg

had rond 1900 zijn leden evenredig verspreid over de hele provincie met een licht overwicht van Zuid-Limburg.¹¹

Dit brengt ons van zelf bij het andere genootschap, het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van 1863 gevestigd te Maastricht. De geschiedenis van dit genootschap was niet rooskleurig in deze jaren. Het is al te zien aan het ledental. Bedroeg het aantal leden in 1865 205, na 1880 liep het ledental schrikbarend terug en bereikte met 99 leden in 1904 een dieptepunt. De Publications, vanaf het begin gedrukt in een oplage van 300 exemplaren, volgde de dalende tendens. Vanaf 1895 was de oplage nog maar 225 stuks. De neergang van het verenigingsleven moge tenslotte blijken uit de frequentie van de algemene ledenvergaderingen. Die werden tot 1879 jaarlijks gehouden, maar vanaf 1879 slechts een keer in de twee jaar. Na 1889 duurde het vier jaar, voordat na de dood van Habets in 1893, weer een ledenvergadering plaatsvond. Gedurende de zeven jaar, van 1893 tot 1900, toen Franquinet in zijn nadagen voorzitter was, kwamen de leden in het geheel niet bijeen. Waarschijnlijk als gevolg van de malaise van het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap te Maastricht, dat toch vooral een Zuid-Limburgs genootschap was, kon het gebeuren dat het Genootschap Limburg in het zuiden evenveel leden had. In Zuid-Limburg waren beide verenigingen concurrenten van elkaar. Provocerend moet het dan ook in 1893 en 1899 geklonken hebben dat er in Maastricht een kring zou worden opgericht. De zin werd in 1899 uit de notulen geschrapt.

Een kring Maastricht van het Genootschap Limburg is er niet gekomen. In 1894, 1899, 1902, 1911 en 1920 zijn pogingen ondernomen om in Weert een kring te stichten, maar die hadden wegens niet nader aangeduide tegenwerking geen succes. Evenmin lukte het in 1899 en 1902 om in het uiterste noorden in Gennep een kring van de grond te krijgen of om in 1920 te Venray een kring op te richten. Hoe zat het dan met het idee gelanceerd tijdens de oprichtingsvergadering in 1893, om desnoods te Leuven een kring te stichten? Was daar een reden voor of was het alleen maar groot-spraak of een wild plan? Tot de 62 eerste leden van het Genootschap Limburg behoorden vijf inwoners van Leuven, te weten de uit Maastricht afkomstige professoren P. Alberdingk Thijm en P. Willems, voorts dr. L. Simons, die een studie over het Roermonds dialect had geschreven, en de studenten W. Goossens en H. Poels. Willem Goossens is later bekend geworden als archeoloog, conservator van het museum, Rijksarchivaris in Limburg en kortstondige voorzitter van het LGOG. Poels was de in Limburg nog veel meer bekende aalmoezenier Henri Poels. Van belang is mogelijk ook de omstandigheid dat de oprichters van het Genootschap Limburg in de jaren 1893-1895 streefden naar een nauwe samenwerking met de in 1892 in Belgisch Limburg opgerichte Limburgsche Maatschappij voor Letterkunde en Wetenschap. Sommige leden van die Maatschappij woonden te Leuven. Deze samenwerking mislukte evenwel.¹²

De stichting van kringen lukte niet in alle gevallen. De activiteiten van een kring konden bovendien danig verslappen. Zo hoort men van de kring Valkenburg na 1911 niets meer. Toch had de geografische organisatie in kringen aantrekkelijke kanten. In 1920 stelde Martin Rutten, bestuurslid van het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap te Maastricht en sinds kort pastoor te Venray, voor, om ook over te gaan tot het oprichten van kringen, en wel te Venlo en Heerlen. De meeste overige bestuursleden vonden het waarschijnlijk geen goed idee. Eerst zouden de statuten gewijzigd moeten worden, maar toen die nieuwe statuten er in 1922 kwamen, werd daarin niets over kringen opgenomen.¹³

Intussen had het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap te Maastricht het dieptepunt van rond 1900 al weer lang overwonnen. In 1906-1907 traden een nieuwe voorzitter, secretaris, penningmeester en conservator aan. Jaarlijks werden sindsdien weer algemene ledenvergaderingen gehouden met lezingen, terwijl vanaf 1910 jaarlijks een excursie werd gehouden. Het ledental steeg met honderd leden die vrijwel allen in Zuid-Limburg woonden. Het Genootschap Limburg daarentegen had sinds de eerste wereldoorlog een stilstand gekend. Beide verenigingen waren rond 1920 even groot.

In 1921 werden onderhandelingen over een fusie gevoerd. Het Genootschap Limburg droomde aan op het behoud van de kringen, maar het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap zag daar niets in. Kringen waren alleen maar vruchtbaar voor het Genootschap, wanneer er plaatselijke enthousiastelingen bezig waren. Vielen zij weg, dan ging van de kring niets uit. De fusieonderhandelingen werden evenwel afgebroken. Een nieuwe poging in 1927 had wel succes. Toen ontstond het huidige Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap. Tegen de kringen bleken geen principiële bezwaren meer te zijn. In de nieuwe statuten van 1929 werd de bepaling opgenomen dat het bestuur in plaatsen, waar het zulks nuttig en gewenst achtte, een kring kon oprichten. Gedacht werd aan kringen te Venray en Weert.

Toch bleven de meningen over het nut van de kringen verdeeld. Vlak vóór de fusie in 1929 kwamen beide, toen nog afzonderlijke besturen bij elkaar. Sommigen, als de Venlonaren Van der Grinten en Bloemen, verwachtten veel van de kringen voor de bloei van het Genootschap, met name door het geven van doelmatige, niet te geleerde lezingen. Anderen waren minder optimistisch. Alles hing er van af, of er in de kring een geschikte persoon voorhanden was, van wie stuwkracht en bezieling uitging. Zelfs Van Beurden gaf toe, dat niet alle kringen aan de verwachtingen hadden voldaan.¹⁴

Op dat moment in 1928 waren er drie kringvoorzitters, te weten voor de kringen Heerlen, Sittard en Venlo. Van enige voortvarendheid ten aanzien van deze en op te richten nieuwe kringen blijkt uit de notulen sedert

1928 niets. Toen De Hesselle in 1930 te kennen gaf dat hij niet meer als voorzitter van de kring Heerlen optrad, werd geen opvolger benoemd. In 1934 bedankte Th. van der Grinten als bestuurslid namens de kring Venlo. In zijn plaats werd tijdens de algemene ledenvergadering van 30 mei 1934 de door de kring Venlo voorgestelde kandidaat P. Müller tot bestuurslid gekozen. Van de kring Sittard hoort men pas weer iets in 1940, toen in de opvolging van de overleden kringvoorzitter J. van Wesseem moest worden voorzien. Het bestuur besloot daarop J. Timmers voor de kring Sittard en A. Welters eventueel voor de kring Heerlen voor te dragen als bestuursleden. Beiden werden tijdens de algemene ledenvergadering van 7 augustus 1940 gekozen.¹⁵ Daar de kringen alleen in het kader van bestuursmutaties in de notulen worden genoemd, lijkt het erop dat zij in de jaren dertig alleen nog maar op papier bestonden.

De opleving van de kringen en de aantoonbare belangstelling van het bestuur van het LGOG voor kringactiviteiten zet kort voor de tweede wereldoorlog in. Aan historisch geïnteresseerden te Weert komt de eer toe, de nieuwe aanzet te hebben gegeven. Zij richtten in 1939 de Geschied- en Oudheidkundige Kring "De Aldenborgh" op. Direct werd al overwogen om "De Aldenborgh" als kring Weert in het Genootschap te integreren, hetgeen pas in 1947 gebeurde. Wel werd reeds in 1940 de voorzitter van "De Aldenborgh", P. Linssen, tot bestuurslid van het LGOG gekozen.¹⁶ In 1939 blijkt weer een kring Roermond te bestaan dan wel te worden opgericht.¹⁷

De initiatieven te Weert, en misschien te Roermond, die niet door het bestuur van het LGOG waren geïnitieerd, gaven in de bestuursvergadering van 3 april 1940 aanleiding tot reflectie. De secretaris A. Kessen meende dat de kringen meer activiteiten moesten ontplooiën, onder andere door het houden van vergaderingen en lezingen. Het kersverse bestuurslid E. Batta vond dat een gedeelte van de contributie van de leden moest worden afgestaan aan de kringen om deze in de gelegenheid te stellen activiteiten te ontplooiën. Tijdens de bestuursvergadering van 17 juli 1940 vroeg de secretaris zich af, of er niet in en door de kringen door middel van vergaderingen, lezingen en excursies reclame voor het LGOG moest worden gemaakt. De kringen vormden een apart agendapunt van de bestuursvergadering van 20 november 1940. Kessen bepleitte de vaststelling van de bestaande en de stichting van nieuwe kringen evenals de vorming van kringbesturen. Kessen zou concrete voorstellen uitwerken.¹⁸ De oorlogsomstandigheden verhinderden waarschijnlijk verdere stappen. Pas na de tweede wereldoorlog zou van de oprichting of heroprichting van kringen een serieuze zaak worden gemaakt. Zo besloot het bestuur al op 5 juni 1945 "deze (kringen) zooveel mogelijk op te richten".¹⁹

Dames en heren, meneer de voorzitter, U hebt zelf kunnen constateren dat de geschiedenis van het LGOG vele aspecten kent en voorts dat ontwik-

kelingen niet recht toe, maar via omwegen kunnen lopen. Onze voorgangers kwamen voor keuzes te staan, keuzes waardoor andere, ook aantrekkelijke alternatieven, werden afgesneden. Niet de rechte lijn, maar het samenhangend geheel van omstandigheden en relaties maakt de geschiedenis, ook die van het LGOG, zo interessant. Het is het voorrecht van de archivaris om als eerste via archivalia in het onbekende verleden te kunnen duiken. Maar hij houdt het niet voor zich zelf. De inventaris van een archief is de uitnodiging voor iedereen om door onderzoek het verleden te leren kennen. Graag bied ik U, meneer Truijen, nu het eerste exemplaar van de inventaris aan, en ik hoop dat velen van ons, en dat ook velen na ons, het archief van het LGOG in hun onderzoek zullen betrekken.

*De voorzitter
J.H.M.O. Truijen
heeft zo juist de
Inventaris van het
archief van het
Limburgs
Geschied- en
Oudheidkundig
Genootschap in
ontvangst genomen
van dr. G.H.A.
Venner.*

Noten

- 1 Gewijzigde en geannoteerde versie van de lezing gehouden bij gelegenheid van de aanbieding van het eerste exemplaar van de Inventaris van het archief van het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap 1863-1965 aan de voorzitter J.H.M.O. Truijen tijdens de algemene ledenvergadering te Maastricht op 11 oktober 2003.
- 2 H. Baillien, Het Koninklijk Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, zijn verleden, zijn werking, in: Limburgs Haspengouw. Bundel studiën uitgegeven bij gelegenheid van de honderdste verjaring der stichting van het Koninklijk Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap te Tongeren, 1951, xvii noot 1; O. Moorman van Kappen, Honderd jaar Gelre. Vereniging tot beoefening van Gelderse geschiedenis, oudheidkunde en recht 1897-1997, in: F.W.F.J. Scholten e.a. (red.), Honderd jaar Gelre. Vereniging tot beoefening van Gelderse geschiedenis, oudheidkunde en recht 1897-1997, Hilversum 1997 (Werken Gelre 50), 11.
- 3 RAL, archief LGOG, inv.nrs. 26, 102, 104, 123. Vermeldenswaard is voorts dat ook bij de Historische Verein für den Niederrhein in 1861 plannenleefden om een netwerk van lokale afdelingen met een eigen bestuur in het leven te roepen. Deze plannen vonden evenmin doorgang. Zie: M. Braubach, Landesgeschichtliche Bestrebungen und historische Vereine im Rheinland. Überblick über ihre Entstehung und Entwicklung, Düsseldorf 1954 (Veröffentlichungen des Historischen Vereins für den Niederrhein 8), 37.
- 4 GA Venlo, archief Genootschap Limburg, inv.nr. 6a. Voorzover niet anders vermeld werden de gegevens over het Genootschap Limburg aan dit inventarisnummer ontleend. Zie ook: P.A.M. Geurts en A.E.M. Janssen, Ruim een eeuw geschiedbeoefening met betrekking tot de Nederlandse provincie Limburg. Enige historiografische aspecten, in: PSHAL 125 (1989), 62-68.
- 5 Limburgs Jaarboek 28 (1922), 71.
- 6 Mogelijk betrof het het voorstel van H. Welters, notaris te Urmond, om een gedenkteken op te richten voor vier verdienstelijke Limburgers, te weten J. Habets, G. Brouwers, M. Smiets en H. Welters, uitgever van Limburgse sagen en legenden. Zie: Limburger Koerier 6 maart 1900, tweede blad, p.1, k.1.
- 7 K. Pabst, Deutsche Geschichtsvereine vor dem ersten Weltkrieg, in: Geschichtsvereine. Entwicklungslinien und Perspektiven lokaler und regionaler Geschichtsarbeit, Bergisch Gladbach 1990 (Bensberger Protokolle 62), 20; G. Kunz, Verortete Geschichte. Regionales Geschichtsbewußtsein in den Historischen Vereinen des 19. Jahrhunderts, Göttingen 2000 (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft 138), 273-274.
- 8 H.H. Uyttenbroeck, Oudheidkunde, in: De Maasgouw 29 (1907), 34-35.
- 9 GA Venlo, archief kring Venlo van het Genootschap Limburg, inv.nr. 21.
- 10 P.A.M. Geurts, Kring Venlo, afdeling van 'Limburg, Provinciaal genootschap voor geschiedkundige wetenschappen, taal en kunst' 1894-1929, in: F. Hermans e.a. (red.), Venlo's Mozaïek. Hoofdstukken uit zeven eeuwen stadsgeschiedenis, Maastricht 1990 (Werken LGOG 12), 259-274.
- 11 De percentages zijn berekend aan de hand van de ledenlijsten in Limburgs Jaarboek 30 (1924), 171-176; 11 (1905), 83-91.
- 12 Limburgsch Jaarboek (Bilzen) 2 (1893/1894), 157-159; 3 (1894/1895), 162; 4 (1895/1896), 135. Zie voor deze Maatschappij: R. de Schrijver e.a. (red.), Nieuwe encyclopedie van de Vlaamse beweging, Tielt 1998, 1909-1920.

- 13 RAL, archief LGOG, inv.nrs. 28, p. 186; 108.
- 14 RAL, archief LGOG, inv.nr. 29, p. 5, 7, 8, 16-17. Zie voor de fusiepogingen: Geurts-Janssen, *Geschiedbeoefening*, 71-80.
- 15 RAL, archief LGOG, inv.nr. 29, p. 25, 48, 50, 103-105.
- 16 RAL, archief LGOG, inv.nrs. 29, p. 27; 1357, 1358.
- 17 RAL, archief LGOG, inv.nr. 1353. Vergelijk inv.nr. 29, p. 149, waar sprake is van de "herleving van de kring Roermond" (4 juni 1947).
- 18 RAL, archief LGOG, inv.nr. 29, p. 99, 104, 109.
- 19 RAL, archief LGOG, inv.nr. 24. Zie voor de kringen na de tweede wereldoorlog: RAL, archief LGOG, inv.nrs. 1344-1358; K. Schutgens, *De Kring Sittard van Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap 50 jaar: het eerste lustrum (1951-1956)*, in: *Historisch Jaarboek voor het land van Zwentibold* 22 (2001), 15-24; A.M.P.P. Janssen, *Vijftig jaar kring Sittard LGOG*, in: *Historisch Jaarboek voor het land van Zwentibold* 22 (2001), 25-34.

Personalia van de auteurs

PROF. DR. S. GROENVELD (1941) studeerde geschiedenis en Nederlandse taal- en letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam. Promoveerde in 1984 op het proefschrift getiteld *Verlopend getij. De Nederlandse republiek en de Engelse Burgeroorlog 1640-1646*. Thans werkzaam als hoogleraar Geschiedenis en Cultuur van de Republiek der Verenigde Nederlanden bij de Universiteit Leiden.

Adres: Rijksstraatweg 697 B, 2245 CB Wassenaar.
e-mail: s.groenveld@let.leidenuniv.nl

DRS. L.J.C.H. JACOBS (1948) studeerde geschiedenis aan de Katholieke Universiteit van Nijmegen. Sedert 1976 werkzaam als leraar geschiedenis aan het Sint-Maartenscollege te Maastricht.

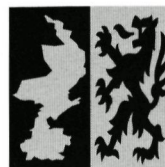
Adres: Schansweg 2, 6325 PG Berg en Terblijt

DRS. L.S.J.M. SPRONCK (1936) studeerde nederlands en geschiedenis aan de Katholieke Universiteit van Nijmegen. Van 1979 tot 1997 werkzaam als rector van het Jeanne d'Arc College te Maastricht.

Adres: Europalaan 49, 6226 CN Maastricht.

DR. G.H.A. VENNER (1951), studeerde vrije studierichting rechten aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. Promoveerde in 1985 op het proefschrift getiteld *De Meinweg. Onderzoek naar rechten op gemene gronden in het voormalige Gelders-Gulikse grensgebied, ca. 1400-1822*. Sedert 1973 werkzaam als chartermeester bij het Rijksarchief in Limburg.

Adres: Kennedylaan 29, 6245 EP Eijsden.
e-mail: venner@rijksarchieflimburg.nl

Verslag over 2001

LEDEN

Het aantal leden	1-1-2000	1-1-2001
Gewone leden	2.314	2.444
Gezinsleden/Studenten	471	479
Ereleden	19	19
Leden zonder Kring	186	187
Ruilverkeer	87	51
Gemeenten	31	31
Diversen	11	9
Snuffelleden	0	58
Totaal	3.119	3.278

Beschermvrouwe

Hare Majesteit Koningin Beatrix.

Ereleden

Ereleden per 31 december 2001

H.K.H. Prinses Juliana, Soestdijk.

Drs. F.L. Augustus, oud-bestuurslid LGOG, Heerlen.

Mw. H. Houben-Bertrand, gouverneur van de provincie Limburg, Hasselt. (B)

Prof. dr. S. Corsten, oud-directeur van de universiteits- en stadsbibliotheek te Keulen, Bonn. (D)

Drs. B. Fasol, oud-voorzitter van LGOG, Horst.

Prof. mr. A. Fl. Gehlen, oud bijzonder hoogleraar Rechtsgeschiedenis der Limburgse territoria en oud-voorzitter redactie Publications, Heerlen.

A.F. Henrar, oud-penningmeester van LGOG, Maastricht.

J.H.M. Hoen, oud-voorzitter Sectie Genealogie LGOG, Beek.

Dr. J. Kremers, oud-commissaris van de koningin in Limburg, Bilthoven.

D.F. Lunsingh Scheurleer, oud-inspecteur der roerende monumenten, 's-Gravenhage.

Prof. dr. W.A.J. Munier, emeritushoogleraar van de universiteit voor Theologie en Pastoraat te Heerlen, Bavel.

Prof. dr. J.G.N. Renaud, emeritushoogleraar van de Rijksuniversiteit Utrecht, Amersfoort.

Dr. P.J.H. Ubachs, oud-wetenschappelijk bibliothecaris van de Stadsbibliotheek Maastricht, Maastricht.

Dr. H.J.C.G. Vandermeulen, oud-gouverneur van de provincie Limburg, Hasselt. (B)

Mr. B.J.M. baron van Voorst tot Voorst, commissaris van de koningin in Limburg, Maastricht.

Drs. J.H.M. Wieland, oud-voorzitter van LGOG, Lelystad.

Mgr. F.J.M. Wiertz, bisschop van Roermond, Roermond.

Commision Royale d'Histoire, Brussel. (B)

Habetspenning

Het Genootschapbestuur heeft aan dr. J. Venner, initiatiefnemer van de lesboeken *De Geschiedenis van Limburg* deel I en II, in de Najaarsvergadering te Roermond de hoogste onderscheiding binnen LGOG, de Habetspenning, uitgereikt.

LGOG Draagspeld

In het jaar 2001 werd de LGOG Draagspeld uitgereikt aan J.W.H. Nouwen, Kring Weert.

Algemene Ledenvergaderingen en vergaderingen met besturen van Kringen, Secties en Commissies

De voor- en najaarsbijeenkomsten, zo genoemd omdat op één dag in het voorjaar c.q. het najaar twee vergaderingen plaatsvinden, worden beurtelings gespreid over de hele provincie Limburg georganiseerd. In de morgenuren vindt de bijeenkomst met besturen van Kringen, Secties en Commissies plaats en in de namiddag de Algemene Ledenvergadering.

De Voorjaarsbijeenkomst vond plaats op 19 mei 2001 in Venlo (Kring Venlo). De KSC-vergadering telde 50 deelnemers. Aan de orde kwam de nieuwe Commissie Educatie, de Balans en Exploitatierekening 2000, de stand van zaken betreffende het Limburghuis, de uitgave van deel II van de *Geschiedenis van Limburg* en de invoering van de nieuwe huisstijl.

De Algemene ledenvergadering werd bezocht door ruim honderd leden. De voorzitter heette drs. J. Schrijen, burgemeester van Venlo, van harte welkom. Deze heette alle aanwezigen van harte welkom in het "stedje van lol en plezier" en gaf een overzicht van de ontwikkeling van Venlo van haar ontstaan als stad in 1343 tot en met de laatste belangrijke aanwinst: het Limburgs

Museum. Daarna kwamen dezelfde agendapunten als van de ochtendbijeenkomst aan de orde. Verder stond nog geagendeerd: de nieuw tarieven in Euro's in de Begroting 2002 en de bestuursverkiezing. M.P.J. van den Brand en J.A. Knoors verlieten na acht jaar het Genootschapbestuur. In hun plaats werden drs. P.J.A. van Meegeren en J.M.E. Vleeshouwers benoemd. Na afloop van de vergadering bood burgemeester drs. J. Schrijen de aanwezigen het boekje "Het stadhuis van Venlo 1600-2000" aan. Na een bezoek aan het historische stadhuis volgde een stadswandeling door de binnenstad.

De Najaarsbijeenkomst was op 6 oktober te Roermond (Kring Roermond). De KSC-bijeenkomst telde 48 deelnemers. Aan de orde kwam o.a. de Begroting 2002, de stand van zaken rond het Limburgshuis: de ondertekening van het convenant op 29 juni 2001 en de Regiobijeenkomsten met de geschiedenisleraren van het voortgezet onderwijs met betrekking tot het lesboek De geschiedenis van Limburg deel I en II.

De Algemene Ledenvergadering telde ruim honderd deelnemers. Een bijzonder woord van welkom was voor de wethouder van de gemeente Roermond, C.Tissen, die het Genootschap van harte welkom heette in Roermond: centrum van de provincie Limburg. Hij schetste in het kort de actiepunten die de gemeente Roermond heeft uitgevoerd ten behoeve van monumenten en restauraties. Veel historisch waardevolle panden in Roermond hebben een nieuwe bestemming gekregen, zoals de Teekenschool en de Ambachtsschool en ook Hotel Lion d'Or. Vervolgens kwamen dezelfde agendapunten als van de ochtendbijeenkomst aan de orde. Verder agendapunten waren: het afscheid als bestuurslid van het LGOG van J. Bongaarts. Wegens gezondheidsredenen moet zij haar functie neerleggen. Tenslotte werd dr. J. Venner, de initiatiefnemer en verantwoordelijke voor de totstandkoming van de beide lesboeken de Geschiedenis van Limburg deel I en II, door het Genootschapbestuur begiftigd met de Habetspenning. Deze penning is door het Genootschapbestuur ingesteld om buitengewone inspanningen ten behoeve van het LGOG te waarderen en te ondersteunen. Een langdurig applaus van de aanwezigen bekrachtigde dit besluit van het Genootschapbestuur.

Na afloop van de vergadering maakten velen gebruik van de mogelijkheid om een uitgebreide stadswandeling door Roermond te maken. De Kring Roermond had met behulp van een viertal gidsen dit evenement georganiseerd.

GENOOTSCHAPBESTUUR

Samenstelling van het bestuur per 31 december 2001:

J.H.M.O. Truijen, Neeritter, voorzitter.

Drs. Ph. Maarschalkerweerd, Mheer, vice-voorzitter.

A.J.G. Hendricks, Kessel, secretaris.

M.F.W. Simons, Kerkrade, penningmeester.

Drs. A.P.M. Gielen-van Bommel, Horst.
Drs. P.J.A. van Meegeren, Venray.
J.M.E. Vleeshouwers, Munstergeleen.
Drs. L. Wiggers, Thorn.
Prof. dr. A.M. J. A. Berkvens, Maastricht, voorzitter redactie Publications,
adviserend lid.
Drs. A.M.P.P. Janssen, Sittard, voorzitter redactie De Maasgouw, adviserend lid.

BUREAU

Bezetting per 31 december 2001:

A.F. Henrar, directeur.
R.J.M. Bosch.
E.A.J.G. van Eijnden.
W.J.G. Keune.
J.G. Knubben.
Drs. E.P.M.B. Poulsen.
G.H.J.M. Verhulst-Willems.

Het bureau verzorgde gedurende 2001 de secretariële ondersteuning van het Genootschapbestuur. Daarnaast behartigde het Bureau de ledenadministratie, de financiële administratie, de verzending van convocaten van Kringen, Secties en Commissies, evenals de verzending van publicaties van LGOG. Ook de organisatie van de Voor- en Najaarsbijeenkomsten, de medeorganisatie van de tweede Limburgdag en de vergaderingen van het Genootschapbestuur werden door het Bureau voor haar rekening genomen. Voor de Commissie Studiereizen registreerde het Bureau de deelnemers, de indeling en verzorgde de financiële afwikkeling van de meerdaagse studiereizen. Ook werd de re-styling van de publicaties van het LGOG, welke in 2000 werd opgestart, door het Bureau voortgezet. Speciaal het Limburgs Historisch Actueel verdiende speciale aandacht. Voor enkele andere verenigingen en stichtingen verleende het Bureau service- en facilitaire diensten.

Collecties

Bibliotheek LGOG: drs. J.M.C. Bruijnzeels, Stadsbibliotheek Maastricht.
Documentatie Limburgensia: drs. E.P.M. Ramakers, Stadsbibliotheek Maastricht.
Historische Topografische Atlas: C.P.F. Andreas, Maastricht.
Iconografische Collectie: dr. G.H.A. Venner, Rijksarchief Maastricht.
Archeologische Collectie en gemengde collectie: Bonnefantenmuseum te Maastricht.
Gemengde collectie: Limburgs Museum te Venlo.

ENIGE ACTIVITEITEN VAN LGOG

Samenwerking met andere instellingen

De contacten

Prof. dr A.M. J. A. Berkvens, A.F. Henrar en J.H.M.O. Truijten vertegenwoordigden het LGOG in de voorbereidingscommissie Limburghuis.

Tweede Limburgdag

Ongeveer twaalfhonderd bezoekers bezochten de eerste Heemkundemarkt Parkstad Limburg. Deze vond plaats op 22 en 23 september 2001 in het Congrescentrum Rolduc te Kerkrade. Het was tevens de tweede Limburgdag door de nauwe samenwerking met LGOG. Het initiatief voor de markt was genomen door de stadshistoricus van Heerlen, Roelof Braad, en de door hem in het leven geroepen overlegstructuur van voorzitters van heemkundeverenigingen.

Meer dan 30 verenigingen, waaronder LGOG, waren actief bij de markt betrokken en presenteerden de ins en outs van heemkunde.

Het bijzondere van de markt was dat niet de verenigingen zich zelf presenteerden, maar dat thematisch de onderwerpen van heemkunde te zien waren en ook te beleven vielen. De vele stands trokken veel bekijks en vele bezoekers gingen aan de slag bijvoorbeeld met het opzoeken van hun grootouders bij de stand genealogie. Bij folklore deden de schutters het goed, maar ook de kinderen die actief bezig waren met historisch speelgoed maken trokken veel bekijks. Natuurlijk ontbrak ook de mijnbouw niet. In het thema-eiland kon je de sfeer van de mijn proeven als je door de nagemaakte mijngang kroop. In totaal waren er vijftien thema-eilanden gevormd, waaronder kruisen en kapellen, foto en film, archeologie, genealogie en tweede wereldoorlog. Bij verkeer en vervoer liet een oud-buschauffeur alle busmodellen zien die er ooit in oostelijk Zuid-Limburg hebben gereden. In de winkel en de informatiestand werden heel wat boeken en folders ingeslagen. Er was grote aandacht besteed aan de voorpubliciteit door o.a. een reclamespot op L1 radio, waardoor het geslaagde evenement ook landelijke publiciteit kreeg. Vele verenigingen zagen na de markt hun ledenaantal behoorlijk stijgen.

Publicaties

Publications

In 2001 verscheen geen jaarboek. Het geplande dubbelnummer over 2000 en 2001 zal in 2002 verschijnen.

De Maasgouw

In de loop van 2001 verscheen vier keer *De Maasgouw*, het kwartaaltijdschrift van het LGOG, jaargang 120.

De belangrijkste artikelen in aflevering 1 waren:

Monique F.A. Dickhaut: *Urania Maastricht (1902-1910)*.

A.M.G.G. Stroom: *Proces tussen twee kunstschilders over "De Schilderconste"*.

G. Venner: *Keuls Beeldhouwwerk in Limburg*.

Alfons Bruekers: *Bedreiging van Nederweerder regenten met brandstichting in 1749*.

In aflevering 2:

G. Venner: *Een overdracht van relieken in 1602*.

M. Flokstra: *De Duisburgse Intelligentz-Zettel*.

Alfons Bruekers: *De ontginning van de Nederweerder "gemeynt" in 1612*.

M.R. barones van Hövell tot Westerflier: *Atelier Prof. Joseph M.H. Thissen (1883-1920): een belangrijk, maar weinig bekend beeldhouwatelier in Roermond*.

In aflevering 3:

A. Bruekers: *Een zeventiende-eeuws verkeersreglement uit Nederweert*.

G. Venner: *Emile Seipgens (1837-1896), een letterkundige met historische belangstelling*.

J. Perry: *Victor de Stuers en de passie voor het cultureel erfgoed*.

In aflevering 4:

F. Roebroecks en J. Moers: *Maastrichtse beeldsnijders in het laatste kwart van de vijftiende eeuw*.

H.J.M. Hendrix: *Huis Darth te Lottum*.

M. Flokstra: *De heerlijke rechten van Maasbree (1674-1746)*.

M. Flokstra: *Oude koeien te Broekhuizen*.

Maaslandse Monografieën

In samenwerking met het Sociaal Historisch Centrum wordt de serie Maaslandse Monografieën uitgegeven. Het jaarboek over 2001 zal in 2002 verschijnen.

Werken uitgegeven door het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap

In 2001 verscheen geen uitgave

Lesboek De geschiedenis van Limburg deel II

Op 10 september werd in het Jeanne d'Arccollege te Maastricht aan drs. Mr. J.B. Van Voorst tot Voorst gouverneur van de provincie Limburg, het eerste exemplaar van het lesboek De geschiedenis van Limburg deel II aangeboden. Met deze officiële handeling ging een lang gekoesterde wens van het LGOG in vervulling. Onder de bezielende leiding van dr. J. Venner en in nauwe samenwerking met het Limburgs Museum kwam dit project, bestaande uit een tweedelig lesboek voor het voortgezet onderwijs, tot stand. Door financiële bijdragen van het Provinciebestuur, het Anjerfonds en het LGOG kon een groot aantal exemplaren gratis aan de Limburgse

scholen voor het voortgezet onderwijs beschikbaar gesteld worden. Ook de leden van het LGOG kregen een exemplaar thuisgestuurd.

Bijzondere leerstoel Rechtsgeschiedenis van de Limburgse territoria:

De mede door LGOG bij de Rijksuniversiteit Maastricht ingestelde leerstoel Rechtsgeschiedenis van de Limburgse territoria wordt vanaf 30 oktober 1998 bekleed door prof. dr. A.M.J.A. Berkvens. Ook bij diverse HOVO-cursussen Rechtsgeschiedenis in Limburg, georganiseerd door de Universiteit Maastricht, traden prof. dr. Berkvens en prof. mr. Gehlen op als docent.

COMMISSIES

Redactiecommissie Publications

Samenstelling per 31 december 2001:

Prof. dr. A.M.J.A. Berkvens, voorzitter, dr. R.M. de la Haye, secretaris, leden: R. Braad, dr. J.J. de Jong, dr. M.L.G. Oosterbosch, dr. T.A.S.M. Panhuijsen, drs. P.J. te Poel en mr. Th.J. van Rensch.

De redactiecommissie vergaderde in 2001 drie maal. In de loop van 2001 werd het dubbelnummer 136/137 van de Publications voorbereid. Het Bureau LGOG verleende administratieve hulp door het scannen en digitaliseren van enkele lijvige, maar handmatig getypte bijdragen. Het Rijksarchief in Limburg verleende, evenals vorige jaren, faciliteiten in de vorm van 100 uren diensttijd ten behoeve van het redactiesecretariaat.

Redactiecommissie De Maasgouw

Samenstelling per 31 december 2001:

Drs. A.M.P.P. Janssen, voorzitter, drs. A.A.J.J. van Pinxteren, secretaris, secretaris, leden: ir. A.W.J. Bruekers, drs. Fr.J. Hermans, dr. A.P.J. Jacobs, drs. A.-R. Orbons, dr. G.H.A. Venner en dr. J.C.M. Wachelder. De redactie vergaderde vier maal. In de loop van het jaar 2000 werd afscheid genomen van dr. L.H.M. Wessels.

Dr. A.P.J. Jacobs, A.F. Henrar en H.L.A. Tillemans vormen de redactie van *Limburgs historisch actueel*, een rubriek met informatie uit de wereld van de Limburgse archeologie, genealogie, monumenten, geschiedenis en heemkunde.

Commissie Studiereizen

Samenstelling per 31 december 2001:

A.F. Henrar, voorzitter, M.H.J. Bollen-Bussemakers, secretaris, leden: drs. J.W. Bertens, M.H.E. Freijser-Seegers, J.A. van der Heijden, S.M.G. van Heur-Boesten, J.A. Knoors en drs. H.J. Steeger.

Het bestuur kwam vijf maal in vergadering bijeen.

Reizen

In juni en juli werden vier zeer geslaagde reizen van vijf dagen georganiseerd naar een vrij onbekend gebied in Duitsland, namelijk Ostfriesland. Hieraan werd door 178 leden deelgenomen.

Onderweg werd het openluchtmuseum Cloppenburg en Schloss Clementswerth bezocht. In Aurich, Emden en Jever werd een stadswandeling gemaakt, waarbij een mausoleum, kerken, musea en een slot bezichtigd werden.

De hoofdmoot van deze reis werd gevormd door de vele Lutherse kerken met prachtige altaren, preekstoelen, doopvonten en niet te vergeten: orgels. In september en oktober werd twee keer een driedaags bezoek gebracht aan Gent en omgeving met 89 deelnemers. Hier werd de Sint Pieterabdij en de Sint Baafskathedraal bezocht. Naast Grimbergen, Aalst, Diest en Deurle, stonden ook nog de kastelen Laarne en Ooidonk op het programma.

Commissie Limburgse Kerkgeschiedenis

Samenstelling per 31 december 2001:

Drs. A.M.P.P. Janssen, voorzitter, dr. R.M. de la Haye, secretaris, en drs. K. Schutgens, penningmeester.

Commissie Educatie

Samenstelling per 31 december 2001:

Drs. A.P.M. Gielen-van Bommel, A.J.G. Hendricks, A.F. Henrar, dr. A.P.J. Jacobs, drs. A.M.P.P. Janssen, C.J.L. De Maeijer, drs. G.E.A.J. de Munck, dr. J.G.C. Venner en drs. L. Wiggers.

Lesboek De geschiedenis van Limburg deel II

In september 2001 verscheen na een lange tijd van voorbereiding het lesboek De geschiedenis van Limburg deel II onder redactie van dr. J. Venner. Tevens verscheen de daarbij behorende docentenmap met vragen, opdrachten en suggesties voor onderzoeksopdrachten, werkstukken en profielwerkstukken.

Regiobijeenkomsten leraren

Naar aanleiding van het verschijnen deze uitgave werd door de Commissie Educatie in het najaar van 2001 in Zuid-Limburg en in Noord-Limburg een bijeenkomst georganiseerd voor de leraren geschiedenis van het voortgezet onderwijs. Ruim 60 leraren woonden deze bijeenkomsten, welke in het teken van de industriële ontwikkeling van de provincie stonden, bij.

Kascontrolecommissie

Samenstelling per 31 december 2001:

L.M.J. van Heur, dr. N.J.G. Bollen, M.H.A. Lam-Jetten.

KRINGEN

Kring Heerlen

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2001:

R. Braad, voorzitter, drs. L. Dicker, secretaris, T. Verhagen, penningmeester, R. Karsten, excursiecommissie en drs. J. Krüll, excursiecommissie.

De Kring telde per 1-1-2001: 369 leden.

Het bestuur vergaderde drie maal.

Lezingen

23 januari 2001: R. Braad, drs. S. Broers, drs. M. van Dijk, drs. J. Rutten en drs. M. van de Wijst: *50 jaar Historisch Tijdschrift Het Land van Herle*.
5 maart 2001: drs. L. Augustus: *Het begin van de Franse tijd in het Land van Rode en Herle 1794-1800*.

24 april 2001: drs. W. Dijkman: *Mosa Nostra*. In samenwerking met de Archeologische Vereniging Limburgs.

21 mei 2001: drs. F. Wojciekowski: *Polen in oostelijk Zuid-Limburg*.

11 september 2001: dr. R. de la Haye: *20 eeuwen Maria devotie*.

15 oktober 2001: dr. A. Jacobs: *Louis Tijssen (1865-1929), portret van een Limburgse zielzorger*.

13 november 2001: drs. M. van Dijk: *Van motten en borgbergen, Middeleeuwse omgrachte kasteelterreinen in Heerlen en Hoensbroek*. In samenwerking met de Archeologische Vereniging Limburgs.

10 december 2001: drs. V. Hamers: *Kapellen langs velden en wegen in oostelijk Zuid-Limburg*.

Excursies

21 april 2001: *St. Odiliënberg, Asselt en Thorn*.

26 mei 2001: *St. Truiden en Veulen (België)*.

1 september 2001: *Reifferscheidt en Kronenburg (Duitsland)*.

27 oktober 2001: *Gotische kerken in Noord-Limburg*.

Overige activiteiten

Jaarlijks Heemkundedag

Op zaterdag 19 mei werd samen met de Kring Land van Valkenburg en Heuvelland de jaarlijkse Heemkundedag georganiseerd te Schimmert. Het programma stond in het teken van Het vakwerkhuis.

Voorzittersoverleg

De Kring Heerlen deed mee aan de organisatie van de Heemkundemarkt Oostelijk Zuid-Limburg in 2001. Deze dag vond plaats op 22 en 23 september op Rolduc.

Kring Ter Horst

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2001:

Drs. J.M.W.C. Schatorjé, voorzitter, drs. W.J. Moorman, vice-voorzitter, J.M.G. Kelleners, secretaris, C.L.G. Theeuwen, penningmeester, drs. X.C.C. van Dijk, M.E.A.P. Huys-Oostveen en J.H. Kurver.

De Kring telde per 1-1-2001 161 leden.

Het bestuur kwam in het verslagjaar negen maal in vergadering bijeen.

Lezingen

22 januari 2001: Piet van Enkevort: *Vernoemen in het verleden in Noord-Limburg*.

19 maart 2001: Gérard Lucassen: *Veldnamen, meer speciaal in de regio Horst*. Tevens de jaarvergadering van de Kring Horst.

25 april 2001: mr. Th.J. van Rensch: *Horst aan het einde van de Middeleeuwen*.

23 mei 2001: Lenders, directeur van het bevrijdingsmuseum te Groesbeek: *De bevrijding van Noord-Limburg*. Met filmvoorstelling.

20 september 2001: drs. A. Gielen-van Bommel: *Huis en haard in Noord-Limburg aan het begin van de twintigste eeuw*.

26 november 2001: E. Staal: *De historische ontwikkeling van het Noord-Limburgse landschap*.

10 december 2001: drs. P. te Poel: *Middeleeuwse Maaslandse beeldhouwkunst*.

Excursies

27 mei 2001: *het Bevrijdingsmuseum te Groesbeek*.

29 september 2001: *Leuven*, met bezoek aan stadhuis, de St. Pieterskerk en een van de begijnhoven en de abdij van Heverlee.

26 oktober 2001: *de wereld van Jeroen Bosch te 's-Hertogenbosch*.

Cursussen

In 2001 organiseerde de Kring de cursus Het leven in het Land van Kessel van de 17e tot de 19e eeuw, verzorgd door mr. Th. Van Rensch.

Overige activiteiten

In 2001 verschenen aflevering 24 en 25 van INFO LGOG Kring Horst en Sevenum.

Op 29 mei kwam het Regionaal Overleg Heemkundeverenigingen voor de zeventiende keer bijeen. Gast was de Historische Kring Broekhuizen.

Tijdens de achttiende bijeenkomst op 29 november was het overleg te gast

bij de Stichting Werkgroep Oud-America. Na uitwisseling van ervaringen tussen de diverse verenigingen hield drs. Fr. Holthuis van het Li(mburs) F(ilm) en V(ideo) A(rchief) een inleiding met videobeelden over bewaren en bewerken van film- en videomateriaal.

In het Weekend voor Genealogie en Regionale Geschiedenis, georganiseerd in de Oudheidkamer, verzorgden de LGOG Kringen Horst en Sevenum en Venray en omgeving enkele lezingen en werd een boekenmarkt gehouden. Het Historisch Educatief Platform tracht bij de jeugd belangstelling te wekken voor de regionale en plaatselijke geschiedenis, in samenwerking met de plaatselijke scholen. In 2001 heeft het platform een informatiefolder verspreid onder de scholen van Horst aan de Maas en Sevenum. Hierin wordt uitleg gegeven over het platform. Tevens wordt aangegeven hoe de scholen kunnen blijven deelnemen aan de projecten die het platform in het verleden heeft opgezet. In samenwerking met de Oudheidkamer is er een "lesbrievenbibliotheek" opgezet. Hier kunnen scholen de lesbrieven bestellen.

Kring Maas en Niers

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2001:

Drs. H.A.M. Coopmans, voorzitter, M.H.A. Lam-Jetten, secretaris, W.S. van Dinter, penningmeester, G.P.J.M. Dinnessen-Wijers en M.J.P.L. Simons-Martens.

De Kring telde op 1-1-2001: 118 leden.

Het bestuur vergaderde in 2001 acht keer.

Lezingen

1 februari 2001: dr. R. de la Haye: *Tijdrekenkunde*.

15 maart 2001: Karel van de Lest: *Het oude drukkersvak en historie van de drukunst*.

3 mei 2001: H. Steeger: *De Gouden Eeuw van Gelre*.

25 oktober 2001: mr. E. Berger: *De oude culturen van Peru*.

13 december 2001: Gerard Franck: *Sint Jozef*.

Excursie

26 mei 2001: *De Gouden Eeuw van Gelre*. In het museum Kevelaer.

15 september 2001: *Utrecht*. Stadswandeling door het historisch centrum en bezoek aan het museum Het Catharijnenconvent.

Bijzondere activiteiten

Op 20 mei 2001 vond in Gennep de Culturele Manifestatie plaats, waaraan ook de Kring Maas en Niers met een stand heeft deelgenomen.

In 2001 verscheen het boek *De kleine Historie van Gennepe* van de hand van Wiel van Dinter. In meer dan 30 boeken heeft de schrijver telkens één onderwerp, van Préhistorie tot Bevrijding 1945, uit de historie van Gennepe belicht.

Kring Maastricht

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2001:

Drs. J.J.F. Schmitz, voorzitter, A.M.G.G. Stroom, vice-voorzitter, drs. I.M.H. Evers, secretaris, H.L.L.M. Paping, penningmeester en drs P.A.J. Caljé.
Reiscommissie Kring Maastricht: M.H.J. Beijer-Prosenc en W.E.S.L. Keijser-Schuurman.

De Kring telde op 1-1-2001: 685 leden.

Het bestuur vergaderde twee maal. Daarnaast was er regelmatig contact tussen de bestuursleden onderling over lopende zaken.

Lezingen

8 januari 2001: dr. G.J.B. Verbeet: *De Eerste Wereldoorlog (1914-1918) en de beide Limburgen*.

5 februari 2001: dr. P.J.H. Ubachs: *De Stadsbibliotheek Maastricht, een kreupel Gemeentekind*.

5 maart 2001: mr. W.E.S.L. Keijser-Schuurman: *Matthias Soiron, architect*.

2 april 2001: drs. I.M.H. Evers: *Gevangenissen in Nedermaas (1794-1814)*

1 oktober 2001: W. Mes: *De haven Het bassin en het oude industriegebied Bosscherveld*.

5 november 2001: dr. Annemieke Klein: *Sjeng Tans en de geboorte van de Rijksuniversiteit Maastricht in 1975*.

3 december 2001: dr. Michel en drs. Johan van der Eycken: *Leven in een adellijk vrouwenstift: grepen uit de geschiedenis van het stift Munsterbilzen en de relaties met Maastricht*.

Excursies

7 april 2001: *de kastelen Ooidonk en Laarne*, met aandacht voor de Vlaamse adellijke wooncultuur tot in de huidige tijd.

3 november 2001: *Seneffe en Arras*, met speciale aandacht voor de interieurkunst die in de achttiende eeuw de woonomgeving voor de sociale bovenlaag schiep.

Bijzondere activiteit

Op initiatief van de Kring Maastricht werd op 6 november 2001 door mr. Ph. Houben, burgemeester van Maastricht de Juliana-Boudewijnprijs uitgereikt aan dr. P.J.H. Ubachs, oud-lid van het bestuur van de Kring Maastricht. De prijs bestaat uit een oorkonde en een bronzen sculptuur.

Het Kringbestuur meende dat dr. Ubachs vanwege zijn verdiensten op het gebied van de geschiedschrijving, als auteur, docent aan de vroegere Katholieke Leergangen en als lid en secretaris van de Maaslandse Monografiën en de Publications, voor deze onderscheiding in aanmerking kwam. Het Bestuur LGOG en het College van B&W van Maastricht konden zich hierbij volledig aansluiten. De uitreiking vond plaats in de hal van het stadhuis.

Kring Roermond

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2001:

Ir. J.L.M. Ramakers, voorzitter, R. Bannenbergh, vice-voorzitter, P.C. van Duin, secretaris, W.J. Dupont, penningmeester, mr. Fr. Bouts, M.J. Veelen en R.J.P.M. Vroomen.

Op 1-1-2001 bedroeg het aantal leden 269.

Het bestuur kwam 4 keer in vergadering bij elkaar.

In samenwerking met het Bureau LGOG werd een programma voor de Najaarsvergadering op 6 oktober samengesteld.

Lezingen

9 januari 2001: drs. P. te Poel: *Jan van Steffensweert (voor 1470-na 1525) een beeldsnijder uit het begin van de 16e eeuw.*

13 februari 2001: A. Lupak en G. Tichelman: *Archeologische vondsten in Roermond.*

13 maart 2001: mw. Smeets-Coorens: *Edith Stein, een vrouw van onze tijd.*

9 oktober 2001: mw. Z. van Ruyven-Zeman: *De firma Nicolas te Roermond, glasschilderkunst uit de 19e en vroeg 20ste eeuw.*

13 november 2001: dr. J. Renes: *Landschappen van Maas en Peel.*

Excursies

3 februari 2001: *Bonnefantenmuseum, Centre Céramique en een rondwandeling in Wijck.*

2 mei 2001: *Kalkar.*

Beide excursies werden georganiseerd in samenwerking met de Heemkundevereniging Roerstreek en Rura, Roermond.

Kring Sittard

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2001:

Drs. K. Schutgens, voorzitter, P.G.W.M. Schulpen, secretaris, drs. F. Keyzers, penningmeester, C.T.H.M. Adams, J. Hendriks, drs. K. Jansen-Rompen en ing. D.J.J. Lauwers.

Het aantal leden per 1-1-2001 bedroeg 394.

Het bestuur kwam een maal in het verslagjaar in vergadering bijeen. Het jubileumcomité vergaderde 8 maal en twee keer werd vergaderd met de vereniging Heemkunde Zonder Grenzen.

Lezingen

25 januari 2001: J. Knoors: *Vijftig jaarschipperskerk (1949-1999)*.

15 februari 2001: drs. P. te Poel: *Jan van Steffensweert*.

29 maart 2001: in samenwerking met de Archeologische Vereniging Limburg: M. Schabink: *Het gebruik en de bewoning van het Hoogveld in de Middel-eeuwen*. L. van Hoof: *De periode tussen Bandkeramiek en Romeinen*.

26 april 2001: Z. van Ruyven: *Glasschilderkunst uit de negentiende en vroeg twintigste eeuw: de firma Nicolas te Roermond*.

27 september 2001: drs. P. Boselie en P. Schulpen: *De vervaardiging van Ach Lieve Tijd Sittard-Geleen-Born*.

25 oktober 2001: drs. P. Boselie: *Herindelingsplannen rond Sittard-Geleen in de twintigste eeuw*.

29 november 2001: G. Dieleman: *De vrijmetselarij en de historie van dit genootschap in Limburg*.

Excursies

9 juni 2001: *Museum Insel Homburg o.l.v. K. Adams*.

Activiteiten ter gelegenheid van het vijftig jarig jubileum van Kring Sittard

Op 17 maart 2001 vond in "De Wissen" te Stokkem een bijeenkomst plaats van bestuursleden, oudbestuursleden en partners.

Op 15 september werd het jubileumfeest georganiseerd, gecombineerd met de "Internationale Contactdag", die ieder jaar wordt gehouden met de zusterverenigingen "Pater Sangerskring Maaseik" en de "Heimatvereniging Selfkant". Tijdens de feestelijke bijeenkomst werd kasteel Millen bezocht met de normaal niet toegankelijke donjon. Vervolgens werd in het Salvatiuskerkje te Limbricht de ter gelegenheid van dit jubileum vervaardigde cd-rom gepresenteerd. Hierin ontmoeten enkele bekende personen de ruiter Zwentibold en de voornaamste episodes uit de historie belichten. De voorzitter stond stil bij de oprichting van de Kring in 1951 en de betekenis van de regionale geschiedschrijving. Daarna werd in kasteel Limbricht gezamenlijk een lunch genuttigd.

Kring Het Land van Valkenburg en Heuvelland

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2001:

C.J.L. De Maeijer, voorzitter en secretaris, penningmeester, drs. E.J.C.G. Thewissen en ir. G.S.J.A. Xhonneux en H. Zink. Het bestuur werd terzijde gestaan door de adviseurs P.J. Janssen, R. Spits-Vossen en drs. L.J.J. Willems (contacten met de gemeente Valkenburg).

Per 1-1-2001 bedroeg het aantal leden 182.

Het bestuur vergaderde acht maal.

Lezingen

16 januari 2001: dr. Régis de la Haye: *Twintig eeuwen Maria-devotie*.

13 februari 2001: mr. W.E.S.L. Keyser-Schuurman: *Adellijk wonen in Limburg*. Deze lezing werd in samenwerking met de Heemkundevereniging Schimmert georganiseerd

22 maart 2001: dr. J.P.E.G. Smeets: *De Nederlandse politie tijdens de Duitse bezetting*.

27 mei 2001: M. Dreu: *De spoorlijn Aken-Maastricht*. Deze lezing werd in samenwerking met de Heemkundevereniging Schin op Geul georganiseerd

21 juni 2001: H. Stohr: *Het andere Luik, wijken uit de negentiende en begin twintigste eeuw*.

20 september 2001: K. Habets: *De lood- en zinkindustrie te Plombières*.

25 oktober 2001: E.H.Fr. Crutzen: *Het hele Geuldal dreunde ervan, oorlog en bevrijding in Ransdaal*. Deze lezing werd in samenwerking met de Heemkundevereniging Klimmen georganiseerd.

13 december 2001: A. Schreuders-Derks: *Van Sinte Merten tot Drei Keuningen*.

Excursies

28 april 2001: *Stevensweert*. Bezoek aan het streekmuseum en rondleiding onder leiding van de heer en mevrouw Mueters.

23 juni 2001: *Luik en omgeving*, onder leiding van H. Stohr.

22 september 2001: *Plombières het gebied van de voormalige lood- en zinkmijn van Bleyberg*, onder leiding van K. Habets.

Externe contacten

Het afgelopen jaar werd veelvuldig contact gelegd met bevriende verenigingen. Samen met de Kring Heerlen werd op 12 mei de jaarlijkse contactdag met heemkundeverenigingen gehouden. Deze maal waren wij te gast bij de Heemkundevereniging Schimmert. Presentaties vonden plaats door J.G.H. van der Varst, hoofd Monumentenwacht van de Stichting Monumenten Limburg en dhr. Beaujean over restauraties van vakwerkhuisen.

Dhr. Willems had namens onze kring zitting in de gemeentelijke werkgroep Kunst in de Openbare Ruimte.

De inmiddels traditionele bijeenkomst met IVN Valkenburg en Veldeke Krink Vallekeberg vond plaats op 15 november in het cultureel centrum te Valkenburg. J. Dieteren presenteerde de Ferraris kaart van de Oostenrijkse Nederlanden. Namens Veldeke lieten H. Thewissen en E. Lahey-Diederer spreekwoorden en gezegden uit het Valkenburgse de revue passeren.

Namens het IVN verzorgde S. Roebroek een diaprojectie: "Van Vijlen door het Geuldal naar Valkenburg".

Kring Venlo

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2001:

T.F.J. van de Loo, voorzitter, M.J. Goedmakers, secretaris, J. Trienekens, penningmeester, J.L.H.M. Grubben en P.A. Linssen.

De Kring telde per 1-1-2001: 338 leden.

Het bestuur vergaderde vijf keer.

Lezingen

15 januari 2001: H.J. van Cuijk: *Historisch zilver en goud: zilversmeden, keurmeesters, meestertekens, gilden en ambachten.*

6 maart 2001: J. Kempkens: *Restauratie en conservatie van oudheidkundige voorwerpen.*

2 april 2001: Gemeentearchief Venlo en Limburgs Film- en Video Archief: Filmlezing. Voorafgaand aan deze filmlezing werd de jaarvergadering voor de leden van de Kring Venlo gehouden.

1 mei 2001: drs. F. Hermans: *De stadsontwikkeling van Venlo.*

15 oktober 2001: J. Grubben: *Wegkruisen en kapellen.*

13 november 2001: mr. J. Derckx: *Molens, toen en nu.*

Excursies

16 juni 2001: excursie naar de tentoonstelling "De Gouden Eeuw van Gelre" in Kevelaer en het klooster 's-Gravendaal en de Nicolaikirche in Kalkar.

22 september 2001: *de stad Kampen* in Overijssel.

22 oktober 2001: halve dagexcursie naar het streekmuseum "De Locht" te Horst-Melderslo.

Bijzondere activiteiten

Op zondag 2 september 2001 tijdens de gemeentelijke Cultuurzondag in Venlo, genaamd "Ouverture" heeft de Kring zich met een eigen stand gepresenteerd. Op verzoek van de Kring Venlo heeft het Bureau LGOG folders, posters en andere ondersteunend materiaal beschikbaar gesteld.

Op 24 september 2001 sloot de Kring Venlo zich weer aan bij de door de *Sociëteit Prins van Oranje* georganiseerde presentatie over Zuid-oost Frankrijk van de heer Reinarz. Deze dia-overvloeishow met muziek werd door 85 leden van beide verenigingen bezocht.

Kring Venray en omgeving

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2001:

G.J.H. Raaijmakers-Janssen, voorzitter, drs. P.J.A. van Meegeren, secretaris, J.M.P. Ewalds, penningmeester, A.L. Kroft en G. Lucassen.

De Kring telde op 1-1-2001 137 leden.

In het verslagjaar kwam het bestuur negen maal bij elkaar.

De Kring Venray en omgeving is aangesloten bij het Regionaal overleg heemkundeverenigingen.

Lezingen

8 januari 2001: dr. J. Renes: *Landschappen van Maas en Peel*.

12 februari 2001: B. Goudswaard: *De Laat-Romeinse Maasbrug tussen Cuijk en Middelaar: de opgraving, een reconstructie en een context*.

12 maart 2001: H. Linskens: *Mutsen en toeren. De geschiedenis van de klederdracht in Noord-Limburg, in het bijzonder de regio Venray en omgeving*.

9 april 2001: H. Steegers: *De Gouden Eeuw van Gelre*.

14 mei 2001: A. Kroft en drs. P. van Meegeren: *Godefridus Henschenius (1601-1681), een geleerde uit Venray*.

17 september 2001: G.J.B. Verbeet: *De beide limburgse en de Eerste Wereldoorlog*.

15 oktober 2001: J.M.P. Ewalds: *Indiëgangsters uit Venray, Meerlo-Wanssum en Bergen*.

12 november 2001: W.E.S.L. Keyser-Schuurman: *Adellijk wonen in Limburg*.

17 december 2001: Th. Pubben: *Boerderij-onderzoek in het land van Peel en Maas*

Excursies

2 juni 2001: *Kevelaer* met bezoeken aan de tentoonstelling *De Gouden Eeuw van Gelre, Kunst en Cultuur in het oude hertogdom* in het Niederrheinische Museum met aansluitend een stadswandeling.

Kring "De Aldenborgh" te Weert

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2001:

G.J.F. Weerts, voorzitter, H.W. Hietbrink, vice-voorzitter, F.E.J. Smeets, secretaris, E.W.M. Delbos-Feijen, penningmeester en P. Korten.

De Kring telde per 1-1-2001: 270 leden.

Het bestuur vergaderde zes keer.

W. Nouwen ontving voor zijn jarenlange inzet voor De Aldenborgh de LGOG-draagspeld.

De voorzitter en secretaris voerden overleg met heemkundekringen uit de omgeving en aanverwante verenigingen zoals Kring Veldeke Weert om activiteiten op elkaar af te stemmen en de stand van zaken binnen de diverse verenigingen te bespreken.

A.M.G.C. van Wegberg-Veugen heeft namens de Kring zitting in de commissie voor het gemeentelijk museum en tentoonstellingswezen te Weert.

W.J.H. Nouwen had namens de Kring zitting in de Archeologische Begeleidingscommissie van de gemeente Weert.

Lezingen

29 januari 2001: Cees Verhagen, dialezing: *De Zuid-Willemsvaart*.

19 maart 2001: R.H.M. Denessen en W. Beelen: *Het Landbouwbelang*.

9 april 2001: R. Meyer en C.G. Scheltema: *Vestingstad Naarden*.

14 mei 2001: W. Pijpers en P. Korten: *Het Oud Limburgs Schuttersfeest*.

15 september 2001: M. Heemels: "*De schaapsstal maakt allen gelijk...*" *Begraven in Weert vanaf 1784*.

10 december 2001: J. Meewissen: *Blaasmuziek in Limburg: een mentaliteitsgeschiedenis*.

Excursies

21 april 2001: *Vestingsstad Naarden*.

15 september 2001: *Tienen en Hoegaarden*.

17 november 2001: *het R.K. Kerkhof St. Martinus* o.l.v. M. Heemels.

Bijzondere activiteiten

Educatie

De Aldenborgh organiseerde in samenwerking met het Gemeentearchief Weert twee cursussen. In het voorjaar *Introductie archieven: Wegwijs in de studiezaal*". De cursus bestond uit vijf lessen die door medewerkers van het gemeentearchief werden gegeven. In het najaar de cursus *Lezen in Weerter bronnen: Paleografie voor beginners*. Deze cursus bestond uit zeven lessen.

L.G.O.G. Jeugdplan

P. Korten maakt namens het bestuur van De Aldenborgh deel uit van de Commissie Educatie van het LGOG.

Bescherming en behoud monumenten

Ter bescherming en behoud van monumenten in Weert schreef het bestuur van De Aldenborgh een aantal brieven naar het College van B&W en de gemeenteraad van Weert. Het bestuur vroeg nadrukkelijk aandacht voor de bescherming en het behoud van monumenten in Weert.

SECTIES

Archeologische Vereniging Limburg

Bestuur en leden:

J.M. Prakken, voorzitter, drs. L. Wiggers, secretaris, ir. J.P. de Warrimont, penningmeester, R. Bloemen, drs W.H.M.N. Dijkman, H. Heijmans, C.J.M. Houben, A. Lupak, W. Luys, E. Puts, J. Schotten en R. Paulussen
Per 1-1-2001 bestond het ledental uit 424 leden waarvan 294 van het LGOG en 130 sectieleden.

Het bestuur kwam in het verslagjaar vier maal in vergadering bij elkaar.

De AVL is aangesloten bij de Stichting voor de Nederlandse Archeologie. R. Paulussen neemt namens de AVL deel aan de bijeenkomsten van de SNA. De voorzitter van de AVL, dhr Prakken, participeert in de commissie die over de archeologische collectie LGOG in het Bonnefantenmuseum adviezen zal uitbrengen aan het provinciebestuur.

Lezingen

13 februari 2001: A. Lupak en G. Tichelman, Roermond LGOG Kring Roermond: *Archeologie in Roermond*.

29 maart 2001: M. Schabbink, Sittard, LGOG Kring Sittard en AVL: *Gebruik en bewoning Hoogveld in de Middeleeuwen*.

L. van Hoof: *Tussen bandkeramiekers en Romeinen, enige aspecten van de metaaltijden in de Westelijke Mijnstreek*.

24 april 2001: W. Dijkman, Heerlen, LGOG Kring Heerlen en AVL: *Mosa Nostra*.

13 november 2001: M. van Dijk, *Thermenmuseum Heerlen: Motte Borchberg bij kasteel Hoensbroek*.

Archeologie in Limburg

In 2001 verschenen de nummers 87, 88 en 89 jaargang 25.

De belangrijkste artikelen in nummer 87 waren:

Leo Verhart en Milco Wansleeben: *Het dal van de Vlootbeek 9100 jaar geleden.*

I. Joostenen M.A. Elburg: *Vroeghistorische ijzerverwerking in Maastricht. A.V.A.J. Bosman: "Dolia" en hun archeologische context.*

C.C. Bakels: *Verkoolde zaden uit de bandkeramische nederzetting Elsloo-Sanderboutlaan.*

In nummer 88:

Jo Smeets: *Het geheim van de steenakker.*

W. Dijkman: *Immobilie en mobilia: archeologische monumentenzorg en expositiebeleid in de gemeente Maastricht.*

R. Janssen en E.A.G. Ball met een bijdrage van W. Kuijper: *Een IJzertijd vindplaats te Susteren.*

E.P.G. Wetzels: *IJzerhandel versus IJzertijd. Een noodopgraving met bewoningssporen uit de vroege IJzertijd en de Romeinse tijd te Sittard-Nusterweg.*

In nummer 89:

A.V.A.J. Bosman: *Romeinen te Beegden.*

B. van Daele: *Romeinse militaria in een Romeinse kelder in het Bemelerveld te Maastricht.*

N. Bougie: *Prehistorische slijpsteen uit Echt.*

Activiteiten

20 juni 2001 Ronde Tafel Overleg amateur-archeologen SNA te Amsterdam.

R. Paulussen nam namens de AVL deel aan deze halfjaarlijkse bijeenkomst, georganiseerd door SNA, waaraan de "grotere" amateurverenigingen van Nederland deelnemen.

22 en 23 september 2001 Heemkundedagen Parkstad Limburg te Rolduc. De AVL heeft zich hier gepresenteerd.

3 en 4 november 2001 Bezoek Drents Prehistorische Vereniging te Maastricht.

Leden van de AVL hebben de avond bijgewoond en zijn betrokken geweest bij de voorbereiding van het programma.

23 november 2001 Bijeenkomst NCM/SNA te Roermond.

Deze voorlichtingsbijeenkomst stond in het teken van de gemeentelijke monumentencommissies en hun omvorming naar gemeentelijke commissies cultuurhistorie/stadskwaliteit en werd door leden van de AVL bezocht.

R. Paulussen hield een voordracht over de positie van de archeologie in zulke commissies.

Werkgroep Archis

Archis staat voor: Archeologisch Informatie Systeem. De werkgroep tracht te bereiken dat zoveel mogelijk mensen worden gestimuleerd om vondsten in te voeren in het Archis systeem. Daarnaast heeft de werkgroep tot doel om elkaar door onderlinge contacten te leren kennen en tot uitwisseling te komen. Er wordt door enkele leden van de werkgroep, onder leiding van

dhr H. Sizoo, gewerkt aan het ontwikkelen van een moderne Windows versie van het vereenvoudigde AVL-Archisformulier, aangevuld met ondersteunend kaart- en beeldmateriaal in hulpbestanden. De Windows-versie van de AVL kan de gedateerde DOS-versie van de ROB vervangen en zodoende leiden tot een soepele archeologische vondstregistratie en -melding vanuit Limburg.

Werkgroep Educatie

Samenstelling:

E. Puts, voorzitter, drs. L. Wiggers, secretaris, J.P. Warrimont, penningmeester, M. Aarts, C. Houben en J. van de Boorn, advieslid namens de Web-site AVL. De Werkgroep kwam vier maal bij elkaar.

In 2001 heeft de AVL afscheid moeten nemen van E. Verheggen-Crousen. Jarenlang lid van het bestuur van de AVL en de werkgroep Educatie. Zij beheerde de ledenadministratie en was altijd bereid om aan de presentaties van de AVL in de provincie medewerking te verlenen. Na een ziekbed kwam haar heengaan toch nog onverwacht. De AVL is dankbaar haar in zijn midden te hebben gehad.

Cursus Archeologie

Voor de derde maal de "acheo-cursus" van start gegaan, dit keer in Venray. Doel van de cursus is het aanbieden van kennis (artefact gericht) van de archeologische perioden en culturen die in Limburg goed vertegenwoordigd zijn. Via demonstraties, dialezingen en ander beeldmateriaal wordt aandacht besteed aan de artefacten die in de Limburgse bodem gevonden worden. Met name de grondstof en typologie van stenen artefacten en aardewerk krijgt ruime aandacht. Voor jongere perioden ook de artefacten uit andere veel voorkomende materialen. Er bestaat voor de cursisten de mogelijkheid om eigen materiaal te determineren. De cursus is mede bedoeld als deskundigheidsbevordering voor het werken met Archis. Het betrof in totaal 9 dinsdagavonden. Er namen 22 cursisten deel aan de cursus.

Opgravingen

Leden van de AVL konden deelnemen aan de volgende activiteiten: Mousteriën nederzetting te Veldwezelt nabij Maastricht, zomer 2001. Middeleeuwse boerderij, industrieterrein Ittervoort, zomer 2001.

Sectie Genealogie

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2001:

A.F. Henrar, voorzitter, drs. J.H.H. Verstraelen, vice-voorzitter, ing. P.L.M. van Hoof, secretaris, P.J.M. van Enckevort, penningmeester, J.H. Strijkers, hoofdredacteur, dr. J.W. Koten, W.A. Schouten, R.J.P.M. Vroomen en A.M.G.C. van Wegberg-Veugen.

De Sectie Genealogie telde per 1-1-2001: 824 leden, waarvan 532 lid LGOG en 292 sectieleden.

Het bestuur kwam vijf maal in vergadering bij elkaar.

Twee bestuursleden nemen deel aan een commissie, welke samen met de NGV-afdelingen Zuid-Limburg en het Overkwartier van Gelder de tweejaarlijkse Genealogische Dag Limburg organiseert.

Activiteiten

De Sectie Genealogie nam deel aan de Heemkundemarkt Parkstad Limburg op 22 en 23 september 2001 te Rolduc.

Ook werd op bestuurlijk niveau medewerking verleend aan de digitalisering van de genealogische databestanden.

Binnen de Sectie Genealogie werd een Commissie Heraldiek in het leven geroepen.

Lezingen

4 april 2001: prof. mr. A.Fl. Gehlen: *Facetten van erfrecht voor genealogie-beoefening in Limburg.*

Excursies

11 februari 2001: *Stadsbibliotheek en Gemeentearchief Maastricht in het Centre Ceramique te Maastricht.*

Limburgs Tijdschrift voor genealogie

Gedurende het jaar 2001, jaargang 29, verscheen het tijdschrift vier keer. Namens de redactie van het Limburgs Tijdschrift voor Genealogie hadden zitting in het bestuur J.H. Strijkers en A.M.G. van Wegberg-Veugen.

De belangrijkste artikelen in nummer 1 waren:

L.J.G.W. Schelberg: *Aanvullingen en verbeteringen op het artikel De familie Van Schelberg van de 14e tot de 16e eeuw.*

Mr. H.J.O. Martens: *Tragische gevolgen van een vrijage in 1730.*

Mr. A.M.A. Maassen: *Gijbert van Gulpen, schout van Geulle in het Franse intermezzo 1673-1678.*

Irma Lommen-Salden: *Landverhuizers uit de voormalige gemeente Limbricht.*

B.A.Th. Close: *Zeven generaties Cals.*

M.J.J. Bergevoet: *Het voormalige kerkhof aan de Ganzenstraat te Venlo. De oude Joodse begraafplaats.*

Drs. W.A.G. Poell: *Het familiewapen Poell, Poels of Poell?*

Uit nummer 2:

Irma Lommen-Salden: *Landverhuizers uit de voormalige gemeente Limbricht.*

Jan H. Hanssen: *"Losse stukken" uit Neeroeteren.*
Mr. A.M.A. Maassen: *Legatarissen van Keizer Napoleon I.*
L.J. Gubbels: *Achttiende eeuwse roddel en bijgeloof in Stein.*
Ing. P.L.M. van Hoof: *De stamboom in de klas.*
H.C.J.M. Kreijns: *De afstamming van de van Wersch uit het geslacht van Werst.*

L.F.M.H. Moonen: *Op zoek naar de mogelijke ouders van Joannes Moenen, gehuwd met Maria Catharina Haerst.*

Uit nummer 3:

Irma Lommen-Salden: *Landverhuizers uit de voormalige gemeente Limbricht.*

Ing. P.L.M. van Hoof: *Een oudoom teruggevonden.*

H.C.J.M. Kreijns: *Elisabeth Willems, haar voorouders en verwanten.*

Mr. A.M.A. Maassen: *Willem Gebhard, sloper van het kasteel Geulle, en zijn familie.*

L.J. Gubbels: *Maastrichtse snippers.*

B.A.Th. Close: *Zeven generaties Cals.*

M.J.J. Bergevoet: *Het voormalige kerkhof aan de Ganzenstraat te Venlo. De oude Joodse begraafplaats.*

Uit nummer 4:

L.J. Gubbels: *Maastrichtse snippers.*

Irma Lommen-Salden: *Landverhuizers uit de voormalige gemeente Limbricht.*

B.A.Th. Close: *Zeven generaties Cals.*

M.J.J. Bergevoet: *Het voormalige kerkhof aan de Ganzenstraat te Venlo.*

F.S.J.G. Hermse: *Hausmans & Co. Bornse burgemeesters in de negentiende eeuw.*

R.H.C. van Maanen: *Jeneverstokerijen in de stad Maastricht rond 1818.*

Limburgs Genealogisch Archief

De Stichting Limburgs Genealogisch Archief (LGA) heeft als doel het verzamelen en beschikbaar stellen van materiaal ter vergemakkelijking van het genealogisch onderzoek en het stimuleren en verzorgen van publicaties, zowel van onderzoekresultaten als van hulpmiddelen.

Bestuurssamenstelling 31 december 2001:

A.F. Henrar, voorzitter, J.H.M. Hoen, secretaris en L.M.J. van Heur, penningmeester.

Sectie Monumenten

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2001:

Drs. J.M. Wienk, voorzitter, drs. J.M.T. Janssen-Daniëls, vicevoorzitter,

A. Andersson, secretaris a.i., drs. A.A.J. Vaessen, penningmeester, drs.

A.H. Jenniskens, drs. P.J. te Poel en A.F. Henrar, adviseur.

Het bestuur kwam zes maal in vergadering bijeen.

Op 1-1-2001 telde de Sectie 351 leden, waarvan 345 lid van het LGOG en 6 sectieleden.

Lezingen

20 oktober 2001: Mr. J.P.M. Oostenbach: *Het Monumentenhuis Limburg; een integrale aanpak voor monumenten en archeologie.*

Drs. L. Schiphorst: *Bouwmeester dr. P.J.H. Cuypers en Roermond.*

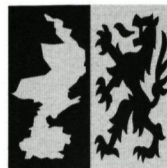
Excursies

20 januari 2001: *De Beeldsnijder Jan van Steffeswert* in het Bonnefantenmuseum.

18 maart 2001: *Landcommanderij Alden-Biesen.*

Overige activiteiten

De jaarvergadering op 18 maart werd gehouden in de Landcommanderij Alden-Biesen met een aansluitend bezoek aan het kasteel en de tuinen.

Verslag over 2002

LEDEN

Het aantal leden:	01-01-2000	01-01-2001	01-01-2002
Gewone leden	2.314	2.444	2.507
Gezinsleden/Studenten	471	479	494
Ereleden	19	19	17
Leden zonder Kring	186	187	225
Ruilverkeer	87	51	50
Gemeenten	31	31	32
Diversen 11	9	9	
Snuffelleden	0	58	25
	3.119	3.278	3.359

Beschermvrouw

Hare Majesteit Koningin Beatrix.

Ereleden

Ereleden per 31 december 2002:

H.K.H. Prinses Juliana, Soestdijk.

Drs. F.L. Augustus, oud-bestuurslid LGOG, Heerlen.

Prof. dr. S. Corsten, oud-directeur van de universiteit- en stadsbibliotheek te Keulen, Bonn. (D)

Drs. B. Fasol, oud-voorzitter van LGOG, Horst.

Prof. mr. A. Fl. Gehlen, oud bijzonder hoogleraar Rechtsgeschiedenis der Limburgse territoria en oud-voorzitter redactie Publications, Heerlen.

A.F. Henrar, oud-penningmeester van LGOG, Maastricht.

J.H.M. Hoen, oud-voorzitter Sectie Genealogie LGOG, Beek.

Dr. J. Kremers, oud-commissaris van de koningin in Limburg, Bilthoven.

Mw. H. Houben-Bertrand, gouverneur van de provincie Limburg, Hasselt. (B)

D.F. Lunsingh Scheurleer, oud-inspecteur der roerende monumenten, 's-Gravenhage.

Prof. dr. W.A.J. Munier, emeritus hoogleraar van de universiteit voor Theologie en Pastoraat te Heerlen, Bavel.

J.M. Prakken, oud vice-voorzitter van LGOG en oud-voorzitter sectie Archeologie LGOG, Heerlen.

Prof. dr. J.G.N. Renaud, emeritus hoogleraar van de Rijksuniversiteit Utrecht, Amersfoort.

Dr. P.J.H. Ubachs, oud-wetenschappelijk bibliothecaris van de Stadsbibliotheek Maastricht, Maastricht.

Dr. H.J.C.G. Vandermeulen, oud-gouverneur van de provincie Limburg, Hasselt.(B)

Mr. B.J.M. baron van Voorst tot Voorst, commissaris van de koningin in Limburg, Maastricht.

Drs. J.H.M. Wieland, oud-voorzitter van LGOG, Lelystad.

Mgr. F.J.M. Wiertz, bisschop van Roermond, Roermond.

Commision Royale d'Histoire, Brussel. (B)

Erelidmaatschap

In de voorjaarsbijeenkomst van 11 mei 2002 werd J.M. Prakken, Heerlen, benoemd tot erelid van LGOG.

Habets Erepennenning in brons

Dr J. Venner, initiatiefnemer en coördinator van het project Geschiedenis van Limburg I en II, Grathem.

LGOG Draagspeld

In het jaar 2002 werd de LGOG Draagspeld uitgereikt aan J.A. van der Heijden, Geleen.

Algemene Ledenvergaderingen en vergaderingen met besturen van Kringen, Secties en Commissies

De Voorjaarsbijeenkomst vond plaats op 11 mei 2002 in Auberge De Rousch te Heerlen (Kring Heerlen). De KSC-vergadering telde 45 deelnemers. Belangrijkste agendapunt was de stand van zaken rond de oprichting van het Limburgs Historisch Centrum. De Commissie Educatie verspreidde het verslag van de studiedagen van geschiedenisdocenten in Kerkrade en Tegelen in het najaar van 2001. De Kring Maastricht vroeg aandacht voor de huidige situatie van de Collectie Limburgensia van het LGOG in de Stadsbibliotheek van Maastricht.

De Algemene ledenvergadering werd bezocht door ruim zeventig leden. Dezelfde agendapunten als in de morgenvergadering kwamen aan de orde.

P. Korten werd bij acclamatie gekozen als bestuurslid van het LGOG in de vacature, die ontstaan was door het terugtreden van drs. Ph. Maarschalkerweerd. J.H.M.O. Truijen en M.F.W. Simons werden voor vier jaar herkozen in het Genootschapbestuur.

Het Genootschapbestuur, in de persoon van A.F. Henrar, bood J.M. Prakken het erelidmaatschap van het Genootschap aan wegens zijn vele verdiensten en langdurige inzet voor het LGOG, met name in het Genootschapbestuur en in de Sectie Archeologie. De aanwezigen onderstreepten deze aanbieding met een warm en enthousiast applaus.

De Najaarsbijeenkomst was op 5 oktober in de Hof van Loon te Overloon (Kring Venray). Voor het eerst in zijn geschiedenis vergaderde het Genootschap buiten de provinciegrens. Dit was op voorstel van de kring Venray, met wie het Bureau deze dag georganiseerd had. De Kring Venray telt ook in het Brabantse LGOG-leden en daarom vond men het een goed idee. De KSC-bijeenkomst telde 44 deelnemers. Aan de orde kwam o.a. de Begroting 2003 en de stand van zaken rond het Limburgshuis. Onder agendapunt: Mededelingen vanuit Kringen, Secties en Commissies vernam men een keur aan activiteiten, die door het LGOG georganiseerd wordt.

De Algemene Ledenvergadering telde ruim zestig deelnemers. Vervolgens kwamen dezelfde agendapunten als van de ochtendbijeenkomst aan de orde. Ook hier was de uitvoerige informatie over de oprichting van het Limburgs Historisch Centrum het belangrijkste onderwerp.

Na afloop hield drs. P. van Meegeren een korte inleiding over het ontstaan van het Oorlogs- en Verzetmuseum. Daarna konden de aanwezigen een bezoek brengen aan het museum en aan de bijzondere tentoonstelling over Lili Marleen.

GENOOTSCHAPBESTUUR

Samenstelling van het bestuur per 31 december 2002:

J.H.M.O. Truijen, Neeritter, voorzitter.

Drs. L. Wiggers, Thorn, vice-voorzitter.

A.J.G. Hendricks, Kessel, secretaris.

M.F.W. Simons, Kerkrade, penningmeester.

Drs. A.P.M. Gielen-van Bommel, Horst.

P. Korten, Molenbeersel - Kinrooi.(B)

Drs. P.J.A. van Meegeren, Venray.

J.M.E. Vleeshouwers, Munstergeleen.

Prof. dr. A.M. J. A. Berkvens, Maastricht, adviserend lid.

Drs. A.M.P.P. Janssen, Sittard, adviserend lid.

Drs. Ph. Maarschalkerweerd, Aubel(B), adviserend lid.

BUREAU

Bezetting per 31 december 2002:

A.F. Henrar, directeur.
 R.J.M. Bosch.
 E.A.J.G. van Eijnden.
 W.J.G. Keune.
 G.H.J.M. Verhulst-Willems.

Het bureau verzorgde gedurende 2002 de secretariële ondersteuning van het Genootschapbestuur. Daarnaast behartigde het Bureau de leden- en financiële administratie, de verzending van convocaties van Kringen, Secties en Commissies, evenals de verzending van de publicaties van het LGOG. Ook de organisatie van de Voor- en Najaarsbijeenkomsten, symposia, educatieve projecten o.a. project d'Artagnan 2003, project Burchten en versterkingen in de Euregio Maas-Rijn werden door het bureau ter hand genomen. In samenwerking met het LGOG en het Stedelijk Museum te Roermond werd een symposium georganiseerd op 25 maart 2002, n.a.v. de tentoonstelling en het boek: "De gouden eeuw van Gelre". Ook de vergaderingen van het Genootschapbestuur werden door het Bureau voor haar rekening genomen. Voor de Commissie Studiereizen verzorgde het Bureau de reisbureau functie en de financiële afwikkeling van de meerdaagse studiereizen. Voor enkele andere verenigingen en stichtingen verleende het Bureau service- en facilitaire diensten.

Collecties

Bibliotheek LGOG: Stadsbibliotheek Maastricht.
 Documentatie Limburgensia: drs. E.P.M. Ramakers, Stadsbibliotheek Maastricht.
 Historische Topografische Atlas: C.P.F. Andreas, Maastricht.
 Iconografische Collectie: dr. G.H.A. Venner, Rijksarchief Maastricht.
 Archeologische Collectie en gemengde collectie: Bonnefantenmuseum te Maastricht.
 Gemengde collectie: Limburgs Museum te Venlo.

ENIGE ACTIVITEITEN VAN LGOG

Samenwerking met andere instellingen

De contacten

Prof. dr A.M. J. A. Berkvens, A.F. Henrar en J.H.M.O. Truijten vertegenwoordigden het LGOG in de voorbereidingscommissie Limburgs Historisch Centrum.

Publicaties

Publications

In 2002 verschenen twee jaarboeken: deel 136-137, jaarboek 2000-2001 en deel 138, jaarboek 2002, speciaal gewijd aan de Maastrichtse meubelmaker en ontwerper Matthias Soiron onder de titel: Een bijzondere nalatenschap; meubeltekeningen in de albums van Matthias Soiron.

De Maasgouw

In de loop van 2002 verscheen vier keer *De Maasgouw*, het kwartaaltijdschrift van het LGOG, jaargang 121.

De belangrijkste artikelen in aflevering 1 waren:

Dr. A. Jacobs: *"De begaafde colorist uit het Rijnland", leven en werk van kerkschilder August Martin (1837-1901).*

M. Flokstra: *Brand in Lottum.*

A. Bruekers: *De herbergier die zijn kop verloor in 1595. Handel en wandel van Hans de Hoendervanger.*

In aflevering 2:

R. Dückers en E. Verheggen met bijdragen van E. Geelen: *De reliekenschat uit de Munsterkerk van Roermond, een eerste verkenning.*

E. Haanen: *Een verplichte nieuwe begraafplaats voor Weert. Het keizerlijk-koninklijk edict van 26 juni 1784.*

In afleveringen 3:

A. Hendricks: *De kerk van Onze Lieve Vrouw Geboorte te Kessel. Een overzicht van de geschiedenis van de kerk van 1869.*

A. Bruekers: *Op de grenzen van het grafelijk gezag. De belegering van opstandig Nederweert in 1547.*

M. Flokstra: *De Venrayse en Oostrumse markt.*

In aflevering 4:

F. Coenen: *De fortificatie van het kasteel Montfort.*

T. Spronck-Janssen: *Kerk en krant in Limburg. Over redactieraad en hoofd-redacteuren van Veritas, Gazet van Limburg en De Nieuwe Limburger, 1944-1969.*

Maaslandse Monografieën

In samenwerking met het Sociaal Historisch Centrum wordt de serie Maaslandse Monografieën uitgegeven. In 2002 verschenen deel 64: Henri Hermans (1883-1947). De grondlegger van het Limburgs muziekleven door Dr. H. van Dijk en deel 65: Maastricht, Maestricht, Mestreech. De taalverhoudingen tussen Nederlands, Frans en Maastrichts in de negentiende eeuw door Dr. M.C.A. Kessels-van der Heijde.

Werken uitgegeven door het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap

In 2002 verscheen geen nummer

Bijzondere leerstoel Rechtsgeschiedenis van de Limburgse territoria

De mede door LGOG bij de Rijksuniversiteit Maastricht ingestelde leerstoel Rechtsgeschiedenis van de Limburgse territoria wordt vanaf 30 oktober 1998 bekleed door prof. dr. A.M.J.A. Berkvens. Bij diverse HOVO-cursussen Rechtsgeschiedenis in Limburg, georganiseerd door de Universiteit Maastricht, traden prof. dr. Berkvens en prof. mr. Gehlen op als docent.

COMMISSIES

Redactiecommissie Publications

Samenstelling per 31 december 2002:

Prof. dr. A.M.J.A. Berkvens, voorzitter, dr. R.M. de la Haye, secretaris, leden: R. Braad, dr. J.J. de Jong, dr. M.L.G. Oosterbosch, dr. T.A.S.M. Panhuijsen, drs. P.J. te Poel en mr. Th.J. van Rensch.

De redactiecommissie vergaderde in 2002 drie maal. Het Bureau LGOG verleende administratieve hulp door het scannen en digitaliseren van enkele lijvige, maar handmatig getypte bijdragen. Het Rijksarchief in Limburg verleende, evenals vorige jaren, faciliteiten ten behoeve van het redactiesecretariaat.

Redactiecommissie De Maasgouw

Samenstelling per 31 december 2002:

Drs. A.M.P.P. Janssen, voorzitter, drs. A.A.J.J. van Pinxteren, secretaris, secretaris, leden: ir. A.W.J. Bruekers, drs. Fr.J. Hermans, dr. A.P.J. Jacobs, drs. A.-R. Orbons, dr. G.H.A. Venner en dr. J.C.M. Wachelder. De redactie vergaderde vier maal. In de loop van het jaar 2000 werd afscheid genomen van dr. L.H.M. Wessels.

Dr. A.P.J. Jacobs en A.F. Henrar vormden de redactie van *Limburgs Historisch Actueel*, een rubriek met informatie uit de wereld van de Limburgse archeologie, genealogie, monumenten, geschiedenis en heemkunde.

Commissie Studiëreizen

Samenstelling per 31 december 2002:

A.F. Henrar, voorzitter, M.H.J. Bollen-Bussemakers, secretaris, leden: drs. J.W. Bertens, M.H.E. Freijser-Seegers, S.M.G. van Heur-Boesten, J.A. Knoors en drs. H.J. Steeger.

Het bestuur kwam vijf maal in vergadering bijeen.

Reizen

In juni en juli werden vier reizen van vijf dagen georganiseerd naar Dijon in Frankrijk. Hieraan werd door 183 leden deelgenomen. In Dijon werd onder

andere een bezoek gebracht aan de kerken St. Bénigne, Notre Dame en St. Michel en tot slot het Musée des Beaux Arts. Verder werd bezichtigd: het Hôtel Dieu in Beaune, het wijnkasteel Clos de Vougeot, Château Commarin, Châteauneuf-en-Auxois, Semur-en-Auxois en de abdij Fontenay. Op de heen- en terugweg kregen twee vestingsteden de aandacht: Toul en Langres. In oktober werd een driedaags bezoek gebracht aan Gent en omgeving met 46 deelnemers. Het betrof een herhaling van de beide reizen naar Gent in 2001.

Afscheid

Een speciale vermelding verdient het afscheid van J.A. van der Heijden als voorzitter en historisch reisleader, bij welke gelegenheid hij de Draagspeld van het LGOG mocht ontvangen.

Commissie Limburgse Kerkgeschiedenis

Samenstelling per 31 december 2002:

Drs. A.M.P.P. Janssen, voorzitter, dr. R.M. de la Haye, secretaris, en drs. C.H.G.. Schutgens, penningmeester en dr. A.P.J. Jacobs.

Op initiatief van enkele kerkhistorici werd in 1993 een "Werkgroep Limburgse Kerkgeschiedenis" in het leven geroepen, die op 26 juni van dat jaar in Oirsbeek een symposium organiseerde bij gelegenheid van de 100e sterfdag van Jos Habets, oud-rijksarchivaris in Limburg. In 1998 werd de Werkgroep omgevormd tot een Commissie Limburgse Kerkgeschiedenis van het LGOG.

In 2002 vergaderde de commissie een maal. Er werden voorbereidingen getroffen voor de organisatie van een studiedag "Kulturkampf und Bistum Roermond", te houden op zaterdag 18 oktober 2003 in het Limburgs Museum te Venlo en in Steyl, en voor een studiedag "Geschiedenis van het bisdom Aken", op 15 november 2003 te Maastricht.

Commissie Educatie

Samenstelling per 31 december 2002:

Drs. A.P.M. Gielen-van Bommel, A.J.G. Hendricks, A.F. Henrar, dr. A.P.J. Jacobs, drs. A.M.P.P. Janssen, C.J.L. De Maeijer, drs. G.E.A.J. de Munck, dr. J.G.C. Venner en drs. L. Wiggers.

De Commissie Educatie kwam in 2002 twee keer bij elkaar.

Enquête onderwijsveld

Naar aanleiding van de uitgave van De geschiedenis van Limburg deel 2 werd onder de scholen van het voortgezet onderwijs in Limburg een enquête gehouden over het gebruik van de beide lesboeken en de behoefte gepeild voor studiedagen voor de docenten geschiedenis.

Landelijk overleg regionale geschiedenis

De heer Henrar participeert namens LGOG in dit overleg, totdat een historisch consultant benoemd kan worden.

Project d'Artagnan

Medewerkers van het bureau LGOG werkten samen met het Gemeente-archief Maastricht, SMV, de PABO en het Centre Céramique aan de lesbrieff van het voortgezet onderwijs: d 'Artagnan gevallen voor Maastricht 1673.

Kascontrolecommissie

Samenstelling per 31 december 2002:

Dr. N.J.G. Bollen, dr. J.W. Koten en M.J. Veelen.

KRINGEN

Kring Heerlen

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2002:

R. Braad, voorzitter, drs. L. Dicker, secretaris, T. Verhagen, penningmeester en drs. J. Krüll, excursiecommissie.

De Kring telde per 1-1-2002: 385 leden.

Het bestuur vergaderde vier maal.

Lezingen

16 januari 2002: drs. G. Janssen: *Stromend water in Pompeï*

18 februari 2002: mr. W.E.S.L. Keijser-Schuurmans: *Adellijk wonen in Limburg.*

20 maart 2002: R. Braad: *De monumenten van Heerlen Noord.*

15 april 2002: dr. J. Pouls: *Kunst en kerk in Limburg in de 20-ste eeuw; de bisschoppelijke bouwcommissie op snijvlak van traditie en moderniteit.*

22 mei 2002: prof. dr. J.C.G.M. Janssen: *Stand van het voortgezet onderwijs in Heerlen, 1900-1925.*

25 september 2002: drs. A. Notermans: *Grieks Sicilië.*

30 oktober 2002: J. Notten: *Programma samen met Veldeke*

27 november 2002: prof. mr. A. Gehlen: *Leen- en laatrechten in de landen van Overmaas.*

Excursies

23 maart 2002: *Wandeling langs de monumenten van Heerlen Noord.*

6 april 2002: *Bonn.*

18 mei 2002: *Gent.*

7 september 2002: *Willemstad en Oudenbosch.*

19 oktober 2002: *Monschau en Schleiden.*

Overige activiteiten

Jaarlijks Heemkundedag

Op zaterdag 4 mei werd samen met de Kring Land van Valkenburg en Heuvelland de jaarlijkse Heemkundedag georganiseerd te Brunssum. Pastoor Crutzen uit Ransdaal hield een lezing met als thema Archieven over bijzondere rechtspleging in het kader van de geschiedschrijving over Wereldoorlog II en de bevrijding.

Kring Ter Horst

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2002:

Drs. M.P.G.M. van den Munckhof, voorzitter, drs. W.J. Moorman, vice-voorzitter, J.M.G. Kelleners, secretaris, C.L.G. Theeuwen, penningmeester, drs. X.C.C. van Dijk, M.E.A.P. Huys-Oostveen en J.H. Kurver.

De Kring telde per 1-1-2002 166 leden.

Het bestuur kwam in het verslagjaar zeven maal in vergadering bijeen.

Lezingen

28 januari 2002: prof. mr. A. Gehlen: *De invoering van het Franse notariaat in het kanton Horst.*

11 maart 2002: H. Steeger: *De Gouden Eeuw van Gelre.* Tevens de jaarvergadering van de Kring Horst.

15 april 2002: H. van Enckevort: *Romeinen in Noord-Limburg.*

16 september 2002: dr. J. Pouls: *De Bisschoppelijke Bouwcommissie 1919-1970.*

4 november 2002: R. Vroomen: *Heraldiek, naar aanleiding van het nieuwe gemeentewapen van Horst aan de Maas.*

9 december 2002: J. Holthuis en G. Verheijen: *Kruisen en kapellen en Het Oude Kerkhof van Horst.*

Excursies

24 maart 2002: *tentoonstelling De Gouden Eeuw van Gelre te Roermond; rondleiding door H. Steeger.*

28 september 2002: *Luik: St. Bartholomeuskerk, Musée de la Vie Wallonne, Musée de l'Art Religieux et d'Art Mosan en de schatkamer van de St. Paulskathedraal.*

Cursussen

In 2002 organiseerde de Kring de cursus Misdad en Straf in het Land van Kessel in de 17de en 18de eeuw, verzorgd door mr. Th. van Rensch.

Overige activiteiten

Info LGOG Kring Ter Horst

In 2002 verschenen aflevering 26 en 27 van INFO LGOG Kring Ter Horst, waarin o.a. G. Verheijen een artikel schreef over het ontstaan van het nieuwe wapen van de gemeente Horst aan de Maas en drs. A.H. Jenniskens de vraag stelde: Vasteloavendskranten, kwatsj of cultuur?

Overleg Heemkundeverenigingen

Op 13 mei kwam het Regionaal Overleg Heemkundeverenigingen voor de negentiende keer bijeen. Gast was de Historische Kring Grubbenvorst en Lottum. Tijdens de twintigste bijeenkomst op 28 november was het overleg te gast bij Heemkundevereniging Helden. De aanwezige verenigingen gaven een toelichting op de werkzaamheden, waar zij op dat moment mee bezig waren. Verder werd besloten twee maal per jaar een evenementenkalender uit te geven.

Historisch Educatief Platform

Het HEP tracht bij de jeugd belangstelling te wekken voor de regionale en plaatselijke geschiedenis, in samenwerking met de plaatselijke scholen. Dit jaar heeft het HEP een lesbrief uitgegeven over *Wapenkunde of Heraldiek* n.a.v. het nieuwe gemeentewapen van Horst aan de Maas.

Naamgeving

In de jaarvergadering is door de ledenvergadering besloten de naam *Kring Horst en Sevenum* te wijzigen in *Kring Ter Horst*.

Kring Maas en Niers

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2002:

Drs. H.A.M. Coopmans, voorzitter, M.H.A. Lam-Jetten, secretaris, W.S. van Dinter, penningmeester, G.P.J.M. Dinnessen-Wijers en M.J.P.L. Simons-Martens.

De Kring telde op 1-1-2002: 115 leden.

Het bestuur vergaderde in 2002 acht keer.

Lezingen

31 januari 2002: Mw M. Bogaers: *De Islam*.

7 maart 2002: Dhr M. Cuppen: *De geschiedenis van het papier*.

25 april 2002: Mw I. van Westerlaak: *De geschiedenis en toekomst van het landschap rondom Gennep*.

24 oktober 2002: Mw J. Smeets-Coorens: *Het leven van Edith Stein*.

Excursie

25 mei 2002: Venlo: *Limburgs Museum*.

21 september 2002: Breda: *Stadswandeling, bezoek aan de Grote- of O.L. Vrouwekerk en bezoek aan het kasteel van Breda*.

Kring Maastricht

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2002:

Drs. J.J.F. Schmitz, voorzitter, drs. L. Spronck, vice-voorzitter, drs. I.M.H. Evers, secretaris, H.L.L.M. Paping, penningmeester en drs P.A.J. Caljé.
Reiscommissie Kring Maastricht: M.H.J. Beijer-Prosenc en mr. W.E.S.L. Keijser-Schuurman.

De Kring telde op 1-1-2002: 691 leden.

Het bestuur vergaderde drie maal. Daarnaast was er regelmatig contact tussen de bestuursleden onderling over lopende zaken.

Lezingen

7 januari 2002: dr. W. Dijkman: *D'Artagnan: gevallen voor Maastricht.*

4 februari 2002: dr. D. De Loecker: *Bewoners van de Belvédère.*

4 maart 2002: dr. J. Renes: *Landschappen van Maas en Peel.*

8 april 2002: mr. Th.J. van Rensch: *Aspecten van de geschiedenis van het Graafschap Gronsveld.*

7 oktober 2002: dr. P.J.H. Ubachs: *Belgisch- en Nederlands-Limburg: historische eenheid of tweeheid?*

4 november 2002: drs. E. Ramakers: *Oud kloosterbezit in de Stadsbibliotheek Maastricht.*

2 december 2002: prof. dr. F. Meyer (UvA): *Gladiatoren: volksvermaak in het Romeinse Rijk.*

Bijzondere activiteit

Drs. L. Spronck vertegenwoordigt de Kring Maastricht in de commissie die de Culturele biografie van de gemeente Maastricht samenstelt.

Kring Roermond

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2002:

Ir. J.L.M. Ramakers, voorzitter, mr. Fr. Bouts, vice-voorzitter, P.C. van Duin, secretaris/penningmeester, drs. C. Houben, M.J. Veelen en R.J.P.M. Vroomen.

Op 1-1-2002 bedroeg het aantal leden 281.

Het bestuur kwam drie keer in vergadering bij elkaar.

Lezingen

8 januari 2002: mr. M.J.L.A. Stassen: *Charles Ruys de Beerenbrouck, edelman-staatsman.*

19 februari 2002: drs. A.M.P.P. Janssen: *Kerkelijke kunstschaten in het land van Swentibold.*

12 maart 2002: H. Steeger: *De Gouden Eeuw van Gelre.*

7 oktober 2002: dr. A. Jacobs: *August Martin (1837-1901) een Duitse kerschilder te Roermond.*

11 november 2002: dr. J. Pouls: *Ware schoonheid of louter praal. De Bisschoppelijke Bouwcommissie van Roermond (1919-1970) op het snijvlak van traditie en moderniteit.*

Excursies

22 juni 2002: Lier België met een bezoek aan het Timmermans-Opsomerhuis, het stadhuis, het begijnhof met kerk, de St. Pieterskapel en de St. Gummaruskerk.

Activiteiten:

Op 9 maart organiseerde de Kring een rondleiding in het Stedelijk Museum van Roermond door H.Steeger n.a.v. de expositie De Gouden Eeuw van Gelre.

Kring Sittard

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2002:

Drs. K. Schutgens, voorzitter, P.G.W.M. Schulpen, secretaris, drs. F. Keyzers, penningmeester, C.T.H.M. Adams, J. Hendriks, drs. K. Jansen-Rompen en ing. D.J.J. Lauwers.

Het aantal leden per 1-1-2002 bedroeg 412.

Het bestuur kwam drie maal in het verslagjaar in vergadering bijeen. Drie keer werd vergaderd met de vereniging Heemkunde Zonder Grenzen.

De activiteiten op 23 mei, waarbij het mijnverleden van Sittard-Geleen centraal stond, konden plaats vinden met behulp van financiële ondersteuning van de gemeente Sittard-Geleen.

Lezingen

2 januari 2002: drs. R.P.W.J.M. van der Heijden: *Eten en drinken in Zuid-Limburg vóór de Tweede Wereldoorlog.*

28 februari 2002: dr. W. Roebroeks: *Het leven van de Neanderthalers in de Oude Steentijd.*

11 april 2002: dr. P. Bakkes: *'t Limburgs gehalte van achtername, in samenwerking met Veldeke Kring Sittard.*

23 mei 2002: lezing op locatie. In samenwerking met de Heemkunde-vereniging Geleen en de gemeente Sittard-Geleen werd in Lindeheuvel aandacht besteed aan het Mijnverleden van Sittard-Geleen. Op het programma stond een uitvoering van *het Genker mijnwerkerskoor, een rondleiding door de wijk Lindenheuvel* en een lezing van H. Stohr: *de Mijnsstad.*

26 september 2002: K. Habets: *De zink- en loodmijnbouw en industrie in Plombières.*

17 oktober 2002: drs. A.M.P.P. Janssen: *Jacobus Kritzraedt (1602-1672), Jezüiet, historicus en kroniekschrijver*.

28 november 2002: L. Baeten: *De pelgrimage naar Santiago de Compostella*.

Excursies

15 juni 2002: *Leuven*, onder leiding van drs. K. Schutgens.

28 september 2002: *Plombières en de abdij Val-Dieu te Aubel*, onder leiding van K. Habets.

Kring Het Land van Valkenburg en Heuvelland

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2002:

C.J.L. De Maeijer, voorzitter en secretaris, penningmeester, R. Spits-Vossen, penningmeester, drs. E.J.C.G. Thewissen, S.H.J. Wolfs, ir. G.S.J.A. Xhonneux en H. Zink. Het bestuur werd terzijde gestaan door P.J. Janssen, die als adviseur fungeerde.

Per 1-1-2002 bedroeg het aantal leden 180.

Het bestuur vergaderde acht maal.

Lezingen

17 januari 2002: dr. J. de Jong: *Leven in de 18de eeuw*.

21 februari 2002: dr. P.T.R. Mestrom: *Limburgse klokken en hun makers*.

19 maart 2002: dr. A.P.J. Jacobs: *De Limburgse pastoor gedurende de periode 1840-1940*.

23 april 2002: dr. G.J.B. Verbeet: *De beide Limburgen en de Eerste Wereldoorlog. Samen met de Heemkundevereniging Schimmert*.

28 mei 2003: dr. W. Rutten: *"De vreselijkste aller harpijen", de geschiedenis van de pokkenbestrijding in Limburg*.

27 juni 2002: H. Stohr: *De Mijnsstad*.

19 september 2002: F. Crutzen: *"Peutz" kerk en pastorie in Ransdaal*.

31 oktober 2002: Drs. L. Augustus: *De abdij Kloosterrade en het onderwijs-instituut Rolduc*.

Excursies

19 januari 2002: *Spaans Gouvernement te Maastricht*.

29 juni 2002: *De Mijnsstad, bezoek aan de Oostelijke Mijnstreek*, onder leiding van H. Stohr.

2 november 2002: *Rolduc, met bezoek aan de abdijkerk en de crypte, de rococabibliotheek, de bisschopszaal, de schilderijengalerij en het abtshuis*, onder leiding van drs. L. Augustus.

Externe contacten

Het afgelopen jaar werd veelvuldig contact gelegd met bevriende verenigingen. Samen met de Kring Heerlen werd op 4 mei de jaarlijkse contactdag met heemkundeverenigingen gehouden. Deze maal waren wij te gast bij de Heemkundevereniging "Bron van Brunsham". De bijeenkomst vond plaats in Treebeek. Thema was dit jaar *Het vastleggen van de lokale geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*.

Dhr. Wolfs heeft namens onze Kring zitting in de gemeentelijke werkgroep Kunst in de Openbare Ruimte.

Onze Kring, het IVN Valkenburg en Veldeke Krink Vallekeberg hebben op 21 november weer de traditionele bijeenkomst gehouden voor het eerst in de Polfermolen in Valkenburg. J. Notten hield namens onze kring een lezing over Strabeek, met name over Geerlingshof.

Kring Venlo

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2002:

T.F.J. van de Loo, voorzitter, M.J. Goedmakers, secretaris, J. Trienekens, penningmeester, J.L.H.M. Grubben, H. Huijs en P.A. Linssen.

De Kring telde per 1-1-2002: 336 leden.

Het bestuur vergaderde vier keer.

Op 2 april was de jaarvergadering voor de leden van de Kring, voorafgaand aan een dialezing.

Lezingen

15 januari 2002: dr. G.J.B. Verbeet: *De beide Limburgen en de Eerste Wereldoorlog*.

25 februari 2002: F. Laudy: *Ongevallen*.

2 april 2002: H. Vriens: *De iconografie van St. Jozef*.

13 mei 2002: mw. Paris-Vankan: *Monumentale glaskunst*.

23 september 2002: H. van den Broek: *De geschiedenis van de geneeskunst (in Deurne)*.

14 oktober 2002: H. Vriens: *De St. Petrus' Bandenkerk in Venray*.

4 november 2002: H. de Groot: *De vier oudste stadsrekeningen van Venlo*.

Excursies

12 januari 2002: *Keulen: de Dom*.

15 juni 2002: *De stad Luik*.

5 oktober 2002: *Bergen op Zoom*.

19 oktober 2002: *Middagexcursie naar Venray: langs de beelden van de St. Petrus' Bandenkerk*.

Bijzondere activiteiten

Op zondag 2 september 2002 tijdens de gemeentelijke Cultuurzondag in Venlo, genaamd "Ouverture", heeft de Kring zich met een eigen stand gepresenteerd. Op verzoek van de Kring Venlo heeft het Bureau LGOG folders, posters en andere ondersteunend materiaal beschikbaar gesteld.

Kring Venray en omgeving

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2002:

G.J.H. Raaijmakers-Janssen, voorzitter, drs. P.J.A. van Meegeren, secretaris, J.M.P. Ewalds, penningmeester, A.L. Kroft, G. Lucassen, J. Schobben en M. Renders.

De Kring telde op 1-1-2002 140 leden.

In het verslagjaar kwam het bestuur acht maal bij elkaar.

De Kring Venray en omgeving is aangesloten bij het Regionaal overleg heemkundeverenigingen. Er vonden in 2002 twee bijeenkomsten plaats: 13 mei te Grubbenvorst en 28 november te Helden.

Lezingen

14 januari 2002: C.G.M. Bak: *De betekenis van de paters Minderbroeders Fransiscanen voor het verenigingsleven en het jeugdwerk in Venray.*

18 februari 2002: H. Vriens: *Relieken: de kracht van herinnering.*

20 februari 2002: J. Gootzen en H. Vriens: *Thorn en Stevensweert.*

18 maart 2002: M. Stienaers-Verdingh: *Magie en volksgeloof van wieg tot graf.*

22 april 2002: L. Verhart: *De archeologische opgravingen in Merselo-Haag: van jager tot boer in Venray.*

16 september 2002: M. Paris-Vankan: *Monumentale glaskunst.*

21 oktober 2002: H. Vriens: *Jongere bouwkunst in Venray 1850-1940*

18 november 2002: P.Th.R. Mestrom: *Limburgse klokken en hun makers.*

16 december 2002: dr. A. Jacobs: *Limburgse pastoors 1850-1940.*

Excursies

9 maart 2002: in samenwerking met de Volksuniversiteit Venray: Thorn en Stevensweert.

Activiteiten

De Kring organiseert in samenwerking met de Volksuniversiteit Venray en omgeving een Heemkundecursus. Docenten zijn J. Gootzen en H. Vriens. In 2002 werden de volgende cursussen gegeven: *Wandelen door de Historie V* (Smakt en Holthees; Thorn en Stevensweert) en *Wandelen door de Historie VI* (Elten en 's-Heerenberg).

In de periode mei-oktober 2002 vond in Venray de grote kunstmanifestatie De Waan plaats. Op verzoek van het Lokaal Historisch Platform Venray organiseerde de Kring één van de activiteiten in het kader van de manifestatie *Wandeling door Het Gesticht*.

Op 11 augustus 2002 hielden G. Lucassen en H. Vriens een diapresentatie over het historisch landschap en de architectuur van het St. Annaterrein. Aansluitend vond een rondwandeling plaats.

Kring De Aldenborgh Weert

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2002:

G.J.F. Weerts, voorzitter, P.J.M. Korten, vice-voorzitter, F.E.J. Smeets, secretaris, A.L.M. Tindemans, penningmeester, M.A.B. Dominikowski en A.M. Stijnen.

De Kring telde per 1-1-2002: 295 leden.

Het bestuur vergaderde negen keer.

De voorzitter en secretaris voerden overleg met heemkundekringen uit de omgeving en aanverwante verenigingen zoals Kring Veldeke Weert om activiteiten op elkaar af te stemmen en de stand van zaken binnen de diverse verenigingen te bespreken.

A.M.G.C. van Wegberg-Veugen heeft namens de Kring zitting in de commissie voor het gemeentelijk museum en tentoonstellingswezen te Weert.

W.J.H. Nouwen heeft namens de Kring zitting in de Archeologische Begeleidingscommissie van de gemeente Weert.

Lezingen

21 januari 2002: J. van Dael: *Stramproy*.

11 maart 2002: G. Hasendonckx, M. Martens en S. Thomas:

Oudheidkundige opgravingen te Tienen.

8 april 2002: dr. G.J.B. Verbeet: *De provincie in tweeën gedeeld*.

6 mei 2002: in samenwerking met de Stichting Peel, Maas en Kempen:

Cultuur historisch onderzoek Laarveld.

11 oktober 2002: Tungalroy "Bokkerieijers, 't Steine Kruûs en andere grensoverschrijdende criminele verhalen."

4 november 2002: lezing over de uitgave: *Ach Lieve Tijd Weert*.

12 december 2002: Th. Schers: *Weert in de Tweede Wereldoorlog*.

Excursies

20 april 2002: *kleine excursie naar Stramproy*.

1 juni 2002: *Zutphen*.

7 september 2002: *Sittard*.

12 oktober 2002: *kleine excursie Valkenswaard met een bezoek aan het*

Sigarenmuseum, het Valkeniermuseum, het Steendrukmuseum en het Schuttersmuseum van het Nicolaasgilde.

Bijzondere activiteiten

Educatie

De Aldenborgh organiseerde in samenwerking met het Gemeentearchief Weert een aantal cursussen. De cursus *Introductie archiefonderzoek* vond zowel in januari als in maart plaats. De cursus bestond uit vijf lessen die door medewerkers van het gemeentearchief werden gegeven. De cursus *Rechtspraak* werd in de maand januari gegeven. Deze cursus bestond uit twee avonden onder leiding van de gemeentearchivaris J. Wassink. De cursus *Lezen in Weerder bronnen: Paleografie voor gevorderden* vond in de maand februari plaats. De cursus bestond uit zeven lessen, die door de gemeentearchivaris werden gegeven.

LGOG-jeugdplan

P. Korten maakte namens het bestuur van De Aldenborgh deel uit van de Commissie Educatie van het LGOG.

Bescherming en behoud monumenten

Ter bescherming en behoud van monumenten in Weert schreef het bestuur van De Aldenborgh een aantal brieven naar het College van B&W en de gemeenteraad van Weert. Het bestuur vroeg nadrukkelijk aandacht voor de bescherming en het behoud van monumenten in Weert.

SECTIES

Archeologische Vereniging Limburg

Bestuur en leden

R. Paulussen, interim-voorzitter, drs. L. Wiggers, secretaris, ir. J.P. de Warrimont, penningmeester, R. Bloemen, drs W. H.M.N. Dijkman, H. Heijmans, C.J.M. Houben, A. Lupak, W. Luys en E. Puts.

De bestuursvergaderingen worden bijgewoond door mw. G. Jansen, beleids-medewerker archeologie van de Provincie Limburg, drs. H. Stoepker en J. Schotten, Projectbureau A 73 / Maaswerken.

Per 1-1-2002 bestond het ledental uit 421 leden waarvan 299 van het LGOG en 122 sectieleiden.

Het bestuur kwam in het verslagjaar drie maal in vergadering bij elkaar.

De AVL is aangesloten bij de Stichting voor de Nederlandse Archeologie.

R. Paulussen neemt namens de AVL deel aan de bijeenkomsten van de SNA.

Lezingen

- 16 januari 2002: drs. G. Jansen: *Stromend water in Pompeï*. Kring Heerlen.
 28 februari 2002: dr. W. Roebroeks: *Het leven van de Neanderthalers in de Oude Steentijd*. Kring Sittard.
 4 maart 2002: dr. H. Renes: *Landschappen van Maas en Peel*. Kring Maastricht.
 11 maart 2002: G. Haseldonckx: *Oudheidkundige opgravingen in Tienen*. Kring Weert.
 15 april 2002: drs. H. van Enckevort: *Recente ontdekkingen over de Romeinen in Limburg*. Kring Horst.
 22 april 2002: drs. L. Verhart: *Archeologische opgravingen in Merselo*. Kring Venray.
 6 mei 2002: R. Denessen en W. de Baere: *Cultuurhistorisch Onderzoek Laarveld*. Kring Weert.
 25 september 2002: A. Notermans: *Grieks Sicilië*. Kring Heerlen.

Excursie

- 13 juli 2002: *Opgravingen in Tienen*. Kring Weert.

Activiteiten

Opgraving Haelen

In de maanden januari tot en met maart konden leden van de AVL deelnemen aan een rondleiding op deze prehistorische site, georganiseerd door het projectteam Archeologie Via Limburg (Rijkswaterstaat/projectbureau Rijksweg 73-Zuid/Rijksweg 74).

Opgraving Swalmen

In de maanden juni, juli en augustus konden leden van de AVL deelnemen aan een rondleiding op deze middeleeuwse nederzetting (Rijksweg 73-Zuid), georganiseerd door het projectteam Archeologie Via Limburg (Rijkswaterstaat/projectbureau Rijksweg 73-Zuid/Rijksweg 74).

Opgraving Holzkuil Kerkrade

Het bestuur van de AVL en LGOG hebben op 12 augustus op uitnodiging van de gemeente Kerkrade een bezoek gebracht aan de opgraving van deze Romeinse villa.

Opgraving industrieterrein Ittervoort

De verdere uitwerking van de onderzoeksresultaten en verslaglegging van de opgraving in Ittervoort heeft plaats gevonden. Een mogelijk vervolgonderzoek o.l.v. H. Heijmans wordt voorbereid.

Startbijeenkomst Via Belgica, Provincie Limburg, Maastricht

Op maandag 30 september vond de startbijeenkomst plaats van het (inter-) regionale Belvedere project Via Belgica. Er is door leden van het bestuur deelgenomen aan deze bijeenkomst die ten doel had betrokken instanties te informeren over het project en het ophanden zijnde archeologisch onderzoek naar het tracé van de Romeinse weg.

Werkconferentie Archeologiebeleid 4 december 2002

Deze conferentie was met name bedoeld om de standpunten en acties van betrokkenen bij het provinciaal archeologisch beleid uit te wisselen. Interim voorzitter R. Paulussen nam, namens de AVL, deel aan de forumdiscussie.

Archeologie in Limburg

In 2002 verschenen de nummers 90, 91 en 92 jaargang 26.

De belangrijkste artikelen in nummer 90 waren:

J.P. de Warrimont: *Middenpaleolithische artefacten van Rijckholt-Sint Geertruid*.

J.P. de Warrimont: *Kampplaatsen van Neandertalers in de Hezerwatervallei*.
L. Takken, M. Langbroek, A. Verpoorte en B. Voormolen: *Een vuistbijl van de Vrakelberg*.

G. Soeters en P. Stassen: *Archeologisch onderzoek naar het verzonken kasteel van Elsloo*.

In nummer 91:

S. Scheers en G. Creemers: *Een muntschat van de Eburonen te Heers*.

Uitpakken 7.

F.T.S. Brounen: *Vindplaatsen van de Lineaire Bandkeramiek en de Nederrijnse Grafheuvel Cultuur in het Maasdal bij Itteren-Sterkenberg*.

Boekbespreking: M.E.N. Aarts: *Twee urnenvelden in Limburg*.

Boekbespreking: E.P.G. Wetzels: *Waterhuishuishouding in de Romeinse stad*.

In nummer 92:

R.G.A.M. Panhuysen: *Het scherp van de snede: Sporen van geweld in vroegmiddeleeuws Maastricht*.

A.V.A.J. Bosman: *Vlammen aan de Maas; Romeinse graven bij Lomm*.

J. Schotten: *Archeologisch onderzoek naar de Loherschans te Belfeld*.

J.P. de Warrimont: *Het Belvédère Interglaciaal en de Midden-Paleolithische vindplaats Maastricht-Belvédère*.

Werkgroep Archis

Archis staat voor: Archeologisch Informatie Systeem. De werkgroep tracht te bereiken dat zoveel mogelijk mensen worden gestimuleerd om vondsten in te voeren in het Archis systeem. Daarnaast heeft de werkgroep tot doel om elkaar door onderlinge contacten te leren kennen en tot uitwisseling te komen. In 2002 heeft de werkgroep stil gelegen, dit in verband met het wachten op het verschijnen van Archis II.

Werkgroep Educatie

Samenstelling:

E. Puts, voorzitter, drs. L. Wiggers, secretaris, J.P. Warrimont, penningmeester, M. Aarts, C. Houben, J. van de Boorn, advieslid namens de Web-site AVL en R. Paulussen, interim voorzitter AVL.

De Werkgroep kwam acht maal bij elkaar.

Cursus Archeologie

Voor de vierde maal is de "acheo-cursus" van start gegaan, dit keer in het depot van de provincie Limburg. In het depot worden archeologische vondsten bewaard, die in de vorige eeuw op veel plaatsen in Limburg zijn opgegraven. De cursus is opgebouwd rond vindplaatsen, waarvan vondsten in het depot zijn ondergebracht.

Doel van de cursus is het aanbieden van kennis (artefact gericht) van de archeologische perioden en culturen die in Limburg goed vertegenwoordigd zijn. Via demonstraties, dialezingen en ander beeldmateriaal wordt aandacht besteed aan de artefacten die in de Limburgse bodem gevonden worden. Met name de grondstof en typologie van stenen artefacten en aardewerk krijgt ruime aandacht. Voor jongere perioden ook de artefacten uit andere veel voorkomende materialen.

Het betrof in totaal 9 avonden in de periode september 2002 tot en met mei 2003. Er namen 20 cursisten deel aan de cursus.

Opgravingen

Leden van de AVL hebben deelgenomen aan de volgende activiteit: opgraving Neanderthal-site in het dal van het Hezerwater te Veldwezelt nabij Maastricht, zomer 2002.

Sectie Genealogie

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2002:

M.W. Palmen, voorzitter, H.J. van Laer, vice-voorzitter, ing. P.L.M. van Hoof, secretaris, P.J.M. van Enckevort, penningmeester, dr. J.W. Koten, W.A. Schouten, R.J.P.M. Vroomen, voorzitter Commissie Heraldiek, J.H. Strijkers, hoofdredacteur en W. Nolten, redacteur.

De Sectie Genealogie telde per 1-1-2002: 820 leden, waarvan 538 lid LGOG en 282 sectieleden.

Het bestuur kwam zes maal in vergadering bij elkaar.

Twee bestuursleden nemen deel aan een commissie, welke samen met de NGV-afdelingen Zuid-Limburg en het Overkwartier van Gelder de tweejaarlijkse Genealogische Dag Limburg organiseert.

Activiteiten

Achtste Genealogische Dag Limburg te Venlo op 9 november 2002. Deze wordt iedere twee jaar gehouden samen met de beide NGV-afdelingen Overkwartier van Gelder en Zuid-Limburg.

Advisering met betrekking tot gemeentewapens en gemeentevlaggen bij herindeling Venlo, Horst aan de Maas en Sittard-Geleen.

Medewerking op bestuurlijk niveau aan digitalisering van genealogische databestanden.

Lezingen

17 april 2002: drs. A.M.P.P. Janssen: *Visitatieverslagen van de bisdommen Roermond en Luik in de 17de en 18de eeuw, ook als informatiebron voor genealogen.*

16 mei 2002: R.J.P.M. Vroomen: *Wapengekletter in de regio.* Over het ontstaan, de ontwikkeling en het gebruik van heraldische wapens.

21 oktober 2002: Fr.G.H.M. Crutzen: *Omgaan met een oorlogsverleden.* Naar aanleiding van een eigentijds verslag van pastoor Kremer en het daarop gevolgd onderzoek onder andere in bronnen als de Archieven van Bijzondere Rechtspleging.

Tijdens de jaarvergadering van 17-4-2002 in Horn werd afscheid genomen van J. Verstraelen, vice-voorzitter en van A.F. Henrar als voorzitter.

Limburgs Tijdschrift voor genealogie

Gedurende het jaar 2002, jaargang 30, verscheen het tijdschrift vier keer. Namens de redactie van het Limburgs Tijdschrift voor Genealogie hadden zitting in het bestuur J.H. Strijkers en A.M.G. van Wegberg-Veugen.

De belangrijkste artikelen in nummer 1 waren:

H.C.M. Kreijns: *Plagiaat in de genealogie.*

Mr. A.M.A. Maassen: *Henricus Alberigs (1756-1828), grootgrondbezitter, dorpspoliticus, raadslid en burgemeester Geulle.*

B.A.Th. Close: *Zeven generaties Cals.*

W. Nolten: Piet Peters: *Heerlens eerste archivaris, zijn werk en afkomst.*

F. Steins: *Een herendienst te Vaals in 1795.*

H. Strijkers: *Dirigenten in Limburg, Gustaaf Francies de Pauw.*

R. Braad: *Derde Limburgdag van de indicering in Born.*

Ing. P.I.M. van Hoof: *Index over 2001.*

Uit nummer 2:

Dr. A.J. Welschen: *Herkomst en geschiedenis van de familie Welschen en de geografische verspreiding van deze familienaam.*

A.P.L. Paquaij: *Jenne Labers: een halszaak.*

W. Brassé: *Onverklaarde Alias namen.*

M.J.J. Bergvoet: *Het voormalige kerkhof aan de Ganzenstraat te Venlo. De nieuwe Joodse begraafplaats.*

Uit nummer 3:

Dr. A.J. Welschen: *Herkomst en geschiedenis van de familie Welschen en de geografische verspreiding van deze familienaam.*

I. Lommen-Salden: *Landverhuizers uit de voormalige gemeente Limbricht.*

Mr. A.M.A. Maassen: *Het juridisch gevecht van Jean Lambert de Rossius tegen het voorgenomen huwelijk van zijn meerderjarige dochter.*

Ing. P.L.M. van Hoof: *Kadastrale gegevens en genealogie.*

J.J.M. Quadvlieg: *Geneagram Jonkhout-Quadvlieg*.

A.P.L. Paquaij: *Kerkhoven in Zuid-Limburg*.

M.J.J. Bergevoet: *Het voormalige kerkhof aan de Ganzenstraat te Venlo. De nieuwe Joodse begraafplaats*.

Uit nummer 4:

Dr. A.J. Welschen: *Herkomst en geschiedenis van de familie Welschen en de geografische verspreiding van deze familienaam*.

I. Olivers-Bouvier: *Jean Pierre Bouvier, klokkenluider op eenzame hoogte*.

A.P.L. Paquaij: *Kerkhoven in Zuid-Limburg*.

W.H.J.M. Kurriss: *Een Maastrichtse tak Tuinstra*.

M.J.J. Bergevoet: *Het voormalige kerkhof aan de Ganzenstraat te Venlo. De nieuwe Joodse begraafplaats*.

Limburgs Genealogisch Archief

De Stichting Limburgs Genealogisch Archief (LGA) heeft als doel het verzamelen en beschikbaar stellen van materiaal ter vergemakkelijking van het genealogisch onderzoek en het stimuleren en verzorgen van publicaties, zowel van onderzoekresultaten als van hulpmiddelen.

Bestuursamenstelling 31 december 2002:

A.F. Henrar, voorzitter, J.H.M. Hoen, secretaris en L.M.J. van Heur, penningmeester.

Sectie Monumenten

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2002:

Drs. J.M. Wienk, voorzitter, drs. J.M.T. Janssen-Daniëls, vice-voorzitter, A. Andersson, secretaris, drs. A.A.J. Vaessen, penningmeester, drs. A.H. Jenniskens, drs. P.J. te Poel en A.F. Henrar, adviseur.

Op 1-1-2002 telde de Sectie 372 leden. 366 Leden LGOG; 6 niet-leden LGOG. Het bestuur kwam zes maal in vergadering bijeen.

Activiteitendag en jaarvergadering

13 april 2002 was de activiteitendag, onder leiding van Ton Henrar, bestaande uit een rondleiding in de Abdij en kerk van Val-Dieu, daarna een lunch met streekgerechten en vervolgens de jaarvergadering te Dolhain. De dag werd afgesloten met een rondleiding door het stadje Limbourg.

Excursies

8 juni 2002: *bezoek aan Aken met bezoek aan de schatkamer van de Dom*.
11 november 2002: *rondleiding in het historisch Oud-Urmond, waar in de dorpskroeg, die alleen in het weekend enkele uren open is, Harry Strijkers de geschiedenis van dit dorp belichtte. Daarna naar het Kasteel Limbricht en Sint Salviuskerkje onder leiding van M. Vleeshouwers*.

Register van plaatsen, eigennamen en zaken

Geïndiceerd werden de teksten van de bijdragen, met uitsluiting van noten, bijlagen en bijschriften bij de illustraties.

A

- Aachen, zie: Aken
- Aachener Geschichtsverein 165
- Aalst 55
- Académie Française 120
- Achten, Martin 28
- admiraal van de zee 67-70
- Aesopus, fabelauteur 117
- Aken, Aachen 6, 14, 17, 165
- Aken-Maastrichtse Spoorwegmaatschappij 151
- Alberdingk Thijm, P., professor in Leuven 208
- Alexander de Grote 118
- Alkmaar 78
- Allard, pater 204
- Almkerk 55
- Alphen, van, auteur 122
- Altena, land van 55
- Alva, hertog 40, 78, 80-82, 84, 86
- Amby, Hagenhof (Tiendschuur) 104
- Amstenrade 10, 15, 205
- Amsterdam 166, 170, 206; Oudheidkundig Genootschap 174
- Ancona 176
- Andel 55
- Annuaire de la Province de Limbourg 148
- Antwerpen 53, 67, 70; Academie 111
- Aragon en Castilië 42
- Aremberg, adelsfamilie 53; graven van 47, 52, 67
- Arnhem 64, 66, 203
- Artesië 49; stadhouder 59, 62
- Assyriërs, volk 118
- Augustus, keizer 118

B

Bacon, auteur 125
 Baelde, Michel, historicus 74
 Barmen 165, 206
 Basten Batenburg, van, J., advocaat 205
 Batta, A., bestuurslid LGOG 210
 Beegden 55
 Beek 205
 Beesel 205
 België 156, 158, 171, 175-176
 Bemelen 104
 Berg en Terblijt 159
 Berg, hertogdom 165
 Bergen op Zoom, markiezaat 48
 Bergen, edelman 66
 Bergen, van, Cornelis, prins-bisschop van Luik 55, 60
 Bergers, Charles 164, 169, 179-182, 184, 186-188, 191-192
 Bergische Geschichtsverein 165, 169, 206
 Berlaymont, edelman 81
 Berlaymont, van, Karel 74
 Berlijn 117
 Berquin, Arnaud, auteur 113
 Beurden, van, A.F. 204, 207, 209
 Beveren, bastaardtak van Bourgondië 52
 Bieberstein, de 183
 Bingelrade 10
 Birgden 14-15, 17, 19
 Blanckevoort, hoofdingenieur der mijnen 205
 Bloemaerts, A., auteur 156
 Bloemaerts, notaris te Weert 162
 Bloemen 209
 Bloemen, C., auteur 165
 Bocholt 55
 Bock, F., auteur 191
 Boileau, N., dit Despéreaux, auteur 123
 bokkenrijders 190
 Bologna 56
 Bonnefantmuseum 203
 Bonnemayer(s) (Boenemayers, Bonemeyer), J.H.,
 priester-leraar te Maastricht 106-110
 Born 205
 Born, ambt 14
 Bourgondië, hertogdom 42-44, 47-49, 52

Bourgondië, van, Anna 52; Maria 42, 57; Maximiliaan,
 markies van Veere en heer van Beveren 68
 Bourgondië-Beveren, adelsfamilie 53
 Bourgondiërs 39-99
 Bouwens, W., drukkerij te Maastricht 114
 Brabanders 13
 Brabant 42, 44, 49
 Braunsrath 10
 Breberen 10
 Brederode, adelsfamilie 49, 53; edelman 78
 Brederode, van, Walraven II 52
 Broeksittard 205
 Bruls, raadslid van Maastricht 187
 Brunssum 10, 15, 17
 Brussel 49, 64, 69, 79-81, 84, 114, 128; Grote Markt 39-40;
 Koudenberg 49; Museum Het Broodhuis 39
 Brussel, van, M. 159, 190; Th., beeldhouwer 159-160
 Brutus 118
 Buffon, zie: Leclercq
 Buggenum 55
 Burch, van der, Adriaan, jurist 65
 Burcht (Vlaanderen) 53, 69
 Buren (Betuwe) 52
 Buren en Horn, douairières 44
 Buren, graven 52; kasteel 60
 Buren, van, Anna 53; Floris, graaf 53, 60
 Bury, H., drukker 158

C

Cadier en Keer 205
 Caesar, klassiek auteur 117
 Cals, musicus te Voerendaal 206
 Campe, Joachim Heinrich, auteur 113-114, 121, 124
 Castiglione, Baldassare, auteur 127
 Cateau-Cambrésis, Vrede 62
 Catharina II (de Grote) van Rusland 121-122
 Cats, auteur 122
 Cavelier, bibliothecaris van de Ecole Centrale van
 Maastricht 119
 Cherubini, componist 206
 Chestret de Haneffe, de, Jules, baron 179-182, 188, 191
 Chompré, Pierre, auteur 117
 Cicero, klassiek auteur 117-118, 120

Coenegracht 183
 Coenegracht, raadslid van Maastricht 187
 collaterale raden 43
 Colpin, Caroline 104, 128; Géry 104
 Condillac 122-126
 Cools, Hans, historicus 45, 53, 56
 Cordier (Corderius), Mathurin, humanist 115-116
 Crassier, de, baron 160
 Creeft, de, Anne Adrienne (Annette) 101, 104
 Creemers, C., deken te Gennep 205
 Croon, van der, Jan 163
 Croÿ, adelsfamilie 52-53, 57
 Croÿ, graven van 47, 49
 Croÿ, van, Margaretha 52
 Cruts (Crüts von Creits), Godefridus (Gottfried), bisschop 104, 127
 Cruts, Balthazar 101-142; Godfried 107; Jean Henri Servais (Jean) 101-142; Jean, junior 102, 109; Willem Hubertus 102
 Cruts-de Creeft, familie 102
 Cruts-Kerens, familie 103-104
 Curtius, klassiek auteur 118

D

Dacier, André, classicus 120; madame 120
 Defoe, auteur 114
 Demoustier, Ch.-A., auteur 123
 Deney, lid Oudheidkundig Genootschap 189-190
 Despéreaux, zie: Boileau
 Destouches, Ph., auteur 123
 dialecten 5-37
 Diest 44, 109
 Dirix, Th., pastoor te Valkenburg 205
 Divaeus, Petrus, auteur 13
 Doenrade 10
 Dols, auteur 19
 Doornik 57, 70-73, 79, 84
 Dopff, militair gouverneur van Maastricht 110
 Dorren, August, musicus 206; Theodoor, koopman te Valkenburg 205-206
 Dremmen 15
 Driessen, bestuurslid LGOG 192
 Dufour, dames 170, 206

Duitse Rijk 42-43
 Duitsland 44, 60, 156, 165
 Dumarsais, C., auteur 122
 Dumoulin, F.L.J., notaris 186, 188, 191
 Düren 44
 Düsseldorf 6, 17
 Düsseldorfer Geschichtsverein 166

E

Eburonen, volk 13
 Echt 10
 Echtersbosch 10
 Edam 78
 Eenoo, van, auteur 156
 Egmond (Noord-Holland), graafschap 52, 78
 Egmont, adelsfamilie 56
 Egmont, graaf van, zie: Lamoraal
 Egmont, van, Anna 52; Karel, hertog van Gelre 42
 Egmont-Buren, adelsfamilie 53
 Egmont-Buren, van, Anna 53-54, 60, 82; Maximiliaan 47, 53, 60, 82
 Eigenbilzen, De Zangerij 104
 Eijsden 22, 205
 Eindhoven 77
 Einhard, schrijver 22
 Elberfeld 165, 206
 Elsloo 205
 Elzele 53
 Endts, leraar te Maastricht 106, 108-109, 112, 117
 Engeland 60, 70
 Erasmus 116, 126
 Essers, leraar te Maastricht 106
 Etzenrade 10
 Eutropius, klassiek auteur 118
 Evers, Ingrid, auteur 150
 Eversen, Herman, staatstelegrafist 159, 161-164, 169, 179, 181-183, 191-192
 Eyck, van, schilder 171, 175

F

- Fénelon, pedagoog 124, 126
 Ferdinand, zoon van de hertog van Parma 123, 125-126
 Fèvre, le, Anne ("madame Dacier") 120; Tanneguy, humanist 120
 Filips de Goede van Bourgondië 48, 53
 Filips de Schone, zoon van Maximiliaan van Oostenrijk 42
 Filips II, koning van Spanje 43-44, 48, 53, 58, 60-61, 64-75, 77, 79-80, 82, 84, 86
 Fontaine, de la, auteur 123
 Fosseux 53
 Fraikin, Charles August, beeldhouwer 40
 Frankrijk 43, 48, 53, 57, 61, 104, 116
 Franquinet, G.L.D., gemeentearchivaris van Maastricht 151-158, 166, 173-174, 183, 186-187, 191, 208
 Franquinet, Willem (Guillaume) 111
 Frederik III, keizer 48
 Freinsheim (Freinsheimius), Johann, auteur 118
 Friesland 42
 Frings, auteur 12, 17, 19

G

- Gaillard, auteur 121-122
 Gambon, André, vioolbouwer in Maastricht 110
 Gangelt 5-37
 Gavere, heerlijkheid, graafschap, prinsdom 48
 Gavere, prins 39
 Gedike, Frederik, auteur 117
 Geheime Raad 43, 46
 Geilenkirchen 13-15
 Geistingen 55
 Gelderland 42, 44, 67, 165; hertogen 52; stadhouder 60, 63-67, 84
 Geldern 8; Historische Verein für Geldern und (nächste) Umgegend, te Geldern 145, 153, 155
 Geldersen, volk 14
 Geleen 162, 205
 Gellius, Aulus, klassiek auteur 117
 Gelre 57, 65, 71, 74; Hof 63, 65; Staten 63-65, 68
 Gelre. Vereniging tot beoefening van Gelderse geschiedenis, oudheidkunde en recht 145, 162, 165, 170
 Genève 176
 Gennepe 205, 208
 Genootschap der Vrienden van Kunsten, Wetenschappen en Letteren, te Maastricht 149
 Genootschap van Vrienden van Wetenschappen, Letteren en Kunsten, te Maastricht 145, 147, 149-152, 158, 166
 Gent 53, 60, 69, 84
 Gertsen, wethouder van Maastricht 187
 Geschied- en Oudheidkundig Genootschap in het herzogdom Limburg 143-201
 Geschied- en Oudheidkundig Genootschap te Maastricht 150-159, 162, 166, 173
 Gesellschaft für nützliche Forschungen, te Trier 150
 Geulle 205
 Geurts, A., leraar te Rolduc 205
 Geurts, P.A.M., historicus, auteur 56, 144
 Gielen, oudheidkundige 191
 Giessen 55
 Gijer, dhr. 102
 Gilde van Sint Thomas en Sint Lucas 167
 Gillrath 14-15
 Gin, Pierre Louis, auteur 118
 Ginneken, van, auteur 12
 Glajon, edelman 66, 77
 Glymes van Zevenbergen, Margaretha 53
 Glymes, familie 55
 Glymes, van, Antoon 48, 76
 Goethe 9
 Goffin, Aegidius, priester 109; leraar 108-109
 Goldsmith, O., auteur 119, 121
 Goossens, Willem, student in Leuven 208
 Gordon, A., officier van justitie 151, 156, 191
 Graetheide 10
 Granvelle, zie: Perrenot
 Grathem, gewoonterecht 157
 Graven, lid Oudheidkundig Genootschap 189-190
 Gravenhage, 's-, 166
 Gresset, Louis Baptist, auteur 123
 Grevenbicht 205
 Grinten, van der, Th. 209-210
 Gronsveld 205
 Grote Raad van Mechelen 44
 Groutars, Jean 110
 Guillon, Charles, notaris te Roermond 156-157, 166, 191

Gulden Vlies, Orde 47, 56-60, 80, 82, 84
 Gulik 44, 64; hertogdom 6-7, 165
 Gulikers, Ernest, kandidaat-notaris 159, 161-162, 164,
 169, 179, 181-183; musicus te Ubachsberg 206;
 priester-leraar te Maastricht 106
 Gulikers, volk 14
 Gulpen 205
 Gugsens, lid Oudheidkundig Genootschap 189-190
 Gyer 110

H

Habets, Jos, kapelaan 159-164, 166-169, 171-174, 177,
 179, 181-182, 186, 188, 190, 192, 208
 Habsburg, van, Maximiliaan 42-43
 Habsburgers 39-99
 Hachicourt, heer 52
 Haelen 55
 Hamburg 114
 Hasselt, Rijksarchief 101; Société des Mélophiles, te
 Hasselt 145
 Hastenrath 10, 15, 19
 Hauteville 53
 Havert 10
 Heer, Dorpsstraat 104; huis 't Goedje 104
 Heerlen 14-15, 204, 209; kring 205, 207, 209-210
 Heidegger 9
 Heinsberg 6, 8, 14-15, 17
 Heksenberg 15
 Henegouwen 57-58
 Hermans, François 110-111; Louis 110-111; schilder 168;
 tekenleraar 108, 110, 112
 Hertogenbosch, 's-, Provinciaal Genootschap van Kunsten
 en Wetenschappen in Noord-Brabant 145, 150
 Herzogenrath 10
 Hessel, dhr. 102
 Hesselle, de, C., burgemeester van Heerlen 205, 210
 Heusch de Schalckhoven, Isabelle Charlotte barones 104
 Heusch, de, Barbara 109; Guillaume, heer van Zangerij
 104
 Heylerhoff, van, M.J. 148, 152
 Heythuysen 55
 Hillen, H., pastoor te Venray 205; lid Oudheidkundig
 Genootschap 190
 Historische Verein für den Niederrhein, te Keulen 145,
 153, 162, 165, 171
 Historische Verein für Geldern und (nächste)
 Umgegend, te Geldern 145, 153, 155
 historische verenigingen 144-147
 Hobbeldrade 10
 Hoensbroek 162
 Hoeven, van den, A., boekhandelaar 159-160, 166
 Hofmann, J., onderwijzer te Horst 205
 Holland 42, 49, 55, 60, 69, 116; stadhouder 68-69
 Hollman, eigenaar van de Courier de la Meuse 180
 Holtum 10
 Hommerich, van, bestuurslid LGOG 192
 Hongarije, van, Maria 44
 Höngen 10
 Hooft, auteur 122
 Hoogstraten, van, Antoon 59, 76, 78, 81-82
 Horn 55; adelsfamilie 52, 56-57; genealogie 50-51; graaf-
 schap 41, 55; graven 39-99, 47-48, 60, 156; kasteel 44
 Horn, van, Jacob II 48; Jacob III 52, 54-55, 57, 68; Jan 54-
 56, 60; Maximiliaan 57
 Horst 205
 Hotarius, klassiek auteur 118
 Hubertmont 53
 Huise 53
 Hulsberg 205
 Hume, auteur 125; David, historicus 122

I

Institut Archéologique Liégeois, te Luik 145, 153, 170
 isoglossen 5-37
 Italië 57, 60, 81

J

Jaarboek voor het Hertogdom Limburg 148
 Jabeek 10, 15, 19
 Janssen, A.E.M., auteur 144
 Janssen, lid Oudheidkundig Genootschap 190
 Janssen, M., tekenleraar 159-160
 Janssen, violleraar 108-110
 jezuïeten 116
 Johanna van Aragon 42

Johnson, Samuel 119
 Justinus, klassiek auteur 118

K

kamerheren 45-46
 Kamps, C., bibliothecaris 205
 Kanten (Canten), vioolleraar 108, 110
 Kanten, Jean 110; Pierre 110
 Karel de Stoute 48, 57
 Karel V van Habsburg, keizer 42-44, 46-47, 49, 53, 57, 60-63, 65, 67, 84
 Kasnadar, Moustapha, generaal 167, 176-177, 181
 Keller, dansleraar 108, 110; kamermuzikant 168-169
 Kempen, van, L., veearts 205
 Kerckhove-Varent, de, graaf 167
 Kerens de Wylre, raadslid van Maastricht 187
 Kerens, Henricus, bisschop 103; Maria Magdalena Josepha Xaveria 102; Philippe 102
 Kerkrade 8, 10, 15
 Kerzmann, H., directeur van het Koninklijk Atheneum te Maastricht 151-152
 Kessel 205
 Kessen, A., secretaris LGOG, auteur 143-144, 152, 210
 Keulen 13, 145
 Keuller, F., architect 205
 Kievelberg 10-15, 19
 Klassen, Josef 28
 Kleef 44, 64; hertogdom 165
 Klein Gladbach 10
 Klimmen 205
 Kloosterrade 10; abdij 156
 Koninklijk Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, te Tongeren 203
 Kortessem 55
 Kortrijk 71
 Kritzraedt, Jacob, jezuïet 5-37
 Kritzraedt-Ritz, familie 7, 27
 Kunz, auteur 146, 174

L

Lalaing, adelsfamilie 53
 Lalaing, van, Karel 57, 64-66; Ponce (Ponthus), heer van Bugnicourt 59

Laloo, secretaris van de graaf van Horn 81
 Lambert, G., oud-mijnningenieur 162-164
 Lamberts-Cortenbach, de, familiearchief 101
 Lamoraël, graaf van Egmont, prins van Gavere (Lamoraël van Egmont) 39-40, 47-49, 52, 60, 62, 65-66, 70-71, 73, 76-84, 86-87
 landvoogd 43
 Latijnse school 106-110, 116
 Latour, J.P., leraar 107
 Leclercq, comte de Buffon, Georges-Louis 121
 Leemans, C., auteur 151, 157
 Lehrman, kamermuzikant 168-169
 Leiden, Museum van Oudheden 151
 Leiter-Nypels, drukker 158
 Lejacques, A.M., leraar 107
 Lemmens, H., gemeenteontvanger van Heerlen 205
 Leopold I, koning van België 40
 Leopoldsorde 178
 Lessing 113
 Leuning, priester-leraar te Maastricht 106
 Leuven 204, 208
 Lhomond, Charles François, auteur 118
 Limbricht 205
 Limburg passim
 Limburg. Provinciaal Genootschap voor Geschiedkundige Wetenschappen, Taal en Kunst, te Roermond 143-213
 Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap 143-201, 203-213
 Limburgsche Maatschappij voor Letterkunde en Wetenschap 208
 Linssen, C.A.A., secretaris LGOG 143, 156, 165; P., voorzitter van "De Aldenborgh" 210
 Livius, klassiek auteur 117, 118
 Locke, auteur 125
 Lodewijk XIV 124
 Londen 60
 Loon 48, 55
 Luik 145, 169, 175, 190; bisschoppen 52; Institut Archéologique Liégeois 145, 153, 170; Lyceum 111; prinsbisdom 42; prins-bisschop 104; Saint-Lambert 55
 Luxemburg 59-60, 64; vesting 81
 Luyten, Maria, kloosterzuster 72

M

Maas 8; rivier 22

Maasbracht 22

Maaseik 175

Maastricht 13, 102-104, 143-214 *passim*; Akerpoort 191;
Augustijnenklooster 168, 180; Burger Avondschool
188; Comedie 110, 159; Ecole Centrale 104-107, 111,
119-120, 127; Ecole Secondaire 107, 109, 111;
Genootschap van Vrienden van Wetenschappen,
Letteren en Kunsten 145, 147, 149-152, 158, 166;
Grote Harmonie 180; Grote Staat 22; Jezuïetenkerk
110; Kleine Staat 22; Koninklijk Atheneum 149, 151;
Koninklijke Harmonie 164, 180; kring 208; kruittoren
te Wyck 191; Mariastraat 168; Momus 180; Onze
Lieve Vrouwekerk 167; Onze Lieve Vrouwepoort 191;
Platielstraat 149; Redoutezaal 159; schatkamer Onze
Lieve Vrouwekerk 191; schatkamer Sint-Servaaskerk
191; Sint-Pietersberg 149; Sint-Servaas Gasthuis 149;
Sint-Servaaskerk 167; Société des Amis des Sciences,
Lettres et Arts 147; Société des Redoutes 110;
Stadsbibliotheek 119-120; Stadstekenschool 188;
Stokstraat 151; Vrijthof 149; Wijk 13

Macedoniërs, volk 118

Madrid 78-79; Spaanse Raad van State 61, 66, 69

Maerlant, Jacob van, schrijver 26

Maessen de Sombreff, van der, L., kantonrechter 205-206

Mammelukken 176

Mansfeld, adelsfamilie 53

Mansfeld, van, Pieter Ernst 58, 60, 76, 80, 82

Marchant d'Ansembourg, A. 205

Marck, van der, adelsfamilie 52, 57; Everhard IV 52;

Everhard, prins-bisschop van Luik 55

Marckx, secretaris van het armbestuur 184-185, 187, 190

Margaretha van Parma, landvoogdes 62, 66-67, 69-71,
73-75, 77-79, 81-82

Margraten 205

Maria van Hongarije, landvoogdes 44, 49, 62, 74

Marres, raadslid te Maastricht 180

Mary Tudor, koningin van Engeland 60

Maschek, P.F.H., auteur 164, 169, 179, 181-182, 186, 190,
192

Maximiliaan van Habsburg 48

Maximiliaan van Oostenrijk 47, 57

Maximiliaan, keizer 52

Mechelen, Grote Raad 44

Meden, volk 118

Meerssen 168

Megen, graaf 66-67

Melun, adelsfamilie 53

Melun, van, Hélène 53

Mentor, personnage 125

Merkelbeek 10, 15

Merlato, G.J., consul van Oostenrijk 176, 181

Mesch 205

Meurs, graven 48

Mheer 205

Milaan, gouverneur 81

Millen 10, ambt 14

Millen en Born, ambten 5

Minckelers, Jean, uitvinder van het lichtgas 109, 120

Minerva 125

Molière, auteur 123

Montaigne, Michel, auteur 127

Montfort 10; ambt 14

Montigny, adelsfamilie 53, 56

Montigny, van, Eleonora 53, 59; Floris 53, 55, 57, 67, 70,
76-77, 86; Maria 53, 59

Montmorency (Frankrijk, dép. Val-d'Oise) 48

Montmorency, adelsfamilie 49, 53, 56

Montmorency, de, Jean 52

Montmorency, genealogie 50-51

Montmorency, van, Filips (grootvader) 52, 56; Filips,

graaf van Horn 39-99, 49; Filips, heer van

Hachicourt 52, 55-56; Guillaume 48; Jan 52, 56; Jan

III 48, 53, 56; Joseph (Josse) 52-54, 56; Margaretha

52; Maria 52, 55-56

Mook 205

Mooren, J.L., pastoor te Wachtendonk 155-156

Müller, leraar rekenen 108-109; P. 210

Munstergeleen 205

N

Napels, onderkoning 62, 81

Napoleon 106

Nassau, graven 47, 49

Nederland 169

Nederweert 55, 72
 Neer 55
 Neerbeek 10
 Nelissen, Hein 28
 Nepos, klassiek auteur 117
 Neuenahr (Nieuwenaar), familie, graven 48, 55
 Neuenahr, van, Anna 52
 Neuenahr, *zie ook*; Nieuwenaar
 Neuss 6
 Neustadt 103
 Nevele (Oost-Vlaanderen) 53, 60
 Newton, auteur 125
 Nichan Iftakar, Orde 177-178
 Nieuwenaar, adelsfamilie 53
 Nieuwenaar, van, Herman 55; Walburgis 53, 55, 60, 67-68, 82
 Nieuwenaar, *zie ook*: Neuenahr
 Nieuwstadt 10, 205
 Nijmegen 22; Kwartier 64
 Nijssen, M., pastoor te Grevenbicht 205
 Nissen, auteur 146
 Nivel, pianist 169
 Noircarmes, edelman 81
 Noorbeek 205
 novennale bede 62
 Nunhem 55
 Nuth 205

Obbicht 205
 Octavianus 118
 Odekerken, L., letterkundige 159
 Oirsbeek 10
 onderwijs 101-142
 Oostenrijk 42-43, 176
 Opandel 55
 Ophoven 55
 Opper-Gelre 55
 Oranje, prinsen 47
 Oranje, van, Willem 49, 53, 56, 60, 64-71, 73, 76-78, 80-82, 84, 86
 Oranje-Nassau, adelsfamilie 53, 56
 Orde van het Gulden Vlies, *zie*: Gulden Vlies

ordonnantiebendes 47
 Otten, auteur 27
 Oudheidkundig Genootschap in het hertogdom
 Limburg 143-201
 Oudheidkundig Genootschap te Amsterdam 174
 Oud-Valkenburg 205
 Ovidius, klassiek auteur 118

Pabst, auteur 171
 Palmen, L., notaris 205
 Parijs 106; Bibliothèque Nationale 118
 Partouns, priester-leraar te Maastricht 106
 Pater, de, J.C.H., auteur 72
 Peereboom, vanden, Alphonse, Belgisch minister 176
 Pelerin de Groutars, dansleraar 108, 110
 Pelser Berensberg, von, J. 205
 Perrenot, Antoine, kardinaal van Granvelle, raadsheer
 62, 67, 74, 76-79
 Perzen, volk 118
 Phaedrus, fabelauteur 117
 Philippus, Macedonisch koning 118
 Picardië 49
 Pijls, W.H., burgemeester van Maastricht 164, 177-180,
 187, 191
 Plautus, blijspeldichter 117
 Plinius, klassiek auteur 117
 Plutarchus, klassiek auteur 117
 Poels, Henri, student in Leuven 208
 Pompeius Trogus, klassiek auteur 118
 Posterholt 17
 Postma, Folkert, auteur 74
 Poswick 186-187
 Potmans, Paulus, priester, auteur 114-115
 Provinciaal Genootschap van Kunsten en
 Wetenschappen in Noord-Brabant, te
 's-Hertogenbosch 145, 150
 Provinciaal Geschied- en Oudheidkundig Genootschap
 in Limburg, gevestigd te Maastricht 143-213
 Pruisen 168, 175

R

Raad van Beroerten 81-82
 Raad van Financiën 43-44, 46, 56, 58, 62
 Raad van State 43, 46, 57-58, 62, 74, 76-80, 86
 Racine, auteur 123
 Reformatie 43-44
 Regnard, J.-F., auteur 123
 Regout, Petrus 178, 191
 Rijnland 6
 Rijswijk 55
 Ripuariërs, volk 13
 ripuarisch 6
 Roberti, E., ontvanger der belastingen 184, 186, 188, 191
 Robertson, historicus 121
 Rode Beek, Rodebach 10
 Roemers, Maria Emerence 104
 Roer, rivier 14-15
 Roermond 6, 103, 156, 159, 162, 166, 207; kring 205,
 210; Limburg. Provinciaal Genootschap voor
 Geschiedkundige Wetenschappen, Taal en Kunst
 143-213; Roermonds Mannenkoor 170, 206
 Roggel 55
 Rogier, Charles, Belgisch minister 176
 Roosteren 205
 Rosenfeld, historicus 66
 Roukens, auteur 17
 Russel, Jos, redacteur van de *Courrier de la Meuse* 159-
 164, 166-167, 169, 177-187, 189-192
 Rutten, Martin, pastoor te Venray 209; Rutten, N., koop-
 man 205; pand te Maastricht 151
 Ruyters, controleur, lid Oudheidkundig Genootschap 187

S

Saeffelen 10
 Saint-Pol, graafschap 53
 Saint-Quentin 60, 64-65
 Sallustius, klassiek auteur 117
 Sandberg, R.H.O. 166
 Sanders, leraar schrijven 108-109
 Sankt Pölten (Oostenrijk) 103-104, 127
 Savoye, adelsfamilie 53
 Savoye, van, Claudia 52; Emmanuel-Philibert, hertog,
 landvoogd 61-62, 64, 66

Schaepkens, Alexander, directeur van de tekenschool
 159-171, 173-175, 177, 179, 181-184, 186-188, 190,
 192
 Schierwaldenrath 10
 Schils, L.J. 159
 Schimmer 205
 Schin op Geul 205
 Schinnen 205
 Schinveld 15, 19
 Schmalkaldische Oorlog 60
 Schreuder, afdelingshoofd ter provinciale griffie 162,
 184-185, 187-190
 Schrijnen, Jos, volkskundige 206
 Schumann, componist 206
 Sedan 57
 Seipgens, Emile, letterkundige 159-160
 Selfkant 17
 Seneca, klassiek filosoof 117
 Sèvres porceleinfabriek 121
 Simons, L., wetenschapper 208
 Sint Fijt, van, lid Oudheidkundig Genootschap 189
 Sint Geertruid 205
 Sint Servaas, kapittel 104
 Sint Truiden 104
 Sittard 5-37, 160, 162; kring 205, 207, 209, 210
 Slanghen, E., burgemeester van Hoensbroek 162-164
 Sleeuwijk 55
 Slenaken 205
 Slijpe, dhr. 102
 Smeets, Arthur, musicus 206; Jos, pianist 206; Joseph,
 musicus 206; kamermuzikant 168-169; L., leraar 205
 Smulders 169
 Snackers 206
 Société des Amis des Sciences, Lettres et Arts, te
 Maastricht 147
 Société des Mélaphiles, te Hasselt 145
 Société des Redoutes 159
 Société Scientifique et Littéraire du Limbourg, te
 Tongeren 145, 150, 170-171
 Sombrin, heerlijkheid (Artesië) 53
 Sougneux, pianoleraar 169
 Spanje 43, 60-62, 68-70, 75-76, 78-80, 82
 Spartanen 117
 Spaubeek 10, 205
 Spekkens, auteur 106

Sperna Weiland, J., filosoof 128
 Spronck, lid Oudheidkundig Genootschap 190
 Stahe, dorp 14-15, 17
 Staten Generaal 61, 63, 65, 76, 79
 Stein 205
 streektaal 5-37
 Stuers, de, Emile, lid Oudheidkundig Genootschap 189
 Suetonius, klassiek auteur 117
 Sunici, volk 13
 Suniërs, volk 13
 superintendent 70-73
 Suplicius Severus, klassiek auteur 117
 Susteren 205; kapittel 190
 Süsterseel 23

T
 Tacitus, klassiek auteur 118
 Tegelen 205
 Telemachus 124-125
 Terentius, blijspeldichter 117, 120
 Teschenmacher, Werner, auteur 13
 Thiel, afdelingshoofd bij de provinciale griffie 183-186, 189-190
 Thiel, J.P.L., secretaris van de Aken-Maastrichtse Spoorwegmaatschappij 151-152
 Thionville, vesting 81
 Thomas, Charles-Philippe, wiskundeleraar 111-112
 Thorbecke, minister 176, 180
 Thorn, abdij 55
 Timmers, J. 210
 Toledo 56
 Tollebeek, auteur 156, 173
 Tongeren 203; Société Scientifique et Littéraire du Limbourg 145, 150, 170-171; volk 13-14
 Torre, van, Antonius, auteur 116
 Trier 150
 Truijen, voorzitter LGOG 211
 Tüddern 23
 Tunesië 176-177
 Tunis, bei 176-177

U
 Ubachsberg 206
 Ubiërs, volk 13
 Uitwijk 55
 Umbgrove, J., bibliothecaris 205
 Urmond 205
 Utrecht 170, 206; stadhouder 68
 Uyttenbroeck, H., uitgever, bibliothecaris 205

V
 Vaals 8
 Vaesrade 10
 Valenciennes 104
 Valens, Romeins keizer 118
 Valerius Maximus, klassiek auteur 117
 Valkenburg 205; costumen 156-157; Hotel de l'Empereur 206; kring 205-207, 209; land 14; sociëteit Eendracht 206
 Valois, Frans koningshuis 42
 Vandoni, de, F., graaf 167, 176-177, 181
 Veere 69
 Venlo 44, 57, 170, 206, 209; kring 204-207, 209, 210; Tractaat 63, 65
 Venray 205, 208, 209
 Venturini, Ch., consul van Tunis 176, 181
 Vereniging Gelre 203
 Vergilius, klassiek auteur 118
 Vertot, de, René Aubert, auteur 119
 Vesalius, Andreas, arts 67
 Vianen, journalist te Heerlen 205
 Viglius van Aytta, raadsheer 62-63, 72, 74-75, 78, 80
 Vilain, adelsfamilie 53
 Vilain, van, Gudule, vrouwe van Liedekerke 52-53
 Villavicencio, Fray Lorenzo de, augustijner monnik 78, 81
 Vintelen, Vinteln 10, 15, 19
 Vlaanderen 42, 49; stadhouder 62, 64
 Vlamingen 13
 Voerendaal 206
 Voltaire, auteur 121-122, 127
 Vondel, auteur 122
 Vrielinck, auteur 156

Waardhuizen 55
Wachtendonk 155
Wailly, de, Noël François, auteur 122
Waldenrath 10
Waldfeucht 10, 15, 17
Walhain, graafschap 48
Wassenaer, familie 49
Weert 41, 48, 55, 60, 64, 66, 77-78, 80-81, 86, 156, 208-
209; kasteel 44, 60, 64, 72, 77; kring "De
Aldenborgh" 210
Weert, van, Jan 162-163
Weijnen, Toon, dialectoloog 5
Weisse, C.F., schrijver van kinderboeken 113
Welters, A. 210; spreker 206
Werken, De 55
Wessem 55
Wessem, van, J. notaris 205, 210
Wies (Wijs); Bernard, wiskundeleraar 108, 111-112
Wiesenhuetten, Frederique Henriëtte, auteur 112
Wijk, voorstad van Maastricht 13
Wijlre 205
Wijnandsrade 205
Wijnans, raadslid van Maastricht 187
Willem III, koning 174
Willems, lid Oudheidkundig Genootschap 190; professor
in Leuven 208
Willemsen 183; M., auteur 191
Worms, rivier 13
Woudrichem 55, 60
Wouters, bestuurslid LGOG 192; H., auteur 165; historicus
107
Wurstijzen, leraar te Maastricht 106
Wynands, J.P., burgemeester van Maastricht 151

Zeeland 42, 49, 69
Zeguers, Jacques, café-restaurant 159
Zwijndrecht 53, 69
Zwitserland 116

Inhoud

<i>Lou Spronck</i>	
Jacob Kritzraedt en de streektaal	5
Schrijftaal en spreektaal, vroeger en nu	5
Minachting voor het dialect, en waardering	8
Kritzraedt als dialectoloog	9
Woorden, toponiemen, klanken	9
Streektaalverschillen volgens Kritzraedt	12
Kritzraedts dialectpoëzie	17
<i>Bijlage</i>	28
<i>Literatuur</i>	31
<i>S. Groenvelt</i>	
Filips van Montmorency, graaf van Horn (1524-1568)	39
Een Habsburgse edelman tussen vorstenmacht en verzet	39
1 Het Bourgondisch-Habsburgse streven	42
Structuren	42
Centralisatie	43
Een rol voor de adel	45
2 De plaats van Filips van Montmorency, graaf van Horn, in dit krachtenveld	52
Stijging via huwelijken	52
Goederenbezit	53
Status	56
De Montmorency's tussen 1530 en 1568	57
3 In de ambten vanaf 1555	61
De Nederlanden tussen 1555 en 1559	61
Stadhouder van Gelderland 1555-1559	63
Admiraal van de Zee	67
Superintendent in Doornik, 1566	70

4 In oppositie met de hoge adel, 1562-1568	74
Tegen Granvelle	74
Kritieke jaren, 1564-1567	77
Doodvonnis	80
Slot	84
<i>Lambert Jacobs</i>	
De opvoeding van Balthazar Cruts tot honnête homme	101
1 De familie Cruts in het Maastricht van rond 1800	102
1 De familie Cruts - de Creeft (zie bijlage II)	102
2 Het onderwijs in Maastricht rond 1800	104
2 Het onderwijs aan Balthazar Cruts (1796-1808)	108
1 De vakken	108
2 De leraren	109
3 De boeken	112
3.1 Het begin	112
3.2 De studie van het Latijn	114
3.3 De klassieke literatuur en geschiedenis	118
3.4 Aardrijkskunde, Biologie en Geschiedenis	121
3.5 De Franse taal en letterkunde	122
3 Conclusie	124
1 Twee beroemde huisleraren: Fénelon en Condillac.	124
2 De honnête homme	126
Tot slot	128
<i>Bijlage I: Balthazar</i>	124
<i>Bijlage II: Genealogisch schema</i>	136
<i>Bijlage III: boekenlijst van Balthazar Cruts 1796 - 1808</i>	136
<i>G.H.A. Venner</i>	
De stichting en eerste jaren van het Oudheidkundig Genootschap in het hertogdom Limburg	143
Historische verenigingen in de negentiende eeuw	144
De voorlopers van het oudheidkundig genootschap in het Hertogdom Limburg	147
Het Genootschap van Vrienden van Wetenschappen, Letteren en Kunsten (1821)	147

Het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap te Maastricht (1852-1864)	151
De oprichting	151
Franquinet's visie op de geschiedbeoefening	153
Was het genootschap een Maastrichts genootschap?	156
Overige aspecten	157
Het einde van het genootschap	158
De oprichting van het Oudheidkundig Genootschap in het Hertogdom Limburg in 1863	159
De bijeenkomst van 21 juni 1863	159
Benoeming van een bestuur	162
Goedkeuring van statuten	164
De oprichting nader bekeken	165
Ledenwerving en publiciteit	166
De feestelijke opening van het verenigingslokaal	168
Doelstellingen van het genootschap	170
Publiceren en verzamelen	170
Wetenschap en waarheid	171
Limburg en het vaderland	174
Limburg en België	175
Geschiedbeoefening, vooruitgang en beschaving	176
De roerige jaren 1864-1867	177
Politieke tegenstellingen in Maastricht	177
Russel wordt weggestemd	179
Ophef over een onbelangrijke zaak?	181
Russel in de rol van lastig lid	182
Een gedenkwaardige vergadering in 1866	183
Habets volgt Schaepkens op	188
De behandeling van de nieuwe statuten in 1867	188
Een rancuneuze Russel	191
Conclusies	191
<i>G.H.A. Venner</i>	
De voorgeschiedenis van de huidige kringen van het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap	203

Personalia van de auteurs	215
<i>A.J.G. Hendricks, secretaris</i> LGOG - Verslag over 2001	217
<i>A.J.G. Hendricks, secretaris</i> LGOG - Verslag over 2002	241
<i>Régis de la Haye</i> Register van plaatsen, eigennamen en zaken	263

Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap (LGOG)

BUREAU VAN HET LGOG:

Postadres: postbus 83
6200 AB Maastricht
tel. 043 - 321 25 86
fax 043 - 321 85 72
Bezoekadres: Brusselsestraat 10 D Maastricht
Openingstijden bureau: maandag t/m vrijdag 8.30 - 16.00 uur
Web-site: www.lgog.nl
E-mail: info@lgog.nl

Het in 1863 opgerichte Genootschap beoogt het bevorderen van de kennis van en de belangstelling voor de gewestelijke geschiedenis en oudheidkunde. Middelen daartoe zijn onder meer het houden van lezingen en excursies, maar vooral het publiceren van onderzoek naar de provinciale geschiedenis. Het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap beschikt daartoe over verschillende kanalen:

1. het viermaal per jaar verschijnende tijdschrift *De Maasgouw*, waarin de rubriek Limburgs Historisch Actueel, met actuele informatie uit de wereld van de Limburgse historie-beoefening;
2. het wetenschappelijk jaarboek van het Genootschap, de *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* (zie hieronder);
3. de onregelmatig verschijnende serie Werken;
4. de onregelmatig verschijnend serie *Maaslandse Monografieën*, uitgegeven in samenwerking met het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg;
5. educatieve uitgaven voor het onderwijs, zoals de delen 1 en 2 van de *Geschiedenis van Limburg*, door dr. Jos Venner.

De onder 1. en 2. genoemde periodieken worden aan de leden van het Genootschap gratis toegezonden.

Het Genootschap bezit een bibliotheek ondergebracht bij de Stadsbibliotheek van Maastricht, een eigen museumcollectie geplaatst in het Maastrichtse Bonnefantenmuseum en bij het Limburgs Museum in Venlo, en een prenten-collectie in beheer bij de Gemeentelijke Archiefdienst Maastricht (voor toegankelijkheid en gebruik van deze collecties, zie hierna).

Lidmaatschap

Lid van het Genootschap wordt men door aanmelding bij het Bureau van het Genootschap (adresgegevens zie boven), waar men ook terecht kan voor alle inlichtingen, adreswijzigingen en contributiezaken. Aanmelden kan ook via e-mail: info@lgog.nl.

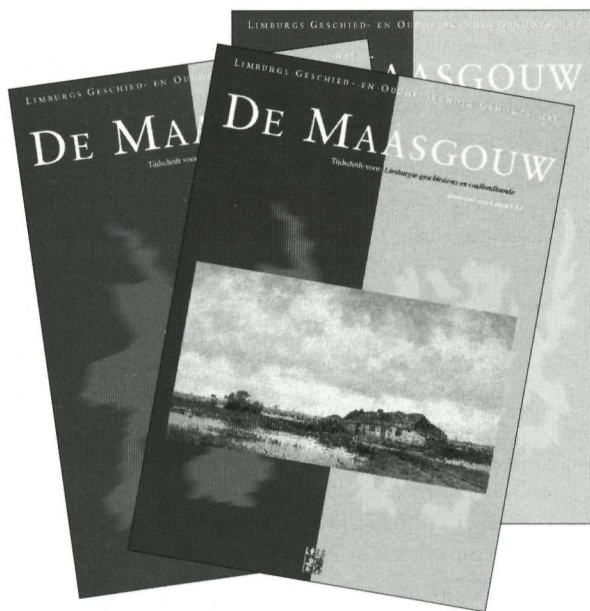
Naast de periodieken ontvangen de leden convocaten voor lezingen en excursies, hebben zij vrije toegang tot het Bonnefantenmuseum, en hebben zij een gratis lidmaatschap voor alle onderdelen van de Stadsbibliotheek Maastricht.

Bibliotheek

De genootschapsbibliotheek, bestaande voornamelijk uit Limburgensia, omvat meer dan 20.000 delen boeken, tijdschriften en kaartboeken. Zij is van groot belang voor de studie van de regionale Limburgse geschiedenis. Op vertoon van het lidmaatschapsbewijs kunnen leden gratis lenen uit alle collecties van de Stadsbibliotheek van Maastricht.

De bibliotheek van het Genootschap wordt beheerd door de Stadsbibliotheek van Maastricht. Bezoekadres: Centre Céramique, Avenue Céramique 50, 6221 KV Maastricht, tel. 043 - 350 56 00. Postadres: postbus 882, 6200 AW Maastricht. Openingstijden: dinsdag en donderdag 10.30 - 20.30 uur, woensdag en vrijdag: 10.30 - 17 uur, zaterdag 10 - 15 uur, zondag 13 - 17 uur.

N.B. Aanvulling van de bibliotheekcollectie (boeken, tijdschriften) door de leden wordt zeer op prijs gesteld. Een zo volledig mogelijke verzameling publicaties over Limburg is een machtige stimulans voor de beoefening van de regionale geschiedenis.

Museum

De verzameling oudheden van het Genootschap berust in het Bonnefantenmuseum in Maastricht en bij het Limburgs Museum in Venlo. Leden van het Genootschap hebben op vertoon van het lidmaatschapsbewijs gratis toegang in het Bonnefantenmuseum, Avenue Céramique 250, Maastricht, tel. 043 - 329 01 90. Postadres: postbus 1735, 6201 BS Maastricht. Openingsstijden: dinsdag t/m zondag 11 - 17 uur, tevens op feestdagen die op een maandag vallen en op de maandag van de TEFAF.

Prenten-en kaartencollectie

De verzameling Limburgse prenten en kaarten berust bij de Gemeentelijke Archiefdienst Maastricht.

Adres: Centre Céramique, zie boven: Stadsbibliotheek Maastricht.

PUBLICATIONS DE LA SOCIÉTÉ HISTORIQUE ET ARCHÉOLOGIQUE DANS LE LIMBOURG

Redactie

Prof. dr. A.M.J.A. Berkvens (voorzitter), dr. R.M. de la Haye (secretaris), leden: R. Braad, dr. J.J. de Jong, dr. M.L.G. Oosterbosch, dr. T.A.S.M. Panhuysen, drs. P.J. te Poel, mr. Th.J. van Rensch.
Redactieadres: dr. R. de La Haye, p/a Rijksarchief in Limburg, Sint-Pieterstraat 7, 6221 JM Maastricht, tel. 043 - 321 70 51, e-mail: delahaye@rijksarchieflimburg.nl.

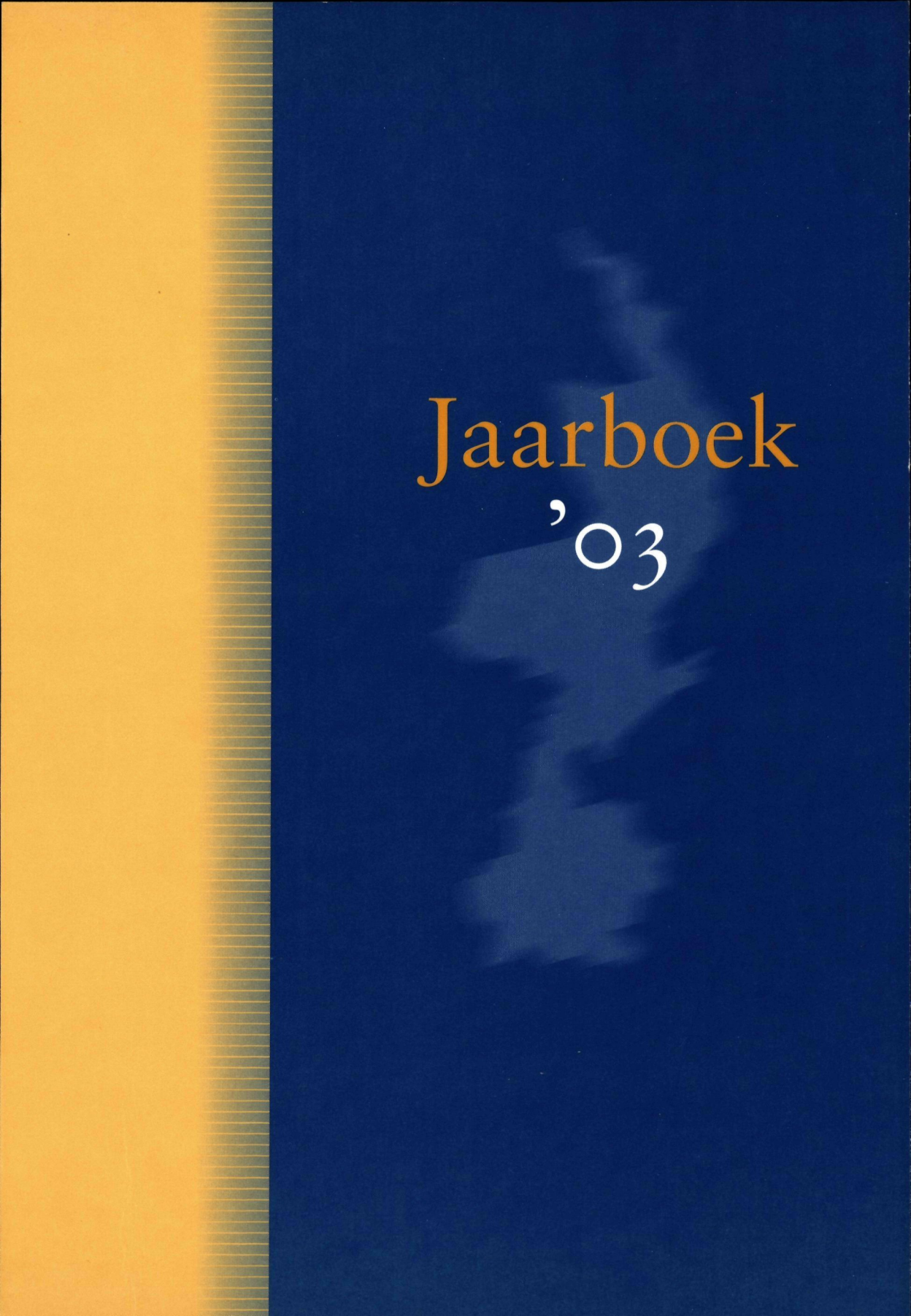
Bijdragen

De redactie ontvangt graag bijdragen die op enigerlei wijze in betrekking staan tot de geschiedenis van Limburg. Inzending van kopij liefst op diskette, opge maakt met een gebruikelijk tekstverwerkingsprogramma, bijvoorbeeld Word onder Windows.

Bij het gereed maken van in te zenden tekst dient men de huisregels voor kopijverzorging te volgen. Deze Richtlijnen voor medewerkers aan de Publications zijn op aanvraag verkrijgbaar bij de redactie-secretaris.

Bij plaatsing van de bijdrage vervallen de auteursrechten aan het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap.

Jaarboek '03